

כן החלו החכמים האלה אשר יצאו מחלצינו להראות גודל ערך ספרותנו לעיני העמים. המה ידעו עברית ושפות אחרות היו שגורות על פיהם ועטם. החכמים האלה כתבו ספריהם בשפת אשכנזית מחוץ למדינת רוסיא, ובין היהודים בארץ ההיא החלה ספרותנו ללכת אחורנית. ואף כי היו רבנים מופלגים וגאונים רבים בארץ ההיא, אולם איש איש לדרכו פנה, ולא הביטו על כלל היהדות, ולא דאגו לטובת השכלתם ללמוד לדעת ולהבין את ספרי התנ"ך בסדר נכון ובשפה מבוארת ומפורשת. גם למורי התלמוד דללו וחרבו, כי לא הבינו הפשט הפשוט, ולמדו לא על מנת להבין כי אם על מנת ללמוד. כן עברו זמנים ועדנים רבים; בשפתם המבולבלת לא יכלו להוציא אל הפעולה רגשי לבבם ונפשם, בחלה נפשם בשפה חיה מדוברת, ולא זכרו את אבותיהם בספרד ופורטוגאל אשר התקיימה תורתם בעבור זה, כי למדו את הספרות העברית בשפה חיה אשר היתה מדוברת בין העמים בימים האלה. כמו שנראה מספרי הרמב"ם וכדומה ספרים רבים הכתובים בשפת ערבית, שפת הארץ ההיא. ואך מאז אשר החלו הגרושים והטלטולים, החלו אחינו לדבר בשפה מבולבלת, ועל דרך כזה למדו גם את תורתם וספרותם, וזאת היתה הסבה הראשית אשר החלה ספרותנו לרדת פלאים, לא ידעו על מה אדני התלמוד הטבעו, ולא ראו את המטרה הנשגבה מספרים כמו אלה לקיום האומה הישראלית. ולולא אחדים מחכמי זמננו אשר הקיצו את עמם מתרדמתם, ובראשם היה אבי חכמי העברים בארץ רוסיא הרב החכם יצחק בער לעווינזאהן, אשר השתדל בכל נפשו ומאדו להגיד לעמו בשפת עברית צחה וקלה מה שדורשת העת החיה מאתנו, ועל מה אדני התלמוד נוסדו. בו התאחדו כל המעלות האלה הנחוצות לכל זה שיש בו יתרון הכשר דעת להראות דרך תבונות לנתעי שוא והבל. הוא ידע שפות אחרות, ושאב ממעיני ספרים רבים הכתובים בשפת לועז דברים וענינים רבים הכרחיים לעבודת ספריו המסולאים הידועים לכל מבין. ואך איש כזה אשר לא ידע מעול פרנסת אשה ובנים, ומאס בתענוגי העולם, היה יכול להתמכר לרעיון נכבד כזה, להקדיש את כל שנותיו במספר ארבעים שנה ויותר לספרות ישראל, לכתוב ספרים למען השכלת עמו, ומי מבלעדיו הקריב קרבן גדול כזה על מזבח היהדות? ומה היתה התודה בחייו?

ובעצמה ובהדרת קדש ובכל גבוה ונשגב ובלתי מושג בעלם האלוה — בקניים כאלה משוררי ארץ הקדש, ובראשם כלם משוררי ישראל, עם ברית הישנה, המה לנו למעין נרחב ועמוק מהמה, למען אשר מימיו לא יכזבו לנצח. בנשגבות כאלה נהפכו יחד גם זיליוס איטאליקוס, אבידיוס, ווירגיליוס וקלאודיאנוס, לעומת איוב, ישעיה ודוד כנטף מים אחד לעומת הים הגדול. ותרפה הלא היא להיותנו מלקקים באגל אחד, בהיות לפנינו תהום רבה פתוחה לרוחה, האוצרת בתוכה כל נשא וכל נשגב וכל נהדר גם יחד" — עכ"ל. החכם לוטהער יאמר בהקדמתו לספר תהלים כדברים האלה: „ככה שגבה השפה העבריה ותגבר חיל, עד כי כל לשון לא תקום אתה לדבר בעוז ותעצומות כמוה וכו׳ ונשגבה היא גם במלות החן והיופי הנקובים בשם תמונות המליצה, ועולה היא בהדרת קדשה על כל לשונות העמים כלם" (ספרי לוטהער חלק ד׳ 342).

אכל לחם צר ומצבו היה ברע מאד. ולולא אחדים מעשירי עמנו אשר תמכו בידו במעט, ולולא חסדי הממשלה אשר פקחה עינה עליו לטובה באחרית ימיו, היה מת ברעב. ה מ ו ן י ש ר א ל ב כ ל ל לא שם לבו אל החכם הזה אשר היה טמון בקרן בן בתה, ושם כל מעינו בתורה ותעודה, להסיר המשטמה, בספריו היקרים המודפסים ואשר עודם בכתובים. הוא השתדל להמליץ בעד כל דבר מועיל בכל הנוגע לכלל היהדות בארץ־רוסיא, לפני הממשלה, כפי כחו ויכלתו. נתן עצות למרחוק באיזה דרך יוכלו לתקן הפרצות אשר התראו בחומת היהדות. ואולם אחרי כל אלה מי שם לבו גם אחרי מותו של האיש הנעלה ההוא להרפים ספריו השמים הוד והדרת קדש עלינו עם ישראל בכלל? כל זה הוא מפני כי השמן לב אחב"י, אזניהם הכבד ועיניהם השע מעשות איזה תועלת לספרותם. כל היום וכל הלילה המה משוקעים בעסקיהם ומעשיהם, וכל מגמת נפשם וחיי רוחם היא אך עבודה במסחר וקנין, ואינם מאצילים מרגעי מנוחתם לספרותם וקורותיהם, כמו שעושים עמים אחרים הדואגים למאכל רוחני כמו למאכל גופני. ומה מאד תתגבר תוגת לב כל משכיל ואוהב התחקות על מעשי אחב"י, בראותו כי גם הגבירים והעשירים בעם, אשר יש להם בתים וקרקעות וכסף וזהב למרבה, אינם פועלים פעולה קלה למען השכלת הספרות העברית, ואינם משתדלים לפעול במעשיהם ובמדותיהם על ההמון המחקה כקוף את כל מעשי גדוליו ועשיריו. לעווינזאהן היה גדול ונכבד בימים האלה בעיני כל גדולי עמנו בארץ רוסיא, ובעיני החכמים והנבונים בעם, בעת אשר השתמשו בו לעת הצורך, לקחת ממנו דבר ועצה בכל ענין הנוגע להשכלת ישראל ותועלתו, אבל לעת מותו שכחו בו ובספריו היקרים אשר השאיר אחריו [3].

מי איננו יודע כי תהלת עם ועם תגלה ע"י פעולת ה ח כ מ י ם ה מ צ ו י נ י ם אשר היו בתוכו. ספרי הקורות יראוני לדעת, כי היו בקרב עמים רבים אנשים

---

[3]) מה נאמנו דברי החכם הדאקטאר וסופר מהיר בשפתנו העברית ה' קאמינער, במאמרו „ס ו פ ר ע ב ר י א ו ח ס ר ו ן כ י ס" הנאמרים במ"ע „ה כ ר מ ל" שנה שלישית תרכ"ב על אודות הסופרים העברים והספרות: „ואל הסופר העברי אמרה העת אשר אנחנו חיים בה היום — כותב החכם הזה — כי עשית זאת ותשמע לקול שכלך ותלמד חכמה ולשון, ותהגה גם בתורת ה', ויען מפני חדש לא הוגאת, ארור אתה מכל האדם ומכל יושב הארץ, ערום ויחף תלך, ולחם עני תאכל, וספרים תכתוב כל ימי חייך; ואיבה אשית בינך ובין בני ישראל, חסידיו יקראו לך: „אפיקורוס" ונערי משכיליו: „מאמין לכל דבר" יאמרו לך; הרבה ארבה מחסוריך ודאגותיך, בעצב תחבר ספרים, ואל החכמה תשוקתך והיא תמשל בך, ועל עטך תחיה, ואת התבונה תעבוד חנם אין כסף, והיה כאשר תרעב ותתקצף בחכמה ובלשון, ופרקת עלם מעל צוארך; אז יעלו דברים על לבבך, ואמרת בחפזך: שוא עבוד החכמה, ומה בצע כי נדרשנה? אך ריק חכמתי לבבי, ואצרוף בתבונה נפשי, לשכלות נתנה הארץ, פתיות תעשה חיל. הן זה בער לא ידע רוחן הליכו בחמה, וכסיל לא יבין טובל בשמן רגלו, מה חפצי בשם תהלתי אחרי, ובביתי אין לחם ואין שמלה, הבעבור כי אחיה אחרי מותי, אמות בחיי? ככה תתאונן ותקונן, תאור ותאורר עדי שובך אל החכמה, ותתנחם כי חכם אתה ואל חכמה תשוב" עכ"ל.

כאלה שיצאו מהכלל והוקמו על במעלותיהם וכשרונותיהם, ואשר השיגו כבוד בדרכי החיים, וביניהם היו רבים אשר לא זכו להשיג תהלה זמנית בחייהם, ואך במותם לא נשתכחו מעשיהם הטובים שעשו ועקבותיהם לא נמחו מספרי הזכרונות. הספרים פתוחים והיד כותבת. וכמו שיבואו בספרי דברי הימים לכל עם ועם שמות שרי הצבא הגדולים אשר הקריבו נפשותיהם על מזבח אהבת ארץ מולדתם, כן יבואו שמות אלה פועלי החיים הנעלים, אשר הראו פעולתם החזקה על ההשכלה והחנוך, ונקובים בשמותם על לוח הקורות עם תולדותיהם וקורותיהם.

אולם מה בצע לחכמי עם ישראל המצוינים? תהלה זמנית אין להם בחייהם, המה סובלים רעב וקור, מבלים מבחר ימי שנותיהם בעלית קיר קטנה, ומחסר כלכלה טובה המה מאבדים כחם הגופני והרוחני, לשד עצמותם יחרב, ומקור דמי הנעורים ייבש, באפס כח ואונים יפלו על ערש דוי ויכלו ימיהם בחלי וכפן. ואחרי מותם ימות גם זכרם וזכרון ספריהם אשר כתבו בזעת אף ותוגיון נפש, לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב העשירים המשכילים והנבונים בעם; עמהם תמות חכמתם וחכמת ספריהם תתבלע, ומותר החכמים העברים משואב מים והוטב עצים אין, כי הכל שוים בעיני הדור, כלם מיוחסים, כלם יודעים את התורה, ולעם נבחר המה נחשבים בכלל! המצוינים מעמים אחרים יכובדו בחייהם ובמותם, ומצוינני עמנו נודדים ללחם איו, משתחוים לאגורת כסף, ומוכרים עתם ועטם בעד ככר לחם, ומאומה אין בידם לאות תודה מאטריאלית על מעשיהם ופעולותיהם. כמה אנשי רוח נאבדו מעניי עם ישראל וכשרונותיהם עמם, באין לאל ידם להוציא רגשותיהם היקרות אל המפעל, כי מי ישים לב לבזויי עם ואביוני אדם להעניק להם די מחסורם ולהחזיק אשיות תקותם בדרכי החיים, לחנכם בדרך טובה, ללמדם ולהשכילם ולהביאם תחת כנפי למודים סדוריים ולנחותם במעגלי ישר, למען ילכו ולא ייעפו כל אחד על פי דרכו, למען השיג איזה מטרה. איש איש מאחינו בני ישראל ידאג אך לטובת עצמו, כל אחד לדרכו יפנה, יגיל וישמח במתנת חלקו, ואחיו בן עמו הנאנח והנאנק מעצר רעה ויגון, הרעב ללחם, כי התמכר אל ההשכלה נפשו ולא בא עד תכליתה, עזוב יעזוב; ומי אשם בזה? היוכל כל אחד מבני העניים אשר נפקחו עיניו באכלו מפרי ההשכלה, לכלות חק למודיו בבתי מדרש המדעים, להשיג בזה איזה מטרה? מדוע לא ישתדלו אחינו לנחות את הבנים בדרך האמצעי, לחנכם במוסר ודרך ארץ ולהביאם למטרתם לפי השגתם וכשרון נפשם? חפץ האבות בימים האלה כי יכלו בניהם על רגל אחת את הגימנאזיום ולצעוד בצעדי ענק לבית מדרש המדעים. אולם החפץ לאבות כי יהיו בניהם סוחרים מלומדים לדעת תורה ודרך ארץ, להבין שפת עמו וקורותיו, לדעת שפת ארץ מולדתו לבלי דבר בלשון עלגים להיות איש בין אנשים?! תנו נא אחי לבבכם לדעת את אשר אינכם חפצים לדעת, היש כשרון לכל הבנים להיות דאָקטורים ויוריסטים? היוכלו כלם לכלות חק הלמודים הכבדים בבתי הגימנאזיום והאוניווערזיטעט? היש באפשרות להשיג מטרת הלמודים האלה אם אין לבניכם יתרון הכשר דעת? מדוע לא תשימו לבכם לזה לחנך את בניכם על פי דרכם וכשרונם? אולי יש בם יתרון הכשר דעת לאיזה מלאכה ומלאכת מחשבת,

ולמה לא תקדישום לזה, אחרי אשר תשתלו בלבבם אהבה וחשק לשפת אבותיהם הקדושה, לספרותם ולשפת ארץ מולדתם, למען יהיו בעלי מלאכה יודעי שפה ודעת, כבעלי מלאכה מחו"ל, ולא יהיו כבדי פה וקצרי לשון.

עינינו רואות כי לא לבד בחנוכם והשכלתם לא ילכו אחינו בדרך הממוצע, כי אם עוד בענינים רבים ושונים. יש בהם מתחסדים ומשכילים, הראשונים ישנאו ויחרפו את ההשכלה, ירדפוה ויזילוה, ומפני זה אינם חפצים להכיר ולדעת גם את כל הלמודים הטובים המסתעפים ממנה המביאים לחנוך טוב וישר, וגם את שפתנו שפת קדש ימאסו, וכל ספרי התנ"ך כאין בעיניהם. וכמוהם המה המשכילים המזויפים, החושבים כי ההשכלה תלויה בבגד קצר ומכנסים ארוכים, בגלוי ראש או בגלוח הזקן, בהעשנת טאבאק בשבת ובאכילת מאכלות אסורות וכדומה, ואת שפתם וספרותם העברית ישליכו אחרי גום, התוכל להיות תקומה לשפתנו העברית בהמצאה תחת שתי מפלגות שונות כאלה, הסוקלים אותה באבנים ומעפרים אותה בעפר, ודעת דרכיה לא יחפוצו?

ועתה נשובה לראש מאמרנו בדבר יסוד קיום האומה הישראלית, כי הוא תלוי בשמירת השפה העבריה וספרותה, ואף ע"י האמצעים האלה היתה שמורה ונצורה בשנות אסון ופגעים רעים אשר התרגשו ובאו על עם ישראל. ומה לנו לחכות כעת? האבות מבדילים את בניהם משפתם וספרותם, כי חפצם לעשותם: אַפִּיצערים, דאָקטורים וורויסטים, ובזה המה מלחכים כל ירק טוב וצמח יקר משדמות היהדות, ומשכיחים מלב בניהם התורה וידיעת הקורות לבני ישראל מעת היותם לעם, ותכשל גם האמונה, כי תורתנו וקורותינו וכל ענפי האמונה משולבים יחד, ומזה תאבד חכמת חכמינו ובינת נבונינו תמוש מקרבנו. לדאבון נפשנו הוקמה נבואת טחי תפל, אף כי לא על הדרך הזה אשר אמרו, אולם הזמן עושה הטוב בעיניו, ובשטף מרוצתו עושה הרג ואבדן בכל דבר הפוגע בו, עד שומו משטרו בארץ כאות נפשו [4].

---

[4]) כדבר בעתו הנני להביא פה דברי המ"ע חדשי *Univer. Isr.* להחכם הנעלה ה' בלאך מפאריז, במאמרו היקר: „השכון והלמוד לנערי בני ישראל" ואלה המה דבריו ככתוב בספר המגיד שנה ראשונה *N. 49*: „למוד אמונת בית ישראל הוא למלאות בו כל עורקי הויתנו וקיומנו, להאיר באור שמשו את חדרי שכלנו, והוא יהיה המלאך והמגן אשר ילך לפני רגשות לבבנו ופעולותינו הטובות כל ימי הויתנו בתבל ארצה. אבל רחוק רחוק הוא מאד מ ע צ מ ו ת ו, ענינו ומטרתו ללמוד בע"פ איזה חלקי התפלה, איזה פרשיות מכתבי קדשנו, איזה עקרי אמונה, איזה ענפים ממצות המעשיות, חלילה! אך הלמוד הזה דורש מאתנו להכניס בקרבנו את המן האלהי, את דגן השמים הזה להבליע באברינו, את המחיה הנפשית הזאת, את חיי העולמים, אשר בעבורם נקראנו בני אל חי נאור בקדש, נושאי חותם האמת לעיני כל העמים, כלי אומנתה של ההשגחה העליונה האוהבת את כל בני האדם. והיה הנער אשר ישלים את למודו בבית רבו להכנס בברית אלהים (בר מצוה) אל ישאר אצל מגלתו הקטנה והצעירה (קאטעכיזום) אבל יהיה נאמן בבית אל לנגיד פקיד ומצוה (בר מצוה) על מערכי

אחרי הדברים והאמת האלה נבוא לכלות את מאמרנו זה בזה אשר שמנו לנו למטרתנו, ובטרם נבוא לספר מקורות האיש ריב"ל אשר לכבודו הקדשנו את הדברים האלה, הננו מבקשים מאת קוראינו הנכבדים לבלי היות עלינו כמתאוננים על הגידי לכם האמת בפעם הזאת.

הנה ידעתם אחי היקרים, כי אחרי מות הרב החכם י"ב לעווינזאהן נשארו ספרים רבים בכתובים, ויש מהם המונחים גם עד היום הזה, ואין פוצה פה ומצפצף לטובת הדפסתם. המטרה הגבוהה של ספרי ריב"ל מודעת לכל משכילי רוסיא הרחבה. ומה מאד דאבה נפש כל משכיל ואוהב עמו שפתו וספרותו, בראותו ספרים יקרים כאלה שוכבים למעצבה, ואין פונה להם. אין איש מאחינו אשר יתעורר בקרבו רגש תאוה וחשק לדעת את הכתוב בהם. אהה! לחנם התעמל לעווינזאהן בכל ימי חייו לתת מענה נכונה בכל ספריו על השאלות העצומות האלה: „מה הוא הכח האלהי הנושא את נושאיו זה אלפי שנה גם בישימון אין דרך? מי המה גדולינו וכהנינו אשר הבית הגדול הזה נשען על ידם? ולמי הפאר והכבוד שלא נשתכחה תורה מישראל?" רבים מחכמי זמננו השתדלו להשיב על השאלות האלה ולא עלתה בידם, ואך לעווינזאהן השיב דברים נכוחים ונמרצים על השאלות הגדולות האלה בספריו, וביחוד השתדל להראות כחו ועצם ידו בספרו הגדול ז ר ב ב ל אשר אין בכל הליטעראַטור העברית משלו. לא עלה על לב אחד מאחינו לשאול עד מתי יהיו מונחים הספרים האלה בקרן זוית? עד אשר יאכלום העכברים, או עד אשר יבואו הימים האלה כי יאמרו בנינו שיהיו אחרינו: „אין לנו חפץ בשפה העברית, ודעת דרכיה לא נאבה". המה יגידו את האמת, כי לא יהי לאל ידם להבין גם הקריאה העברית, ואיככה לא יבוש יעקב ופניו לא יחורו בראותו ב נ י ם כ א ל ה ערומים מידיעת שפת קדשנו וספר כתוב עברית חתום לפניהם, ואך בעמל ויגיעה רבה ילמדו הנערים לברך ברכת התורה בחייהם, ובמותם מצפצפים ומהגים את הקדיש בשפת לועז, כי אין שפתם אתם לקרוא את הקדיש בשפת עברית! יש מהם מתלוצצים ומלעיבים בספרי קדשנו הכתובים באותיות מרובעים, המבנים כאלה יש לנו לחכות על הוצאת ספרים כאלה המסירים מעלינו כל חרפה ודראון? ומה יכלתי לעשות יותר אני הדל באלפי אחינו, בראותי מעמד ומצב שפתנו בימים האלה ובשומי לב לימים הבאים? [5])

לבו וכחותיו הרוחנים, בטרם קדם אשר קנה לו בתבונתו ודעתו. למוד האמונה אין לערכו ולדמותו עם למודי יתר החכמות והידיעות העומדות חוץ מאתנו, ואשר נערך אליהן בזמן ומצב פרטי, והנה כמעיל תפארת העטור במלתחתנו שמור למקרה מוגבלת ומסוימת, ואשר יתקנו ויערכו בעליו לפי החפץ הישר בעיניו, או לפי רוח הזמן (מאדע) המפעם ע"י איזה רועי רוח תאבי חדשות. אבל למוד ה א מ ו נ ה הוא לקבל בקרבנו התשררות אלהי אשר תמשול בנו כל ימי היותנו. חכמת אלהי ישראל תקרא אל הנער הבא אל מקדשה: „וארשתיך לי לעולם!".

[5]) אף כי לא נואשה ונכזבה תוחלתנו לימים הבאים, אולם מצב הנכחי של הספרות העברית עצב מאד. ומה רמים ונשגבים דברי רבינו הגדול שד"ל באחד ממכתביו להמגיד, שמה

עשיתי כל מה שהיה ביכלתי, ובלי עזר צדדי לקחתי עלי את המעמסה הכבדה הזאת להוציא לאור הדפוס את הספר הגדול והנכבד „זרבבל" מאת הרב ריב"ל. ומלבד זה שמתי אל לבי לכתוב קורותיו ותולדותיו בספר מיוחד זה, הנקרא בשם „ספר הזכרונות" כי בו מחכרים מעשי ריב"ל וקורותיו, וגם יבואו בו קורות היהדות בכלל בארץ רוסיא.

ודעו אחי היקרים כי לא בצל הכסף אנכי יושב, ולא גלמוד וערירי אנכי, והכסף הזה אשר אצלתי להדפסת הספרים האלה, רכשתי בזעת אף ויגיעת נפש שנים רבות, והנחתיו כלו בענין זה: בראשית ההדפסה, הודעתי לאחי בארץ רוסיא בהודעות מיוחדות בדבר הספרים האלה והודעתי מחירם. שמה בקשתי לקדם פני במחיר כספם בטרם יצאו הספרים האלה ממכבש הדפוס, כי הוצאות הדפוס רבו למאד, ואנכי עזבתי עסקי וביתי והרחקתי נדוד לווארשא להדפיס

ראשונה, בדברו על אודות הרעפארמען והאמונות הכוזבות שנתרבו בקרב ישראל. ואלה המה דבריו: „והנה חלילה לי מלדאוג שמא תאבד האמונה ותשתכח התורה ושבת ישראל מהיות גוי, וזה לא יהיה, כי כבר נשבע ה׳ על זה, ומי שמפקפק בזה כבר כפר בעיקר" עכ"ל הזהב.

„כל משכיל על דבר אמת אשר עינו פקוחה על מצב הקולטור של אחינו הפזורים בגאליציען פולניא ורוסיא, וביחוד על הנאורים אנשי דור החדש — יאמר החכם ישראל רהלל, במאמרו הנכבד במ"ע המגיד שנה ג׳ N. 9 — ישתומם על ההבדל העצום שבין האמונים על ברכי השפה הקדושה, ואשר לא נכנסו לפרדס הלשונות והמדעים בטרם מלאו כרסם מעדני חכמת ישראל, ובין אותם אשר בזו ליקהת אם, באמרם כי כהתה עינה וגם לחה וכו׳. הראשונים אף כי אינם מדקדקים בשמירת המצות לכל פרטיהן, עכ"ז המה קשורים בעמם, ישישו בשמחתו ומתאבלים בצרתו. לבם פתוח לכל דבר עיוני ומחקרי, ואף כי מוטרדים המה במסחרם, עכ"ז יאצילו משעות מנוחתם לאיזה למוד הנוגע לספרות ישראל. לא כן דרך האחרונים, אשר גבול שמו למו לבלי דעת שפת עמם וספרותם, כי לבשת גם לחרפה היא למו וכו׳. וכאשר תשא עיניך על ההולך הלוך וטפוף בגאוה וגדל לבב, לבוש בגדי השש על פי המאדע אין נגרע דבר, על חוטמו נושא בתי עינים מגדילי הראות, תדמה בלבבך כי כל יקר ראתה עינך; תשגה מאד, כי ריק הוא מכל, ואף כי יודע לשונות לועזיות, אולם לא בא עד חקר הליטעראטור שלהן. הן כל ישעו וחפצו, שלשונו תהלך בארץ, להטיף אמרי נועם על לבות יעלות חן ולצאת עמהן במחול וכו׳, כוס זהב בידו ספרי היינע, משם ימצא ישתה אך את שמריו, ובספרי הראמאנען רמון מצא, קליפתו אכל ותוכו זרק. ולעמת זה תראה נעיר לימים עטוף בגדים פשוטים לא כדרכי המאדע, לא תאר ולא הדר לו, אל תבזהו בלבך, וראה מה שבמשכיות לבבו ועל כשרון נפשו; השפה העבריה אשר נשבע היהודי לדגלה, תעורר בקרבו אהבת נפש לכל דבר רוחני, ואף כי מסוגרת היא בספר קטן למראה, היא אוצר כל כלי חמדה, לא לבד לישראל כי אם לכל המין האנושי וכו׳. למדו לשונות זרות, דרשו למודי חול, אך נצרו את הסגולה היקרה אשר על חומותיה הפקדתם, ואשר מידה קרנים לכם, ודעו כי אך היא חכמתכם ובינתכם" עכ"ל בקצרה.

בתכלית היופי. אולם אחי בני עמי שמעו ולא התבוננו. ועתה מבלעדי עמל מו"ל ומחבר כאחד, רואה הנני כי ההכרח יאלצני להיות גם מוכר ספרים.

קוראי ספרים מיתר העמים, בטרם יבוא אליהם המחבר וספרו בידו, יקנוהו בבתי ממכר הספרים, לא כן העברים השקועים בפרנסותיהם, המה מחכים עד בוא אליהם המחבר להסתופף בצל קורות בתיהם. לא כן דמיתי אחי בבואי במסרת ברית המו"ל את ספרי ריב"ל!

אנא אחי אל יהיו ספרי ריב"ל עליכם לטרח, ואל תעלימו עיניכם מאחיכם הכותב לכם הטורים האלה בנטפי דמי נפשו. למה לא תביטו על ספר מועיל כעל כלי כסף וזהב; ובפרט כי לספרים מועילים יש יתרון רב עליהם: הכלים האלה מרהיבים אך את העין, וספרים מועילים מרהיבים את העין והלב, ומשמחים רוח ונפש [6])

הנה הדפסתי את הספר זרבבל מעשה ידי אמן נפלא אשר אין בספרות העברית משלו. עלי הספר הנכבד הזה המה כלי זהב במשכיות כסף, וראוים להיות נחשבים לנו כאבנים יקרות המזהירות על שמי היהדות, כי המה מחשיכים

---

[6]) החכם נפתלי קעללער, בדברו במ"ע המגיד שנה השביעית על אודות הספרים בשפת עברית, מחבריהם וקוניהם, יציג לעינינו תמונה מתאמתת מאלה הקונים האומרים „רע רע" „הוננו שוה בנזק כסוס כזה", אף כי לא קרא בו כשתי שורות וז"ל: „יש מהם אשר ימודו הספר לארכו ולרחבו לעביו ולגדלו, שוקלים ומונים מספר הדפים ויאמרו: „כן יקר מחירו על פי מדותיו" כאלו קנה רק נייר כנוי לצור על פי צלוחיתו, ויש מהם היודעים ערך הספר, אבל צר להם כי העת הרעה לא תתנם להעדיף כסף על ספרים, והמה מזילים כספם כי אם על המוכרח לצרכי החיים, לא על דברים אשר למותר יחשבו, מלא"ד? לאיש אחד שהלך למדינת הים בחדש אלול, והיה האיש חסיד וצדיק, וכאשר ידע כי יקרבו ימי הסליחות וימים הנוראים, לקח אתו אחוזת מרעהו למען יתפלל במנין, והניח לו בארגז ס"ת, שופר, מחזורים וספרי מוסר. מדי נסעם באניה והנה רוח סערה באה והים הולך וסוער, הגלים הומים בעים רוחם והאניה חשבה להשבר; המים כבר באו אל האניה והחל לצלול במים אדירים, והנה רב החובל עומד וצועק: כל אשר לכם דברים נותרים השליכו הימה, למען תקל האניה! ויתפוש האיש בחפזון בספריו הקדושים בזה אחר זה וישליכם הימה. אך עוד לא הקלה האניה, והנה השליכו משרתיו את השקים המלאים משאות כבדות ואבנים ואח"כ התבות המלאות סחורות ותקל האניה מעט ותבוא אל החוף. ויקרא החסיד שועה מדאבון נפשו: אויה לי כי נואלתי לעשות בהשליכי את ספרי הקדושים קלי המשא טרם השליכו השקים והתבות! אולי השלכו המשאות מקודם, כי עתה גם ספרי לא ירעו ולא ישחיתו. כן לו חכמו ישכילו אנשים כי ספרים לא למותר יחשבו, וכי באמת הרבה מהנחשב בעיניהם לצרך והכרח רק לסרח העודף יחשב! ואם באמת קרא עליכם מועד לשבור מטה מסחרכם, אז גם אם הפרקו מעליכם המשא הקטן להזיל איזה שקלי כסף על ספרים, מאום לא דבק בידכם, וסופכם לפרוק מעליכם בעל כרחכם את המשאות הכבדות, אז בצר לכם תאמרו: הסכלנו עשה, לו הפכנו את מעשינו, כי עתה לכל הפחות ספר נשאר לנו לנחמנו מיגון!".

זהר אבנים מדומים אשר בשקר יסודתן, השמים עלינו חרפה ולזות שפתים. חדלו לכם אחי היקרים מהביט בעין חרפה ובוז על העוסקים בצרכי ספרותנו באמונה, חזקו ידים רפות, וברכים כושלות אמצו. אל יאמרו שונאינו מנדינו כי אין הרגשה בלב משכילינו ונדיבינו. הביטו על סופרינו אלה אשר חברו עד כה ספרים מועילים בשפת עבריה, ועתה השליכו מעליהם אדרתם העברית והלבישו שק הזארגאָן, היא השפה הבלולה המדוברת בפי המוננו וצוררת היא לבת עבר הנאוה והמעונגה, ומדוע? מפני שרואים אי־תודה ושנאה לשפתנו היקרה מצד אחינו, ולכן מדאבון לבם המה עושים בה שפטים וינקמו נקם, ומוכרים עתם היקרה לשפה מטורטת וממושכת, כי בה שמן חלקם ומאכלם בריאה.

אחי! אחרי אשר פתחתי לפניכם דלתי לבבי, אקוה כי לא תעזבוני בראשית דרכי אשר אנכי הולך, וביחוד עיני צופיות ומיחלות לחברותינו הכבודות. האחת היא הנקובה בשם „חברת כל ישראל חברים" בעיר פאריז. והשנית חברת „מרבי השכלה בישראל" ברוסיא בעיר פעטערסבורג. הלא מטרתן נודעת לכל אשר בשם ישראל יכונה *). ידעתי כי יש אנשי שם ונבוני מדע בקרבכם אשר דוה לבם על דברי משטינינו ומקטריגינו הדוברים עתק על חכמינו בעלי התלמוד ועל דת היהדות בכלל, מפרים ומרבים ספריהם והבוריהם בקרב אחינו בני ישראל בכל ארצות פזוריהם, היושבים שקטים ושאננים בצל קורת אמונתם הקדושה. — הספר זרבבל אשר אני נותן לפניכם היום, הוא האחד אשר בו הכח והגבורה לפרפר ולמגר כל דברי עלילותיהם ודעותיהם הכוזבות של כותבי פלסתר, וביחוד הכתוב בספר נתיבות עולם, והכל במענות צודקות כאשר עיני הקוראים תחזינה מישרים. נכון לבי בטוח, כי תשתדלו כלכם להרחיב ספרי זרבבל במחנה העברים, למען ידעו אחינו על מה אדני אמונתם הטבעו, וכלם ידעו מה לענות למורדי אור ההשכלה והדעת, וכלם יראו כי חפים אנחנו מכל עול ורשע, וספרי קדמונינו נקיים מכל שמץ אשמה ודופי, ובזה תתחזקנה אשיות אמונתנו וספרותנו כימי עולם וכשנים קדמוניות. ווארשא, בחדש תשרי, תרל"ו.

בערנהארד נאטאנזאהן

---

*) בשנת 1868 נשלח למ"ע המגיד נומר 43 בשם אנשי ועד של החברה מרבי השכלה בישראל ברוסיא קול קורא לאחב"י המשכילים והנאורים, בחתימת גזבר החברה החכם השר ה' לעאָן ראָזענטהאל, ומזכיר החברה החכם ה' לעווין; כי החברה הזאת יצאה לפעולתה הנשגבה, עפ"י הצעת החכם ה' ח"י גורלאנד, להדפיס את ספרי ריב"ל, כישנים כחדשים גם יחד. בשומם עינם על הפעולה העזה והגדולה שפעלו ספרי ריב"ל על השכלת אחב"י, ובהיות לבם סמוך כי גם בספרים שהנה בכתובים יש ברכה ותועלת כמו באלה הנדפסים, לכן נמנו וגמרו לחלות פני המתנדבים בעם לבוא על החתום בכסף נדבה ליסוד קרן קימת הנחוץ למלאכת ההדפסה (עכ"ל בקצור). ממוצא הדברים האלה נראה חפץ הועד של החברה, ובוראי כן עתה לא נתקררה מגמתם אל הענין הנכבד הזה. אף כי במשך השבע שנים האלה לא נראה ולא נעשה לתועלת הדבר הזה מאומה. אך בלי ספק כאשר יראו אחינו ספרים מוכנים ומועילים כמתכנת הספרים אשר אנכי נותן לפניהם, בודאי לא יאבו כי יהי עמל המ"ל לריק, וגם החברה הנכבדה תשתדל לבלי עזב אותי בראשית דרכי, ותעשה עמדי אות לטובה.

פרק א

תמונה מליצית ומכתב להמו"ל ספרי ריב"ל מהחכם הנ"ל. — אבי זקנו של ריב"ל וקורותיו. — אבות ריב"ל. — תולדות אביו. — יום הלידה של ריב"ל, חנוכו, דרכי למודיו ושקידתו. — ימי בכורי ההשכלה בישראל בימים ההם מהו"ל. — אמון רוחו לארץ מולדתו בשנת 1812. — מגורתו בגאליציען וכריתות ברית ידידות עם חכמי הארץ ההיא. — מות רחל אמו ומצבת קבורתה. — חברת החכמים בעיר בראדי. — שיריו הראשונים.

תמונת הרב ריב לעווינזאהן [1]

קומתו היתה ממוצעת, מצחו רחב ונסב למעלה ולא רבו בו הקמטים כרבות מחסורו ושנותיו, כי עפ"י מדת ההסתפקות, אשר היתה כתר לכל שאר מדותיו היקרות, היה שמח וטוב לב תמיד; גם בחליו אשר גברה עליו כמעט כל ימי חייו נשא את מכאובו במנוחה, ופעמים הרבה התולים מפיו התמלטו, אשר העירו לשחוק ולשמחה את כל שומעיהם, והם לא ידעו כי ברגע שדבריו והתוליו מעוררים אותם לשחוק, שפו עצמותיו וכאב נורא דכא לארץ חיתו, אבל בפניו לא נכר מאומה מכל מכאוביו, לא רעמו פניו ולא עקמו שפתיו, ורק חן טוב הוצק בהן, ונטפו מור ולבונה מכל אבקת רוכל ברגע שאש טחלה עצומה וכאב אנוש

---

[1]) את התמונה המליצית הזאת קבלתי מאת החכם הר' אברהם בער הכהן גאָטטלאָבער במכתב כדברים האלה: דובנא כ"ה תמוז תרל"ה. לידידי וכו' ה' ב ע ר נ ה א ר ד נ א ט א נ ז א ה ן נ"י. שלום וכטו"ס! בקשת לשאול ידידי היקר במכתבך מן 14 ה"ז לתאר לך תמונה מליצית מכבוד ידידי המנוח אלופי ומיודעי וחיי רוחי הרב החכם רי"ב לעווינזאהן ז"ל, את התמונה המוחשית אשר תחסר לך ולכל המתענגים על רוב חכמתו ואהבתו לעמו. הן אמת תמונתו הנעימה נחקקה בלבי ועומדת היא תמיד לנגד עיני, בכל עת שאדבר בו, ולו הייתי צייר אמן נקל היה לי

היה עצור בעצמותיו, ורק לפעמים רחוקות התערבה אנקת חלל בקרב המון התוליו אשר שמחו אלהים ואנשים; והאנחה הזאת אשר יצאה משברון כל גופו, לא נגלתה להיושבים סביבו, אשר על הרוב היו אורחים מארץ רחוקה שבאו לבקרהו ולראות פניו מדי עברם ע״ד קרעמניץ. הם לא ידעו ולא הבינו לאשר בקרבו, כי אם מתי מעט הקרובים אליו, אוהביו ומבקריו בכל יום ידעו את זאת; וכן דמו אותו להר געש אשר תוכו רצוף אש וגפרית כמו תנור בוערה, ופניו יכסו פרחי חמד מעגני עין ונפש. עיניו השחורות הפיקו נגה ויצא כברק חצם לכל הפוגע בהנה במבטו, וכאשר היו עיניו רואות את עיני האיש היושב ממולו, היה זה האיש מוכרח להשפיל את עיניו או להסב אותם מנגד עיני הרב ז״ל, כחלש אשר לא יוכל לעמוד בפני הגבור. פניו היו סגלגלות, חוטמו ממוצע, וזקנו מגודל ועגול ומהודר, לא כחל ולא פרכס, לא לבש מחלצות וחוט של חן משוך על כל אבריו ועל כל מבנה גוו, וביחוד כאשר פתח את פיו ודבריו בנחת נשמעו, כי מלבד חכמתו ותבונתו היה גם קולו נעים לאזן, והיה גם מנעים זמירות לפעמים, גם חבר קצת שירים ושר אותם בנגינות.

נגייהו בשרד המליצה, להפיח רוח חיים במלות יבשות למען תוכלנה לפעול על הקורא מעשה לו ציור אמתי על פיהן מתמונת האיש המצוין הזה, שבאמת היתה תמונתו מתאמתת עם רוחו ונפשו, וכל מי שראה פניו הכיר מיד כי לא כמוהו כיתר האדם, ושאר רוח לו. לעשות כזאת יכבד עלי מאד, אין די מלים בפי וכל מליצתי תתבלע. אולם להשיב ריקם אוהב יקר רוח כמוך ולהשאר בלא כלום ג״כ אי אפשר לי, ולכן אנסה לעשות רצונך עכ״פ במקצת, ולרשום לך את אשר יעלה בידי.

הדברים המעטים האלה יספיקו לך ידידי הנכבד, מבלתי יכלת בידי לתת לפניך תמונה יותר דומה בכל פרטיה לציור האדם הדגול מרבבה, אשר לספר תולדותיו וקורותיו נדבה רוחך, אולי יתעשת אחד מאלה אשר ידעו והכירו אותו כמוני להרחיב צעדי דמיונו ולתארהו לך במלות יקרה אז ישמח לבי גם אני, אוהבך ומכבדך המשתוקק מאד לראות מעשה אצבעותיך מהרה חקוק בדפוס״.

איש היה בעיר אוסטרא במחוז וואלין, נצר משפחה רמה בישראל ושמו ר׳ יקותיאל זלמן ז״ל, איש תם וישר ירא אלהים, תורני ועשיר מופלג מאד, והיו לו בנים ובנות הרבה, והתחתן עם גדולי הדור, ויבא הוא וכל בני ביתו לגור בעיר קרעמניץ, הצעיר בבניו היה בנו ר׳ יצחק ז״ל, איש נכבד בעמו, תורני וסוחר ועשיר גדול, והוא היה חתן הגביר הגדול ר׳ זלמן הכהן הנקרא בשם ר׳ זלמן דער רייכער, ויולד יצחק גם הוא בנים ובנות הרבה, והצעיר בבניו היה יהודה, ושם משפחתו לעווין. בן תשע או עשר שנים היה יהודה במות אביו בשנת תקכ״ז. אמו ואחיו גדלוהו, אך מהר נהפך עליהם הגלגל, כי אחיו הגדול איש נכבד בעמו, לפני שרים ומלכים יתיצב, ה״ה הגביר הנדיב כבוד מו״ה חיים ז״ל נתפש בעלילת דם אשר היתה נהוגה בימים ההם, וגם אחר זה, כי העליל עליו שר אחד פולניא, אשר התקנא בעשרו וזמם כל הימים להרע לו, וישב ר׳ חיים במאסר הוא ואשתו ובניו כמה שנים, עד אשר ירד מנכסיו, הוא ואמו וכל אחיו וכל בניו, אז פטרוהו; וזה היה בערך שנת תקל״ה.

יהודה לקח לו לאשה את היקרה המשכלת ויראת ה׳ רחל, בת הנגיד מו״ה שמואל ז״ל. יהודה היה מכובד בעיני כל יודעיו, ואף התושבים מהנוצרים כבדוהו בעבור כשרון פעולותיו וישרת לבבו, גם ידע לכלכל דבריו בצח לשון פולניא, ובכלל היה דבורו די ברור וצח וחזק. מנעוריו קבע לו עתים לתורה יום יום, אף כי היה טרוד בעסקיו, השלים חקו יום יום; ולעת זקנתו היתה תורתו אומנתו, עסק בה בתמידות בביתו, היה כותב מהיר בכתב ולשון, ואף שלא ידע חכמת הדקדוק, אולם כתב על פי הבקיאות לבד; אהב מאד את מליצת לשון העברית הצחה, ושיחות חכמים ומשליהם. מפירושי המקרא אהב מאד הפשט היותר פשוט. במדרש רבה על התורה ובעין יעקב היה בקי מופלג, ושגורים היו על פיו, עד עשרים ושתים שנה לימי חייו היה שוקד מאד על התלמוד ופוסקים בעיון רב.

ויהי היום ויסע בעסק, ויבא העגלון עם העגלה במשעול צר, ולעומתו באה מרכבה ואין דרך לנטות ימין ושמאל, ויפחד העגלון מן השר אשר במרכבה וינס, ויהודה אשר חמל על הונו נשאר לבדו, והשר הזה היה איש פולניא אכזר מאד; ונודע שבימים ההם, טרם לקחה ממשלת רוסיא תחת כנפיה את הארצות האל, היה לכל שר פולניא שבט המושל לרדות כחפצו, ומי אמר לו מה תעשה? ואם הרג את איש יהודי לא היה כלום. האכזר הזה ירד בעצמו ממרכבתו ויך אותו במקל על ראשו, עד תום עבודת משרתו להביא את מרכבתו לחופש, ומזה חלה בראשו שנים רבות, לא היה מוכשר לשום דבר. הרופאים אשר רפאוהו צוו עליו שלא יעיין בספר כל ימיו, ואף תפלתו היתה שנים רבות בעל פה. ואחר שנתרפא קצת התחיל ללמוד רק ענינים קלי העיון, מדרש עין יעקב וספרים בדומה להם, גם ספרי מליצה, ואחר זה גם המשנה ואח״כ למד גם בתלמוד לפרקים, ולפעמים גם בעיון דק, אבל עיקר למודו היה אח״כ רק במשנה ובספרים קלי העיון.

הוא לא היה מתנגד אל שום כת, ולא אל יחידים. חסידים, מתנגדים, משכילים, יהיו מי שיהיו היו שוים בעיניו. היה מכבד מאד ירא שמים או חכם,

או תורני, סופר או משכיל מליץ ומשורר או בעל מעלה זולתם, ועל כלם את בעל מדות ישרות, וכשמצא איש כזה היה שמח עליו מאד.

הוא היה ממזג השחורי (Melan. Temp.) לא נודע אם נולד בטבע זה המזג, או נשתנה מזגו למזג הזה, מאת אשר הכהו השר האכזר, הגדיל המעמד הזה את רוע המזג השחורי, ועל כן היה כל ימיו רך הלבב, ככל בעלי המזג הזה, ובהרגשה דקה מן הדקה; ונכמרו נחומיו וחמלתו בהפלגה גדולה על כל בריה שבעולם אשר רוח חיים בו. גם היה איש אמת בתכלית ההפלגה, פיו ולבו שוים, כרוב בעלי המזג הזה.

לא היה לו עושר מעולם, ובכל זאת היה נדיב גדול בממונו, ונתן צדקה הרבה יותר רב מכדי ערכו, והיה משתדל בכל עוז לתת צדקה בסתר לעני הגון או בעל הבית שירד מנכסיו. היה שונא בצע וכבוד בתכלית השנאה. מאס מאד בשלטנות, וברח ממנה כאשר ינוס האיש מהארי, אבל אם פגע איש בכבודו היה לו מזה צער גדול, אף כי לא ענה דבר להפוגע; ברח תמיד מן הריב והמחלוקת, אהב מאד את המנוחה והשקט, לא היה יכול לסבול פזור הנפש, בחר לפעמים להסתפק במעוט אך בעבור המנוחה. אהב מאד הנקיות בביתו ובבגדיו עד להפליא, ולבש מלבושי כבוד יותר מערכו, וע"כ היו לבו ועיניו תמיד בהליכתו ובביתו שלא יבאו על בגדיו רבב.

מעולם לא נהנה מסעודת אחרים. גם לסעודת ברית מילה ונשואין, כי הוו מזמני ליה לא אזיל כ"א בקושי גדול ואחד מני אלף. לא בא אל בית הברו, ואף לשכנו היותר קרוב אל ביתו, אם לא בהכרח גדול מאד, או בעסק הכרחי. קבל כל אדם בסבר פנים יפות ובמצהלות פנים. דבורו היה בנחת ובהשכל רב. היה מבין מאד את תהלוכות בני האדם, ועד היכן מגעת שקרותם חנופתם ותרמיתם, ובכל זאת שם יד לפה, וכאלו לא יתבונן. מאנשים העומדים ברחובות קבוצים קבוצים או יושבים במקהלות, מהגים ומלעיגים בבית המדרש וזולתן מהמקומות, היה משמיט את עצמו בכל מה דאפשר, וע"כ לא קבע לו הלמוד בבהמ"ד; בא בתחלת התפלה והלך תיכף בסיומה לביתו.

את הדברים האלה מקורות חיי אבות לעווינזאהן הבאנו בקצרה בראשית תולדותיו, ולקוחים ממאמרו אשר כתב לעווינזאהן בעצמו הנקרא בשם „יד יהודה". והצגנום למען תת להקורא מושג לדעת מי היו האבות של הבן יקיר זה, וממדותיו הטובות של אביו נוכל להבין את ההנוך של בנו. לקורות יהודה נשוב עוד הפעם בהמשך מאמרינו הבאים, אך עתה נתחיל בזה אשר שמנו למטרתנו בספרנו זה ונאמר:

ויהי בערב ראש השנה שנת ה' אלפים תקמ"ח ליצירה, בשני לירח סעפטעמבר 1788 ותלד רהל אשת יהודה בן, ויקרא את שמו יצחק בער, (בעיר קרעמניץ במחוז וואלין בארץ רוסיא) [1] וילך הנער הלך וגדל וה' עמו. בהיותו בן

[1]) שנת הולדת לעווינזאהן היתה שנת הרביעית לשנות בכורי ההשכלה מחוץ למדינתנו. בשנת תקמ"ד החל המאסף הראשון בלשון עברית לצאת לאור, הוא ספר המאסף ע"י חברת שוחרי

עש־ שנים ידע הרבה מלמודי התלמוד וספרי תנ"ך היו כמעט שגורים על לשונו כלם. למודי התנ"ך למד תחת השגחת אביו, ידע ולמד גם שפת רוסיא, וכמעט היה הוא הראשון אשר החל ללמוד את שפת המדינה בעת ההיא.

בפרק ד' מספרו תב"י רואים אנחנו כי ידע לעווינזאהן את שפת רוסיא על בוריה, באמרו: כאשר בארתי זאת באריכות בהקדמתי לספר „יסודי לשון רוסיא" אשר כתבתי לטובת נערי בני ישראל, ואוציאו לאור בקרב אם יגזור ה' בחיים. לדאבון לבנו אין אנחנו רואים את הב"י הנחוץ הזה, ואין אנחנו יודעים איה איפה הוא.

למלאות רצון הוריו נשא יצחק בער אשה מבנות ארצו, ויתקע אהלו בעיר ראדוויל, וימצא חן וחסד בעיני כל בעבור תבונותיו וכשרונותיו הרבים, ונקרא אז בפי כל בשם יצחק בער לעווינזאהן. בהיותו עוד כבן תשע ועשר שנים, כבר התעורר בקרבו החפץ להעלות בספר הגיוניו וכל דבר אשר קרא ולמד ושמע וראה, „והיה כקוף לחקות (נאכצואהמען) כל דבר בעטו, זה דודו וזה רעו מנוער", ומלבד שקידתו המופלגת יומם ולילה בקריאת ספרים מענינים שונים מן הבא בידו ומלבד כח הזכרון הנפלא אשר חננו ה', ברכהו ה' גם בכתיבה תמה ויפה, (כן בעברית ויהודית כן בלשונות הלועזיות) ויצאו מתחת ידו המונים ענינים שונים מחוברים בספר, ובאו בתוכם לפעמים בהזדמנות גם כמה מליצות וכמה שירים, אך לא נשארו בידו מהשירים והמליצות העתקות, כי לא עלה על לבו מעולם להוקיעם נגד השמש ולהעלותם בדפוס, ובכל זאת נשארו מהם קצת ביד אחרים כה וכה.

הטוב והתושיה. בעת ההיא התנוססו כאבני נזר בשמי השכלתנו החכמים הגדולים והמפוארים: הרמבמ"ן, ר' נפתלי הירץ וויזל, ר' יצחק אייכעל, ר' דוד פרידלענדער, ר' יואל ברי"ל, ר' אהרן וואלפסזאהן, ר' ברוך לינדא, הפראפעססאר ר' מרדכי הירץ, ועוד חכמים רבים ונכבדים אשר הוציאו לאור מכתביהם ומליצותיהם בספר המאסף. ספרי המ"ע היקר הזה יצאו לאור בתשעה חלקים ואלי לעשר שנים, או ל"ה מחברות, ואמנם שנים אחרי אשר נאסף המאסף הזה, הוסיף החכם המשורר ר' שלום הכהן לעשות תושיה בהוצאת מאסף חדש לתפארת לשוננו הקדושה, אולם לא ארכו ימיו.

החכם לעטערים בהקדמתו לספר המאסף שנת תקמ"ד אשר הוציאו לאור שנית בשנת תרכ"ב בעיר וויען, איננו מביא במספר החכמים אנשי השם אשר פעלו הרבה להרחבת השכלתנו את שם ריב"ל. אולי מפני זה שהיה החכם הזה נחבא אל הכלים, וישב בעיר קטנה בארץ רוסיא, ולא פרסם את שמו במ"ע ללשונותם מחוץ למדינה, אך היה כלוא בבית, וכתב ספריו למען עמו. ומענותנותו הגדולה לא היה חפץ לבא במספר אלה אשר היה מגמתם להשיג תהלה זמנית; לא כן היה החכם ריב"ל אשר התעמל לכתוב ספריו בהיות לו לחם צר ומים לחץ, ולא הביט על הפאר והתהלה שהשיגו חכמי דורו מעל במת הפובליציסתיק, וכדבורה העושה במחשך מעשיה לאסוף עסיס ומתק תנובות שדי להועלת הכלל, כן היה האיש הגדול הזה אשר הקדיש כל כחותיו ועתותיו כל עוד רוחו בקרבו. במסתרים פעל טוב ובמחשכים שם אור עד כאשר נבקע אורו ונפץ על פני כל הארץ.

בשנת עשרים וארבע לימי חייו בשנת תקע"ב במלחמת שנת 1812 הראה לעווינזאהן אמון רוח לארץ רוסיא מולדתו, ושפת רוסיא היתה לו לעזרה לעמוד לשרת בכל אשר היה לאל ידו בתור מליץ ומעתיק אצל הפאליצמייכטער המפואר גענעראַל גירס, ובמדה שלמה הוציא אל הפועל מה שהיה מוטל עליו בעבודתו לעשות רצון פקידיו, ומרוב עבודתו הרוחנית והגופנית נפל אז על ערש דוי במחלת קדחת העצבים (נערווענפֿיבער). המחלה הזאת הסבה לו לעזוב את ארץ רוסיא וללכת ארצה גאליציען, ומרוב חשקו לחכמה ודעת הלך לראות את החכמים אשר היו שמה לתהלה בארץ הזאת, כמו החכמים ר' נחמן קראכמאל, רש"ל ראפאפארט, אליעזר לאנדוי, ליב מיזיס, יוסף פערל, יצחק ערטער, מיכל מאנים, לעטריס ובלאָך ור' בערוש בלומענפֿעלד. בעיר טארנאָפאָל התודע אל החכם הנודע בקורות השכלת ישראל ה' יוסף פערל, וכרת אתו ברית ידידות, ור' יוסף פערל היה אז המשגיח על בית הספר העברי בטארנפאל אשר ידיו יסדוהו.

בעת ההיא אשר הלך לעווינזאהן בדרך למרחוק ארצה גאליציען, מתה עליו אמו רחל בעיר קרעמניץ. היא היתה משכלת ויראת ה', הלכה לעולמה בערב יום הכפורים שנת תקע"ג, בחמשים ואחת שנה לימי חייה, ותקבר בקברות אבותיה הישרים בעיר הזאת, ויבא יצחק בער לספוד לרחל ולבכותה, ומשברון לב התאנח ויאמר: מי יספר צדקתה חכמתה וכשרון פעולותיה? אחרי מותה חבר יהודה אביו היקר כתובת קעקע על מצבתה המתחלת: „היא מצבת קבורת רחל" והוא החקוק על המצבה. אולם בנה אשר היה קשור באהבתה כתב עוד גם זה:

„במעון דל תחת הגל, מלא רמה שכנה דומה, בצל ליל אשת חיל, שאר וזר יבכיון מר: הוי שרודה בת כבודה, נפלה עטרה צפירת תפארה"! מלבד זה כתב עוד כדברים האלה: „אללי לי לשברי כהה אין, לכן פלגי מים תרד עין. כמי נח עלו וירומו, אך המה ימי מספר גברו, ואחר חסרו שככו עברו, ולדמעי אין הלוף לעד יזרומו".

אחרי מות אמו שב עוד הפעם לעיר בראדי והתמהמה שמה ימים רבים, כי התהללה אז במשכילים חכמים וסופרים, אשר התחקו ללכת בעקבות הרמבמ"ן ותלמידיו, וביחוד היו האחים טראכטענבערג, ועוד אחרים אשר היה ביתם פתוח לרוחה לכל משכיל ודורש תושיה, ובביתם התאספו תמיד כל המשכילים ודורשי חכמה בעת ההיא, והוא התאחד אתם להיות גם הוא במספר אלה אשר התעוררה בקרבם ההרגשה הטהורה, ליסד בעיר בית ספר רעאל לנערי בני ישראל בעיר בראדי. בחברת החכמים האלה רכש לו לעווינזאהן את ידיעתו הגדולה והרחבה בתלמוד ובספרות העברית החדשה, וקנה לו לבות המשכילים וחברי תושיה אשר בגאליציען, ויהי אהוב ונכבד בעיני כל. העיר בראדי היתה נחשבת בעת הזאת למרכז החכמים והמשכילים, ואשר מעשם התרחבה ההשכלה על פני ארץ עסטרייך; ורבים אשר עברו מעיר בראדי לעיר אדעססא כחכר עסקים ורכוש, אך לשמע השתרגות העיר החדשה הזאת, נהרו אליה והשכלתם אתם לעשות שמה מסחר וקנין; ובפה מלא

נוכל להגיד, כי יהודי בראדי היו הראשונים בארעססא אשר נטעו נטעי נעמנים מפרי ההשכלה והדעת בעיר הזאת, אשר התהלכה בצעדי ענק במסלת המסחר הגדול, וכן גם בהרכשת החכמה וההשכלה בין האנשים החכמים האלה אשר רבים מהם עברו דרך הגבול ארצה רוסיא, ורבים מהם אשר נשארו בארצם; ובין השרידים האלה היו חכמים וחוקרים גדולים אשר יבואו כלם בשמותיהם במכתביהם היקרים. בהיות לעווינזאהן בעיר בראדי התעוררו בקרבו רגשות נעימות להיות לתועלת לבני ארץ מולדתו להורותם דרכי החנוך הטוב.

בשנת תקע"ז בהיותו בעיר בראדי, וישב הוא וידידו איש בריתו המשכיל מו"ה אלעזר לנדא ז"ל בן הגביר החכם ר' יודל סג"ל לנדא, והוא היה איש חולה מנעוריו, וכן היה לעווינזאהן ג"כ איש ידוע חולי. ויאמר לנדא ללעווינזאהן: אחי! דלי בשר אנחנו מרוב חולי, גם להתולעים לא תהי מחיה ממנו, אך מאנשים הבריאים, ואשר ימותו פתאום, או אחר מחלה קצרה, ישבעו ויתעדנו התולעים! ובקש מאת לעווינזאהן לכתוב הרעיון הזה בלשון עברית בדרך שיר. וזה שכתב לו, והשביעו טרם מותו שידפיסהו לזכרון אהבתם, אלהים יחונן עפרו. וכן הבטיח לעווינזאהן אחרי מותו לאבי אביו הרב החכם המפורסם גאון ישראל והדרו ר' יעקבקא לאנדוי זצ"ל:

אל התולעים

הוֹי תּוֹלָעִים, שְׁכֵנֵינוּ הָרָעִים!
שָׁוְא תְּקַוּוּ, חִנָּם תְּאַוּוּ
יוֹם בּוֹאֵנוּ, לְבוֹר קִבְרֵנוּ,
הֲלֹא בְּעוֹדֵנוּ, תַּם גֵּוֵנוּ,
וּמִשְׁמַנּוּ יֵרָזֶה,

מְדֻשְּׁנֵי פְגָרִים, מְמֻחִים כְּבָקָרִים
מֵאֵלֶּה הַגְּבָרִים, בַּעֲלֵי בְשָׂרִים
יָמוּתוּ רֶגַע, כְּאֵין פֶּגַע,
בְּנֵי רִמָּה, תִּקְחוּ תְרוּמָה
הַשּׁוֹק וְהֶחָזֶה.

פרק ב׳

בבואו לקרעמניץ עיר מולדתו. — המת מקנאיו בדרך הצלחתו ומבוגו „תעודה בישראל". — מגורתו בעיר בערדיטשוב. — תכונת לגפי עיר קרעמניץ והבתקטו בה. — תגמולו מאת הקיסר הגדול ניקאלאי. — מכתב תודה לקיסר.

לבקשת אחרים ממשכילי העיר קרעמניץ שב לעווינזאהן אל העיר הזאת בשנת תקע"ז, ויהי מורה בבית משפחת לאנדעסבערג, אז החל לעבוד עבודתו

בספרו היקר תעודה בישראל, ואך בזה העיר חמת מקנאיו וימררו את חייו, ולא גמלו לו את החסד אשר עשה וחפץ לעשות למו בימים יוצרו. ולא לבד בעירו זאת העירו שנאה נגדו אך גם בכל רוחב ארץ מולדתו, כי לא הסכינו לראות ספר כזה הכתוב ברוח רעפֿארם והשכלה נכונה בשפת עבר צחה, להבין את עמו דרך ההשכלה והדעת למען ילכו ולא יכשלו. הספר הזה היה נר הראשון לרגלי ההשכלה פה במדינה לאחינו ב"י. רבים מסופרינו ומשכילינו הלא בפיהם ובעטם יענו ויאמרו, כי לנוגה זרחו הלכו ויאר להם הדרך.

ויהי כראות לעווינזאהן משטמתם וקנאתם בעיר קרעמניץ, בקש תואנה לעזוב אותה ואת אנשיה והלך לו לעיר ברדיטשוב, כי נדרש לבוא שמה מאחד הסוחרים הגדולים, וגם שם הורה דעת ודרך תבונה לכל אלה אשר באו לקחת תורה מפיו. המה הרהיבו עוז בנפשו לכלות את אשר החל ולהיות למשען לו בספריו. בעיר הזאת היו משכילים רבים אשר הלכו לרוח העת החיה, ורבות פעלו בהשכלתם על יושבי ערים אחרות בחנוך טוב ומועיל. כראות לעווינזאהן כי משכיליה שמו עליו עיניהם לטובה, חשב בלבבו כי עת לעשות לתועלת עמו בכלל, כי בהשכילו את אנשיה תתרבה פעולתו גם על יתר הערים, וכן הלך לו גם לערים אחרות, ובכל מדרך כף רגלו השתדל לעשות טוב לבני עמו במצבם המדיני והמוסרי. אך למורת רוחו, חלשת גופו עצרתהו מלכת הלאה כאשר דמה במחשבתו תחלה, ושב לעיר מולדתו קרעמניץ בשנת תקפ"ב, והתמכר א"ע לשאת בלב טוב את אשר נוטל עליו מאת ההשגחה אם לשבט או לחסד, ובכל נפשו ומאדו היה עוסק בחבוריו, והגה בהם יומם ולילה.

בקרעמניץ עיר מגורתו לא היה יכול לעווינזאהן למצוא כותב שלם במלאכתו אשר יוכל על ידו להעזר בהעתקת הכתיבה. בבית עקד הספרים המפואר שמה לא היו מהספרים החדשים, ומספרים עבריים לא היה שם כל מאומה, לא ישנים ולא חדשים. ומלבד אלה, העיר הזאת עומדת בקרן טמון ומכוסה מדרך המלך, ואנשיה בקרבה לא היה להם שיח ועסק עם יושבי תבל ויד ושם במסחר, והתפרנסו ברוחק זה מזה, וכל דבר הדש לא נודע למו. לפעמים היתה נפשו עגומה מאלה הבוערים בעם דוברי עתק ומתלוננים בסתר אהלם הנחשבים למשכילים, ומפני רעבונם אל הכבוד המדומה להשיג איזה התמנות בעיר ולהיות ראשון לכל דבר כבוד ההבלי, שמו מסוה על פניהם. אלה ההרו מקום לגנוב את לב עם הארץ וללכוד במכמרתם את ההמון. אולם לכל אלה קטני הדעת לא נתקרר בלעווינזאהן רוח החפץ לחבר חבורים ולדבר כאשר עם לבבו, להפיץ האמת בקהל ועדה; גם לא נח ולא שקט להשתדל אצל השרים היושבים ראשונה במלכות בטובת בני עמו ותקונם.

תבונותיהם של תושבי העיר הזאת: ובאמת להם שם בשלשה: לומדים, משכילים ובעלי בתים. הלומדים אינם לומדים, והמשכילים אינם משכילים, והבעלי בתים רובם דלים ורשים — הצד השוה שבהם שכלם יחד הולכים ונוסעים תחת דגל החסידות בצעיף עלטה, אלה הבל יהבלו, ואלה שכר ירדופו, ואלה רודים בעם, יפסעו על ראשי עם קדש דלת העם ההולך לתומו,

ויפשיטו מעליהם עורם, ונשבעים בשקר יום יום בעד גביע יין ושכר. המה מתפרנסים ברוחק ממסחר הטאבאק הגדול בסביבות העיר אצל הנוצרים התושבים, או ממכירת יין שרף וכדומה, והלק אחד גדול המה החייטים ובעלי מלאכות פשוטים, אשר רק המה לבד מתפרנסים מיגיע כפם. ולהיות אנשי העיר הזאת אינם יודעים ממסחר גדול, ואין להם עסק עם יושבי תבל והעירות הרחוקות והגדולות, לכן נעדרים לא לבד עשר וקנין רב, כי אם גם תורה וחכמה ומדע, גם דרך ארץ ויושר המדות וכדומה. ולהיותם נעדרים הון ועושר ותורה וחכמה, על כן מי שהגיע אל אלף או אלפים כסף, יענה עזות כי עשיר הוא בעיניו, ושואף ורודף אחרי הכבוד, להיות לו איזה התמנות בעיר גם למלא חוריו טרף מעניי העיר, ואשר יודע קצת לקרוא דלתות אחדות באיזה ספר או לכתוב כל שהוא, הוא חכם גדול בעיניו וקיש קיש יקרא, יתגאה על אחיו, וידחוק עצמו בכל התפעלות להיות ראש העיר, והוא אינו כדאי להיות זנב לשועלים והוא בדעתו כראש לאריות.

וזאת היא באמת הנסבה הראשית, שכל העירות השכנות אשר לגבולי העיר הזאת ישנאו שנאה מוחלטת את תושבי העיר הזאת, לא יבואו עמהם בברית אהבה ולא במסחר וכדומה; ועירות הרחוקות אשר שמעו את שמעה הרע, ומרחוק יריהו ויזילוה, ויהיו תושבי עיר זו כצנים ופחים בעיניהם; וכל הקלקול הזה נעשה מערך ארבעים שנה, והולך ומתקלקל יום יום.

„ואשר שאלתני איך אתהלך עם אנשי העיר הזאת? כתב ריב"ל לאחד מידידיו. הלא כבר ידעת כי בחרתי לשבת רחוק מהעיר, מיום שבאתי לגור אחרי עזבי עיר בראדי היקרה, בדד אשב מחוץ למחנה, ואין לי עסק עם שום אדם, ומחלתי לא אסבול ההליכה והטלטול, ולא הייתי בעיר פנימה זה שלשים וחמש שנים? אך תודה לה' כי זכני במתי מעט אוהבים מאנשי היושר והצדק, ואשר סביבי יתהלכון, ויבקרוני לפרקים, שנתגדלו על ברכי, ומהם אשר ידעו את העולם. וכענבים במדבר מצאתי אלה הנבחרים, והמה חביבים בעיני עד מאד, וחביבים תודה לה' גם בעיני ה' ואנשים, יהי זכרם ברוך! ומלבד אלה מתי מספר מגרי העיר הזאת, יבקרוני פעם בפעם עוברי דרך הקרובים והרחוקים, כעברים כנוצרים, כקטנים כגדולים, ולפעמים יסבבו בכוונה האורחים הללו כמה פרסאות מדרך נסיעתם, למען בוא הנה לראות את פני, יהי ה' אתם וישיב לאיש כגמולו. לבי עלי דוי בזכרי הפעם הימים הראשונים אשר היו בעיר הזאת חכמים ולומדים נשגבים, ומהם מחברים גדולים בתלמוד, ואיך נהפכת לי סורי גפן נכריה!".

במכתבו להרב מ' ישראל באהמער שנת תרי"ז, כתב ריב"ל כדברים האלה:

„על ערשי ערש דוי אשתעשע בדברי מחברתך אין ערוך לה „ביצד מעריבין" ויהי צרי למכאובי ושקוי לעצמותי היבשות, ואני בתוך הגולה, מושבי עיר תלאובות, אין אורה, אין סופר, אין ספר, אין מגיד חדשות, אין קורא בספרים ואין רואה עלים חדשים, אשמע סביבי יום יום אנקת אביונים העשוקים מהרודים בעם מאחינו שוטרי ישראל וראשיו, ואשמע אחרי קול רעש גדול מתנשא לעומת שרפים ושותי יין שרף, והחסידים אשר ירקדו בחוצות עדרים עדרים, וירעשו

בקול, ונוהגים רביים חדשים לבקרים במרכבות מרקדות לעירי, זה יוצא וזה בא, ולעומתם השרפים משתכרים ואומרים קדוש!"

אחד מהסוחרים הגדולים בעיר בערדיטשוב בחפצו להושיע את ריב"ל ברב או מעט, שלח לו את שני בניו לחנכם בדרך מוסר ולהביאם אל הליצעאום אשר התנוסס בעת ההיא בעיר קרעמניץ. וזה היה לו לתועלת גדולה לכלות את מחברתו תעודה בישראל. ובעזרת אנשי בריתו מכיריו ומיודעיו יצא הספר הזה מתחת מכבש הרפוס בשנת תקפ"ח. ולפי הצעת המפקח על עניני ההשכלה הארון בלודאָף, נתן ה' את חנו בעיני הקיסר ניקאלאי הראשון ובעיני הממשלה, ונתכבד בתשורה נכבדה אלף רובל חלף עבודתו ופעולתו הטובה; ובזה התעוררה בקרבו תשוקה עזה, לבל ירף מעשות כל אשר לאל ידו בתקון עמו. בעת ההיא נקל להבין כמה גדול היה החסד הזה, ולא למותר נחשוב להביא העתק מהמכתב אשר כתב ריב"ל אל הוד הדרתו של אדונינו הקיסר הגדול ביום ששה עשר לחדש אקטאבר שנת 1836. בו דבר מהענינים הנדרשים לתקון אחיו, ויהי ה' למשען לו וזכהו לקבל תשובה על דבריו מאת הדר כבודו מיום כ"ד לחדש דעצעמבר שנה זו, בחסד ורחמים ובדרי בטחון ותקוה טובה. וזה הוא תוכן מכתב לעווינזאהן בשפת אשכנז:

„מלך חנון ורחום! תשורתך קבלתי ואורו עיני מנועם זיו חסדך אשר החלות להראות את עבדך; לבי מתרפק על מתנתך זו, כזקן הזה אשר רחב ושמח לבו ברגעים האלה אשר קבל הקיסר אדרינוס את סל הפירות מידו למנחת מרחשת, מן העץ ההוא אשר נטעה ימינו בימי זקנתו לזרעו אחריו. יוכל היות כי פריי אשר הושטתי לאדוני המלך עודנה בוסר המה, אבל הנמו נטעי עמל ויגיעה רבה אשר טפחתים ורביתים במעמדי הרפה והשפל. מתנתך תהי לי למשענת למען יהי לאל ידי להדפיס את ספרי, שמגמת חפצי בו להעיר את אחי לתקון מדותיהם ומנהגיהם בחנוך המדיני והמוסרי, ולהדפיס יתר ספרי אשר אתי בכתובים. דרכי החנוך להשכלת נערי בני עמנו היו עד כה בשפל המדרגה, ותקותי לבני הנעורים מדור נולד; אך אז יש תקוה לקצור ברנה אשר נזרע למענם. הלמודים אשר לא היו סדרים להם, יהיו מבוטלים, ותחתם יבואו למודי אמונת אבותינו הקולעים למטרת השכל והלב, ונחוצים מאד לנערינו, למען יגדלו והיו לאנשים, עברים ואזרחים. בבתי הספר ילמדו ויחונכו רבים מבני העניים מקופת הקהל או באופן פרטי אחר, ולמען יהיו לעת מצוא מועילים לארץ ממלכתנו, במלאכת ידם, בעבודת אדמתם והליכתם לצבא. תעתועי הבל ורעות רוח הנובעים ממקור משחת הפאַנאַטיזמוס והאי-דעת, אשר היו למורת רוח לדתנו ולתקינו, (ואשר דברתי אודותם במה שיש בו די בספרי, ואשר הודו לדברי חכמי לב מהנוצרים והיהודים המלומדים הבאים במבוא הספר הזה) ושרשי פורה רוש ולענה אלה התלוים באמונת שוא ותפל, ומדות משחתות אשר גדלו ועשו פרי זה לא כביר בשדמות ההתחסדות, לא יראו ולא ימצאו ולא ישתרגו להזיק ולהשחית נצני חמדת העץ עושה פרי קדש הלולים בלמודים טובים ומדות ישרות, בלמדי עמנו יבינו את אשר לפניהם בדרכי החנוך וההשכלה, וישתדלו להלהיב

לב עמם בדרשות ותוכחת מוסר הראויות לכל אזרח בהנהגת ביתו לעשות הטוב והישר בעיני ה' ואדם. עיני הרואות הפעולה הגדולה אשר עשו העתקות אחדות מספרי ההולכות מיד ליד בין אוהבי ומכירי עמי, ומה תהי חזקה ונמרצה הפעולה הזאת מכמה מאות חבורים מודפסים כאלה אשר יפוצו בין אחי בני עמי, וביתר שאת כאשר יודעו כי זה חפץ רוממות הדר מלכותך, אשר בידך הכח והגבורה להביאנו למטרתנו הגבוהה והמאושרה, ובלעדי חפץ ומפעל הדרת מלכותך לא נעשה מאומה ולא נשיג תועלת בדרכי החיים, ונצני עץ הדעת הזה אשר החלו להתפתח, יהיו לעלים נובלים, וכקיקיון דיונה אשר בין לילה היה ובין לילה אבד.

הרשני נא מלך עזוז, והואל לקבל את הברכה הדלה והמלאה להבת אהבה והרגשת אמון, השלוחה לך בשם אחי בני עמי".

פרק ג

דברי חכמי הקאמיטעט בעיר ווארשא על אודות ריב"ל. — פעולתו בדרכי ההשכלה. — קונטרס שו"ת „המזכיר". — מכתב החכם ר' יוסף פערל. — אגרת בקרת לספר חבלי עולם. — מכתב החכם ר' ליב מיזיס. — ראשי השאלות מאת השר המשכיל ליפן. — מכתב מרש"ל לראפאפארט. — תעודה בישראל: קורותיו, הכרתו ותועלתו; יסודי ראשי השאלות שעליהם נוסד הספר הזה; השתדלות ריב"ל וראיותיו מספרי חכמי התלמוד.

לא למותר נחשוב להביא פה תוכן המכתב אשר כתבו חכמי ומשכילי הקאמיטעט בעיר ווארשא, ואיך הוקירו ונתנו כבוד לשם ריב"ל ולחבוריו הנאמרים בהשכל ודעת:

„ווארשא בשלשה עשר לחדש יוני 1827 (תקפ"ז). הקאמיטעט של היהודים מחזיקי דת תורת משה במלכות פאָלען יחשוב לו לחוב קדוש להשיב על מכתב כבודו של ה' לעווינזאהן, אשר שלח לנו בצרוף ספרו תעודה בישראל ע"י ה' ו' רודצקי. אף כי לא היה ביכולת הקאמיטעט לעיין בספרו היקר כיאות מפני קצר הזמן ולערוך אותו כערכו הרם, עכ"ז ראה והבין בספרו מגמתו הראויה לטובת אנשי בני אמונתו לנהלם בדרך הישרה, ובזה הוא משיב את ספרו של ה' לעווינזאהן ויחוה דעתו על אודותיו, כי מטרת המחבר המיוסדת על אדני התלמוד וידיעתו העמוקה בענינים האלה של הרבנים הנראים בספרו, מעמידים אותו בתור מעלת התהלה והתפארת לפני הקאמיטעט, אשר ישתדל לעת מצוא להמציא ללעווינזאהן משרת עבודה כבודה כראוי להתעסקותו ומגמת חפצו. ע"ז באו על החתום: דירעקטאָר י' זאלעווסקי, מנהל לשכת הקאנצליי איוואַן איוואשקעוויטש ומזכיר הקאמיטעט יוסף אווגוסטינאוויטש".

כל מגמתו וחפצו של לעווינזאהן היה להעיר את לב ההמון עדת העברים למען ידעו את אשר מלפנים לא ידעו, ואשר לא שמעו ישמעו, ויתקנו את אשר

העוו בקרבם ההרגל הרע והמנהגים הורים הבלתי טובים, כי מה בצע לו כי יקראו בספרו המדבר בתקון האומה, האנשים המתוקנים כבר? כל אלה לא ישיגו תועלת חדש. לכן לדעתנו הוסיף לעווינזאהן לעשות לטובת עמו בארץ רוסיא, מאשר עשה מענדעלזאהן לטובת היהודים בארץ אשכנז; כי ספריו כתובים אך למען המתוקנים לבד, ואלה אשר הבינו שפה חיה ומדוברת כשפת אשכנז, לא מצאו להכרח להגות בספרי פילוסופיא של הרמבמ"ן. אבל המטרה הגבוהה של לעווינזאהן היתה לכתוב למען עמו בשפת קדש, היא השפה המובנת לחלק גדול מהיהודים היושבים במדינה זו, לכן גדולה היתה הפעולה של ספריו; כמו שנראה מהמון העם כי נפקחו עיניהם, וכמה מהם הריצו אליו את אגרותיהם, כי ישתדל יותר בתקונם הן בתורה והן בד"א ואצל הרשות הטובה, ומסרו לו כח והרשאה בחתימת ידיהם כחק המדינה, ולא אחר לעשות רצונם וחפצם. בכמה עירות הוקמו בתי ספר, ואנשים הרבה לקחו להם שדות לעבודת האדמה להתפרנס ביגיע כפם וכו'. ונסיים באלה הדברים אשר כתב לעווינזאהן בהקדמתו לספר בית יהודה: „ואני אינני באומה לא כהן גדול הנכנס לפני ולפנים, ולא שליח צבור העומד לבקש בעד כלל ישראל, ומכ"ש מגין הדור. אינני כ"א דורש טוב לבית ישראל, חכמים יראו וישפטו, אם טובה וחכמה יעצתי, ואם דבר אמת בפי יקבלוה, ואם סכלות או רעה חלילה יעצתי, ירחיקוה".

החכם לעווינזאהן בהיותו בעיר בראדי בשנת תקע"ז, חבר קונטרס שו"ת המכונה בשם המזכיר, והמה נמצאו מאז ביד ידידו החכם המפורסם ר' יוסף פעריל בטארנאפאל, ויש בהם דברים טובים ומועילים, וכמו שמהללם הרב הגאון הגדול מוהר"י לנדא ז"ל בעדות ביעקב, וכבר היו שו"ת אלה גם לפני האדם הגדול הרב ההוקר אלהי ר' נחמן הכהן קראכמאל מזאלקווא, ומצאו חן רב גם בעיניו ובקש ממנו שיוציאם לאור, והבטיח לו לתמוך את ידו בקצת הוצאות הדפוס מכיסו, אך איזו טרדות הזמן עמדו לשטנה לו אז, ונשארו בכ"י עד היום, לבד איזו ענינים קטנים שנדפסו מהם בספרו תעודה בישראל, בית האוצר ובית יהודה.

הרב החכם ר' יוסף פערל במכתבו משנת תק"פ, נותן תודה ללעווינזאהן בעד ספרו היקר לו „דברי צדיקים" אשר שלח לו ע"י ה' ליב מיזים, כדברים האלה: „איך מוסטע דיא בעצאהלונג דיזער שולד אויף בעסערע צייטען פערשיעבען". כותב ה' פעריל ללעווינזאהן: „נון קאנן איך יעצט מעהר אלס דאמאלס פיר מיך ארבייטען, איך שטאטטע איהנען הירמיט מיינען ווארמסטען דאנק פיר איהרער זא טרעפליך געלונגענער ארבייט אב, אונד געבע איהנען מיינע פערזיכערונג עס זא באלד אלס מעגליך דעם דרוקע צו איבערגעבען, ווענן זיא אונטער דער צייט עטוואס געליעפערט האבען, זא ביטטע איך מיר דיא ארבייט איינצושיקען".

בשנת תקפ"ג שלח לעווינזאהן אגרת בקורת לספר שבילי עולם לידידו הרב רש"ל ראפאפארט. ואחרי שנותן תודה לידידו על אשר שלח לו את הספר הזה, ירשום לו במכתבו את אשר עוה המחבר בלאך לתומו:

א) „היה לו לרשום בכל דף המקור מאיזה מחבר, מאיזה ספר לקח הדברים שכתב, כמו שנוהגים כל המחברים והסופרים השלמים מחכמי ישראל וחכמי האומות וכו'.

ב) מביא דברים בהערותיו משמו ולא לו המה, ואין זה בכלל לקט אבל הוא גזל גמור.

ג) מביא פעם בפעם דברי גאונים פוסקים ושו"ת, מפלפל ועוקר הרים וטוחן זה בזה דבר שאין צריך כלל, ולפעמים הביא ברמז ע"ש ועיין שם, מה לבקיאות כאלה לכותב דברי הימים או הנהגת המדינות וכתיבת הארץ? מה ענין מהרשד"ך ורדב"ז אצל הר גרזים? והתשב"ץ ושערי דורא אצל הרי קוקאזען? ומהר"מ פאדובה ומהר"ש משאש עם קיסר חינא? מה ענין של פסקי תוספות וספר תקפו כהן עם השלאמאגען השוכנים בנהר גאנגעס? מה לכותב געאגראפיא עם הבאר היטב הלכות פדיון בכור? מה לכותב סטאטיסטיק עם הפיטה של ר' חנינא סגן הכהנים? כפי הנראה ירש המחבר הזה המחלה הזאת ממחבר אחד מפורסם שקדמהו, שחסתי להזכיר שמו, שממנו יצאה המגפה הזאת לתבונה, שכל ספריו שחבר מלאים בקיאות הבל, ואגרותיו מלאות עינים כמלאך המות. עיין שם ועיין שם.

ד) השתמש במליצות נשגבות הראויות אל השירים הנשגבים ואל המליצות הרמות, ולפעמים משתמש במליצות קשה ההבנה מאד, ובשמות ותארים חדשים שאינם מוסכמים אצל בעלי לשון הקדש, ממה שמצא המחבר בספר המאספים ישנים והדשים או בספר מליצה זולתם, כמו: נותן זמירות בלילה (נאכטיגאל) ומגיד לאדם שיחו (פאפאגיי) וכדומה. אף זה דרך כסל לו שנתאמץ למצוא מקום להזכיר מכל החכמים ומשכילים המפורסמים היום שיש לו קצת הכרות עמהם ומכנם כלם בשם: ידידי.

הן אלה הדברים ששמעתי אחרי קראי בו פעמים רבות, ומנהג הא' הזה כמנהג הבן כפר צעיר לימים שלמד לשון הקדש היטב, וקרא בהשתדלות רב כל הבאורים החדשים וספרי מליצה ושירים, וכל ספרי בעלי אסופות החדשים, מלבד שקידתו על ש"ס ופוסקים. פעם אחת שלחו אביו מהכפר בבקר השכם לעיר הסמוכה מאד להכפר ביומא דשוקא, והזהירו שבלי עכוב כלל יודיע לו ע"י שליח מיוחד מה יש למכור ביומא דשוקא, ועוד דברים הנחוצים מאד לדעתו תיכף ומיד והכל באר היטב. והנה מה נבהל אביו על המראה בראותו את האגרת ששלח לו בנו והיא מלאה בקיאות ומליצות קשות וחדות, והיה הכל לפניו כספר החתום, ויקם האב בחרי אף וינתח האגרת לנתחים" (עכ"ל ריב"ל בקצור).

בשנת תקפ"ד קבל לעווינזאהן מכתב מעיר לעמבערג מידידו החכם הר' ליב מיזיס, ובו היו כתובים הטורים האלה המעידים עליו, כי בידו לעשות גדולות ונצורות למען אחיו היושבים בסתר המדרגה במה ששייך להשכלה; ועוד גם בטרם נגלו תעלומות ספריו היקרים, ידעו החכמים בזמן הזה להוקיר את לעווינזאהן ולתת לו הכבוד היאות לו; ואלה דברי המכתב: „מה מאד ששתי על הבשורה הנעימה, שבתבת לי, שברצונך לגלות בספר מחשבותיך על ענינים הרבה אשר עוד לא נודעו היטב ביעקב וידיעותיהם הברהים ומועילים להם. האמן לי ידיד נפשי! כי קצור קצרה ידי גם לשוני להגיד לך גודל שמחתי בשמעי בשורה כזאת מאיש משכיל כמוך, כחו עצום ורב בלשון עבר לכתוב דעותיו בלשון קל, למען יוכל כל קורא להבינם, מאיש אשר רק מאהבת האמת ומגודל אהבתו לעמו ואשר מצבו הרע יכאיב לבו, יתאמץ לכתוב ספר, וכל חפצו בו הוא אך להועיל לאחיו, לא רק לגלות בעם את עוצם ידו בלשון הקדש למען יהללו אותו בשער אנשים

נבערים מדעת אשר לא יבינו היטב בדברי השיר והמליצה; כי זה דרכם בכל למו להלל דברים סתומים, כדברי אלהים חיים. קנצי אשים למלי ואומר לך אך זאת, כי נכסוף נכספתי לראותך עם ספרך, אשר לא אפונה כי טוב ונחמד הוא, ורב תועלת ותרופה יביא לבני עמנו האומללים והנבערים מכל חכמה וידיעה מועלת. תדע נאמנה ידיד לבי! כי אני אעמוד לעזור לך בכל אשר יהיה לאל ידי למען תוכל להדפים ספרך".

אלה המה ראשי השאלות מאת שר ההשכלה המלומד הנפלא אמנויל ליפן אשר השיב ריב"ל עליהן בר"ח אייר תקפ"ז:

„מה הוא יסוד האמונה מדת משה לפי דעת בעלי התלמוד והרבנים? היש סופרים אצל היהודים הקדומים בזמן לתורת משה, ומדוע אינם מוזכרים בתורת משה וספרי הנביאים? באיזה כתב נכתבה התורה? אם היו עוד ספרים זולת התנ"ך מזמן משה ואילך עד סוף הנביאים? אם אמת הוא שהמצות בתורת משה אין להם יסוד וטעם עפ"י השכל לפי דעת בעלי התלמוד, ואיך א"כ יודו העמים את היהודים על חכמתם ובינתם אם לא יבינום בשכל? אם אמת הוא שבעלי התלמוד והרבנים מבארים שהמצות והאזהרות שבתורת משה בין אדם לחברו, לא נאמרו רק נגד איש ישראל ולא נגד זולתו מדת אחרת? אם מותר לאיש יהודי לעשות כל עול וכל רשע לבלתי יהודי, ובפרט נגד הנוצרים שיש לו שנאה גדולה, ואף למצוה תחשב להרע לו? על מה נוסד התלמוד בדרך כלל, מה ענינו, מי חברו, באיזה מקום ובאיזה לשון נכתב? איזה המה הספרים הנופלים תחת שם תלמוד, ואם יש עוד ספרים זולתו החשובים בעיני היהודים כמוהו, מי חברם ומה ענינם? היש בתלמוד איזה דבר חכמה, כי כפי הנשמע הוא מלא הזיות וספורים ומעשיות נגד האמת והחוש והשכל? איך התירו לעצמן בעלי התלמוד להוסיף ולגרוע כאות נפשם במצות התורה, עד שהיום נשתנה על ידן כלל התורה, והתורה אמרה: לא תוסיפו ולא תגרעו? אם יש מהכתות שהיו בזמן בית שני גם עתה? מי המה הקראים ומתי התחילו? אם אמת הוא שהיהודים הנמצאים היום המה מכת הפרושים שהיו אז בבית שני שממחוקקנו גנה אותם מאד בעבור תרמיתם ומנהגיהם הרעים? מה לכם אלפי אלפים דינים וסייגים שעל ידם אתם מבלים כל ימיכם, ומלאכתכם אימת נעשית? מי תקן לכם אלפי אלפים מנהגים של שטות, ומה שיש בהם ריח עבודת אלילים? מה הוא ענין הסעודה בליל פסח ומנהגיה הזרים, עד שנפלתם לפעמים ברשת החשד על אכילת דם הנוצרים בליל זה? היש בספרי היהודי דברים המעוררים איבה ושנאה נגד דת הנוצרים ונגד מחוקקנו ושלוחיו? אם אמת הוא שאסור ליהודי לפי התלמוד ללמוד איזה לשון זרה או חכמה או מלאכת מחשבת ועבודת האדמה וכיוצא בה? מי סדר התפלות של היהודים והנגונים שלהן, מה ענינן, אם אמת שיש בהן נגד בעלי אמונה זולתכם, מדוע המה כ"כ רבות, אין להן סדר וערך, ומדוע יש לכם הריסות הסדר בבתי תפלתכם הקטנים? מה הוא ספר הזוהר ומי חברו, היש בו נגד דת התלמוד, ושהוא נוטה בקצת דברים ליסודי החדשות מזולת בני בריתכם, היש בו מהאמונת השלוש וכן בקצת ספרי קבלה זולתו? מה היא חכמת הקבלה העיונית והמעשית, מי הממציאה ובאיזה זמן? מה היא השכינה, הקליפות, השטנים, הסודות, הכוונות, השמות והשבעות? אם אמת הוא שהזוהר ובעלי הקבלה יורו שתורת משה מלאה דוגמאות ורמזים? אם אמת הוא שאמונת הש"ץ עודנה נמצאת היום והיא היתה מיוסדת על הזוהר והקבלה? אם היו או יש עוד היום אצל היהודים איזה בתי ספר ומדרשי החכמה כראוי, אם יש עוד איזה ספרי חכמה אצלם, ומה משפט ההמון עליהם?

היש ליהודים איזה תקנות טובות שיסדו לטובת חברתם לענייהם לחוליהם ולתלמידיהם העניים? מי המה החסידים שיש פה במדינה, מה ענינם, מי יסדם, באיזה זמן ובאיזה עירות נמצאו, אם יש להם בתי תפלה מיוחדים, כמה כתות יש ביניהם היום, ואם נתחדשו בימינו היום בין היהודים עוד איזה כתות חדשות? היש עוד תקוה לתקן את בית ישראל בכמה דברים, ואיך? מה הוא ענין המשיח, אם אמת הוא שמקוים היהודים למשול על כל העולם בבוא המשיח, ואין לזרים חלק בכל טוב העוה"ז ומכ"ש בעוה"ב? איך יקובל היהודי לאיזה חברה מחברת הנוצרים, איך יקנה לו אוהבים מהם, ואיך יתנו לו איזה משרה אם הוא מרחיק את נפשו מן הנוצרי בכל מיני רחוק, ואינו משתדל בשום טובת מדינתו אשר הוא גר בה, ובעבור זה אינם רוצים הרבה מהמלכים לתת ליהודים זכות האזרחים?"

על קצת שאלותיו רמז לו לעווינזאהן לעיין בספרו תעודה בישראל, שמשם ימצא מבוקשו, ועל קצתן רמז לו לעיין בספרים אחרים, הן ממחברי ישראל והן ממחברי הנוצרים, ועל יתר השאלות השיב לו תשובות בודדות; אולם הבטיח לו לחבר מתשובותיו אלה ספר שלם אשר יכלול בתוכו רוב שאלותיו, וכן עשה והתאמץ לתת קשור בענין וסדר יפה אם בפנים הספר או באיזה הערה, והכל בהרחבת דברים מוכן ומסודר בספרו ב י ת י ה ו ד ה, ושם נמצאים ענינים אשר לא נזכרו ברשימת השאלות. ובכלל יש במחברת זו הרבה חדשות וענינים טובים ומועילים בבנין הדת והמצות עפ"י יסודי התלמוד בדרך שיטה חדשה, אשר לא קדמהו בזה עוד אחד מהמון המחברים אשר דברו בענין זה, ובחבורו הגדול ז ר ב ב ל הוא מבטיח להשלים הענין הזה, גם על כל השאלות הרבות שנשאל.

הספר תעודה בישראל בעודו בכ"י היה נשלח להרב החכם מו"ה רש"ל ראפאפארט, וזה הוא המכתב שכתב לריב"ל יום ט' מרחשוון תקפ"ז מעיר בראדי.

„לא מעצלות ורפיון ידים אחרתי להשיבך דבר כאשר עם לבבי על אודות ספרך היקר „תעודה בישראל", ועל אגרתך הנעימה מר"ח סיון, אך יען כי בראשית השקפתי אורו עיני מנוגה תפארת הספר, אמרתי אקח מועד בהניח לי הזמן מעט מעבודתי המטרדת, אשב שאנן ואשים מעיני בו כראוי; וכה חלפו ירחים ועתות שקט עוד לא באו. התקוה הוליכתני תועה כפעם בפעם. רדפתי תמיד אחרי המנוחה וקרובה לי חשבתיה, כאיש רודף באישון ליל אחרי מאורים מתעים, וכמוהם רחקה מני עד כה ועוד גם עתה, ומי יודע מתי אשיגנה; בכל זאת רגעים הצלתי לי משבולת הזמן ויהיו לי לשלל, הקדשתים אליך ידידי, ועיינתי הרבה בחבורך, ואולי גמרתיו, והן תוי לך גבר חכם בעוז, כי מעדנים שבעתי בקראי בו. זה הספר שקויתי מאז לראות יוצא מאחד החכמים בישרון, עתה מצאתיו ראיתיו, כי באו לו כתמם שתי החמודות הנותנות פאר לכל דורש ברבים, והן התועלת והיופי בסדר ולשון; מאמריך בהשכל, ראיותיך מבריחות ומדברך נאוה. שמח נא ידידי על נצר מטעך מעשה ידיך להתפאר, וקוה כי יעש שם בארץ".

בשנת תקפ"ח נדפס פעם ראשונה הספר תעודה בישראל, ואחרי כן נדפס שנית בתקון ידי המחבר בשנת תרט"ז. הספר הזה כולל גדרי התורה והחכמה עם הערות מועילות וטובות בדרך ארץ, העד יעיד בכל איש ישראל הבא במסרת הברית, על הכרח למוד התורה על סדר ישר, ולמוד לשה"ק עפ"י הדקדוק,

באשר הוא עברי, גם לשונות לועזיות הכרחיות ובפרט לשון המדינה באשר הוא מדיני, ולמוד החכמות והמדעים באשר הוא נפש חיה משכלת, איש איש כפי כחו, הכרתו ויכלתו, ומדובר בו נכבדות על אמונה הזכה וההבלית, על הכרח למוד המלאכות ועבודת האדמה, מניעת המסחר הבלתי רצוי; חיוב אהבת המושל העוצר במדינה, קיום פקודותיו, דרישת טובתו וטובת עמו, ועוד הרבה ענינים ודרישות טובות, הכל מבואר בהנחות צודקות בנויות על יסודות מושכלים כתוביים ומקובלים, ויבואו בו לדוגמא תולדות הרבה גדולי ישראל מכל דור ודור ותבונתם בתורה ובחכמה ובדרך ארץ.

הספר הזה היה מוכן לדפוס בשנת תקפ"ג, כנראה מהקדמתו לספר הזה, אך מכמה סבות אשר עצרוהו לא היה יכול להוציאו לאור עד שנת תקפ"ח, לא למען קנאת סופרים או היות נמנה את נבונים ערב את לבו לשלוח את מחברתו זו על פני חוצה — כותב ריב"ל — „אך מאשר החלו לשחר פני אנשי לבב שונאי שקר ותרמית, כוספי אמת בתומת לב, והמה אוהבי ורעי מנוער אשר ברית עולם כרתי אתם, המה הרהיבו באגרותיהם החמודות עוז בנפשו; ואני בראותי כי תורה יבקשו מפי, להורותם הדרך ילכו בה, כי לדעת גדרי למודי איש הישראלי יחפצו, ולדברי מענה שפתי כעל מטר ייחלו, להגיד להם איזה המה הלמודים ההכרחים לשלמות האנושית בכלל ולשלמות הישראלי בפרט, המאשרים אותו בימי הבלו ובחיי עד, נוסף על למוד התלמוד והפוסקים אשר הכרחו מפורסם לכל אשר בשם עברי יכונה, ותועליותיו גלויות לכל הבא במסרת הברית".

„ואם אחת היא השאלה — אשר שאלו אחי אלה — לתכליתה, אמנם לאיכותה ורבות תסתעפנה ממנה, כאשר יגיד על זה כל משכיל, ולאהבת הקצור כללתי אותן בחמש שאלות ראשיות, ואלה המה: א) אם הכרח הוא לבעל דת יהודית ללמוד לשון הקדש עפ"י הדקדוק בתכלית השלמות? ב) אם מותר לו ללמוד לשונות העמים? ג) הילמוד מחכמות החיצוניות? ד) מה תועלת תגיענו בידיעת הלשונות והחכמות אם היו מותרים? ה) ואף אם תגיע לנו תועלת מה, אולי איננה שוה בנזק הדת ומכשול האמונה אשר יסבבו הלמודים האלה? על כל אלה אותה נפש רעי ואחי אלה לדעת תשובה נכונה המסכמת עם השכל הישר ועם הדת הנאמנה והטהורה. ואחרי שאלי מאלהי עזר נמצאתי לאשר שאלוני אנשי בריתי אלה, וקמתי לפתח חרצובות שאלותיהם כאשר השיגה ידי הפעם, ופניתי את לבבי לקבץ דברי החכמים השלמים מבני עמנו המפוזרים, מאשר עלו במצודת זכרוני, ואעיד עדים נאמנים מהמושכל ושני התלמודים ירושלמי ובבלי אשר יסודתן בהררי קדש, ולאור הציהם נהלך אור בזה ובבא, ומהאגדות המפוזרות במדרשיהם; גם הבאתי מראשית כל פרי בעלי האסופות ישנים וחדשים המפורסמים ביותר, מאשר דברו בענינים האלה, והראיתי נגד השמש מגודל ההכרח בידיעתם, ר"ל הלשונות והמדעים לכל בעל דת עברי לאשרו הזמני והנצחי, המרבה והממעיט, איש איש כפי כחו, הכרתו ויכלתו".

בספרו זה השתדל לחפש דרך הסלולה אשר סלוה אנשי קדש מאמונתנו מני דור ודור, הוא מראה בראיות ברורות שחכמינו בעלי התלמוד איש איש

לפי מדרגתו מעלתו וזמנו היה שלם בכל חכמה ומדע ובלשונות שונות כשלמותו בתורה ובהוראה. לזאת פנה מקום בספרו זה וסדר דור אחר דור מאז היינו לגוי עד היום הזה מראשי האומה ומגדוליה אחד או שנים מכל דור, והראה גודל ידיעתו בענינים האלו, כאשר יעידו עליו חבוריו שחבר בעניני החכמות והלשונות, או כפי שמעידים עליו חכמי זמנו בספריהם.

כל מגמת לב לעווינזאהן בספרו זה היתה לשתף את החכמה עם התורה יחד, כנאם מליץ אחד מחכמי עמנו: „התורה והחכמה נשמת העולם המה, ובלעדיהן היא ארץ רפאים". כוונתו של המחבר הזה היתה להעיר ג"כ על איזה התקונים ישרים וצדיקים וענינים רבים המועילים באומה כפי הזמן והמקום, בכל מקום אשר מצא יד לזכרו, ואין כל דבר וענין אשר הזכיר שלא כוון בו איזו כוונה טובה לתקון האומה.

„וכן כשהזכרתי איזה מאמר משני התלמודים והמדרשות וכדומה מהספרים שרבו בהם המעיינים ונמצאים ביד כל אדם, לא העתקתי מהם כל המאמר בשלמות, אבל בקצור נמרץ מאד: א) מהמת הוצאות הדפוס, ב) מחמת חולשת כחי, כי זה לי ארבע שנים אשר נגעה בי יד ה'. וכמה ספרים ומאמרים הנוגעים לספרי הגיעו לידי אחר זה, ע"כ רמזתי את מקומם לבד, אבל המאמרים שרמזתי עליהם לא דבר ריק הוא, והרבה ענינים יקרים ולמודים נפלאים הקולעים אל מטרת כונת ספרנו זה נמצאים בם, ולא מגובה לב חלילה להראות בקיאותי אני שולח את הקורא לעיין פה ושם. גם בזה נפלאת מהברתי יאת מספרי מחברים אחרים, שאמרתי כל דברי יהי מה בשם אומרו יזהק שמתי לנפשי לבלתי התקשט בנוצות זרים, ואם תראה הקורא איזה ענין או באור איזה מאמר, ואמרת חדש אין בו, כבר דבר ממנו זה וזה, אנא! אל תבהל ברוחך לשפוט מהר, טרם תפלס במאזני רוחך דברי שנינו, או או תמצא ההפרש שבינינו, וההדשות שחדשתי בו, ואני אינני מתהלל שגמרתי כל הענין עד תומו בספרי זה, אבל עכ"פ סלותי דרך להבאים אחרי לדבר בענינים האלה, כי כמעט לא השארתי דבר וענין כפי זכני ומקומי שלא נגעתיו בקצה עטי אף שלא השלמתיו, והניחותי להכמי הדור השלמים אשר דעתם רחבה מדעתי אלפים. והביתי לה', שגם המעט מן המעט שהזכרתי בספר זה יסבב תועלת רב, כי מעט מהאמת יגרש הרבה מהשקר".

פרק ד

תכונת הספר תעודה בישראל

בהציגו ספרו יהלל לנו ריב"ל את גודל יקרת שפתנו העברית, כי בה אצור כל סגולות החקים והמשפטים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם; בה נכתבו חסדי אל ונוראותיו ועזוז נפלאותיו אשר הראה לאבותינו במצרים. על ידה נזכור ראשונות וקדמוניות נתבונן, ובהשתלשלות דור ודור

עד צור מנו חצבנו. בה נכתב כל חזון ונבואה, סוד ה' וברית שוכני סנה, משלי חכמה, מליצות ושירים, מוסר ודעת, משלי חידות, משלי דמיון, חקר אלוה, יעודים וגמולים, קינות ונחמות ותקות אסיר לשוב לבצרון לקץ הימין. בה סדרו לנו עזרא ובית דינו סדרי התפלה לשפוך שיחנו יום יום לפני ה' אלהינו, בה כתב לנו רבינו הקדוש את חבור המשנה, ובה כתב הרמב"ם ספר משנה התורה, ועוד ספרים הרבה אין קץ למו בהלכות ודינים, בחכמות ומדעים, במדות ומוסר, נתחברו בשפה המהוללה הזאת, ואם רבים מהמה לא נכתבו בצחות לשון עברית, סוף סוף לשון עברי הוא. מעתה איככה נוכל להבין כוונה אמתית מדברי הספרים ההם שהזכרנו הכתובים על טהרת לה"ק מבלי למוד תחלה דקדוק הלשון בתכלית השלמות? מי איננו יודע כי בלעדי חכמת הדקדוק נלך ונתעה אף במשנה ותלמוד ומדרשים וכו'. ובאמת שמו חז"ל את חכמת הדקדוק עטרה לראשם, וכל דבריהם הקדושים היו שקולים בפלס הדקדוק. וכבר אמרו חז"ל בקדושין (ל' ע"א) „לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה.

בספרו זה יבאר לנו ריב"ל את ההכרח ללמוד תנ"ך, ומדבר בכלל מהשבתת הסדר והמשטר הנכון בחדרים, וכן הוא הולך עד בואו להתרת שאלה זו, אם הוא מהצורך לדעת לשון אחת עכ"פ זולת לה"ק, ואם הוא מותר מדינא, או אולי יש בו חשש איסור, וספר הנכתב בלשון אחרת זולת לשון הקדש ואותיות אשוריות, אם ראוי לדון אותו כספרי מינים וספרים פסולים? על זה יראה ריב"ל לדעת מכל התלמוד כי ידיעת לשון הקדש לכל בעל דת יהודית הוא הכרח גדול, ותכלית למוד לה"ק תסתעף אמנם לתועליות רבות. ומראה לנו בראיות ברורות כי רבותינו בעלי המשנה והתלמוד היו מקושטים בעדי תפארת כתבי הקדש, והיו משתמשים בהם בכל עת ובכל מקום, בהלכות מדרשות ואגדות כפי שהביאם הצורך, אף המספרים ושמות האומות ושמות בני אדם פרטים ויחוסי הדורות ושמות הערים הימים הנחלים וההרים וכדומה הנמצאים בתנ"ך. ומהם היו מי שהשתלמו במקרא, עד שכל דבריהם היו בצחות לה"ק. ונוח היה להשלמים האלה לזכור כל התנ"ך, יען היו חוקקים אותם על לוח זכרונם בעודם היו צעירי ימים, כי זאת לפנים בישראל נהג, ללמד את הנערים מקרא בראשית למודם בבתי הספר. בפרק ד' וה' מביא ריב"ל ראיות ברורות מספרי גאוני ישראל והתלמוד, כי צריך ללמוד עפ"י פשט הפשוט, ובזה הלומד יוצא ידי חובתו, אבל אם ילמד המקרא עפ"י דרשות או רמזים לא יצא כלל ידי חובתו. ומזה נראה כי היה למוד התנ"ך אז בבתי ספריהם על הסדר, ולא היו דולגין בתורה מפרשת שבוע זה לפרשת שבוע אחר, ומודעת זאת שלא היו מתחילין עם הילדים משנה עד מלאת להם זמן חמש שנים רצופות כמו שאמרו חכמי המשנה. ועל המבלבלים זמן הלמוד הזה שהורו לנו חז"ל, ומלמדים עם התלמידים בקטנותם משנה וגמרא, עליהם אמרו: (ע"ז י"ט ב') על הלומד ועל המלמד עליהם הכתוב אומר: לא כן הרשעים וגו', ומלבד שמצוה כל בעל דת עברית על למוד לה"ק מפאת דתו ואמונתו גם השכל יחייבהו: ידוע שלא יתואר עצם מה בתאר מה כי אם מצד מקרה התאר הנמצא בו, וכאשר לא יכונה איש בשם חכם כי אם זה אשר נמצא בו מקרה החכמה, או גבור במקרה הגבורה, כן לא נכון לכנות בשם ע ב ר י כ"א האיש הנמצאים בו כל גדרי השם הזה, ובמה יכר ונבדל איש אחד פרטי או אומה שלמה אחת מזולתה אם לא בשפת לשונה? ואיך לא יבוש זה אשר בשם עברי יכונה, ונעדרה ממנו ידיעת ל ש ו ן ע ב ר י ת! ובפרט אם הוא מיקירי אומתנו וחכם הדור! כי ידבר את חכמי הנוצרים השלמים היודעים לה"ק בתכלית השלמות, וכאשר יהיה נשאל על איזה ענין ממקראי הקדש, כגון הסתעפות הדורות, או קורות ימי קדם, או בפרושי המלות ודקדוקן, או בתפארת מליצתם וכדומה, והוא יפער כנער פיו מבלי לדעת להשיב.

אותו דבר, הלא בוז יבוזוהו, חרוף יחרפוהו; גם אנחנו כל העדה הישראלית נהיה על ידו לדראון ולחרפה, ותחולל שפעת שם יעקב, ולשמצה תהיה בעיניהם ובעיני עמים באמרם: לשוא תכנו עצמכם בשם ע ב ר י ם, לא לכם יאות השם הנכבד הזה!

„גם אם נחשב בעין חודרת בין התועליות הרבות המגיעות לנו מידיעת לה"ק, נמצא ג"כ שידיעתה בגולה עתה הוא הכרח גדול, ותכליתה רבה מאד, כי רב טוב נשיג על ידה, כי היא תעשה קשר הדת וקיום האומה, היא הבריח התיכון המבריח מקצה תבל ועד קצהו כאיש אחד חברים את כל אחינו בני הגולה המפוזרים בארבע רוחותיו, והיא שאיחדה את כל ישראל הנפרדים זה מזה במרחק רב, בין עמים שונים המדברים בלשונות שונות, ורק היא מקשרת יחד לבותיהם לעבוד ה' שכם אחד, ובלעדיה מי יודע אם לעת הזאת היתה לעם ישרון פליטה ולדת תורתנו שארית. ד"מ: במה יגלה איש עברי הצרפתי המדבר בלשון צרפת את רעיוניו (הן בדברי תורה או בענייני אהבה ואחוה וכדומה) אל אחיו העברי הגר בעיר קאלקוטא וכדומה לאלה אם לא בלשון הקדש, המשותפת לכל היהודים השונים בלשונותם בארצותם לגוייהם, והרחוקים זה מזה כרחוק פנות תבל זו מזו [1].

וכן מבאר לנו ריב"ל ההכרח לכתוב בדרך זה כדרך כל האומות, ובהעתקה מלשון אל לשון צריך כל מעתיק לשמור את דרכי הלשון אשר אליה יעתיק, ולא יביט אל המלות כמו שהם בלשון אשר מעתיק ממנה. אולם יבחר לו דרך אחר כנודע, וגם חכמי התלמוד הרגישו בזה באמרם (קדושין מ"ט ע"א) „המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי", ר"ל מכזב בדברי המחבר. ושפתנו המדוברת השאולה לנו מהאשכנזים הנקראת „יהודית אשכנזית" היא משחתה מכל וכל, כי מעורבת היא במלות נשחתות לקוחות מלשון עברי רוסיא צרפת פולניא וכדומה. גם המלות האשכנזית ממושכות וממורטות המה אין בהם מתום. נוסף לזה לא תספיק לנו לשוננו הזאת כ"א לדברים ההמוניים ושיחות הפשוטות, וכאשר נחפוץ לכנות מושג מה מהדברים הנשגבים, אין בשפתנו אתנו. ממוצא הדברים האלה נראה איך אנחנו מחויבים ללמוד לשון אחת עכ"פ ולדעתה בתכלית השלמות, ואין צריך לומר לשון המדינה אשר גרים אנחנו בה, הוא בלתי ספק הכרח גדול וחיוב גמור לדעתה אל נכון.

בהמשך מאמריו לספרו זה מראה לנו ריב"ל לדעת, שאין קדושה ואין טומאה בכתב ולשון יהיה מה שיהיה, אבל הדבר תלוי רק בענין הנכתב בה. מעתה ספר שנמצא בו דבר תורה או מוסר והנהגות ישרות או דברי חכמה ודעת וכיוצא, יהיו נכתבים באיזה כתב ולשון שיהיה, הוא ספר כשר וטהור, וצריך לנהוג בו כבוד, ולהפך ספרי מינים או ספרי הבלים והזיות אף בלשון הקדש אסור לקרות בהן; והכרח גדול הוא ללמוד החכמות המביאות תועלת רבה, ונחוצות לכל אשר בשם עברי יכונה, ושהמה בכלל תורה, והמחשב את החכמות והלשונות לדברי מינות הוא חסיד שוטה והדיוט.

בעזרת הלשונות הלועזיות נבין מקראי קדש ביתר שאת ועז, ובפרט תפארת שירי הקדש

---

1) מה צדקו דברי החכם ריב"ל. לדוגמא נביא ראיה אחת לדבריו מאת אחינו הנכבד הנוסע החכם ר' יהודה הלוי טשארני, אשר הריץ את מכתביו הרבים והמועילים זמן רב אל המו"ל מ"ע המגיד מאת בואו לאדמת דאגעסטאן בקו-קז, ולנו נודע בבירור כי החכם הזה נודע מכל העמומות אח"י המפוזרים בארץ זו באמצעות השפה העברית לבד, כי חכמי דאגעסטאן ידעו שפת עברית, ולא הוא האחד אשר גלה עמוקות גוני חבך ע"י השפה הזאת.

הנמצאים בתנ"ך המלאים זיו והדרת יופי, וכי אין באפשרות להשכיל לנעדרי ידיעת לשונות הלועזיות, יופי והדר נעימות המקרא; אחרי כי במלות הנעתקות של לשוננו המבולבלה אין ביכולת לגלות סתרי מזמות של כתבי הקדש עם המליצות הנעימות והדקות הנמצאות בם. כן יברר לנו המחבר הזה מידיעת חכמי הטבע, ואיככה התהלל בידיעתה משה אדון הנביאים וראש החכמים לכל ענפיה כעיפיה וגדריה. ואחריו דוד אשר חקר במפלאותיה והתבונן בה כנראה מספרי תהלים המדבר על פלאי יצירת האדם, מאפס המוחלט ועל הרכבת גוף האדם בבטן אמו. ובפרט במזמור ברכי נפשי אשר עד תומו הולך הוא ע"ד סודות היצירה, ועל מה שיקרה באויר מהעננים והרוחות וחזיוני האור והברקים והזועות וכו', ומענין המים המוכנים להועלת ותקנת האדם, ועל עבודת האדם ותחבולותיו, ועל בעלי חיים הבלתי מדברים, ועל העוף והרמש ובהמות הישוב ופראי מדבר, והולך וזוכר מתועלת היום והלילה, ותועלת התקופות שבשנה וכו', עד שבא להזכיר גם את נפשו המשכלת, ונותן תודה ליוצרו אשר עשה לו את הנפש הזאת וכו'. ובחכמה זו השכיל גם שלמה, ויותר מאשר קבל מאביו השתדל מעצמו להשכיל בה מאד, עד שנעשה אבי החכמים וראש לכל החוקרים מחוקרי זמנו. וכן מצינו שגם הנביאים כמעט כלם חקרו וידעו היטב בטבעי היצורים כמו שנראה ממליצותיהם ומשליהם הלקוחים מכל מיני הצומח והדומם ומכל החי אשר רוח חיים באפיו. ובנתיב החקירה הזה הלכו כל גדולי חכמי התלמוד, וכן גם חכמי ישראל האחרונים (עיין של"ה דף ת"ח) וכו'. ולדעתנו כל המתעלם מהחקור ולהבין בעניינים האלה הוא מקצר בידיעת ה' יתעלה ובעבודתו, כי בלעדי חכמה זו לא נוכל לבוא לשום מצוה ממצות ה' ותורתו. וכן מחויב כל בעל דת עברי ללמוד חכמת התכונה ומה שצריך לה מהנדסה וכו'. וכן הולך ריב"ל ומבאר עד פרק י"א מהכרח למוד חכמת התכונה, ומביא דעת סופרי זכרונות על אודות אלה אשר השתלמו בחכמה זו, כמו נח ועוד אחרים, עד בואו לתקופת ימי חכמי התלמוד אשר היה להם יד ושם בכל החכמות והמדעים ובכל מלאכת מחשבת חרש וחושב, ומכל מלאכה לא מנעו את עצמם למען החיות את נפשם. ובכלל הוא מראה לנו לדעת כי בלמודי החכמות ראוי לאחוז דרך האמצעית ושלא נתהלך בדבר הנשגב משכלנו וכו'. — בפרק כ"ג יבאר לנו מה המה המושכלות והלשונות אשר היו הכרחיות לדעת לאיש אשר הוקם על להיות מנהיג בעמו בהיותם על אדמתם, ובלעדיהן לא הניחוהו לקחת שרביט המושל. — בפרק ע"ז הוא מדבר על חכמת הפילוסופיא היונית הנודעת עתה בכל ממלכות אירופא, וכי מאת היהודים באה להיונים, והמה היו הסבה שנתפשטה בין החכמים. — בפרק כ"ה יערוך לפנינו על הסדר מיחידי סגולת האומה עד דור האחרון שאנו חיים בו, מאנשים מפורסמים האודעים מגד ספריהם או מאשר יהללום אחרים בספרי זכרוניהם התורניים או הדתיים, ואשר היו חכמים גדולים במושכלות ובלשונות; גם היום ת"ל נמצאים אתנו אנשי סגולה רבים גדולים ותורניים מופלגים ושלמים בכל חכמה ומדע ויודעי ספר ולשון עם ועם! ואם מעט המה, ובני עליה כאלה מעטים, מידנו היתה נסבה זאת, ונתקיימה בנו נבואת ישעיה: ואבדה חכמת חכמיו וכו'. אך עלינו לקוות אם נביא לבב חכמה ודעת, ואז יסיר הרפש עמו מעליו ויצרף כבור סיגיו, ונתן לנו ריעים כלבבו ורעו אותנו דעה והשכל. — בפרק מ"ה יבאר לנו את הבוז אשר סבלו וסובלים גם עד היום בערים קטנות רבות מזה אשר אין בכח היהודי לגלות מצפוני לבו ורעיוניו בלשון המדינה, בדבר האמונות והדעות או דבר חכמה ומוסר או קורות שנות עולם וכדומה, וישבעו חרפה וכלמה ויהיו לשחוק וללעג, ולפעמים אין אוזן שומעת מה שמוציאים מפיהם, ואם כוונתם רצויה ושקולה במאזני השכל, דבורם לא ירצה, ולזה מביא לראיה: כמה טובות וישועות שנעשו לכלל האומה ע"י אנשים חכמים אשר היו בקיאים

בלשונות הלועזיות, ממרדכי ומע"כ זקנים שנשענה על ידם תשועה רבה לישראל ככתוב בספרי הקודש, ואחריהם הרמב"ם והחכם ר' מנשה בן ישראל אשר בטל ע"י חכמתו וידיעתו בלשונות לועזיות גזרות קשות ובלבולים. והרב החוקר הרמבמ"ן אשר היה לתהלה בחצרות מלכים ורוזנים והביא רוח והצלה ליהודים בארץ פולין בהעתקתו את הספר תשועת ישראל לשפת אשכנזית, ושלח ספר בשפת צרפת לאחד מגדולי פולין בווארשא בדבר עלילת דם, והשר מלא בקשתו וכו'. ומלבד זה יש לנו תועלת גדולה מידיעת שפת הארץ בזה אשר אנחנו יודעים את דתי מלכנו וחוקי ומשפטי המדינה, ובפרט היהודים האלה המנהלים את העדה והמה ראשי הקהל, עליהם מוטל לדעת לשון המדינה בתכלית היותר אפשרית, ולדבר בה ולכתוב בצחות, כי המה סנהדרי אמנו, וגדולה גם בזה שפה מדוברת אצלה העוסקים במסחר ומרכולת. — בפרק נ"ג ידובר מחובת איש הישראלי ללמוד איזה מלאכה או אומנות לפרנסתו, והביא כמה ראיות לזה מחז"ל איככה כבדו את המלאכה. וגם מביא דעת הרמב"ם, שדרך בעלי דעה לבחור לו מלאכה מפרנסת תחלה, ואח"כ לקנות בית דירה ואח"כ לישא אשה וכו'. אבל הטפשים מהפכים הסדר, ובזה המה מביאים על עצמם את הקללות האמורים בתורה. ולזה הוא מביא עוד דוגמאות וראיות מחז"ל שהתפרנסו מחכמות וידיעות ומלאכות, ואף ממלאכות בזויות ושפלות, לא כאלה הבוערים המתחסדים אשר אינם יודעים לשון וספר ומבלים ימיהם בבטלה ומבקרים אחרי מותי זולתן ובביתם אין להם ואין שמלה, ומוכרחים להתפרנס ממתת הנדיבים בעם, על נשיהם לא יחמולו ועל בניהם לא ישגיחו עד אשר יגדלו הנערים באין תורה באין מוסר ודרך ארץ כפראי מדבר וכו'. — בסוף בית שני יאמר ריב"ל: כאשר החלה ממשלת היהודים לרדת מטה, ירדה עמה גם עבודת השדה והכרם, לכן בחרו אנשים רבים ללמוד המלאכות. בימי שלמה היו חוצבים יהודים שמונים אלף ובזמן יואש היו הרבה בונים וחוצבים וחרשים, והיה בית עבודת בוץ ויוצרים (מלכים א'). נבוכדנאצר העביר מישראל אלף איש החרש והמסגר, אבל אנשי יתר האומה אף גדוליהם היו עובדי אדמה וכרם. גם בעמים אחרים מצינו שהיו מלכיהם אוהבי מלאכה והתעסקו בה לאושר ולהצלת עמם וארץ מולדתם, כמו פטר הגדול קיסר רוסיא ועוד אחרים. הקיסר אויגוסט לא לבש שום מלבוש כי אם מה שתפרה לו אשתו ובתו, וכן עשו גדולי נשי היהודים, כמו שמצינו בתנ"ך (שמות ל"ה, כ"ה, כ"ו, ש"א ב' י"ט). פנחס הסתת (כהן גדול בבית שני) היה חוצב אבנים עד היום שנתמנה לכה"ג, ואמרו עליו בת"כ (אמור פ' ב') שהיה עובד אדמה. הלל הזקן היה חוטב עצים (יומא ל"ה ע"ב), שמאי היה בנאי (שבת ל"א ע"ב) אבא חלקיה היה חופר אדמה (תענית כ"ג ע"א) ר' יוחנן היה סנדלר ור' יוסי בר חלפתא היה מעבד עורות (שבת מ"ט ע"ב), ר' יהושע בן חנניה היה פחמי, והוא היה גדול בבית הקיסר טריאנוס (ברכות כ"ח ע"א), ר' יצחק היה חרש ברזל, רב אדא היה מודד קרקעות, ר' אבא היה מקיז דם. רב אבין היה נגרא, רבי אבא בר זמינא היה תופר בגדים, רב פפא היה שתלא (ב"מ ק"ט ע"א), בר אדא סבולאה היה רועה בהמות (שם נ"ג ע"ב) וכן הרבה מרבותינו בעלי התלמוד היו בעלי מלאכות, והיו מוחאי כלים, ולא לקחו מתנות ונדבות והיו מתפרנסין בדוחק גדול וכו'.

ואף כי יש מרבותינו שהתירו בדוחק לקבל ת"ח ליהנות קצת משל אחרים, חלילה בעבור זה לחשוב שהתירו לכל ת"ח, אלא לרב העיר והוא האב"ד או המורה צדק לעדתו או ראש הישיבה, ודוקא ליטול הספקה קבועה ופרס ידוע מן הקהל, אבל חלילה להם לקבל דורונות מיחידים וכדומה, ומי שאינו תלמיד חכם אף שהוא פרוש וחסיד ומיראי ה' וחושבי שמו חלילה וחלילה לקחת פרס או הספקה מהקהל, ומכ"ש מיחידים, יהיה על איזה אופן שיהיה הוא גזל גמור, וכל הנהנה מדברי תורה, ומכ"ש מחסידות ופרישות ותפלות ברכות ופדיונות, נוטל חייו מן

העולם וכפירוש הרמב"ם, וכמו שהאריכו בזה הפוסקים שאחריו, (ועיין בלבוש עטרת זהב סי' רמ"ז סי' כ"ח).

וכמו שראוי לתקן בכל עיר ופלך בתי ספר על פי סדר ישר, ללמוד הדת התורה והמוסר ולשון המדינה והחשבון וכדומה, כן ראוי ומחויב שיתיסדו גם בתי חנוך לכל מלאכה כמו שיסדו היום הראשים מאחינו בני ישראל ברוב קהלות הקדש בארץ אשכנז [1]).

ויואל ה' ויערה רוח ממרום ויעורר גם לבב הרבנים הגאונים וראשי מנהלי העדה במדינתנו להתאסף יחד וליסד כאלה בין אחב"י בכל המדינה אחר קבלת ההסכמה ורשיון מהממשלה.

„ועכ"פ שרם כל דבר ראוי לבעלי עירות גדולות (כמו שיסדו חברת תלמוד תורה) ליסד ג"כ חברת „פועלי צדק" לשלם עבור כמה בני עניים שכר למוד מלאכה אצל אומנים, כמו שהוא ג"כ בכמה עירות באשכנז, וללמדם מלאכת הכתיבה והחשבון ולהתות תו וכדומה מהידיעות ההכרחיות למלאכותיהן".

בפרק כ"ז מעורר ריב"ל את עם ישראל לעבוד עבודת האדמה, כי ממנה הוצאות חיים. ובימים קדמונים התעסקו בעבודה זו לא לבד דלת העם, אך גם אצילי הארץ ותוריה, גם הנשיאים והמלכים הרשו האדמה כמו שנראה מגדעון שאול אלישע, ועזיהו המלך שהיה עובד עבודת האדמה ומקנה רב היה לו בשפלה ובמישור. הז"ל הזהירו לנו בהרבה מקומות על עבודת האדמה. ומה נמלצו הדברים (באבות דר"נ פרק ל"א): הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה להפור וקבור, האוכל משלו (מעבודת שדהו) דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו וכו', ובכלל אנו רואים שעבודת האדמה היתה כבודה והשובה לכל הממלכות בימים קדמונים, בעת אשר היתה רומא שרתי במדינות, ומעת אשר השליכו את העבודה הזאת אחרי גוס ובהרו בתענוגי גופנים, נשתה גבורתם וכהתה רוחם האמיץ וממלכתם ירדה פלאים, ועל דרך כזה היו אחב"י. בהיותם עובדי אדמה עד שלמה היו שלוים ושקטים והתענגו במתנת חלקם מאדמתם השמנה, וישבו איש תחת גפנו ותאנתו, אך מן העת ההיא אשר התקנא שלמה במצרים בצוריים וצידונים והחל לבנות ע"י הצידונים אניות, והיה מעורר גם בלב אנשי מדינתו תשוקה אל המסחר, אז גדלה אהבת התענוג והמותר (לוקסוס) וקרה להם מה שקרה כידוע מספרי נביאינו, והיו לממלכת סוחרים בהפך גמור לרצון התורה שהיתה כוונתה שיהיה ממלכת עובדי אדמה, וזה היה חפץ משה מחוקקנו, בידעו כי רק עבודת האדמה תנהלנו להאושר האמתי ולא המסחר. כי הוא יזיק עפ"י רוב, ויתעה את בני אדם מחיי מנוחה והסתפקות, ומעורר בקרבם רוח עועים לחיי תענוג ומותרות.

„גם התנים המה זכר לברכת השדה והכרם. האשת חיל מהוללת רק בהנהגת הבית ובעבודת האדמה וכרם ולא בחריצות למקח וממכר. ארץ ישראל אינה מתארת במעלותיה למסחר כי אם בזאת אשר היא ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש, ארץ אשר לא

1) מי יגלה עפר מעיניך לעווינזאהן אהובנו לראות, כי דבריך פעלו ועשו רושם בלב אחדים מאנשי קהלות ישראל כמו באדעססא וזיטאמיר. בערים האלה עומדים בתי חנוך למלאכה ותרובת המעטה לתלפיות, ומשם יצאו אומנים ובעלי מלאכה מופלגים ומוכשרים במעשה ידיהם. באדעססא נוסד בית חנוך כזה הנקרא בשם Труда (עבודה) מאז בא שמה הרב והדרשן המהולל החכם דר' שוואבאכער. הוא בדבריו החוצבים להבת אש האהבה לכל דבר טוב ומועיל, פעל הרבה להקמת בית חנוך כזה, ולו ירבו כמותו בישראל, להרבות תורה ומלאכה בין ענוי עם ישראל לבלי יהיו לשמצה בקמיהם.

במסכנות תאכל בה לחם וכו', בזה יכוון המחוקק אל עבודת האדמה, כי עובד אדמתו ישבע לחם ואינו נצטרך לבריות וכו'. ועינינו רואות שהוכיח ה' את עברת השבטים על שהלכו בדרכי הגוים סביבותיהם, גם על אשר בחרו במקנה וקנין וילמדו מעשיהם ויעשו עול ומרמה גם כזב ושוד כמוהם, וע"כ יכנם הנביא בשם כנען וכו' (עיין תב"י 182).

מכל הדברים האלה יוצא לנו: א) שעסק העקרי של איש הישראלי למהיתו בימי קדם היתה עבודת האדמה, והיתה כבודה ורצויה מאד בעיניו. ב) שדת תורתנו הקדושה לא לבד שאינה מתנגדת לעבודת האדמה, אולם גם תצוה עליה. ג) שהאיש הישראלי מסוגל לעבודה זו גם היום, בהפך מה שאומרים בעלי ריבנו שאין הישראל מסוגל לזה. ד) התורה לא אסרה המסחר לגמרי להיותו נופל תחת שנוי הזמן והמקום והוא הכרחי במדינה, אבל לעזוב מכל וכל עבודת האדמה והמלאכות ולאחוז רק במסחר הוא דבר מתנגד אל השכל ואל התורה. וסבת הדבר שאבותינו לפני כמה מאות שנה בחרו רק במסחר ועזבו יתר המחיות, הוא, בראותם את עצמם נרדפים ושנואים בעיני המלכים והכומרים והעם אשר ישבו בקרבם אז (טרם זרח עליהם עוד אור החכמה וההשכלה) והיו מטולטלים ומגורשים מגוי לגוי וממלכה לממלכה, היו מוכרחים לעזוב עבודת האדמה ולבחור במסחר וקנין, למען יהי טובם בידם מוכן בכל עת וכספם וזהבם צרורים בכנפיהם. ואף אם היו חפצים אז לעבוד את האדמה לא הניחו להם העמים כמו שמבואר היטב בוכהאלץ בספרו. ולהיות המסחר בימים ההם כמעט זר לכל ממלכות אירופא, הניחו להם המסחר להתפרנס ממנו, והנוצרים נשארו על עבודת אדמתם ומקנתם וכיוצא בו, וכאשר החלו המלאכות לפרוח בארצות אירופא השתדלו הנוצרים לגרש את היהודים מהסתפח גם באיזה מלאכה או אומנות, ונשאר למחיתם רק המסחר. וברבות השתדלותם בו עד כי הצליחו מאד, ויעלו עליהם קנאת עם, והגיע ליהודים מהרעות והצרות העצומות כמו שנודע לכל קוראי הקורות.

אבל עתה בעתים הללו שאין מפריע אותנו בארצות אירופא מלאחוז בעבודת אדמה, ובפרט בממלכת רוסיא המבקשת אשרנו והצלחתנו, מדוע מתרחקים אנחנו מעבודה או מלאכה כאשר עשו אבותינו ורבותינו בעלי המשנה והתלמוד? מה לנו כי נרדוף אחר בצע המסחר שכמה אסורים נגררים אחריו? (עיין תב"י צד 187) ואין מהתימה שהסבונו לנו בזה כמה גדופים ושנאות, וכמעט אבדנו ע"י איסור העברת המכס בכמה דברים את זכות האזרחי וכו'. ובענין כזה אמר אחד מחכמי הנוצרים: „היהודים הנמצאים אתנו יכונו בפי המונו הרב בשם ר מ א י ם, ומאד זר הדבר בראשית עינינו איככה נוכל לצייר אומה שלמה בכלה עושה רמאות; אבל יותר נפלא וזר הוא לצייר אומה שלמה העושה מסחר וקנין כקטן כגדול". עכ"ד.

ובזה תמו דברינו המעטים הנאמרים האלה אשר מצאנו לנכון להעתיקם בקצרה פה בספר הזכרונות שלנו, שכל מגמתנו בזה לתת לקוראינו מושג נאמן מזה הספר תב"י, אשר הוא היה הראשון לכל הספרים אשר נדברו בדבר כזה במועצות ודעת. הוא הספר אשר כל אמיתיו מיוסדות על אדני האמת ואין בהם נפתל ועקש. נקוה כי קוראינו יודו לנו על מפעלנו זה, ובפרט אלה אשר לא ראו את הספר הזה ולא שמעו ממנו, ויעריצו את שם לעווינזאהן, אשר הציב לו בספריו הנכבדים מצבת זכרון לדורות הבאים, וזכרו לא ישכח גם מפי זרעינו אחרינו, בזמנים האלה אשר לא תמוש שפתנו העברית מאתנו, לא ימושו גם דברי האיש הגדול הזה אשר הקריב על מזבח אהבת עמו ושפתו את כל מבחר שנותיו, ועד בוא הליכתו לא פג טעמו וריחו לא נמר מעשות ספרים מועילים אשר אין ערוך אליהם בספרי הקורות לבית ישראל. יהי זכרו ברוך!.

פרק ה

משפט המ"ע שולמית — על אודות הספר תב"י — מכתב החכם ר' בעריש בלומענפעלד; ספריו: "דברי צדיקים" "ועמק רפאים", תכונתם ותוכנם; גלוי דעת החכם הזה על ספרים כמו אלה ועל ההתחסדות בכלל. — קורות ספר אפס דמים. — בדבר עלילת דם בעיר יאמפאלי בשנת תקי"ד והשתדלות דוד ריב"ל אצל האפיפיור בעיר רומא; — התחקות ריב"ל למצוא סבת העלילה; פקודת הקיסר אלכסנדר הראשון בבטולה — מקורה משנים קדמוניות. — תכונת ספר אפס דמים. — קרבן מנחה לכבוד ראשי הכהנים מורי דת הנוצרית. — מנחת זכרון אל המיטראפאליט בעיר קיעוו. — מכתב החכם יאסט. — ערך הספר "אפס דמים" במ"ע השנתי "אריענט". — שני מכתבים מהגבירים ה' פייגען וה' היילפרסהאהן.

ואלה המה הדברים שכתב על אודות ספר תעודה בישראל המו"ל מ"ע "שולמית" החכם הדאק' ד' פראנקעל:

תעודה בישראל: דיעזע פאן העררן איזאק בער לעווינזאהן אויס קרעמניץ וכו' ערשיענענע העברעאישע שריפט פערדיענט זאוואהל וועגען איהרעס צוועקס, אלס אויך וועגען איהרער רייכהאלטיגקייט אונד גוטען שרייבארט, דאס בעסטע לאב וכו'. זיא פערברייטעט זיך מיט פיללער זאכקענטניסס, פילזייטיגער געלעהרזאמקייט, מיט עכטער רעליגיאזיטעט, אונד מיט אייפער פיר דאס בעססערע אונד צייטגעמעססערע, איבער דען איזראעליטישען, בעזאנדערס העברעאיש טהעאלאגישען אונטערריכט, איבער דען נאטהווענדיגען גראממאטיקאלישען אונטערריכט אין דער העברעאישען שפראכע, איבער דיא נאטהיגע גרינדליכע ערלערנונג אנדערער שפראכען, בעזאנדערס דער לאנדעסשפראכע, אונד איבער דיא ערלערנונג ניצליכער וויססענשאפטען אונד קינסטע. פערנער מונטערטע דער געלעהרטע הערר פערפאססער זיינע גלויבענס-גענאססען צום אקקערבויא, צו ערלערנונג פאן פראפעססיאנען, צור פערמינדערונג דער דורך דיען ערליטטענען דרוק הערביגעפיהרטען נייגונג צום האנדעל, צור פאטערלאנדס-ליבע אונד וויטערע ערפיללונג אללער אונטערטהאנען-פפליכטען אויף איינע טרעפליכע וויזע אויף, דיא צו גלייך פאן זיינען איינזיכטען אונד גרינדליכען קענטניססען, זא וויא פאן זיינער גראססען בעלעזענהייט צייגט, א' ז' וו'.

ולמען תת לקוראינו מושג נאמן על הזמן הזה שבו יצא לאור הספר תעודה בישראל, הננו לתת מקום אל המכתב שיצא מעט החכם ר' בעריש בלומענפעלד מבראדי, שכתב לריב"ל בעת ששלח לו את העתקתו על הספר איוב, ומבקש ממנו לשום עין בקרת על הספר הזה, ולכתוב לו הערותיו. בתוך דבריו יכתוב בלומענפעלד: ווער ניכט דיא גאבע האט צודרינגליך אונד אונפערשעמט

צו זיין, ווער זיך דרויס ניכטס מאכט, וועגן ער מיט פֿעראכטונג בעגעגנעט ווירד ' דער טוס דאבייא שטאט צו געוויננען נאך צו גרונדע געהן, והדברים ארוכים אין כאן מקומם. אומזאָנסט איזט דיא מיהע דיא מאן זיך הייטע צו טאג אום דיא העברעאישע ליטעראַטור גיבט, זיא האט גאר קיינען ווערטה בייא דען נייערן אויפגעקלערטען, אללעס וויססען זיא בעססער, אללעס איזט דאראַן איבערפֿליססיג, נור פֿרעמדע שפראַכען, אונד אויך נור מן השפה ולחוץ, ניכט מיט גרינדליכקייט ווערדען געשאָצט, אבער אויך איבער דען פֿערפֿאלל אונזרער ליטעראַטור, איזט ניכט היער דער ארט וויטליפֿיגער צו שפרעכען, וועגן היא אונד דאַ איינער זיך פֿינדעט דער זיא שאָצט, וויא וויט קאממט מאן מיט איינעם אָדער צווייא זאָלכע מאָננער? קורץ „איך האבע אללעס ריזעס ערפֿאהרען אונד פֿינדע מיך פֿעראנלאַסט אינען דיזע ערפֿאהרונג מיטצוטהיילען".

וגם ממכתב הרב החכם רש"ל ראפאפארט משנת תק"צ יוכל הקורא לשפוט בצדק על שפלות שפת קדשנו בימים ההם, כנראה מדבריו שמה: „מאד שמחתי על עשתונותיך ההרותות בעט ברזל ועופרת לעד ולדור דורים, ואיך ירהב לבך אם תזכור ותהשוב כי בנים יבואו ועם נולד יכבדוך ויודוך על כל הטוב אשר עשית עמהם, בזאת תתנחם נפש כל מחבר וסופר בבני עמנו; הן לא על שכר עמלו בכסף יקוה, ולא על כבוד בני דורו ייחל: מרביתם עניים בכסף ובדעת, והיודעים לשפוט ולהבין, הם יכספו גם להפיץ פרי שרעפיהם, עד כי לא נשאר משכורת מאומה למחברים בלתי חליפות ותמורות, ומחיר ספר — ספר. אני שולח לך כעת את מחברתי הקטנה תולדות רבינו נתן ושאר גדולים. עוד לא מכרתי אף אחת ולא אמכור עוד, כי לדלג על מפתן בית ובית לא אוכל כאשר יעשו קצת משכילים, ואין איש מאתנו שולח הביתה, או למוכר ספרים לאמר: מכור לי ספר פ' ופ' הנדפס מחדש וכו'. ומזה תבין ידיד נפשי אם אוכל ליעץ לך אשר תשלח איזה מספריך הנה. מי יחמול עליהם? ומי ישאל לשלום להם?" וכו'.

בשנת תקצ"ב יצאו מעט לעווינזאהן שני חבורים קטנים, האחד יקרא בשם דברי צדיקים, והשני עמק רפאים, בספרים האלה תבואנה נפלאות מדברים רוחניים ומעלת הקדושים והחסידים בזמן הזה (בדרך הלצה). הספר דברי צדיקים נדפס בפעם ראשונה בעיר וויען, ואחרי כן נדפס ביחד עם החבור עמק רפאים בעיר ארעססא בשנת תרכ"ז. החבור דברי צדיקים כולל שלש אגרות ושיחה בין שני חסידים בבית תפלתם הנקרא הסידים שטיבעל או קלייזעל אשר בק"ק אליק על אדות ספר „מגלה טמירין" המיוחס להחסיד ר' עובדיה בו פתחיה, ובסופו שיר הנקרא בי-כסא והוא מזמור לבן-יהודה להשביר. והספר עמק רפאים כולל בקרבו חזיון בעולם האצילות, אשר צפה אחד מבעלי הצופים (מאגנאמבול בלעז) ע"י הפעולות והתקונים בכורות של מעזמור, מעזעריזמוס בלעז, ונקרא מאגנעטיזמוס. הספר הזה מיוסד על ספור אחד מאיש המופת והכם הרזים, איש אלהי אחד היודע ומבין לשמש בסוד של מעזמור ועושה נפלאות הרבה אין חקר, ורופא ע"י התקונים האלה כמה חלאים מסוכנים ומחלות נושנות

שכבר אמרו הרופאים נואש למו והיו מחכים יום יום למות. החולים האלה בעת שתפול עליהם תרדמה בעת החזיון משיבים על כל שאלה ושאלה. גם מדברים לפעמים מן העולם האצילות, ומדברים מה למעלה ומה למטה, מהחיים והמתים, ומדברים הרוחנים בכל אשר ישאלו מהם. אחרים ממשכילינו בקשו רשות מאת . . . . ללכת אל החולים האלה, ושאלו מהם דברים מעונש הרשעים בגיהנם. תשובות החולים נכתבו על הנייר בדיו, וביותר נפלאו התשובות על אודות אלה שהיו מוחזקים אצלנו לצדיקים גדולים, ואיך יתנהגו עמהם בעולם הרוחני, כלומר בגיהנם, ומקבלים כגמול ידם ומעשיהם בעולם הזה. בספר הזה יסופרו כל מעשה ותעתועי הצדיקים האלה, מה מעשיהם ועבודתם עם מאמיניהם והסידיהם, והכל בשפה צחה כדרך השיחה של החסידים וצדיקיהם וכו׳.

ריב״ל באחד ממכתביו יאמר כדברים האלה: „ואני בעצמי חברתי בילדותי ממש על תבנית ספרים האלו (בקבלה ורמזים) פרק אחד בחידה נפלאה ופירשתיו, והכל על פי יסודי הקבלה, וכבר ראוהו מקובלים ויתמהו, חכמים יתפלאו, ועודנו נמצא בידי בכ״י, והנני להראותו לכל אשר ירצה, ובכחי לחבר בדמותו בצלמו הרבה ענינים כאלה כאות נפשי, אך הזמן היקר לא נברא להעבירו בדברים של מה בכך״.

ובענין הזה קבל ריב״ל מכתב מידידו הנחמד ה׳ בעריש בלומענפעלד משנת תקצ״ב כזה: „קבלתי את החבור עמק רפאים, וגם את הקונטרס דברי צדיקים השגתי בחסד ר׳ שמואל ליב גאלדענבערג מטרנאפאל, מבלי הגד לי שממך יצאו דברי השיחה, והתענגתי מאד מאלה שני החסידים ומרעיוניהם הנאותים ומסכימים למדרגת שכלם וטיב משפטם; ותודה לך ידידי כי תכתוב לי כפעם בפעם, יהי מה, ענין למודי או חדשות מרוסלאנד, ובזה המחשבות תתקשרנה והנפשות משיקות אשה אל אחותה. אמנם האמת אגיד לך, כי אינם כדאים כל החסידים שבעולם לבלות הזמן היקר על הבליהם והבלי הבליהם, ומלחמת שוא אנחנו נלחמים בם גם לא נוכל להם, הן פרו וישרצו וירבו במאד מאד, וכל ההמון הרב וחלושי השכל כנשים כקטנים נצודו ברשתם ונשרשה האמונה בלבותם, ואנחנו מתי מספר, וכלי המלחמה אשר בידינו שהמה דברי טעם במועצות ודעת לא ישיגום, כי לא ידעו ולא יבינו ולבם סוגה באולתם; ולדעתי אף אם יבואו כל הרוחות שבעולם אינם מזיזים אותם ממקומם, אדרבה בזה יתחזקו ויוסיפו עוז ותעצומות. אולם מה לי להאריך בדברים כאלו, הגדתי לך את דעתי ואתה אם תשמעני או לא״, עכ״ל.

רבות שבעה לה נפש לעווינזאהן הבוז והלעג מאת מורדי אור הדעת, אבל הוא לא נסוג אחור ממטרתו הגבוהה, ובלי מורך לב הקריב את כל תענוגיו על מזבח אהבת עמו לנחותם בדרך הדעת, ומעמק קרעמניץ בבית מט ושחוה, היו מידו לנו קרנים להיות לנו למליץ בפני הממשלה הרוממה, גנן על גאונינו חכמי התלמוד, והסיר מעלינו חרפת העלילה הגדולה אשר בגללה סבלו אלפי אלפים מאבותינו בשנים עברו. הוא היה נדרש לבקשת הרבנים הגאונים והגבירים הנכבדים דליטא ורייסען ויתר המחוזות שבמדינתנו, שהפצירו בו

באגרותיהם ע"י שלוחים מיוחדים להשתדל בנדון זה אצל שרי המדינה להשיב חורפינו דבר, וקבלו הגבירים האלה עליהם כל ההוצאות הנצרכות לזה לתת מכיסם. הדבר הזה אך יצא מפיהם ולעווינזאהן לא היה מסרב כלל ונגש אל המלאכה הזאת הצריכה לזריזות, מפני שהוא פקוח נפשות וזכות הרבים תלוי בו, ובידו היה להציל משפחות רבות מזסלאב הלקוחים למות; ואף שהיתה המלאכה נגד רצונו מחולשת גופו ומטרדתו העצומה בהשלמת חבורים אחדים, נוסף לזה היה נצרך להוצאות רבות על זה, היינו לאסוף ספרים הכרחיים ולשלוח אגרות לעירות רחוקות לחפש אחרי פסקים או העתקות וכתבי הדת מהפאֶבסטע ומלכי פולין הקדמונים. גם להשתדל לפני שרי המדינה לבקש ולהתנצל בדברים בעד המשפחות האסורות בכבלי ברזל בעבור אשמה זו שנלכדו מחדש בכמה עירות, ואף שהגבירים הנ"ל הבטיחו לפזר כל ההוצאות שיצטרכו לזה, אבל כרגע נלאו, ולא הועילו לזה גם כל דברי קצת הרבנים אל הקהלות לעזור בדבר הזה. לכן היה מוכרח בעצמו להשתדל בכל יכלתו להתנצל לפני שרי המדינה, ולא נח ולא שקט עד אשר הצליח הפצו בידו להשלים בשנת תקצ"ג את מחברתו הנקובה בשם אפס דמים, היא אגרת התנצלות בדרך ויכוח נגד עלילת דם שנתחדשה בימינו, ונדפסה בעיר ווילנא שנת תקצ"ז. ואחרי כן נדפסה שנית ע"י ב"א יורש ביתו של המחבר יעקב ישראל לעווינזאהן באדעססא בשנת תרכ"ד. היא אגרת התנצלות נגד עלילות דם שמתגוללים על היהודים קצת מסטינים מהנוצרים מחדש, ונלכדו כמה נפשות מישראל בכמה מקומות בגלל הדבר הזה כמפורסם, ויבואו בו אגב אורחא עוד הרבה התנצלות נגד אחינו בית ישראל בכמה דברים. והכל בתבנית שיחה בדרך ויכוח בין איש עברי ונוצרי. מלבד פרק אחד קטן הנמצא בס' התנצלות להח' ר' מנשה בן ישראל אשר היה לו לעזר בחבורו זה. לא ראה שום ספר מזה הענין, רק ספר שבט יהודה להה' ווירגא. את הספר הזה כתב לעווינזאהן בלשן קלה ומבוררת מאד, שיהיה קל להעתיקו ללשון אחרת, כי זה תכלית הספר הזה.

בששה לחדש נאוועמבר 1833 קבל לעווינזאהן אגרת מהרב הח' יאָסט, ואז כרת אתו ברית ידידות, והבטיחו לחבר ספר בענין הזה ולהדפיסו, אבל לא ידענו אם קיים החכם הזה את הבטחתו. בן ארבעים וחמש שנה היה לעווינזאהן ביום זה שכלה הקדמתו לספר אפס דמים בערב ראש השנה תקצ"ד. לא לשפת יתר יחשב לנו להעיר את אזן הקוראים לשום לב אל הדבר הזה אשר לעווינזאהן בעצמו מזכירו באחת מהערותיו בספרו בית יהודה פרק קל"ד וז"ל: „בשנת תקי"ד לאלף הששי בהיות עלילת דם רבה בעיר יאַמפאלי אשר בוואָלין, נסע דודי זקני הרב ר' אליקום מיאַמפאלי הנ"ל (בפקודת הרבנים הגאונים דארבע ארצות באסיפה הגדולה שהיתה אז בענין הזה בעיר בראָדי) לרומא, והשתדל אצל כהן הראש (פאַבסט) שהיה בימים ההם אודות עלילת דם, והביא ממנו כתב הדת אל כל מלכות פולניא בלשון רומית, ונחתם בטבעת הפאבסט ובחתימת ידו ממש, להשבית עלילת דם מן הארץ, כי הוא דבר שאין בו ממש כלל, והיתה ביד אבי נ"י העתקה מודפסת בלשון רומית ופולניא (שהדפיס ר'

אליקום ז"ל) שקבל במתנה מיד ר' אליקום ז"ל שנתארח אצלו, והיתה העתקה זו בידי בעודני נער ונאבדה ממני, וגוף המכתב בלשון רומא נכתב על קלף ועודנו נמצא בעיר מעזבוז אשר בפאָדאָליען ביד יורשי ר' אליקום, ועוד הרבה מכתבים יקרים בענין הזה, כי שש שנים רצופות ישב הרב הזה ברומא, והרבה טרח ויגע בדבר הזה, והיה מנושא ומכובד מאד בעיני הפאבסט והקאַרדינעלע, כי הרב ר' אליקום הזה היה תורני מופלג וחכם גדול ואיש גבור חיל. ועל טוב יזכר גם שם דודי זקני ה"ה נדיב ושוע המפורסם הפרנס דד' ארצות ר' מאיר ז"ל מדובנא (בן אבי זקני מצד אמי ה"ה הנדיב ושוע המפורסם בדורו ר' יואל ז"ל פרנס דד"א), אשר גם הוא טרח ויגע אצל שרי המדינה בזמנו בערך שנת תקי"ט בבטול אשמת הדם וכו'. ותודה לה' שזכה גם אותי במצוה רבה זו ללכת בעקבות אבותי היקרים להשתדל בכל מאמצי כחי בבטול אשמה זו, וכנראה בספרי אפס דמים מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו".

באחד מספריו יראנו לעווינזאהן לדעת, כי רק האמונה בהבלים ומנהגים זרים הוסיפה עלינו כפלים פעמים את הגזרות הרעות והשמדות וגבדן; ואפשר להיות שגם עלילת הדם על היהודים נתחזקה אח"ז לפעמים ע"י קצת סופרים נוצרים וכמריהם שראו מאיזה בוערים בעמנו איזו הנהגות של שטות בדבר תורה ומצוה, ודנו אלה הנוצרים מהפרט על הכלל להתגולל על היהודים הריגת נפשות נקיים מהנוצרים, וכ"כ נשרשה אח"כ בלב ההמון כהנוצרים אמונה זו עד שאינם משגיחים אף על פקודת הפאָבסטי, אשר כבר חקרו ומצאו שהיא עלילת שוא, וכן חקרו ודרשו בדבר הזה כמה מלכים חכמים, גם קיסר רוסיא אלכסנדר הראשון נ"ע, ומצאו כי שקר נחלו ההמון.

ובזה הננו מדפיסים פה את הפקודה הרוממה בשפת רוסיא מהקיסר האדיר אלכסנדר הראשון הכתובה על שם הרוזן אלכסנדר גאליצען בס"ט פעטערבבורג ביום הששי לחדש מארט 1817 נומר 261.

Списокъ съ Отношенія Его Сіятельства Главноуправляющаго Духовными дѣлами иностранныхъ Исповѣданій.

Къ Г. Гродненскому Гражданскому Губернатору.

По неосновательному подозрѣнію на Евреевъ, будтобы они употребляютъ въ опрѣснокахъ христьянскую кровь, неоднократно были дѣланы, во время

Kopia Odezwy JO. Xięcia Golicyna, Główno-Zarządzającego oddziałem wyznań Religijnych Zagranicznych.

Do JW. Gubernatora Cywilnego Grodzieńskiego.

Na podeyrzenia niemaiące zasady, że jakoby żydzi używają do macy krwi chrześcijańskiéy, wznoszone były niejednokrotnie za Rządów Polskich na nich skargi

Польскаго Правленія, на нихъ извѣты въ умерщвленіи христьянскихъ дѣтей; но производившіяся слѣдствія доносовъ сихъ не оправдывали. Бывшій Король польскій СИГИЗМУНДЪ АВГУСТЪ по таковымъ бездоказательнымъ извѣтамъ на Евреевъ, Грамотами своими 1564 Августа 9 и 1566 года маія 20 дня, запретилъ обвинять Евреевъ, безъ всякого основанія, въ употребленіи Христьянской кровьи, зная изъ доводовъ священнаго писанія, что Евреи оной не требуютъ. Въ новѣйшія жъ времена, имянно въ 1763 году Марта 21 дня Папскій Нунцій по дѣлу евреевъ писалъ: что и въ недавномъ предъ тѣмъ времяни Римскій Престолъ изслѣдовалъ всѣ основанія, на которыхъ утверждается мнѣніе, что Евреи имѣютъ надобность въ человѣческой крови, для дѣланія своихъ опрѣсноковъ; но не нашелъ довольно ясныхъ доказательствъ, которыя бы достаточны были къ утвержденію сего предразсудка противъ Евреевъ, такъ, чтобы можно было въ силу оныхъ объявить ихъ виновными въ таковомъ преступленіи, и потому не призналъ правильнымъ въ подобныхъ объясненіяхъ утверждать на семъ основаніи сужденія.

По поводу оказывающихся и нынѣ въ нѣкоторыхъ отъ Польши къ Россіи присоединенныхъ Губерніяхъ извѣтовъ на Евреевъ объ умерщвленіи ими Христьянскихъ дѣтей, якобы для той же надобности, ЕГО ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО, пріемля во вниманіе, что тако-

o zabóystwo Dzieci Chrześcijan; lecz doniesień takowych śledztwa nie stwierdziły. — Król były Polski ZYGMUNT AUGUST na takowe bezdowodne zaskarżenia żydów, Przywileiami 1564 Augusta 9 i 1566 Maja 20, zabronił obwiniać żydów, bez wszelkich zasad o używanie krwi chrześcijańskiéy skarżonych, wiedząc z dowodów pisma świętego, że żydzi onéy nie potrzebuią. — W późnieyszych czasach, a mianowicie w roku 1763, dnia 21 Marca, Nunciusz Papieski w sprawie żydów pisał: że w niedawnym czasie Stolica Rzymska wyśledzała wszelkie zasady, na których gruntuje się opinia, że żydzi używaią krwi ludzkiéy do robienia mac; lecz nie znalazł dosyć jasnych i niewątpliwych dowodów, któreby dostatecznemi były stwierdzić ten przeciwko żydom przesąd, iżby można było na mocy onych uznać żydów takowego przestępstwa winnemi; dla tego więc nie uznał rzeczą w podobnych zaskarżeniach sądzenie gruntować na téy zasadzie.

Z powodu i teraz wydarzaiących się w niektórych od Polskiéy do Rossyi wcielonych Guberniach doniesień na żydów o zabóystwie jakoby Dzieci Chrześcijańskich na tęż samą potrzebę, JEGO IMPERATORSKA MOŚĆ, maiąc na względzie, że takowe doniesienia wpierw nieiednokrotnie

вые извѣты и прежде неоднократно опровергаемы были безпристрастными слѣдствіями и Королевскими Грамотами, ВЫСОЧАЙШЕ Повелѣть мнѣ соизволилъ: объявить всѣмъ Гг. Управляющимъ Губерніями МОНАРШУЮ Волю, чтобъ впредь Евреи не были обвиняемы въ умерщвленіи христьянскихъ дѣтей безъ всякихъ уликъ, по единому предразсудку, что якобы они имѣютъ нужду въ Христьянской крови; но естлибы гдѣ случилось смертоубійство и подозрѣніе падало на Евреевъ, безъ предубѣжденія однакожъ, что они сдѣлали сіе для полученія христьянской крови, то было бы производимо слѣдствіе на законномъ основаніи по доказательствамъ, къ самому произшествію относящимся, на равнѣ съ людьми протчихъ вѣроисповѣданій, которые уличились бы въ преступленіи смертоубійства.

О таковомъ Высочайшемъ повелѣніи сообщая Вамъ, Милостивый Государь мой, для свѣденія и падлежащаго исполненія, честь имѣю быть и проч. Подписалъ: *Князь Александръ Голицынъ.*

С.-Петербургъ.
N. 261.
6-го Марта 1817 года.

zbijane były przez bezstronne śledztwa i przywileie Królewskie, NAYWYŻEY Rozkazać mnie raczył: abym ogłosił wszystkim Zarządzaiącym Gubernijami MONARSZĄ Wolę, iżby nadal żydzi nie byli obwiniani o zaboystwo dzieci chrześcijańskich, bez wszelkiego przekonania, z samego tylko przesądu, iż iakoby oni potrzebuią krwi chrześcijańskiéy; lecz w zdarzeniu popełnionego gdziekolwiek zaboystwa, gdyby podeyrzenie padało na żydów, bez poprzedniczego jednak przekonania, że oni uczynili to dla otrzymania krwi chrześcijańskiéy, śledzenie czynione bydź ma wedle praw i dowodów, do samego wypadku odnoszących się, tak, iak o ludziach innych wyznań, którzyby o występek zaboystwa przekonywanemi byli.

Takowy Naywyższy Ukaz kommunikuiąc JW. WMść Panu dla wiadomości i należnego spełnienia, mam honor bydź etc. Na Oryginale podpisano: *Xiąże Alexander Golicyn.*

S.-Petersburg.
Nr. 261.
Dnia 6 Marca 1817 roku.

אהרי צאת הספר היקר הזה ממכבש הדפוס — אחרי אשר לראשונה לא רבים מבני עמנו היו דורשיו ומבקשיו — רבו משהריו ודביא תועלת גדולה אחרי הרדיפה הנוראה בדבר עלילת דם אשר היתה בעיר דמשק בשנת ת"ר. רבים מהיהודים עמה כבלו ועלו לקרבן על מזבח הפאנאטיזמוס, לכן היו הראיות הברורות המובאות בספר הזה למרכה ולמכתור אל הבלי העלילה הזאת הבאה להם רק ע"י כומר קאמאליקי אחד ורעו. מי איננו יודע את העמל והתלאה

אשר היו לאנשי רוח ונדיבי עמנו המפוארים : מאָנטיפיורי , קרעמיע , ואלבערט קאָהן. ואז נמצא הספר הזה לדורשיו אלה , ובפקודת השר מאָנטיפיורי נעתק לשפת אנגליה ע"י החכם המהלל דר' אליעזר לעווי . ההעתקה הזאת היתה למגן ולמחסה לכל ישראל הדרים בארץ אנגליה בעת הזאת , והביאה לנו תשועה גדולה .

בספרו זה ההולך בדרך שיחה בין יהודי ונוצרי , מביא הנוצרי דברים רבים המאמתים האשמה הזאת של עלילת דם, והיהודי יראהו לדעת על פי חקי וסעיפי האיסטאריע , וביחוד האיסטאריע של הכנסיה הנוצרית , שלא נזכר בהם אף רמז קל מדבר האשמה הזאת , וגם בשום ספר מדברי הימים הקדמונים , וכל האשמות האלה התחילו בערך 1250 למנין הנוצרים , בזמן אלפונסו העשירי מלך קאסטאליען , כי קם כומר אחד בספרד ודרש ברבים כי היהודים לא יוכלו לחוג את חג הפסח כי אם בדם נוצרי. המלך בעצמו לא האמין לדברי הכומר הזה, אך ההמון בא אל המלך ויצעקו לתת משפטים ביהודים , ויירא המלך לנפשו , ועל הכומר הזה אמר המלך לחכם נוצרי אחד וטאָמאַש שמו — שהיה לפניו אז — שמצא בכומר הזה סימני שטות יותר מסמני חכמה. אבל קודם הזמן הזה לא שמענו ולא ראינו בשום ספר מדברי הימים הן ממחברי נוצרים והן ממחברי ישראל שום רמז מאשמה זו , ומן אז נתפשטה האשמה הזאת בפי כל ההמון כהנוצרים . ולא נגד היהודים לבד העלילו אנשים רעים ודלי השכל עלילות אשר לא עלו על לב מעולם , כי אם גם נגד דת הנוצרים בתחלת ימי עמידתה , ולכן אין מהנמנע שהפשו עלילות ברשע על עם קטן ודל כיהודים .

היהודי מברר להנוצרי מהכתוב ומהתורה ראיות ברורות שנקיים אנחנו מעול ואשמה זאת, ואחרי כן יברר לנו מהתלמוד הקדוש בעיני היהודים, ונשענים עליו כעל דבר התורה, שהאשמה של הדם היא עלילת שקר מעיקרא, וכל המנהגים שנוהגים היהודים בליל פסח אך מפני זה שמצוה להשתוות בליל זה של פסח אל בני החורים והשרים, ע"כ מצוה להדר אחר יין היותר משובח , ולהסב על המטה בעת הסעודה, כמו שנוהגים כן ג"כ האומות המזרחיות , וכן היו נוהגים שרי הרומים, ומהם למדו היהודים . אחרי כן יברר לו מן האיסטאריע ומספרים זולתה בראיות ומופתים , וכי רק בשפאניא ופורטוגאל התגברה העלילה הזאת , ומשם יצאה לכל מדינות אירופא , ובפרט ממשפט האינקוויזיציא שהקים פערדינאַנד בשנת 1480 כנודע, שנקל היה להם להעליל עלילות ולבדוא דברי כזב ושקר . אחרי כן יברר שבעלילה זו אין ממש גם בעדות מהקראים שמובדלים מאתנו זה יותר מאלף שנה , גם מהנוצרים המלומדים והבקיאים בשלמות לשון הקדש וארמית וכל הליטעראטור של העברים, כלם יענו כי שקר הוא. אייזענמענגער ראש משטינינו ועוד אחרים אומרים בפה מלא שאשמת דם היא עלילת שקר .

גם מהשכל הישר הוא מברר שאשמת הדם היא עלילה . ועל זה ששואל הנוצרי מדוע הודו כמה יהודים בפיהם שעשו האשמה הזאת, יברר כי זה היה בימים האכזרים של האינקוויזיציא שענו את היהודים בענוים קשים ,

ומי יסבול ענויים אכזרים אפילו שעה אחת ולא יודה נגד האמת, ומכ"ש כמה ימים וחדשים רצופים וכמה שנים רצופים, מלבד אנשי סגולה ואנשי מופת שסבלו כל הענוים ועמדו בנסיונם, כאַראַביאָ שסבל ענוים קשים ומרים מחמת האינקויזיציא ערך שלש שנים רצופות, והוא עמד בנסיון ולא שנה את טעמו. והנה הנסיון יורה לנו יום יום שכאשר יענו את הבעלי דינים בענוים קשים יודו נגד האמת, ולבעבור זאת לא הכריחו מעולם הסנהדרין שהיו בירושלים אצל היהודים את הבעל דין להודות ע"י ענוים, אבל רק עפ"י עדים. וכן באמת נוהגת היום כל ממלכה ישרה, ובפרט ממלכת רוסיא, שגם בכל החקירות הגדולות ימנעו מלענות את הבעל דין בהכאה, וזאת תעיד על ישרם וטוב הנהגתם. אחרי כן יבואו בספר הזה כמה דעקרעטין מהמלכים והפאַבסטע דרומא שחשבו אשמת דם לשקר.

את הספר הזה הקדיש המחבר קרבן מנחה אל כבוד ראשי הכהנים מורי דת הנוצרית הכבודה, ואל כל אחיהם בני בריתם במכתב כדברים האלה: „אדני! ראו הביא לכם איש עברי מבעלי ברית תורת משה בשם אחיו עדת ישרון קרבן מנחה. איננה מנחת מרחשת, לא הושם עליה שמן, ולא נתן עליה לבנה, מנחת עני היא, בלולה בדמעת העשוקים אחי אלה. מצה טהורה היא לחם עוני, ואתם כהנים נכבדים! הואילו נא בחסדכם ופנו בה, קחוה ורצוה. העלוה על מזבחכם לרצון אשה לה'. והיתה המנחה הזאת, מנחת אזכרת ברית האמת והשלום אשר נבקש מבעלי בריתכם.

דרשו נא מעל ספר זה וקראו, ועיניכם תחזינה מישרים. הלא מישרים תחפוצו, כי שלמים בני ישראל את בני בריתכם, וחף בית יהודה מכל זדון נגדכם ונגד דתכם הנכבדה, מיום הוכן היכלה על הררי קדש דתנו, עד היום הזה, כי נצח חרות על לוח לבנו דבר ה' ביד מלאכי לאמר: „הלוא אב אחד לכלנו, הלוא אל אחד בראנו, מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבותינו". ואל שדי יתן לנו רחמים לפני הוד כסאכם להוציא לאור צדקנו ומשפטנו כצהרים. לקרא לשבוים דרור ולאמר לאסורים צאו, וערבה לכם מנחת יהודה המובלת לכם אדני! מאת אחי עדת ישרון על ידי, אני עבדכם המחבר.

גם מזה נוכל לראות כי המחבר ספר הזה בכל לבו ונפשו היה מוכן בכל עת וזמן להתפלל בעד עמו, בשלחו מנחת זכרון אל כבוד השר הכהן הראש מיטראָפּאָליט בעיר קיעוו הנודע בשמו הנכבד עווגעני יר"ה, בשלחו לו תשורה ספרו תב"י ע"י ידידיה הכהן הנכבד ראַפּאַלסקי מקרעמניץ בנסעו לקיעוו בחדש אייר תקצ"ב. והכהן הראש קבל בסבר פנים יפות את ספרו עם השיר הקטן הזה, ושלח לו ע"י תודה, כאחת עשרה שנה אחר זמן הזה, עלה לגדולה הכהן ראַפּאַלסקי ונתמנה לראש הכהנים על כל בעלי דת היונית, והוא הנודע היום בעולם בשם אַנטאָני ירום הודו, כסאו נכון בקרית מלך רב ס"ט. פעטערסבורג, וכמה ירחים טרם עלותו על כסאו קרה בעיר לוצקא במחוז וואָלין עלילה על היהודים דשם מעלילת דם. ויהי בעלותו על הכסא, כתב ריב"ל לכבודו הנשגב בשם כל ישראל תודה וברכה. גם כלל במכתב הזה כל המאורע עם היהודים האומללים מלוצקא, אשר

באו במאסר עם נשיהם ובניהם , והתנפל לפני הוד כסאו עבורם , והוא בחסדו הגדול קבל מכתבו ברצון . המכתב הזה נשלח לו 20 אפריל 1843 , והיהודים יצאו לחפשי

מנחת זכרון

„אָדוֹן יָקָר
מְאֹד נַעֲלָה
דוּמִיָּה לָךְ
אַךְ תְּהִלָּה ·
תִּיקַר לָךְ
זֹאת הַתְּשׁוּרָה
אִם דַּלָּה
אוֹ מְצֻעָרָה
מִנְחַת סֹלֶת ,
הֲלֹא עֲנִיָּה
וְלִפְנֵי אֵל
כְּכִשְׂבָּה רְצוּיָה" ·

החכם יאָסט ז"ל באחד ממכתביו מי"ז לחדש אלול שנת תר"ג כותב ללעווינזאהן כדברים האלה : „ידוע תדע , כי ספרך „אפס דמים" נעתק ללשון אנגליה ע"י הח' לעווע , וגם העתקתו תחת ידי , מה אומר ומה אדבר על כל הצרות והתלאות אשר ימצאון את בני בריתנו על אודות עלילת דם . ומי יפקח את עיני העורים הממששים בחשך ואפלה , ומכים סביבותם ושופכים דם נקי לנקום נקמת דם אשר לא נשפך מעולם . והנה אם יש את נפשך לשלוח ספרך „ימין צדקי" , שים נא בצדו גם הדאקומענטע אשר תחת ידך בדבר הזה , ואז אראה מה לעשות להראות את נקיון כפנו לנגד השמש . יתן אלהים מרפא לתחלואיך , ויאריך ימיך ושנותיך , ויחזק בידך לעבוד עוד בעבודת הקדש אשר גדלת בה מנעוריך , ותזכה לראות בשיבתך את פרי מעשיך הטובים , ותכבדני עוד במכתביך היקרים לי מפנינים" .

בשנת תר"ג כתב המ"ע שנתי אָריענט אשר יצא לאור בלייפציג , כדברים האלה : „על הספר הזה צריכים אנחנו להביט כעל כלי נשק חד אשר הוכן ביד חרוצים לטובתנו ולאשרנו ; לדאבון לבנו היה מושלך עד כה בקרן זוית , כי לא הורק משפת קדש לשפת לועז . אך עתה נגלה ביפעתו וזהרו לאור יומם , וביד חזקה הוא מתנוסס על כל פני חלד" . תוכן הספר הזה הוא : שני אנשים מלומדים עברי ונוצרי מתוכחים בתבנית שיחה . כל אחת מהשיחות אשר המה במספר תשעה משתרגת בדברים כאלה המיוסדים על חדוד השכל והגיון נעלה , ומבררת לפנינו את העלילה הזאת המדומה מעט מעט ותאיר עליה אור חדש , עדי תנפץ את כל ענני האשמה הזאת שצריכים היהודים לדם בחג פסחם , וכמוץ מגרן יסערו ויפוצו לכל רוח , עד כי תצא בנגה

צדקתם, ועלילת שקר הבנויה על אדני תהו ובהו תמחה מארץ החיים. ובזה יש יתרון לספר הזה, כי כמו שבאות בו ראיות מבוררות על האשמה כי בהבל יסודה, כן יבואו בו דברים גם מצד המעלילים עלינו, אבל כלם ישא רוח. — המתוכחים מיימון וסיממיאס מתנהגים במנוחה והשקט ואינם מתגרים זה עם זה, ובזה רואים אנחנו רעיון יקר מאת המחבר הזה, להיות המתוכחים האלה רעים אהובים ומכובדים מצד האמונה הנותנים לה כבוד ופאר, ולאחרונה יודו לה' חסדו אשר לא הסיר תפלתם להראותם האמת, וישקו איש לרעהו בהפרדם.

צר לנו לראות כי מכל המון העשירים המופלגים אשר נחה עליהם רוח הדעת וההשכלה, אך מעטים היו אשר התעוררו מתרדמת אהבה עצמית, להאציל רגעים אחדים משאון עסקיהם, גם על העובד האומלל הזה על לעווינזאהן, אשר כתב את ספריו בזעת אפים ודמעות על לחי מחסר אמצעים להחיות את נפשו ונפשות ביתו, לכן ינעם לנו להציב את שמות המעטים האלה בספר הזכרונות הזה למזכרת לדורות הבאים; כי בצלם מצא מחסה ומקלט מזרם המחסור לעת מצוא, והביטו עליו בעין ידידות והמלה ותודה על עמלו הרב וינחמוהו מיגונו.

מהשרידים האלה אשר נגעה אהבת לעווינזאהן בלבבם, היה הגביר פ ײ ג ע ן, ואלה דברי מכתבו אשר הריץ לריב"ל מעיר מושבו ס"ט. פעטרסבורג משנת תקצ"ד: „מכתבו היקר מן כ"ט אלול קבלתי. יסלח נא על אשר אחרתי עד כה להשיבו, כי חי נפשי אשר מאיזה סבה נאבד באמתחת המכתבים, ואך בשבוע זאת בא לידי, ועתה אודיעהו אשר הנני להיות בעזרו בדבר הוצאת ספריו לאור ב"י וא"ד בסך מאה רו"ב, אשר יקבל מיד עושי רצוני בחדש הבא בלי משגה.

בהיותו דורש טוב לעמו, אמרתי להודיעהו אשר יצא בקרב לאור משפטנו בדבר עלילת דם מוועליז ביושר וצדק, כי אמת מארץ תצמח ויבושו כל דוברי כזב".

בשנה זו כתב לריב"ל מעיר זסלאב הגביר הר' מ ר ד כ י ק ל מ ן ה י י ל פ ר ס א ה ן את המכתב הזה: „אחרי שכבר חלפו זמנים ועדנים שלא היו בינינו שום פרעפיסקע, אף מר"ש כראוי בין אוהבים המקושרים באהבה, באתי כעת לזכהו במצוה רבה הנוגע לטובת כלל אהב"י, כאשר בגוף הענין בזה יספרו לכם בע"פ מוכ"ז משולחים מעיר דפה הנוסעים בשביל זה במכוון לכבוד ידידי רו"מ נ"י, וכאשר זה שנים רבות ידעתי וגם ידעתי מהותו ומזגו וטבעו לטובת כ"א ובפרט בדברים השייכים עפ"י האמת והיושר לטובת הכלל להראות לעין כל האמת והצדק. ובפרט שהממשלה יר"ה תראה בחוש דברי אמת ולדוברי כזב כחשם על פניהם תענה. לכן בקשתי מידידי תיקר נא שאלתי בעיניו ולקבל פנאי לעצמו למלאות הכל כמבוקשת המשולחים מוכ"ז הנ"ל ביתר שאת וביתר עז בכל התאמצותו בה' מהרה ובשלמות לטובה. והאל הטוב יגמלהו כגמולו הטוב שיזכה לאורך ימים ושנים בהצלחה רבה ובכל טוב לעולם, וכל מה שיעשה כבוד ידידי רומע"ל בענין זה, אזי לטובה גדולה תחשב זאת לפני ולפני העיר בפה ולכל הכלל.

פרק ז

מאלופי קהלת לוצקי. — נגעי חיי אבי ריב״ל האחרונים; מעלותיו, כשרונותיו ומותו; מכתב לציון. — מהגבירים ה׳ זוסמאן וה׳ הורוויטץ. קורות ספר „בית יהודה״. — בדבר הבקרת של יה״ש. — מהדירעקט׳ של הליצעאום בקרעמניץ.

כנראה נגעו ענינים כללים רבים עד נפשו, וקהלות רבות דרשו בשמו להורותם הדרך ילכו בה ולהמליץ בעדם לפני הממשלה. בשנת תקצ״ז שלחו אליו מכתב אלופי הקהלה מעיר לוצקי ר׳ יצחק לנדא ור׳ ישכר בער ראָזענבלום עם חותם העדה, בדבר הפקודה הרוממה אשר יצאה מאת הממשלה בענין הספרים. ובזה כמה קהלות קדושות מבקשים בענין זה בקשה מאת הרשות, לכן מבקשים המה מלעווינזאהן שיתאמץ בזה עבור אחיו בית ישראל, לכתוב בכבודו אל הרשות לשאול את פיה בנדון זה, וכל אשר יצא מאתה המה נכונים לקיים בכל נפשם, כי דבר מלכם ופקודתו קדושים להם.

עד העת הזאת התעדן ריב״ל בחברת אביו היקר, „וז״ל בכתביו״: „אבי היה שלם בכל חושיו עד יום מותו, רק חוש השמע נפגע לו קצת שנים לפני מותו. לא נס לחה ולא כהתה עינו, ובו ביום שמת היה יושב והעתיק לו איזה מאמר יקר מספר השל״ה שקרא בו אז, כי כן היה דרכו בלמדו איזה ספר ומצא בו איזה דבר החביב לו היה מעתיקו. היה רגיל לספר בגנות הבלי העולם, ובראותו לפעמים איזה איש שב וישיש ומשוקע בעניני העולם, ומכ״ש ברדפו אחר המותרות או הכבוד ההבלי וכיוצא בו, ויבזהו בלבו, והיה בעיניו כמשתגע; ותמיד היה רגיל לומר על אנשים רודפי אחר הממון והכבוד המדומה: אנשים הללו דומים אל צפור הקיץ (שמעטערלינג) המרחפת באין הפוגות סביב הנר הדולק, עד שתשרף בשלהבת הנר.

„בעין חמלה רבה היה מביט תמיד על מין האדם בכלל, ולפעמים גם על הבהמה ועוף, איך יולדו רק לעמל וכעס ומכאוב ויגון. וע״כ היה תמיד מאמר התלמודי שגור בפיו: „נוח לו לאדם שלא נברא״. על איש צעיר בימים כי עשה איזה עול וכדומה, היה תמיד מלמד עליו זכות, ובכלל היה דן את כל אדם לכף זכות וקרא עליו המקרא: בשגם הוא בשר. בדיני המצות, לא זז מן השלחן ערוך אף כחוט השערה, אך כל ההוספות החדשות והמנהגים החדשים לא היה סובל, והיה אומר שהעולם נוהגים היום בחומרות כפלי כפלים מאשר מחמיר הש״ע, וזאת המליצה היתה שגורה בפיו: הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל, ואמר: השלחן ערוך אורח חיים יש לו מזל יותר מהשלחן ערוך חושן משפט המדבר בשלי ושלך, והחלק הראשון של היורה דעה יש לו יותר מזל מן החלק השני שלו, כהלכות רבית, תלמוד תורה, צדקה, כבוד אב, בראשונים מדקדקים ובאחרונים מתרשלים מאד לקיימם. היה נזהר מאד שלא לפגוע חלילה באיזה אדם בעניני שיחות חולין,

וחשב זאת למספר לשון הרע ומתכבד בקלון של חברו, ובראותו כי אנשים מזלזלים בשתי המדות הללו ודשים בעקבותם, אמר: לאלו הדברים לא יועילו לא הנעלה ולא ששים ולא ש"י טבילות וכו'".

להשקיט רעבונו היה די לו דבר מועט, גם היה בעל צורה יפה ולו הדרת פנים וקומה מהודרת, הוא חלה פני ה' שלא יחלה לפני עת פקודתו, אך ימות ברגע אחת בלי צער, וכן היה. התפלל מנחה כדרכו, ערך שתי שעות לפני הערב, וקרא הודוי ללמוד את שעורו. אח"כ לקח הכלי עשן בפיו ויעשן, ואח"ז שכב על מטתו בבגדיו וינפש מעט, ויקח את כלי העשן מפיו ויתן לאחותו היקרה הצנועה והכשרה המשכלת מרת חי' פייגא, וצוה לה לכסותו בבגד עורות, כי אמר שמרגיש קרירות בשכמו העליון, היא אך פנתה פניה ממנו ויגוע וימת. בן שמונים שנה היה במותו, וימת מיתת נשיקה, וכמאמר חז"ל במי שהגיע לגבורות. וישכב עם אבותיו בחצר מות בקרעמניץ, לזכר עולם יהיה צדיק! ועל מצבתו רשמתי אלה הטורים: בידים רפות ובעינים בוכות, ומשבר לב ויגון ואנחה, לא שמתי לבי לפאר דבריה במליצה זכה, כתבתי רק כאשר פלטה הקולמוס:

מכתם לציון

פה יישן איש אמונים
זקן נכבד נשוא פנים,
ירא אלהים הולך בתומתו,
חכם וסופר, יקר לאומתו,
מו"ה לעווין יכונה יהודה
בר' יצחק ז"ל ממשפחה כבודה,
הגיע לגבורות ומת בנשיקה,
עצם עיניו בשינה מתוקה,
בירח בול בעשרים וארבעה
פה בשפל שמשו באה
ותזרח בעולם, מות בו אין
בשנה זו ה' תקצזיי"ן.

ואלה דברי הגביר הר' מאיר הכהן זוסמאן מאוסטרא במכתבו לר' ליבוש מרגליות בקרעמניץ משנת תקצ"ח: „את הספר היקר אפס דמים מאת המחבר המפואר יקר הערך ונכבד עמנו הרב וכו' ר' יצחק בער לעווינזאהן השגנו תיכף בצאתו מבית הדפוס בווילנא; יען ערבים עלינו דברי החכם הזה אשר ברוחב בינתו הראה לכל את צדקת אחב"י בעלילות אשר שמו עלינו שונאי החכמה. ומחמת כי נשלח אז גם לאלופי הקהל ספר אחד והודענו אותם כי ראוי ונכון לכבדו כיאות תמורת טובתו לעמנו, ובשלחם גם אותנו יודיעו. אך נודע היטב למע"ל כי

רובם כבלם אך על צדיקי חסידי זמננו ישימו מבטם, אשר המה בפרשם כפיהם השמימה את כל ימטירו עליהם לטוב, ומה להם עוד טובת זולתם? ע"כ נמשך הדבר עד כה, ועתה אני וגיסי היקר שולחים לו תמורת ספרו הנחמד ואשר ימחול למסור לידו בעצמו וכו'.

גם מאת ה"ג ר' ישעיה הלוי הורוויץ קבל ריב"ל בעת ההיא מכתב כזה: ספרו מקור מים טהורים לטהר כללות ישראל מחלאת כתמי הדמים, היה למראה עיני, ישלם ה' פעלו ומשכורתו תהי שלמה. מיקרת מכתבו נכבדתי לראות דעתו להעתיקו ללשונותם, יגמור ה' בעדו על דבר כבוד שמו, מי יתן ה' תקותו להסיר המשטמה, אבטח כי כל גוים יאשרוהו ויודו לדבריו, ועל הוצאות הדפוס גם חלקי יהי עם העוזרים ומסייעים ידי עושה מצוה, ויקבל בזה וכו'.

עתה נביא בקצור קורות ספרי בית יהודה השלם הנמצא בכ"י שלו; וישים אל לבו הקורא המבין והשופט מישרים את איש כלעווינזאהן, אשר היה ידוע חולי, הוכה במכאובים וכמעט בתמידות מוטל על יצועו מאין אונים, ובידו אין מחיה ואין כל מוצא טרף לנפשו, ומספרים שהמה כלי אומנותו לא אחד מהם מקניניו, כי קצת ספרים לועזים ישנים מהביבליאטהעק בקרעמניץ, ותהנותו מחוץ לעיר בגלל השקט מחולשת כחו שלא יסבול המונה של עיר, והעיר מצער לרובה אינם ישראלים, והיא עיר דלה ורשה, ומשוללת חכמים וסופרים וספרים, ומנהג יושביה כמנהג כל עיר מצער, אשר לו ערך מאתים כסף ומתפרנס מהם בהנות או בהלואה וכדומה, נגיד יקרא. ואם יזדמן איש אשר לו כאלף דינרי זהב, גביר יכונה! ומי מהנגידים שהוא קצת יודע ספר, ויודע להורות לעם בבהכ"נ שמתפלל שם איזה דינים מלוה השנה, כגון איך ומתי מחליפים היוצרות וכדומה, הכם ורבי יתקרי מעמי הארץ שבבית הכנסת, ופוסע על ראשי עם קדש, וכל הנוגע בן יקדש. והאיש אשר לו קצת קבוץ של ספרים שלמים או בלתי שלמים או מקוטעים ומלוקטים שנפלו לו במקרה בעזבון מאבותיו וקרוביו, או שמשכנו אצלו במשכון, או שקנה מקצת לאחדים בזול מעניים שמוכרים ברחקם על הצטרכות שבת וכדומה, לקבוץ כזה יתנו שם וגדולה, ביבליאטהעק יקרא! ונודעים הגאותנים הללו מעמי הארץ שבעירות הקטנות שדרכם להתפאר, ומרעישים ומפליאים ומגדילים כל דבר שנפל בקנינם ובגורלם יהי מה, ומכ"ש אם ילבישו הספרים הללו בעטופים מהודרים, וישימו על אחוריהם וגביהם עורות תחשים מאדמים וכו'.

במעט הספרים העברים שבעירו זעיר שם וזעיר שם, ובאלה המעטים שהגיעו לידו מושאלים מהעירות הקרובות, בהם היה מוכרח להסתפק למלאכתו זו, והלואי היו גם אלה מצויים בידו בתמידות, ועכ"פ לשעתם, ולרוב נעזר במתנת חנם, והוא כח הזכרון הנפלא והבקיאות הגדולה בהמונים ספרים ישנים כעברים וכלועזים, כי רוב שנותיו ישב בעירות גדולות ונכבדות, וכמעט לא הניח ספר עברי מהישנים והחדשים אשר לא קרא, ומלבד זה היתה לו התמדה מופלגת.

לא פעם אחת קרה לו כי לא הגיע לידו ספר הנצרך לו מאלה המעטים שהשתמש במועדו ובזמנו, והוחיל לפעמים כמה ימים או חדש או יותר, וכלו עיניו מיחל עד בואו לידו, כי עפ"י רוב לא היה בעליו בביתו או בעיר, או היה

טרוד בעסקיו, או היה לו לטורח לחפש אחריו בין חפציו, וכמה פעמים חשב לו כל זאת לדבר זר, ולא אחד ושתים השיבו למשולחו לאמר: מה לשולחך דוקא ספר זה? ילמד בספר אחר, הלואי שנלמוד בספרים שיש לנו, ובתשובה זו פטרהו, אחר התוחלת ממושכה שהוחיל על זה הספר זמן רב, ולפעמים בהגיעו לידו בקושי זה הספר המקווה, שם עיניו בו והחזירו, כי לא היה זה שקוה, טעה בשמו בעליו וכו׳, והוא בכל רגע ביום או בלילה מדי הגה או כתב בעניניו נצרך באותו רגע דוקא אחד או כמה ספרים וביחד דוקא, ונתעכב באמצע הענין. ומלבד זה יש אנשים רעים וטבעם שלא ישאילו שום ספר כחפץ זולתו לאחרים, ויכחשו לו.

סוף דבר! ה׳ היה בעזרו ונשלם ספרו בית יהודה בשנת תקפ״ח, ובשנת תקפ״ט קבל רשיון מהצענזור אמט דווילנא. „בימים ההם — כותב ריב״ל — ואני נהייתי ונחליתי במחלה קשה ועזה שתי שנים רצופות, נשארתי ערום וחסר כמשפט, אף מלחם צר ומים לחץ, נעזב כל עזר, משולל כל תקוה, מלבד הרפתקאות אחרות קשות ורעות אשר התרועעו עמדי. ויהי היום הגיעני מכתב יקר ונכבד מהרב החכם הנודע ר׳ משה לנדויא מפראג, וידבר על לבי דברי תנחומים, וגם גלה אזני כי רצונו להדפיס את ספרי בית יהודה, כי הגיע שמעו עדיו, מחכם אחד זמננו, אך נתקלקל הענין מסבות שונות, ואז שלחתיו לבראדי, (וזה היה בשנת תק״ץ) לידידי האהוב החכם ר׳ בערוש בלומענפֿעלד לבקשתו, כי הבטיחני להתאמץ להוציאו לאור שם במדינתו, ובידי לא נשארה העתקה, כי מי יעתיקהו זולתי? ואני די שאני חי, תולה בין שמים וארץ, הניחותי ידי על ספרי זה הכ״י ועיני נשאתי לשמים ואמרתי: לך בני בשם ה׳ צבאות! בקושי רב בא הספר לבראדי, כי הוא חוץ למדינה, ובפרט בימים ההם. הספר שט על פני תבל בחוץ למדינה מבראדי לאונגארן, ומשם לפראג, ומשם לוויען, סובב סובב הלך ושב לבראדי, ובכל מקום בואו נתעכב איזה זמן. ויהי בימים ההם בהיותו בבראדי ונפלה דלקה רבה בשכנתו של ר׳ בערוש בלומענפֿעלד, ותאכל בתים רבים, וכל אשר בהם, גם כמה נפשות היו למאכלת אש, ובין מטלטלי ר׳ בערוש ב״פ המוצלים והמטולטלים ממקום למקום נאבד זה הספר, ונתיאשו ממנו ימים רבים, כי חשבו ששלטה בו האש. לימים ראהו הרב דסמילי החכם ר׳ אליקום אחד המיוחד מאוהבי ר׳ בערוש ב״פ, בין כה וכה כתבו לי אוהבי מווילנא שהמדפיס גמר בדעתו לקנות ספרי זה במהיר סכום ידוע ספרים מודפסים שיתן אחר הדפסה. הספר נשלח לווילנא מבראדי בשנת תקצ״ה ע״י הזמדנות, אך בקושי רב ג״כ. ובשנת תקצ״ו קבל רשיון שנית מהצענזור אמט ונתעכב בכ״י בווילנא עוד שתי שנים עד שהוציאו המדפיס לאור. אני אך קבלתי הסכום ספרים לידי וערך מאה ספרים נתן המדפיס ע״י המוכרי ספרים וישלחם בארץ, והנה פתאום אחזה אש בבית הדפוס בווילנא, הפכו משרשו ויהי לאפר, ויהי ההיזק גדול מאד, וגם נשרפו המונים ספרים ובתוכם כמה מאות מספרי בית יהודה וכו׳, צדיק ה׳ בכל דרכיו! משפטו תהום רבה!

הספר הזה בית יהודה יסודתו בהררי קדש הדת, בנוי על התשובות אשר השיב ריב״ל בר״ח אייר תקפ״ז להשר הגדול הרוזן החכם המפורסם המלומד הנפלא הנוצרי אמנויל ליבֿן יר״ה. הספר הזה נדפס ראשונה בשנת תקצ״ט ואחרי

כן בתקון ידי המחבר בשנת תר"ח בעיר ווילנא, ספרו זה בית יהודה הוא בכמה ענינים רק הצעה לספרו זרבבל הגדול בכמותו כפלי כפלים מספר בית יהודה.

על ספרו זה ב"י נתנו לו פאר ותהלה גדולים חקקי לב, איש לפי גדלו ותהלתו, באגרותיהם החמודות, והרבו להלל ספרו זה בכל יקר ותפארת. ואחרידהם הרב הח' השלם כליל המדע גייגער מברעסלוי, גם הוא הרבה לפאר ספרו זה ברבים, ודרש כמה פרקים מספרו זה בבית הכנסת לפני קהל גדול ונכבד, וזולת אלה כבדוהו עוד כמה גדולי ת"ח ומשכילי עמנו באגרותיהם. אך מילדי עיר ב' קם צעיר אחד ופגע בכבוד ספרו באנאלען של הרב מהור"ר יאסט ז"ל. ואחרי שהגיע ספר ב"י לידי יאסט, שלח ללעווינזאהן מכתב התנצלות על קבלתו בקרת זו, נגד המבקר הזה כתב ריב"ל מכתב סטורי, וישלם שבעתים אל חיקו. נמצא בב"י בצרוף מאמר המבטל כל טענותיו של זה המבקר, ועוד חזון למועד להוציאו לאור הדפוס [1]). את הספר הזה ב"י הקדיש ריב"ל לכבוד אביו התורני מוה"ר יהודה לעווין בעודו בחיים.

---

[1]) לא למותר נחשוב להביא פה בהערה מכתב ריב"ל למשכילי עמנו זכי הרעיון ושלמי הדעת המופלגים אנשי שם אשר בליטא המדינה והגלילים אליהם.

„רבים וכן שלמים ממדינתכם — כותב לעווינזאהן — הפצירו בי באגרותיהם הנכבדות לגלות אזנם על מה הטבעו אדני הבקרת הנדפסה בלשון אשכנזית על ספרי בית יהודה. הנמצאת באנאלען (המה העלים מגידי חדשות היוצאים בלשון אשכנז ע"י המקבץ הח' יאסט והמוציאם לאור, ובקרת זו נמצאת בנומר י"ז משנה זו) וגם חפצם לדעת מי הוא המבקר? ומה אמרו על בקרת זו משכילי גאליציען השלמים? למען השקיט מאוייכם אבטל רצוני מפני רצונכם, ואך תוכן דבריו אציע הנה לפניכם בלשון עברית.

המבונן ישאל לתומו: איך אפשר שיהיה ספר קטן כמוהו המחזיק מאתים עלים כולל הרבה ענינים כאלה הנרשמים על השער? ואחרי כלותו להתפלא על זה, שם פניו אל גוף הספר ונכנס בחדריו, אז נתן קולו בבכי ומר צורח לאמר: אוי מי יחיה בשמעו אמרים כאלה יוצאים מפי מחבר זמננו, המכבה זוהר האמת והמאמין באמונה הבלית להחזיק במעוזה. אהה! השקט לא אוכל, כי האמת בלבבי כאש יוקדת, לכן אגלה לעין הפרסום כל דברי אמונה הכוזבית שמחזק המחבר הזה, אדבר וירוח לי. א) בצד 264 כשמדבר המחבר מענין השדים, אמר בפה מלא שיש להאמין לחכמי התלמוד והגאונים כמו מבעלי הקבלה יותר מאשר נאמין להפילוסופים. ב) בצד 269 בהערה שניה אמר המחבר בפה מלא ולא יבוש שחלק אגדות שבתלמוד ראוי להיות יקר בעינינו ממש כמו החלק שבתלמוד המדבר מהלכות, כי מרועה אחד נתנו ושניהם דברי אלהים חיים! ואף שהחכם ר' משה דעסויא כתב ג"כ ממש כדברי המחבר הזה על דברי האגדות, וסגנון אחד לשניהם, אך מי לא ידע שהח' ר' משה דעסויא הי' בזמן הכסילות והבערות, לא כן אנחנו היום הרואים באספקלריא המאירה. ג) בצד 334 ערב המחבר את לבבו להגן בעד הקבלה, וגם כתב בפירוש שהתנאים והאמוראים היו אנשי קדש, ומהם גם אנשי מופת, ועוד כתב המחבר הזה שרבי יצחק לוריא הפליא לעשות ענינים גדולים. ע"כ תוכן הבקרת.

ואתם ידידי! מי בכם אשר ילאה לקרות העתקה שלמה בלשון אשכנזית מבקרת זו כמ

כל איש חכם לב אשר יקרא את הספר הזה בהבנה ושום לב יסכים עם לעווינזאהן בזה, כי יסודי היהדות נעלים ונשגבים, ואך מאת ה' היתה זאת לעשותם לעם סגלה, וספרותם תעיד על התרגשותם לכל פרטי האנושית. לדעתנו נכון וראוי להעתיק את הספר הזה לכל השפות המתהלכות באירופא, ובפרט ללשון רוסיא ארץ מולדתנו, להיות לתועלת גם אל הנוצרים, ולאות ולראיה על זה נביא מכתב הדירעקטאר מאת הליצעאום בעיר קרעמניץ, דאקטאר פילוסופיא ה' לעוויצקי, ואלה דבריו: „הנני מודיע לך כי העתקתך הפולאנית מספרך בדבר היהדות, נקראה בפי כל המלומדים בהליצעאום פה. יהי שדי בעזרך להביאך אל המטרה אשר אליה מגמתך מעודך עד היום הזה: להשכיל את אחיך במה שנוגע לאמונה, להכמה והנוך המדות, ולהעיר בקרבם את החפץ לעבוד את האדמה ולהיות עוסקים בחרשת המעשה".

פרק ז

תכונת ספר בית יהודה

לאבותינו היו רצויים לה' ולאדם, וכל עתותם הקדישו להשכיל באמתו ועבדוהו בלב שלם כפי שחייבם השכל הישר כפי הדת הטבעית, ואנחנו בהיותנו מוזהרים על המון מצות ואזהרות רבות, הוא בעבור זה, כי חפץ ה' היה לזכך אותנו מהתאוות הרעות המעכירות את

שהוא באנגלטן, יאוה להעתיק לו משם, גם יערוך דבריה מול ספרי במקומות הללו, אז בעיניו יראה ולבבו יבין וכו', מי לא ימלא שחוק פיו בראותו, שמעתיק המבקר „כבשי דרחמנא" „דיא וועקע דער פארזעהונג" פי' (תכלית ההשגחה) „רזין עלאין" העתיק „גאטטעס ווילען" (פי' רצון ה' וכדומה).

„ואשר שאלתם מה היה משפט חכמי גאליציען על זה? רבים בקשו ממני לחבר מענה קצרה ע"ד ההתול, למען תהי לאות לבני מרי (ונעתרתי למו, והיא נמצאת ת"י ערוכה בכל. אולם נחמתי על אבוד הזמן, לזאת חדלתי ולא שלחתיה חוצה) ולא לבד עלי גברה החוצפא, כי כן עשו להרב הג' ר' שלמה ליב ראפאפארט ולהח' ר' שמואל דוד לוצאטי, כי הדפיסו נגדם כתבי עמל ושטנה להוריד לעפר כבודם. „וככה שועלים קטנים מחבלים כרמים למרות רוחנו ולהדאיב נפשנו וכו'—כתבו לי החכמים האלה — היום הספרים נפתחים לפני כל איש תופש עט, ואין מעצור ומונע לחוק בעט ברזל ועופרת כל העולה על לב; ותחת אשר לפנים כתבו ספר כולל מחשבות רבות ויקרות, יחלקו היום מחשבה אחת למחצה לשליש ולרביע, וחלק כזה ירקעו עדי ישתרע למלאות איזה דפים בכתבי העתים היוצאים לאור מדי שבת בשבתו, על כן יהללו ועל כן יחרפו, תהלתם לא לכבוד וגדופם לא לשמצה. זה הוא תוכן קצר משלש אגרות, ויש ת"י עוד אגרות מחכמי הזמן ששלחו לי בענין הזה, והתרעמו במכתביהם גם על הח' יאסט. ואני למען השלום ולא יתערב זר לא העתקתי פה אגרותיהם, כי לא בזה תהי תפארתנו".

נפשנו, כמו שנאמר: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, וכמו הגוף הבריא בתכלית השלמות איננו צריך לסמי רפואה, כן הנפש הזכה העומדת בטהרתה איננה צריכה להמון מצות ואזהרות; ומפני זה לא היו צריכים אבותינו הקדושים והתמימים לרפואת הנפש ע"י המון מצות ואזהרות, כי נפשותיהן היו בריאות וטובות, המה היו עדי התבל וחלי כתם לזמנם; איך לא ירהב לבב כל איש ישראל בהביטו להאור אל הצורים האלה אשר חצב מהם? אבני קדש האלה מוצקים כהררי אל, נצח לא ימוט בית יהודה הבנוי על היסודות האלה. כן יעד ה' ע"י חוזו: כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס"ו כ"ג), וכדמפרש הרמב"ם במורה ח"ג שיש מהאומות הקדומות שנשאר שמם ולא נשאר זרעם, ויש מהם שנשאר זרעם ולא נשאר שמם, לא כן היהודים שגם זרעם גם שמם נשארו לעד.

אבותינו היו היחידים בידיעה הזכה מאחדות ה' בכל העולם, כי האומות זולתן היו הוזות שוכבות עודנה בימים ההם בתרדמת הבערות, חכמי הנוצרים וחז"ל מביאים בספריהם כי זאת היתה מחמלת ה' על צאצאי יעקב להורידם מצרימה למען הפרות זרעם, כי המקום הזה גורם להפרות ולהרבות בני אדם ובהמה וכל תבואה; וזולת זה היתה הארץ הזאת מלאה חכמים, והמדעים מצאו קן למו בין חכמיה בימים ההם, ושמה קבלו חכמות וידיעות רבות בכל ענפי המדעים, במלאכה וחרושת המעשה, כנודע לסופרי הקורות.

אבותינו בצאתם ממצרים היו נהוגים עפ"י ממשלת העם (דעמאקראטיע), ה' מלך עליהם, ומשה היה איש הבינים בין ה' ועמו בנתינת המצות התורתיות ופקודותיו הנמוסיות והמדיניות; השבעים זקנים היו כתבנית סענאטוס או פארלאמענט, הכהנים היו שומרי האמונה, והלוים היו מלמדי האומה.

כן הולך החכם ריב"ל ומספר לנו בספרו זה תולדות אומתנו מאברהם עד היותם לאומה שלמה וכבודה, צדקתם, ישרם, לשונם, הנהגתם, מחיתם, השתעבדותם ויציאתם לחרות, הנהגתם ע"י יהושע עד זמן השופטים שהיו בתבנית הדיקטאטארען ברומא, ואחרי כן היו לממשלת מלכים (מאנארכיע), והוא מזמן שאול עד צדקיהו ואח"כ בימי החרבן אשר היה בימי אספסינוס וטיטוס בנו קיסרי רומא.

לא למותר נחשוב להביא פה את אשר יספר לנו ריב"ל שמה על אודות הכלים היקרים שנשללו מבית קדשנו ותפארתנו ע"י טיטוס, ואלה המה דבריו:

ויהי בשנת ארבע מאות וחמשים וחמש שנה למנין הנוצרים, בערך שלש מאות וחמשים שנה אחר חרבן בית שני, עלה עם וואנדאלען מארץ אפריקא עם מלכם, ושמו גענסעריך על ארץ איטאליען התחתונה, ויבוזו את העיר רומא י"ד יום וי"ד לילה, וכאשר שבו אל אפריקא עם כל ההמון והרכוש שללו, נשברה הספינה אשר היו כל הכלים היקרים מרומא, המה כלי בית ה' אשר הביא טיטוס אז מירושלים בלכדה.

בפרק ל"א מספרו זה מבאר לנו ריב"ל מדת הנגלית, בהגלות ה' על הר סיני לעיני עם ישראל לתת להם חקים ומשפטים; וכמו שמצוה ללמוד התורה והמצות, כן מצוה ועומד כל אדם מישראל ללמוד כל החכמות והמדעים וכו' כי נצרכות המה להבנת התורה ועבודת ה'. — בפרק מ"ח יבאר לנו מה היא מצות הזכרון, ומדבר מהוראת החגים והמועדים שאינם קדושים מצד עצמן, אבל יתקדשו על פי שביתת החג וקיום המצות הזכרוניות שעושים בימים ההם, וכל אימת שיקבעו עפ"י חשבון הצדק של הב"ד, אז המה קדושים; וכן מי שאינו יודע מתי יום השבת, אז קובע לו יום מיוחד

והוא קדש לו, לזכרון יום השבת, שבששת ימים עשה ה' שמים וארץ וביום השביעי שבת וינפש. גם זה דרך לאלה האומרים: שהיהודים להיותם מפוזרים בקצוי תבל אינם שובתים יום השבת, וכן יתר החגים והמועדים, לא לבד בשעה אחת אף לא ביום אחד בשוה, מהשתנות הימים והלילות מתהלוכות החמה כנודע. ושאלה זו שאלת הבל היא, ובריק יעזורו למו, כי מצות הללו נעשו רק לזכרון, ואינן קשורות בשעות, כמו שאמרנו שהמצות והחגים והמועדים לא יקודשו ע"י שעות הזמן, אבל העתים מקודשות ע"י המצות והחגים.

בפרק כ"ה יברר לנו המחבר הנהגת האומה ארבעים שנה אחרי קבלת התורה. בשנה זו שהתחיל משה לבאר את התורה והמצות בפירושים ובאורים הכתובים באלה הדברים. ואולם יתר הבאורים הפרטים והרחבים המסתעפים מהם, שם משה בפי הכהנים והלוים, ומסר להם כללים איך יתנהגו בתורה. אולם כנראה לא יכלו הבאורים האלה לבוא לידי מעשה השלמות בכלל האומה מפני שהיו טרודים פעם בפעם במלחמות, ועבדו לאלילי הגוים, עדי הלכו לגולה, עד בנין בית שני ששבו יהודה ובנימין לארץ ישראל ופסקה עבודת אלילים, אז קמו אנשי כנסת הגדולה ותקנו את הדת והאומה על פי התורה והרחיבו את הבאורים לפי הזמן והמקום, והתחילו לנטוע בישראל את הדת הזכה מתולת משה בכל סעיפיה, הן ממצות דת אלהית הטבעית ודת הנימוסית, והוסיפו תקנות וגזרות עד זמן רבינו הקדוש. אולם לא כל המצות היו מתפשטים בכל האומה, והיתה חלוקת הדעות בין העם, ומזה היתה סבה קרובה וקלה שיקרע אז העם לשני קרעים. וכאשר קבל ענן את הנשיאות השתדל בכל כחו לפסוק הלכות שיהיו תמיד נגד ההלכות שפסקו הרבנים, מאז נעשה פרוד גדול בין הקראים והרבנים, וזה היה סבה רבה לחזוק המשנה והתלמוד בכל הגולה, כן הולך המחבר ומבאר את כל המצות הנהלות במעשה, טעמיהן ותועליותיהן עד פרק ס', ומדבר עוד מתורתנו מפאת זו להיותה מיוסדת על שתי דתות: דת נמוסית ודת אלהית, ונראה מזה כי עמודי דת משה שבעה: א) משלת יד. ב) הרחקת העול. ג) עשיית הצדק. ד) חכמת היצירה והשמוש. ה) דעות. ו) חכמת אלהות או מה שאחר הטבע. ז) מצות עבודת ה' המעשיות. וקוטבי התורה אשר עליהם תסובנה כל המצות שנים הם: א) הרחקת עבודת אלילים ובכללה כל אמונת הבל. ב) אהבת האדם. בקוטב הראשון נכללו כל מצות שבין אדם למקום, ובקוטב השני נכללו כל המצות שבין אדם לחברו.

בהערתו לפרק ס"א הוא אומר שכל חכמי ישראל הקדמונים בהבוריהם שחברו בחכמות, השתדלו לבנותם על יסודות הדת והאמונה. אך מעת אשר קמו קצת חכמים והבדילו את החכמות האלה מהדת ויבנו למו בנינים מיוחדים, פרצו פרצות בישראל; אבל קדמונינו היה ההפך, שאחר החקירה ולמוד הפילוסופיא נתחזקו יותר באהבת ה' ויראתו, כמו שנראה מנעפטאן ראש חוקרי תבל, אחרי אשר גלה דברים נשגבים בעניני החכמות הרמות, לא חדלה נפשו לכסוף לאהבת ה' יומם ולילה, ואיך לא יבוש היהודי להסיר אמונת ה' מלבו, איך לא יבוש התועה מדרך השכל בימינו, בזכרו מעוט ידיעתו בחכמה כמר מדלי נגד דעת אלה החכמים שהזכרנו (עיין בית יהודה בדף הנ"ל).

בדברו מהסייגים והגדרים הוא אומר: ואם נעיין היטב בתלמוד נמצא שכוונתו עפ"י רוב היתה להקל ולא להחמיר, וכל החומרות שלהם כוללות רק סייגים וגדרים איש לפי זמנו ומקומו, וכלם דברים שרוב הצבור היו יכולים לעמוד בהם בלי טורח. סייגים וגדרים המה חכמה נפלאה ותקון גדול לקיום הדת, כי המה כסייג וגדר לכרמים ופרדסים; רבים מהמתחכמים

היום מלעיגים על השייגיס והגדרים, ומה סופן של אלו שהפרלת הגדרים השיחתו גם את כרם ה' לבלות ויעשוהו כמדבר.

נותן התורה בחכמתו כוון במצות הגדר, מלבד הכוונה התורתית עוד כוונה אחרת נמוסית. בהבדילו את איש ישראל מכל האומות זולתן, והוא שיהיה איש הישראלי נבדל במאכלו ומשתהו וכדומה בכל עניניו מעמים זולתו, למען יהיה קשור באלף חרצובות לעמו וכו' ואמרו: גזרו על פתן משום יינן, ועל יינן משום בנותיהן וכו'. לכן בזמן ממשלת היהודים כאשר עבר איש יהודי במזיד אפילו על איזה מצוה קלה שבקלות, לא לבד שחטא בזה נגד פקודת ה', אבל גם נגד עמו וארצו, כי בזה יהרוס כל הנהגת המדינה והעם.

ומבלעדי זה יש עוד כוונה אחרת במצות הגדר, והוא תקון המדות והמוסר להרגילנו מנועד לשבך את תאותנו, ד"מ: השרפה מהגדה תלמדנו למעט בתאות המשגל, וכן עת כי תאוה נפשנו לאכול בשר ונמצא במאכל זה איזה דבר איסור נרחיקהו ברוח שקטה; בלבשנו איזה מלבוש ונמצא בו איסור שעטנז, נפשטהו מעלינו וכדומה; וכן בצומות ויתר הסגופים הממועטים שיסדה הדת כלם ירגילונו לפרישות, ואך אז יהיה האדם חיי מנוחה ולא יצערהו כל מחסור. גם הטבע תעשה פעם בפעם גדרים בפני האדם, תכין לו משטינים עת כי יחפוץ למלאות תאותו ולשבוע מטוב הארץ ומתענוגי המותרות, פן ישבע כפי רצונו ויהיה אחריתו מר. אבל תשקהו לאט לאט, ולפעמים במעט כבדות, למען ירגיש ענין כפול במעט אשר ישיג בדוחק וצער, ולהיות התורה היא מאת ה' בורא הטבע, ע"כ נוהגת בנו ממש כמו הטבע הנדיבה.

על השאלה ששאל מאת ריב"ל החכם ליפן אם אמת הוא שבעלי התלמוד וזולתם מהרבנים המחזיקים על ידם מבארים שהמצות והאזהרות שבתורת משה בין אדם לחברו לא נאמרו רק נגד איש ישראל ולא נגד זולתו מדת אחרת, ומותר לאיש יהודי לעשות כל עול וכל רשע לבלתי יהודי ובפרט נגד הנוצרים? ע"ז משיב ריב"ל בפרק ע"א מספרו זה: כי המצות שבין אדם לחברו נאמרו לישראל נגד כל אדם אף שאינו ישראל. ומצינו בפירוש בתורה שההורג את עבדו או אמתו הנכרים יומת בב"ד (שמות כ"א כ') וכן הרג דוד את בני שאול בעבור הגבעונים, וכן מצינו שקיימו היהודים שבועתם נגד הגבעונים גם חרפו את נפשם בעדם.

כבר נודע לכל חכם ומבין בתלמוד שהיו הז"ל משתדלים מאד ג"כ להעיר האהבה והאחוה לאיש הישראלי נגד כל אומה ולשון, ודברי הלל ור' עקיבא ובן עזאי ראשי חכמי המשנה מהוידים להיות חרותים על לב כל תורני ומשכיל בישראל, הלל אמר: מה דעלך סני, ורבי עקיבא אמר ואהבת לרעך זה כלל גדול, ובן עזאי אמר: זה ספר תולדת אדם זה כלל גדול מזה, כי הוא כולל כל אדם. ואם על עובדי כו"מ אמרו כך, מכ"ש על הנוצרים שבזמננו. גאוני בתראי כתבו שהנוצרים נקראים לנו א ח י ם, ואינם בכלל נ כ ר י ם.

לאלה שכתבו שטנה נגד היהודים שהמציאו היתר למו לבטל ברא"ית השנה כל השבועות, וע"ז נתקן ה כ ל נ ד ר י ביו"כ יבאר ריב"ל בראיות ברורות אודות זה על הנדרים והשבועות שיש בכח הכל נדרי לבטל, מוסכם מכל הפוסקים, אבל רק אלה שאדם נודר בינו לבין עצמו, אבל דבר שבין אדם לחברו אין אנו יכולים להתיר.

בכל התורה—יאמר ריב"ל בפרק ע"ד— יבואו הספורים והמצות עם כל המאורעות הטובות והרעות כ פ ש ו ט ן מבוארים ומפורשים לכל. ולא נהגו מנהג סופרי היונים שמספרים ממלכיהם וקדושיהם וגבוריהם כ"א דברי שבח ותהלה, וזה עדות ברורה על אמתת סופרי התנ"ך, שלא העלימו כל דבר מגונה מאבותינו הקדושים ומלכי ישראל לנביאיהם וכל גדוליהם, ובזה יש יתרון

רב לסופרי התנ"ך מכל הסופרים זולתם, והנאי הסופר היותר שלם הכותב קורות הזמן, שיהיה איש תם וישר מלומד, לא יבקש תועלת עצמו, חכם ונבון דבר, נקי מכל דעה כוזבת, ויהיה מילידי העם הזה ומארץ הזאת המספר קורותיהם, ויהיה מגדולי המדינה או שרי החיל. — כל המעלות האלה, עכ"פ רובן, נמצאו אצל סופרי ישראל מספרי קורות הזמן בתנ"ך, לכן אין ספק פן יהיו חלילה שוגגים או משגים, ר"ל שיכוונו להטעות את העולם בספוריהם בלתי אמתים. כל המעלות הנכבדות אשר הזכרנו, אם נחקור אחריהן בספורי העברים אז תתעורר בקרבנו אמונה רבה לספריהם, לא נמצא אופן זה בשום דברי הימים לאומות זולתן.

בדברו מהשנוי והרחוק, יאמר כי המה יסוד גדול בדת, ובעבורם מותר לעקור אף דבר מן התורה. גם בעבור הקראים שקמו בישראל בזמן הגאונים מצינו ששנו חכמי ישראל בעבורם בכמה דברים; ולדעתו היה השנוי ג"כ בפיוטים שלא רצו חכמי הדור אז לכתוב הפיוטים שחברו בלשון המקרא ממש, אבל מעורבים בלשון התלמוד, ובנוים על מדרשים ואגדות. לא כן פיוטי הקראים שהיו רק מליצות מלשון המקרא, כי לא ידעו מהתלמוד; וזה יהיה להיכר לאיש הישראלי אם ימצא פיוט שאין מעורב בו לשון התלמוד להרחיקו ושלא לאמרו. וכן היה עם הבאורים והפירושים שהשתדלו חכמי ישראל אז כגון רש"י והדומה לו לערב תמיד בפירושיהם מדרשי אגדות, ובזה היו יכולים להבדיל בין פירושי הרבנים והקראים.

בתחלת בית שני בעלותם מגלות בבל, העלו עמהם היהודים קצת למודים מהכשדים, בחכמת הטבע ובחכמת אלהות ובחכמת הכוכבים ובמשפטי ותולדות המזלות הנקרא אסטגנינות, ושמות השדים ושמות המלאכים וכדומה; והדעות הללו של הכשדים ולמודי המגושים וכדומה גרמו שקמו בין היהודים אח"ז כמה כתות בדת, ומעשים כאלה מזדמנים פעם בפעם. והוא דבר טבעי מאד שאף הדת היותר חכמה וזכה הולכת ונפסדת מהדעות הרעות אשר סביבותיה.

ובעבור זה כפי הנראה לא השתדלו מעולם היהודים לגייר את הגוים, ואף שהיא מצוה רבה וחסד שאין למעלה ממנו להביא את זולתו על נתיב האמת, כי הנסיון יורה שהגרים מתעים בדעותיהם הנשרשות אצלם, עפ"י רוב את בעלי הדת אשר יספחו אליהם.

בדברו מהישיבות ובתי כנסיות שהיו לחכמי התלמוד, הוא מביא לדבר ידוע וברור שחכמי התלמוד היו משתדלים בכל החכמה חיצונית ולחרפה היתה נחשבת אז לחכם בישראל ובפרט לרב גדול, אם היה נעלם ממנו איזה דבר בחכמה חיצונית, ובימינו היום במדינה זו תחשב העדר ידיעה כזו לחכמה וחסידות, ומכ"ש שלא יבושו בהעדר ידיעתם. אך למה נתפלא על בטול חקר החכמות אצלנו פה, אם רובם—במחוזות הללו—גם ללמוד התורה הקדושה פנו ערף? ועדרים עדרים צעירי ימים יתאספו לבית המדרש בתמידות ומתעסקים בשיחות בטלות וספורי כזב מהבל הבלים, ושותים וחוגגים, וקצת אבותם וחותניהם הבוערים ונשיהם הפתיות, יכלכלום ויפרנסום וכו'. הישיבות של רבותינו אם שעקרם היה לעסק דיני התורה, מ"מ היו נושאים ונותנים גם בלמודים אחרים וחכמות ומדעים וכדומה.

נגד השאלה של החכם ליפן: מי תקן לכם הנגונים של התפלות והפיוטים שאין להם סדר וערך וכו', אמר ריב"ל בפרק כ"ג כדברים האלה: הפיוטים הללו קדושים המה אצלנו ונקראים בנעימה וזמרה. הנגונים של הפיוטים והתפלות מימים נוראים וזולתן משבתות ויו"ט, וכדומה המקובלים אצלנו הולכים ממש כדרך נגוני הפאפיסטען בתפלתם (קירכען געזאנג). אך קצת חזנים אשר מקרוב באו מבלבלים אותם בנגונים חדשים שמערבין בהם; ולהיותם באומתנו בקבלה איש מפי איש, ע"כ ידמה ההמון שהמה נתנו מסיני וכו'. ואולם מה שנוהגים היום החזנים עם

שמוריהם לזמר קצת התפלות והמזמורים והפיוטים וכדומה בנגוני חול, כמה לקוחים מנגוני האומות מה שמזמרים בכלי שיר ובע"פ; כפי הנראה לקחו היהודים המנהג הזה מהכנסיה המזרחית של הנוצרים, שאסור להם לנגן בכלי הנגון בבית תפלתם, ע"כ נהרו לומר בפה; ומפורסם באומתנו שהיו היהודים שבבית הכנסת הישנה שבעיר פראג, מנגנים בימים קדמונים ג"כ על כלי הנגון, וכעת שמענו שהיהודים באשכנז בכמה מקומות ג"כ נוהגים כן, וכמה כת החדשה שנוהגים בדת ובעבודת התפלה מנהגים חדשים.

בדברו מהיהודים שבאו לארץ פולין בזמן מסעות הצלב, יספר כי יותר מאלף אלפים יהודים נהרגו אז על קדושת השם באשכנז, במשך זמן תשעים שנה, ואז נתחברה על השמדות האלו תפלת אב הרחמים, וכן מהיהודים שבארץ רוסיא אז לא נודע עניינם בלמודים, אבל נראה שהיו שולחים היהודים מרוסיא את בניהם לפעמים לארץ ספרד בימים ההם ללמוד, ולפי עדות החכמים טשאצקי וקאראמזין היו עוד לפני זמן זה יהודים ברוסיא בעיר קיעוו. וזה היה כפי הנראה אחר שגורשו היהודים מכל מדינת רוסיא ונשארו רק בקיעוו, והיה הגרוש הזה בעבור שהסבו היהודים את כל המסחר אליהם וגרוש זה היה בערך שנת אלף ומאה וחמשים שנה למנין הנוצרים ע"י נשר הרוסים וולאדימיר ווסיעוואלאדאוויטש. ואולם כפי הנשמע מפי זקנינו היה אחר זה בעיר קיעוו ובעיר סטאראדוב הסמוכה לה חכמים גדולים, וכן ביתר ערי אוקריינא היו בערך שנת ת"ח חכמים גדולים בתורה ובחכמה.

הגזרות הרעות והשעבודים הקשים מהמלכים והשרים שהיו בימים ההם בארצות אשכנז, אשר השה אלוה בינה והלכו בחשך הכסילות והבערות, המה היו סבה רבה לאבדן החכמות והמדעים, ורוע הקלקול בסדר הלמוד והעדר המוסר ומדות בין אחינו בני ישראל, כמו שמפורסם בספר דה"י ליהודים ולנוצרים.

היהודים הספרדיים אשר ישבו אז תחת הערביים, נוסף על למוד התלמוד העמיקו מאד בכל החכמות עד שיצא שמעם בכל העולם, ולא היו נמצאים בימים ההם בכל אומה ולשון חכמים כמותן. הנה חברו חבורים הרבה בתלמוד, בחזוק הדת ובכל החכמות. גם היה בעיר קארדאווע בימים ההם (היינו במאה הי"א למספר הנוצרים) בית מדרש כללי Uniwérsitet ליהודים שלמדו בו כל החכמות והמדעים בתכלית היותר שלמה, ואח"כ נעתק בית מדרש הזה מקארדאווע לעיר טולידא. לפי עדות חכמי הנוצרים נשרפו כ"י הרבה ע"י הספרדים הנוצרים בעת האינקוויזיציאה, ונראה כי ההון ועושר גם החכמה והדעת היו אז רק אצל היהודים, ודון מנואל מלך פורטוגאל בהכריחו את היהודים להמיר דתם, לא רצה לגרשם מארצו בידעו כי רוב העושר והחכמה היו בין היהודים, ואם ילכו תשאר מלכותו כמצולה שאין בה דגים.

בהערתו לפרק ל"ב הוא מדבר מרוב הקלקול היוצא בעולם מאנשים נעירי ימים שאין להם מנהיגים טובים מנעוריהם, ע"כ פורצים ועוברים הגבול בכל דרכיהם, הן בהמשכילים והן בהחסידים החדשים, כי החסידים הישנים היו תמימים ופרושים, ועכשיו נעשה השם חסיד לשם גנאי וחרפה. המשכיל בטרם למד היטב לקרוא קצת שפת אשכנז או צרפת וכו', יחכם לדעתו מכל חכמי תבל, כל מוסדות הדת עם עמודיה כקש לו נחשבו, במעט למודו ינאץ ויתחכם, ישפוט ויגזור, יתלוצץ ומרע ויגדל עד ישועתו, אין אלהים כל מזמותיו. והחסיד הזה כי יזכה לראות פעם בשנה את פני אחד הקדושים מאהוביו, או אם יגע בכנף בגדו אל הנזיד והיין, או כי תגיעהו כזנב הלטאה משלחן גבוה של רבו זה, או מן הזרועים ויין משתיו כמלוא פי מחט, בכל ידמה שנחה עליו הרוח, אז במקהלות יגיד תעלומות רבו, גם אותותיו ונפלאותיו אשר הראה

מפודו, ובכת ראיה זו מראה את רבו פעם אחת ילהג וילין, יוכיח ומיסר, יעקוב וירמה, ישתה ויםכת מחקק וכו׳.

בדברו מהחברות המועילות שנתפשטו בין היהודים בכל מקומות מושבותיהם, כגון החברה קדישא, חברת תלמוד תורה, הספקת אביונים, מלבים ערומים, גמילות חסדים, בקור חולים, הכנסת אורחים, וכדומה, לא נודע התחלת זמן כל אחת ואחת (מלבד החברה קדישא שנתיסדה בערך שנת קע״ח לאלף השני), וכל החבורות האלה תועלתן רבה מאד, וזה מורה על ישרת לב אהב״י ולדקתם, ואפילו בעירות הקטנות והעניות, נמלאו חבורות אלה לעזור לעניים לחולים ולתלמידים עניים. ובזה יכולים באמת בני ישראל להתפאר שכלם מקטנם ועד גדולם ואפילו הפחות מדלת העם וגם הנשים והנערות כמעט כלם יודעים לקרות בספר, ומה שנוהגים בקלת עירות לקבץ נדבות מהעם על בנין בתי כנסיות מפוארים ומוליאים עליהם ממון רב, כעל הארון ויתר כלי הקדש, ומקפחים בזה פרנסת עניים וכו׳, כמו שאמרו ע״ז בפסיקתא רבתי (הובא בילקוט מלכים סימן קפ״ו) שהיה הקדוש ברוך הוא מתרעם מאד על דוד המלך שהכין זהב וכסף לבנות בית המקדש, ולא הוליאום לפרנסת עניים בימי הרעב שהיה בימיו עיי״ש.

בדברו מהלמודים הסופיסטיים הנקראים בשם חלוקים, הוא מראה שמה לדעת כי החלו בסוף המאה הג׳ לאלף השני, שנתפשטו מעת שקם בפולין רב אחד חריף ושנון מאד בתלמוד ר׳ יעקב פאלאק ראש ישיבה, ואז התפשטו החלוקים, ר״ל פלפול ומחלוקת בתלמוד בכל היהודים שגרו בממלכת פולין וכו׳, ובעבור זה ולמוד הקבלה נתקלקל מאד סדר הלמוד היפה, ולמוד הדקדוק והתנ״ך היה לזרא בעיני ההמון, וכל למוד ממוכר השכל ומדות וד״א הלך ונפסד בתכלית ההפסד.

אשר היה מההכרח בכל זמן ובכל מקום לתקן איזה תקנות כפי שנוי הזמן והמקום והתמורות הנעשות בין בני אדם בכל צרכיהם ותהלוכותיהם, ע״כ קמו בכל דור ודור אנשים חכמים ותקנו איזה תקונים ראויים והכרחים לשעתם. אבל ההמון אח״כ ברבות הימים לא ידעו להשתמש בהם, ולקטו רק החומרות, ובעבור ההוספות האלה כי רבו, עזבו את המצות ההכרחיות; והאזהרות שהיו הרוסים על ספרי הפוסקים מהחכמים האלה, נכנסו בין יתר המצות היסודיות, אף שכבר בטלו סבותיהם ולא הסכימו עם הזמן והמקום. וע״כ נתדלדלה התורה והחכמה בעונותינו כיום, ובאין תורה וחכמה אין מקום לירא״ה ומוסר ומדות וכו׳, וכל הקלקול הזה הולך וגדל מיום ליום כמו כל הדברים הנפסדים שבעולם, אם אינם מפקחים על תקון סדר קטן שבבית, בזמן קט יפול המקרה ויהרס הבנין.

והרי שמזכיר ריב״ל את החכמים האלה שהתחילו לצמוח באשכנז, ואשר ביניהם גם משוררים נפלאים בלשונות וחכמות ומהם חוקרים ופילוסופים— נראה די ברור כי נתקנו סדרי הלמודים בזה שנוסדו בתי ספר לתורה וחכמה. ומזה מנאו החכמה לתורת האדם קן להם בכמה מדינות אירופא, והתחילו המלכים והנסיכים להקל מעל אחינו את עולם מיום ליום, וגם הרבה נוצרים חכמים קמו להתגלל מאז עד הלום בעד ישראל והדפיסו חבורים העומדים לימין לדקנו, ומהם עמדו לדרוש ברבים בטובת אהב״י לתת להם חרות וזכות האזרחי (בירגער רעכט) ובחמלת ה׳ כבר נתן למו בכמה מדינות.

בשנת תקס״ד העיר ה׳ את לב משיחו אלכסנדר הראשון קיסר רוסיא נ״ע לתת רשות לנערי בני ישראל ללמוד בכל בתי מדרש הרבים הנמצאים במדינתו, ולהקים בתי ספר מיוחדים לנערי בני ישראל; ועשה מבלעדי זה עוד תקונים טובים ומועילים לטובת עם ישראל, ואחיו הקיסר האדיר ניקאלאי הראשון לא חדל גם הוא להיטיב לעמנו בתקונים נדיקים וטובים.

במדינת פולין ורוסיא החלו לגמות בעה"ש שוקדי חכמה ודורשי לשון הקדש, וים מהם כמה סופרים ומשוררים נכבדים לפעמים בלשון הקדש, וגם יחידי סגולה וחכמים נפלאים.

פרק ח

מהחכם ר' מתתיהו שטראשון מווילנא. — המחבר וספרו. — שיר על הפילוסופיא. — מכתב להחכם נ"ס ג"ב. — מהחכם ישראל אקסענפעלד. — למהרי"ט בדבר התחלפות יום השבת ליום הא'. — קול קורא מגדולי המשכילים בווילנא בדבר הקמת בתי ספר ומעמד ההשכלה בישראל ברוסיא. — מולא דבר (רעזולטאט) הקאמיטעט הראשי לשאלת אילי עיר ווילנא בענין הזה. — ממשכילי עיר דובנא.

מכתב לריב"ל מהרב החכם מו"ה מתתיהו שטראשון מווילנא (שנת תקצ"ח).

„הן מיום האיר נגד עיני ספרו היקר תב"י וקראתיו מהחל עד כלה, דבקה נפשי אחריו, שניתיו שלשתיו ועוד לא שבעתי בו, אמרתי מי יתן לי אבר כיונה אעופה אל מקום משכן כבודו, אשכנה אתו יחד, אחבקהו, אנשקהו, אהיה עבד נרצע לאהבתו עד עולם! הנה אם אשמע בקול דממת נפשי, הלא אגזור אומר, כי אך ספרו זה שמני לאיש, כי אם גם מעודי היתה לבבי רצויה לקבל אור קוים נפזרים היוצאים מבין משכיות ספרים שונים ורבים; בכל זאת לא שלם עוד ציור החכמה בקרב לבי, כי הקוים האלה היו נפוצים ונפרדים, וההפסקות ביניהם רבו מאד מאד, עד כי גועה כבר פעולת הראשון כבוא משנהו, ולכן היתה פעולתם חלושה מאד (עיין מה שכתב הרמב"ם בהקדמת המורה), אך ספרו זה היקר הוא אסף את כלמו, ולבבו היתה למו, ויקודה יוקדת, ויצת אש על מזבחה, יומם ולילה לא תכבה. בחירת הטוב והמועיל מצאה און לה, כענני בקר התנערו מאפלות אמונת שוא, ויהי אור. שש שנים כן חלפו, ועוד לא כבה המוקד מלבבי, עוד כמקדם הנהו בוער. אמנם הזמן הוסיף עצים ואש על המדורה בהראותו לפני גם את ספרו עמק רפאים ודברי צדיקים, אשר גם המה מלאים חכמה ותבונה על כל גדותיהם, ורוח בין ודעת מרחפת בינות בתרי מאמריהם. והאחרון הגדיל זה ספרו בית יהודה הראני ידידנו הר"מ נ"ז. על דברתי! עת פתחתיו דמיתי כי נפתחו השמים למולי, ואראה אור בהיר מבהיק כשמש בגבורתה. חי נפשי! הרגעים האחדים השקפתי בו נחשבו בעיני כשנים כבירות שבעי ענג ועדן.

האת השעה משחקת לי! מה מאד צהלה נפשי, לבשה גיל ושמחה בהגיעי מכתב כתוב מידו אלי, ושם בקרני לאמר: בני יקירי אתה, אהבתיך! הן באלה כלו כל מאויי לבי, וכל חפצי נמלאו, באמת ובתמים! קטנתי מאד מלהיות לו ידיד ואוהב, מה ראה בי מעלה ויתרון? כי קרבני בזרוע וישקני כוס

ידידות המתוק לי מנופת צוף וכל טעם, אם על הערתי הקטנה אשר נשלחה לו — הן מה הוא? אך צל דברי חכמה! אך פרי בוסר המקהה שן טוחנהו ואך אם יבלענו כאשר הוא, והיה למאכל. כמו כן חדושי נער צעיר לימים כמוני, אך אז מראיהם טוב, אם אך לא יבואו במצרף הבחינה, והיה כגעת בהם רוח בקרת, ולא ישאר מהם כל מאומה. והנה ענותנותו זאת תוליד לנו תולדה הגיונית צודקת, ותהי לעדה מצטרפת אל המון העדים הנאמנים, (כל מאמר ומאמר ממכתביו יתן עדיהו) הקוראים בשופר ומשמיעים את רב תבונתו ויושר לבבו, גם עם אלהים גם עם אנשים. — תמו דברי ידידו המתעלם ושמח מאד באהבתו.

המחבר וספרו מאת ריב״ל [1]

המחבר: מה המשפט שגזרו עליך מבקריך וכל קוראיך?
ספרו: אמרו כלם אין נקי, נבון אינני אך בקי.
המחבר: היודע ישנים עם חדשים, הלא יקרא חכם חרשים!
ספרו: סלח נא אבי ומחוללי! מעמל אחרים הלא שתני!
לולי פחד יצחק היה לי, כי עתה ריקם שלחתני.

שיר על הפילוסופיא מאת ריב״ל [2]

אוֹהֵב דַּעַת פְּנֵה אֵלַי וְאוֹרְךָ,
עֵין הַחָכְמָה אִם מָצָאתָ, שְׁתֵה דַיֶּךָ,
אוֹ אַל תִּטְעַם מְאוּמָה, שְׁמֶה מֵהַמַּבּוּעַ.
מְעַט כִּי תִשְׁתֶּה תָּחוֹג כְּשִׁכּוֹר וְתָנוּעַ,
כָּל יָמֶיךָ תִּתְנַהֵג בְּשִׁגָּעוֹן וּבְעִוָּרוֹן,
אַךְ אִם תַּרְבֶּה שְׁתוֹת, וְסָר מִמְּךָ הַשִּׁכָּרוֹן.

מריב״ל להחכם השלם מו״ה צ״ה ג״ב (משנת ת״ר) — „מאד כלתה נפשי לראות את הספר „ארי נוהם״ הנדפס בלייפציג, כי זה לי ימים רבים אשר ראיתיו כ״י באקראי בעלמא, ולא קריתי בו היטב אז, ולכן אם יש את נפשך תנה אותו לי על זמן קט, ובימים אחרים אשיבנו לך בתודה ע״י טוב״ז העובר ושב פעם בפעם לקהלתכם. ואשר אמרת לי במכתבך שקמו כעת מתנגדים על ספר ארי נוהם, מהם אמרו שהוא מזויף ואינו מאת הרב הגאון ר״י ממודינא, באמרם:

---

[1]) הוא המחבר פלוני הנ״ל אשר מלא את ספרו בבקיאות רב בעזר פחד יצחק ואולם זה אין בו לא חכמה ולא תורה מדעת עצמו.

[2]) המעט מהפילוסופיא מסכל ומזיק, והרב ממנה משיג השכלות

מדוע נאמין שהזוהר מזויף מוטב להאמין שארי נוהם הוא המזויף, ומהם אמרו שנמצא עדות ברורה שהרב ר"י ממודינא התחרט בסוף ימיו על ספרו זה ארי נוהם, והיה מחבב אח"כ את ספר הזוהר וגם הקבלה בכלל; לזאת אחלה פניך להודיעני בברור מאין ידעת כל הדברים הללו? וממי שמעת? יען שידעתי נאמנה שכן דרך מחבבי הקבלה והזוהר, כאשר ימצא איש גדול באומה אשר יתנגד על שניהם, זה דרכם להעביר קול שהגדול הזה התחרט קודם מותו על התנגדותו זו, ושקד אח"כ על אלה שניהם בשקידה רבה, והיה כרוך אחריהן. לכן אל תמנע ממני אולי יש בכתב איזה דברים מן הענין הזה, הן ידעת כי בעירי קרעמניץ שאני מתגורר אין ספרים חדשים, וכל קורות הזמן נעלמו מאתנו פה.

וברוך מזכיר נשכחות, כי ברגע זו מדי כתבי לך אגרת זו נזכרתי שהבונה (הוא הגאון הזה בעל ארי נוהם) בספרו „הבונה" הנדפס בעין יעקב מזכיר ספר הזוהר במסכת שבועות פרק רביעי, ולקחתי ספר עין יעקב לעיין עליו, וראה זה מצאתי על דברי התלמוד שאמרו שם המקלל עצמו וחברו, וכתבו התוספות שהמקלל את עצמו לדברי הכל חייב, ובחובל עצמו איכא פלוגתא, עיי"ש בתוספות, וכתב שם הבונה וז"ל: „זהירות יתירא נראה מכאן להזהר מלקלל את עצמו, כאשר בזה נכשלים בכל יום הרבה מבני אדם, ובספר הזוהר האריכו להראות כמה חמירא סכנתא בזה יותר מן המקלל אחרים" וכו' עכ"ל. והנה באמת בספר הזוהר נמצא כמה פעמים מזה, ועניניו בזה בנוים על אדני הקבלה, „וכי הקליפות חוטפים קללתו" וכו'. הנה נראה מזה גלוי שספר הזוהר והקבלה היו יקרים מאד בעיניו, וגם משתמש פה בהזכירו את שמו ממש כמו שנוהגין כל מאמיני הזוהר ומחבביו, בהביאם איזה ענין ממנו מדברים עליו בלשון רבים, כמו שנוהגים אנחנו בדברנו על התלמוד, ראה הוא אומר: ובספר הזוהר האריכו ולא אמר האריך. ואחרי זה אמרתי אולי חבר ספרו הבונה בראשית ימיו, ואח"כ כאשר בא בימים חבר ספר ארי נוהם, אחרי אשר מצא ספר הזוהר והקבלה להמצאה מאוחרת, אך כאשר עיינתי הזמן שבו חבר ספר הבונה, מצאתי שכתב בעצמו בסוף ספרו הבונה זה שנגמר כ"ז סיון ה' אלפים שצ"ד, בימי זקנתו בהיותו בן ששים וארבע. לכן ידידי כל זמן שלא יהיה לנו עדות ברורה שחבר את ספרו ארי נוהם אחר זמן הזה (כי הוא האריך ימים, לפי עדות סופר אחד מעמנו, היינו ערך שמונים שנה) יהיה ספק אצלנו על ספר ארי נוהם, או שהוא מזויף, או שהתחרט אח"כ, וחזר להיות מהמאמינים בספר הזוהר".

לריב"ל מהחכם ישראל אקסענפעלד מארעססא (משנת ת"ר). „שמח לבי בקראי ספרך בית יהודה מלא חכמה ודעת, ספר תועלת רב לבני ישראל, נטע שעשועים ההוא ערוך לחברה „עם יעקב" לדעת מקור דתם ואיכות תורותיה על סדר נכון, והכל מפורש בלשון צח ונקי ינעם להקורא; ועל סבלת המחסור וחולי הגוף אשר יהלמוך זה כמה, רק בזאת אנחמך אשר נתנך ה' למופת לבני עמך. הן זה חלקם מעת הורד עדים מעליהם, העם חכם ונבון הזה, מרעת

ואבים טורפים קשי פנים וחזקי לב שונאי אדם הנמצאים בין רשעי ארץ, עם לא רוחמה יקראו, בסרבים וסלונים יגרפו אותם, במדה אחת מודדים את כל אשר בשם ישראל יכונה. תודה לאל אשר המלכים והשרים בחמלתם וחסדם לא יאמינו לכל דבריהם, והיה כצדיק כרשע מעותד למחותה. אבל אנחנו אף כי נקלנו בעיניהם, ידענו כי מכשרים הגוגים אנחנו לכל עשיה, לחכמה ולתושיה, כאחד מהם, ונפלינו מהם בזאת אשר לא נקטנו בעינינו; וזאת תמיד לנגד עינינו הוראת החכם הרמב"ם ז"ל על מאמר התלמוד: „צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם", על ראשיהם לא נאמר אלא בראשיהם, כי העטרה ההיא היא בהראש ממש, היינו לפי גבהות ההשגה אשר ישיגו אלה הצדיקים, וכיתרון האור מן החושך יתרון החכמה. וכזה גם עתה מופת עמי קשור ואסור אתה בעבותות עוני זה כמה שנים, ולבך נכאב, ראה תראה שועלים מחבלים כרם חמד ישראל, בספרי הבליהם המלאים סכלות ובערות, הן המה ימלאו אמתחותיהם כסף, בשבר אשר הם שוברים את שם ושארית העם, ושמע תשמע אחרי נקף גדופית כסילים המתחסדים, ישננו לשונם לחרף כל תולדותיך פרי עמלך בתורה וחכמה מוסר ודרך ארץ, ובאפס עוזר ותומך אתה לא שנית את טעמך, והוספת חכמה מכל אשר לפנים, ואף כי רפה ידך, לא כהתה רוחך, וממקור חכמתך תשאב לנו מים חיים של תורה, ונקוה אשר כן תרבה וכן תוסיף, ואוצרך הטוב לנו תפתח, בספרים חדשים אשר עוד תוציא לאור, יען כי עטרתך בראשך, לא כסף וזהב יערכו עמלך ומפעלך, רק שכרך אתך. אתה ידעת התועלת הגדולה ורב טוב אשר אתה עושה לבני ישראל עמך, ולבבך יבין ועיניך הרואות מחסורים אשר יחסר להם. המה לא ידעו מעלות החכמה, ואתה עלית והשגת, ואך דבר אחד אשאלך מענין הזה המדובר בו בספרך בית יהודה בפרק ס"א: מה ליראה ואהבה אל האמונה באחדות הבורא? האם לא ידענו גדולים ושלמים קדושי עליון אשר היו קדם קבלת התורה, אמונתם היתה חזקה באל כל יכול יוצר ובורא הכל, ובכל זאת יראה ואהבה לא נגע ללבבם. איש כמוך אשר בחריפות שכלך ורוחב דעתך עמלת זה כבר לתת טעם לשבח בכל הנאמר בתורה, אף כי נראו כהפכיים. חמול נא וחקור דבר מיראה ואהבה מה היא? ואיך ישאל אלוה מאיש כדברים האלה? הורני נא להחיות רוחי כי לא אוכל לה. הורני למדני והבינני בטוב טעם ודעת".

למען ידע הקורא איככה היו חקי תורתנו יקרים בעיני ריב"ל, והיתה לו שמנה כבושה לאלה אשר הרהיבו בנפשם עז להסיג גבול עולם אשר גבלו אבותינו הראשונים, אציגה דברים אחדים אשר השיב לאחד מידידיו מ"ה רי"ש, בשנת ת"ר ה"ל:

„ועל דבר הרב הזה אשר אמרת לי שגם הוא מסכים לזה להחות את יום הקדוש ליום ראשון בשבוע, אוי להם לאנשים הללו הרודפים שלום ורעות לאחוה עם יושבי הארץ בחלול ברית ה', ואוי לו להרב הזה זקן ממרא אשר שיבה זרקה בו, ועוד ידו נטויה לנטוש ולנתוץ ולהרוס יסודי התורה. חלילה על לבם היה לא יהיה. — כבר אמרתי לאחד מבית זו שטען לפני על ענין זה להחליף

את השבת ליום ראשון, ואמרתי לו: מה יום השבת שהוא נקבע מאת ה׳ אתם מחללים, מכ״ש שלא תשבתו ביום הראשון אשר תקבעו אתם, וא״כ גם זה וגם זה יהיה לכם חול, ביום השבת תתנהגו כגויי הארצות, וביום הראשון תתנהגו כעברים? .

ועל דבר ספרך אשר שלחת לי להגיד לך דעתי עליו אם ישר הוא בעיני? דע ידידי! אל תמהר להדפיסו, הפוך בו והפוך בו, וכל אשר יתעכב יותר הספר בכתיבת יד אתך, כן יהיה זך ונקי מכל פסולת. וברוך ה׳ אשר נתנני עני ואביון, ע״כ לא אוכל להדפיס את ספרי תיכף אחר שחברתים כרצוני, אבל יעברו ימים רבים עדי יהיה בכחי להדפיסם, ובין כך וכך יצאו נקיים ומתוקנים יותר. ואם הייתי עשיר חלילה והיה בכחי להדפיס תיכף אחר כתבי, היו יוצאים ספרי מלאים שגיאות וחסרון, כספרי החכם יש״ר להיותו עשיר ונקל לו להדפיס תמיד בכל עת שירצה, ע״כ יוציא משפטים מעוקלים ומלאים שבושים, ועל ספרי וכיוצא בם נאמר: הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה!״, עכ״ל.

המאמר הגדול הזה אשר אנחנו נותנים לו מקום בספר זכרונות זה, הנקרא בשם „קול קורא״ נכתב ונחתם באספת גדולי המשכילים אוהבי אמת וקשורים באהבת עמם בעיר ווילנא בשנת ת״ר, והוא נשלח להרב הח׳ ריב״ל ולמשכילי עירו, לבל ישיב ידו וחסדו בל ירף מעשות למען אחיו עוד, כאשר החל להפיץ דעת ותבונה, כן יפליא עוד חסדו גם בעת הזאת ויקצור נטעי נעמניו אשר זרע בזעת אפו בספריו. ואלה דברי קול קורא הזה:

„רוח חן וחסד אשר הוצק עלינו כעת ממרום הממשלה בהקמת בתי ועד (קאמיטעטע) להיטיב מצב עמנו ולהשכילם — יתן אמץ בלבנו לצאת לעזרת החכמה להרים קרנה בישראל, ולברך את מלכנו הישר יר״ה, על הטותו עלינו חסדו ורחם על מצבנו, למען העמידנו על גרם מעלת האנושיות וכו׳. רגשות קדש כאלה הלהיבו גם את לב משכילי עדת ווילנא, וימהרו להתאסף ולהועץ על ככה, ולהעריך האופנים האלה הכ״מ המתאימים עם חפץ העת והממשלה, ולתת חקר אל הענינים האלה אשר כבר צעקו עליהם מרה גדולי סופרינו, החכמים אשר ראו בעני עמם. ואלה המה האופנים:

א) הרבנים ומורי העם. המה הסבה הראשונה אשר בעבורה ירדנו פלאים. כי מעת הדלו מחוקקינו אנשי הרוח ובעלי אסופות, אשר גם תורה גם חכמה נתנה להם למנה, ומעת ההיא אבדה חכמה מראשינו, ותהי עם ה׳ כצאן בלי רועה; ותחת כי היה מהנאות אשר יהיו הרבנים הראשונים לכל דבר חכמה ובינה, לשאת אבן חן בעיני הממשלה, לעמוד בהיכל מלך לעת מצוא, לשום מועצות ולפקח בעניני הכלל, ולהיות מגן ומחסה לעמם, ולבקר בעין חודרת כל משפטי ה׳ ותורתו, ולערכם בסדר נכון, ולהעמיד הכל על כן האמת והתבונה. הנה הה! במסתרים יבכה כל משכיל, בראותו המשרה הזאת נתונה בידי אנשים נעדרי דעת ותבונה, אשר יוסיפו עוד להשפילנו ולהוריד עדינו מעלינו. כי מפאת היותם מחוסרי לשון והבנה לא ידעו בין ימינם לשמאלם בעסקי תבל, ויהיו באלמים לא יפתחו פיהם, וכעטלפים יתחבאו בזרוח שמש מושל ושלטון; ומחסרון

ידיעתם בכל דבר בינה יצר כחם מהמציא מועצות ותחבולות להטיב ולפאר עמם. (כי המעט מהתלמוד אשר יבינו היא לא לזרות ולא להבר ממנו הטוב והמועיל לפאר שמנו) ויספיקו להם בילדי ענינים פרטיים וקלים, ולא ישימו לב לדברים הנוגעים אל הכלל, לתקן המדות ולהרים קרן המדעים, להעיר העם לעבודת האדמה והמלאכה, ועוד זולתם, וע"כ אפסה ישועה לעם ה', ונפול פלאים ואין מקים, ושם ישראל לחרפה וקלסה; הלא נכסה בבשתנו בראותנו מאשרי העם הזה איך מתעים המה אותנו מדרך האמת, הלהם תעגנו עם ה'? העליהם תשימו מבטחכם בעת בוא צר ואויב בשערינו? הלא נבוש הלא נכלם!

ב) רוע ההנוך לנערי עמנו. הנה כת המלמדים אשר פרו ושרצו כארבה לרוב ישחיתו את יונקת ישראל, כי כלמו נעורים ורקים מכל דעת ותבונה, ומלבד המעט אשר ידעו לצפצף להגות בתלמוד ומפרשיו (כי הם בלי להוכיר דברי התורה והנביאים) ואמונת הבל ולשון תרמית, נשללה מהם כל בינה, אין דעת ואין מוסר, אין תורה ואין דרך ארץ, כ"א הבל ואין מועיל בם, צלמות ולא סדרים כל למודיהם. אוילים כאלה לא יחפצו בתבונה, וסורו טמא יקראו לה, ואף לענת אמונת הבל וקנאת דת ישרשו בלבב הנערים, אשר כצאן לטבח יובילם בשבט עברתם, ומה אפוא נוכל לקוות מצעירים האמונים ע"י בוערים כאלה? הלא שובבים, משחתי מדות, פראים וסכלים אין לב יהיו, וכעיר פרא יולדו, וכן ישארו וכן יהיו ועד זקנותם לא תסור אולתם מהם.

ג) כת הצבועים והחנפים אשר היו למוקש לנו, להתעות לבות אחינו, להשריש בינינו דעות כוזבות, ולגרש כל תורה ותושיה מאתנו, היא הנגע אשר פשתה בארצנו להוליך תועה את ההמון בלמודיהם הנשחתים ומדותיהם המתועבות.

ד) חסרון פרנסה בכלל ולהמשכילים בפרט. לאשר כל ההמון מתפרנסים ברוחק ולא יוכלו לחנך בניהם כראוי, וכל זה יביאם לחיים שובבים ולכל הרעות אשר יספחו עליהם העמים, וביחוד אל המשכילים, כי אלה אשר שמו נפשם בכפם, וישקדו על דלתות החכמה בכל עוז, הולכים עתה שחוח תחת עול האוילים אשר יהדפום בבלי חמלה, וידל מצבם, ויחיו חיי עוני ועמל, ומלבד החמלה אשר יכמרו רחומי כל מבין בהביטו איך אולת יד אנשים רמי המעלה, אשר אפס עוזר להם ואין להם במה להחיות נפשם, והנה עוד ישוב לב העם עי"ז אחורנית מדרוש חכמה ומדע; כי איככה ישקדו על המדעים, אם ידעו כי נוסף על רעת ואיבת הסכלים אשר ימצאום על ככה, עוד פס עוזר להם וינועו אחרי פת לחם כיתר העם.

אחרי כל אלה צריכים אנחנו להמציא תחבולות לאלה ארבעה אבות נזיקי עמנו. וזה אשר ערכנו בקצרה: לתקן מצב הרבנות לא יתכן כי אם להקים בתי מדרש רבנים במדינה, כמו הסעמינאריען אשר להנוצרים ולאחינו באיטאליען, בהם ילמדו הדת, שפת לה"ק, רוסיא ואשכנזית, פילוסופיא אלהית וזולתם מהענינים המועילים והמוכרחים. בבתי מדרש אלה יאמנו ויגדלו רבנים מפוארים

ושלמים בתורה ותבונה ומדות יקרות, אשר יאצילו מהודם על עמם, וברבות הימים ימלאו המה בכל מקום את משמרת הרבנות, ובטרם יהיו רבנים כמו אלה יבוחרו מרצון הממשלה רבנים מאשכנז אשר השיגו מעלת רב (דאקט') לרבני פלך, להורות לעם חקי ה' וארם ולשום עין על משפטי הדת וכו'. מהרבנים האלה ועוד עוזרים מגדולי משכילי ארצנו יעשו ועד (קאנסיסטעריום) לפקח בעניני הכלל והדת, כמו סדרי התפלה ועבודת ה'. המה יתקנו אופני הלמודים ועל פיהם תנתן משמרת הרבנות (בהסכמת הממשלה) לאשר נכון לו. הועד יהי לראשי הדת והאמונה, וממנו תצא תורה לכל ישראל. להיטיב רוע החנוך לנערי עמנו, נחוץ להקים בתי ספר שונים בכל פלך, כתבנית בית ספר באדעססא ריגא וטרנאפאל. שמה ילמדו תנ"ך, שפת עברית רוסית ואשכנזית, משנה ותלמוד וראשי למודי חכמות העולם, ומשם יוכלו ללכת הלאה לבתי מדרש הרבנים או אל הגימנאזיום, לבטל את המלמדים, ועל מקומם יוקמו מרבני הפלך וממשלת בה"ס מורים הגונים ממשכילי עמנו, אשר יבחנו בידיעותיהם, לבטל כת הצבועים והחנפים נחוץ: להנתן דת ופקודה נמרצה לבער האנשים האלה אשר זה דרכם ותהלוכותם לעמוד לשטן לכל דבר טוב ומועיל (ברצון הממשלה). להשיב ולתקן חסרון הפרנסה בכלל, בלתי אפשר כי אם להושיט עזר להבע"ב אשר יתנדבו ללכת להקולאניות, ובזה יתעסק הועד להרבות מכסת הקאלאניסטים בכל האפשרות; להקים בכל פלך בית למוד מלאכה (טעכנישע שולען) אשר ילמדו בהם נערי עמנו מלאכת חרש וחושב ע"פ סדר נכון. ולתקן העדר פרנסת המשכילים צריך לבחור מהם מורים פרטיים ורבני מחוז ועירות קטנות. מהם יהיו עוזרים בבית הועד לרבנים.

אלה המה ראשי התחבולות הנכונות והמתאימות עם חפץ הממשלה. בדבר הזה פעלו הרבה החכמים: ליליענטהאל, וטוגענדהאלד, ועמהם נבוני הנבחרים ה' ראזענטהאל וה' קלאַצקי. לבנו בטוח כי הממשלה תבצע בטוב את אשר החלו במועצות ודעת. וע"כ ראינו לחברה לקרוא כדברים האלה באזני המשכילים בכל עיר גדולה, כי ידעו להוקיר את העת הזאת, ולערוך דבריהם ודעותיהם לפני הממשלה, למען ידעו כי עם בינות ישראל, וכי נמצא בכל עיר ועיר אנשים כאלה אשר אהבת עמם נוספה בקרבם, והיו גם המה במספר מרימי כבוד ישראל, למלאות דבר אלהינו ביד מחוקקנו: „ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה".

וזה הוא מוצא-הדברים (רעזולטאַט) הנשלח מאת הקאָמיטעט הראשי לשלשת אצילי העיר ווילנא, לברר להם מעמד עמנו והנוגע לזה עפ"י דבר הפקודה הרוממה, לכונן בתי ועד כאלה אשר יתקנו פראָעקטים בדבר מנהגי ועניני קדש בין היהודים, להיטיב מעמד עם ישראל בארצות ממשלת רוסיא.

וזה אשר נשלח לריב"ל מאת משכילי דובנא: „כאשר נגשו בעלי בית הועד למלאות הפקודה הנתנה להם כעת מאדון המשנה, לשום עין על משפטי רבני ודת היהודים, וכאשר עיינו בהחק מהיהודים מן 13 אפריל 1835, פרק חמישי, המדבר מעניני הדת והמנהגים ושם פרק VI מלמודי והשכלת העם,

מצאו עצמם מוכרחים להצטרף עם ראשי הממשלה מגוב׳ ווילנא הוראדנא וביאליסטאָק, לבקש מהם כל הידיעות הנצרכות וההכרחות לענין הזה. וגם אליכם הנה שמנו פני מבוקשתנו, יען אתם ידעתם ברור את הסדר הנהוג כיום אצלכם בין הרבנים ועוזריהם (צלענעם) בבחינת ממשלתם תוך העם, והנהגות מיוחדות הנמצאות בבתי התפלות, וביחוד התחלקות היהודים ל כ ת ו ת ש ו נ ו ת, אל ימנע מכם להודיע לנו ידיעה פרטית מכל הענינים האלה ותצרפו עוד לזה הישר בעיניכם ע״ד תקון רבני פלך (גובערנסקי רבנים), והצטרפות הנהגתם אל רבני המחוז (אויעזדני) בעירות הקטנות, איך יהיה משפט ותכונת האנשים אשר יבואו מהיום למלאות ידם בכהונת הרבנות? ואם נמצאים כעת אצלכם באיזה מקום ללמוד ולהשכיל את הנערים ולהכניסם במעלת הרבנות? גם תגידו בעין משפט ושכל איך להמציא אמצעים ותחבולות, אשר ע״י יהיה משמרת הרבנות וכלל הנהגת דת היהודים נתון בידי אנשים נאמנים ונכונים אל התכלית הנרצה מאת הממשלה, ואשר הם בתבונת כפם יוכלו לטהר מעט מעט ולנקות את לבב בני עמם מדעות כוזבות ומנהגים וסברות מתנגדות אל הדת האמתי, ולתקן בזה ארח מדותיהם, ולהכינם אל ההשכלה האמתית, לנטוע בלבבם אהבה אמתית לכל בני האדם, ולקרבם באופן זה ליתר האזרחים, להפנותם אל המלאכות מעבודת האדמה, לעשות מהם תושבים רצוים ומועילים לארץ מולדתם, ולהסיר מהם כל נזק דבר רע הנגרם ע״י לתושבי דרום ומערב רוסיא. כל הידיעות והסברות האלה מבקש הקאמיטעט להודיע לו בזמן היותר קצר כפי היכולת.

אחרי כל אלה — כותבים משכילי דובנא — צר לנו לראות כי רבים חורשים רע ומתנכלים להפר מחשבות הממשלה, ואף כי יודעים אנחנו כי הממשלה לא תשים לב אליהם וכל עמלם יהיה לריק, ומלבד כל זה יצר לנו לראות הדומיה המרחפת על פני כל המשכילים לעת הזאת אשר היא עת לדבר, ואויבי החכמה יתאספו ויבנו דיק להרוס כל מבצרי הסררים והחכמה. מווילנא כותבים אלינו: „הלא יש אתכם הרב החכם העומד לטובת עמו מו״ה י״ב לעווינזאהן, שימו נא פניכם אליו והפצירו בו לבל ישיב ידו לעת הזאת, יערוך דעתו ומחשבתו ע״ז בהקדם, ובלי ספק לא יחדל מלעבור לעמו, להתנפל לרגלי הממשלה ולחנן ממנה על תקון מצבנו, אולי יחננו ה׳ ונהיה גם אנחנו ובנינו מחויבים תודה וגמול להאיש היקר הזה, ושמו ומפעליו יוחקו לזכרון בספר תולדות עמנו למשמרת לדור אחרון.

ועתה אך למותר לזרז את כבודו הרמה בדבר גדול כזה, אשר בודאי לא יחרש ולא ישקוט להביא אל הפועל כל מחשבותיו עלינו בכל חבוריו היקרים, אשר המה עוררו את רוח השרים להזכירנו לטוב, כנראה מכל דבריהם הנוסדים על מאמרי כבודו״.

פרק ט

מכתבי החכמים: ה' וואלף טוגענדהאלד, ה' מרדכי נאטאנזאהן, ה' יצחק ערטער, ה' בעריש שלאכטענבערג, ושני מכתבים מהמו"ל מ"ע כרם חמד ה' רש"ל גאלדענבערג. — קול נהי על מות הרב החוקר ה"ר נחמן קראכמאל; לקורות חיי החכם הזה. — מהמו"ל „פרחי צפון". — לאחדים ממשכילינו בדבר הבקורת של יה"ש. — לספר שרשי לבנון או בית האוצר. — דברים אחדים על אודות ועל תכונות ריב"ל וספריו. — תוכן הספר שרשי לבנון מגיד ההוראות החדשות והדרושים המסתעפים בתוכו. — תוכן בית האוצר ודברים אחדים לבקרת הספרים של הרבנים. — חות דעת להממשלה בדבר הדפוסים. — מעמד ריב"ל בימים ההם.

הדברים האלה המה פרי עט הרב החכם המנוח הצענזאר דעיר ווילנא ה' וואלף טוגענדהאָלד ידיד יקר לריב"ל, ושלח לו מכתב זה בשפת אשכנזית צחה אחרי שמעו כי עזב לעווינזאהן את החיים ועם המתים שכנה נפשו, ומה גדלה שמחתו בקבלו מכתב ידידות מריב"ל כי חי חי עודנו. ואלה דברי מכתבו משנת ת"ר:

„איין גאנץ אייגענעס געפֿיהל בעלוסטיגט מיך הייטע, מיין ווערטהער פֿריינד, ביים בעגין דיעזער צייlען, זיא זאָללען אין אויסלאֶנדישען צייטונגען שאָן אַלס זעעליג אנגעקינדיגט וואָרדען זיין, אונד אויך היר גלויבטען וויר זיא שאָן זייט מעהרערען מאָנאַטען ווייט איבער דעם מאָנדעס האריצאָנט ענטריקקט, אויף איינמאל טאָנען פֿאָן יענזייטס פֿריינדשאפֿטליכֿע גריסע פֿאָן איהנען הער, אונד דער פֿריינד פֿיהרט נאָך דיא אלטע פֿעדער.

„איך דאַנקע איהנען מיין ליבער לעווינזאהן, פֿיר דיעזע פֿריידיגע איבער-ראַשונג, דענן מיר גרויט עס אימּמער אומגעבען פֿאָן פֿריינדעס-גראֶבערן צו לעבען, אַבער איך מוס איהנען צוגלייך געשטעהן, דאַסס עס מיר רעכֿט עמפּפֿינדליך וואַר פֿאָם אויפֿערשטאנדענען פֿריינד קוים מיט צווייא צייlען אַבגעפֿערטיגט צו-ווערדען, איך וויים וועננ מיר דאַס גליק איינסט צו טהייל ווערדען זאָללטע, פֿאָן יענעם ענדליכֿען זאַמּמעלפּלאַטץ אַללעס פֿליישעס צום ראָזיגען ליכֿט דער זאָננע, דיא רעטור-רייזע מאכען צו דירפֿען, יעדער מיינער פֿריינדע ווירדע געוויס איינען בריעף אים גראָססען פֿאָליאָ פֿאָרמאַט דער ענגלישען צייטונגסבלעטטער פֿאָן מיר ערהאַלטען.

שערץ בייא זייטע, ביטטע איך זיא זעהר אים בריעף וועקסעל מיך יאַ ניכֿט צום פֿאָרבילד צו נעהמען, דענן איך פֿיהרע איין זעהר צעררים׳ענעס לעבען, אונד מוס אוים צייטמאַנגעל אונד צערשטרייאונג מיר זעלבסט דאַס פֿערגניגען פֿערזאַגען, שטעהן זיא גיכֿט ליבער פֿריינד מיט הערררן אַקסענפֿעלד

אין אָרעססא אין קאָרעספאָנדענץ ? פאָן בערלין אוים האט מאַן בייא מיר אויף זיין „ספר חסידים" אויף מעהרערע דוטצענדע עקסעמפלארע בעשטעללונגען געמאַכט : איך ווערדע נעכסטענס מיינעם ברודער פאָן איהרעם אויפלעבען מעלדען . ווערדען זיא ניכט איהר לעצטעס ווערק דאַס אין רויך אויפגינג פאָן נייעם אויפלעגען ? איך העטטע ביז מאָרגען אַן זיא פראַגען צו מאַכען, אַבער פערהינדערט, פערזיכערע איך זיא, דאַסס איהנען פריינדשאַפטליך צוגעטהאַן בלייבט איהר אלטער פערעהרער".

מכתב לריב"ל מאת החכם ר' מרדכי נאטאנזאהן משנת ת"ר. „התאמין כי תשמע עוד קולי דובר אליך ? ומדוע החשיתי עד כה ? חי נפשי ! לא ידעתי, אין זה רק עצלתים ורפיון ידים, אשר זה שנתים גברה בי העצלות מאד בלי ארע איך אגרשנה . ועתה הגד נא ידידי השלום לך ? בריאתך ומעמדך גרייליכע צרות, ווייטער וויל איך שאָן ניט פרעגען. התאמין ידידי בקראך הקול קורא כי כן נהיתה בווילנא ? אשר סבלות מצא בית ובערות קן לה, שנס נא אתי גם אתה את מתניך, קבץ כחותיך הנפוצות והיה לנו לעזר ולריע, כי כבר מונחות כתובות שלש תקופות הראשונות כלולות בהדרתן ככלות מחופתן, והמלאכה יהיה דים, לא על שנה אחת ולא על שנתים, אך מאוינו לפרסם בין הנדיבים כדדרשינן בספרא דאדם קדמאה : „באר חפרוה שרים : דא מארין דאורייתא דמשתדלין ולעין יממא ולילא, כרוה נריבי עם : דא מארין דכספא ודהבא דאף אינהון יוכלון לזכון באורייתא כד יקנון בכספיהון ויסתפקון לאחיהון מארי דאורייתא בלחמא, ודא הוא סיפא דקרא במחוקק במשענותם אלין במהוקק ואלין במשענותם". יואל נא ידידי לצוות להעתיק לי רק הפתיחה והחתימה יחד עם השירים של ר' זרח מאגרת האחוז אשר שלחתי אליך למנחה, כי נפשי ירעה לי מאד בזכרי כי נאבדו הרבה מכתבי בעת השערוריה, כאשר הייתי בווילקאָמיר על הפאָסט סטאַציאָן שלי, אחרי כי שללו את הוני ורכושי עגלות וסוסים שש ומספוא, עוד דנו אותי לשרפה ושרפו את כתבי ואת מכתבי, ואנכי בעניי נמלטתי הלילה ולא הסכמתי על משפטם. כן קרה לי במשך הזה מאז נקרע מאתנו החלוף מכתבים. ועתה ידידי סלח לי אם טריתי בך, והשב דבר על פאסט ראשון, דבר כי שומע ידידך ורעך.

ת"ר בראדי, לריב"ל מאת החכם יצחק ערטער. „באו אלי דבריך ידידי ע"י האיש אשר מסרת מכתבך בידו, ואלף תודות אענה לך על כל אשר השיבות לידידי האחוז בעירך. את הכסף הנשאר בידי אשלה בקרב הימים האלה ע"י איש נכון ובטוח ההולך למסעיו אל ארצך. צר לי מאד ידידי כי אין בידי שום ספר מספריך אשר חברת, ולא קראתי רק ספרך תעודה בישראל, וספרך אפס דמים רק עיני ראתה, אך לא יכלתי הבין לו, לכן אבקש מאתך כי תכבדני במעשה אצבעותיך אלה, ותשלח לי כל ספריך היקרים אשר הוצאת לאור, למען אטעם מנופת צופים ותאורנה עיני. הודיעני נא ידידי מה הדבר הזה אשר יאמרו, כי בדרב המלך יבוחרו אנשים מבני ישראל בכל מחוז ופלך

בארצך, לפקח על צרכי הלמוד, וכי גם אתה הנך אחד מן האנשים האלה אשר בחר בהם המלך".

לריב"ל מאת החכם ר' בעריש טראַכטענבערג (ת"ר): „מעת נפרדנו איש מעל אחיו, אנכי למשאי הכבד בעניני מקח וממכר המטרידים רעיוני באין הפוגות, ואתה יצאת לפעלך ועבודתך עבודת הקדש. באהבה זכרתי אותך ואת נועם חברתך בימי נעורינו כפעם בפעם, ומה מאד הרבית שמחתי בכל עת הוציאך לאור חבוריך המסלאים מפז, אשר בם יצאת לישע עמך, אשרי חלקך וגורלך, לך יתר שאת על הקודמים ועל הבאים אחריך, כי מלאכתך מלאכת שמים ועמך בבקשתך. כן תוסיף ידידי! וכן תגן על עמך בחבוריך! לא אפונה כי כתב לך ידידנו ב"א היקר מפה אשר באהבה קבלתי בכל עת ספריך שיצאו לאור ואענדם עטרה לראשי, אבל אין אמר ואין דברים אלי מאתך ידיד נבחר! אשר באלה חפצתי למען דעת שלומך. והנה עתה האירו לנגד עיני דבריך היקרים, אלי ולאחי — וכאשר יקרים המה אלי כן את נפשי המה חובלים ומעציבים, בשמעי אותך בוכה על קשי יומך ובריאות גופך, ה' יחליף כחך, ושב ורפא לך למען אחיך ועמך אשר לדבריך ייחלו ומפיך המה חיים. ואתה ידידי! חזק ואמץ ואל תקפוץ ידך מאחיך לפעול ולעשות הטוב והמועיל לפניהם בחבוריך היקרים, ויהיה אלהים עמך ומעשי ידיך יכונן, כנפשך ונפש כל אוהביך ואחב"י החפצים שלותך ואשרך, וכאחד מהם גם אנכי".

שני מכתבים לריב"ל מהמו"ל „כרם חמד" החכם שמואל ליב גאלדענבערג (ת"ר):

א) „זה חודש ימים הרחקתי נדוד בעסקי אשר ממרום נפלו לענות בהם תחת השמש, ואך ביום אתמול באתי בשלום לביתי, ובין תכריך האגרות אשר באו אלי בזמן הזה ראיתי גם אגרתך היקרה ושמחתי בה כעל כל הון, לראות מתוכה כי עודך בחיים וכמאז כן עתה תוציא לאור תעלומות חכמה לדור ההולך ולדור הבא להועלת, כן יאבה ה' להבריאך ולהחלימך ומעינות חכמתך יפוצו החוצה מעתה ועד עולם".

„אחד מהשקרנים בעיר פטרסבורג איש רע מבשר רע אמר עם הספר באריענט מיום שלשה לחדש מערץ שמועה רעה אודותיך, ועתה ברוך ה', כי כמאז כן עתה חי הנך כותב וסופר דברים נאותים על לוח, ובקרב הימים יפורסמו ע"י הדפוס. ובזה אנכי מבקש ממך לשלוח לי מכתביך היקרים ולטעת אותם שורק בתוך כרמי הנחמד, למען יפוצו במחנה העברים לתועלת ולכבוד גדול לנו ולבנינו עד עולם.

הרב הגאון האב"ד דפה וגם החכם הגדול מוהר"ר נחמן הכהן קראָכמאל דורשים בשלומך הטוב, וגם אחד מהם לא ראה את ספרך בית יהודה. אנא ידידי שלח אותו אלינו חיש מהר.

ב) היום באו לידי מכתביך היקרים ונהניתי מאד בקראי אותם, יען מצאתי בהם חדשות ונפלאות, ואוציאם לאור במחברת השביעית אי"ה בקיץ תר"א, לא כן אמנם המכתב אל חכמי הזמן, אותו אשלה להמדפיס, ואתחנן לפניו שיתן

לו מקום בספר המוקדם. ומה טוב היה שתשלח אלי המענה אשר כתבת ע"ד ההתול להמתחכם . . . כי ההתול ראוי והגון וצריך והכרחי כעת לצעירי מתחכמי ישראל, וכבר התאוננתי בהקדמת מחברת חחמישית מכרמי הנחמד, על החוצפה אשר גברה בימינו, ונתקיימה בנו קללת הנביא: „ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד". כן עשו שלשת רועי בקר להרב הגאון מו"ה שי"ר האב"ד דקהלתנו, ולהחכם הגדול שד"ל, באשר הדפיסו נגדם כתבי עמל ושטנה להוריד לעפר כבודם, וככה שועלים קטנים מחבלים כרמים למרות רוחנו ולעצבון נפשנו, וגם האיש המדובר אשר יצא לחרף את שמך יהיה שור או כשב או עז, כארחו ימצאנו וכפרי ידו ישלם לו".

הרב הגאון החכם מו"ה שי"ר נסע מפה ביום ארבעה עשר לחדש תמוז והלך אל עיר פראג כי נתמנה שם לרב ומורה מטעם העדה והמלך, ואנחנו נשארנו פה באין מנהל ומורה. וחבל על דאבדין! חכם שמת אין לנו כיוצא בו! פרץ גדול פרץ ה' בעיר הזאת ובבני ישראל אשר בגאליציען ואשר בכל הארץ, אוי כי קרא ה' אליו את נפש הרב החכם החוקר האלהי הפילוסוף המובהק מוהר"ר נחמן הכהן קראכמאל נ"ע, והוא היה בן נ"ו שנה, ונפטר ביום ר"ח מנחם אב שנת ת"ר. אם אמרתי אספרה תהלותיו, עומק שכלו, רוחב מדעו, שקידתו על הלמודים — אשר היתה הגדולה שבסבות מיתתו — יושר לבבו וטהרת דרכיו וחפצו להטיב, אפרוץ גבולות האגרת הזאת. אך זאת אומר אליך בקצרה, כי המנות היקר הזה השאיר אחריו ברכה, ספר כתוב עברית יקר ערך מאד, קרא שמו מורה נבוכי הזמן. שלשה ימים לפני פטירתו צוה שישלחו הכ"י לעיר ברלין להד"ר צונץ והוא יוציאהו לאור, וכן יעשה. שוכן קדם ומעונה, ינחם את לבבנו האנונה כעת על היקר הזה ועל גלות ירושלים והרבנה, ונזכה לעלות לציון ברנה, כחפצך וכחפץ ידידך ומוקירך, המצפה לתשובתך.

ריב"ל בשמעו כי גוע ידידו מנוער, הרב החכם הכולל פאר הדור מו"ה נחמן הכהן קראכמאל [1]) הרים עליו קול נהי:

אַלְלַי לִי! נִשְׁבָּה אֲרוֹן הַבְּרִית וַיֵּעַל,
אֶת הַמְּצוּקִים נִצְּחוּ אֶרְאֶלֵּי מָעַל,
מִשְּׁמֵי מָרוֹם „הָאָח!" אֶל עָפָר נָחַת,
וְאֶל רוּם כִּסְּאִיָּה הוֹי! יַעֲלֶה מִתַּחַת,
הֹוָה עַל הֹוָה, פֶּרֶץ עַל פְּנֵי פָרֶץ,
יִשְׁמְחוּ הַשָּׁמַיִם, וְתֶאֱבַל הָאָרֶץ.

---

[1]) הרב ר' נחמן בן ר' שלום קראכמאל נולד בשנת תקמ"ה בשבעה לחדש אדר. אביו היה מיקירי ונודעי עיר בראדי, (העיר הזאת היתה מלאה חכמים וכנעני נכבדי ארץ, והיתה מאז

מכתב לריב"ל מהמוציאים לאור את המ"ע חדשי „פרחי צפון" החכמים: הר' אליעזר ליפמאן סורווין והר' שמואל יוסף פין מווילנא (משנת תר"א).

חכם נכבד! אם אמנם גדולה היא האשמה אשר אשמנו נגד כבוד מעלת תורתו וחכמתו לבלי הכבד לבקשו כי יעטר את מקלעתנו זאת במיטב פרחיו נותני ריח בקצוי ארץ רחוקים, האשמה נלאת היא בל נוכל כפרה! אפס מאשר ידענו כי במקום הגדולה שם היא הענוה תמיד, התערבנו ע"כ לקוות כי לא יעצור כבוד גדלו מאתנו את הסליחה אשר נבקש מאתו בלב מלא נוחם וחרטה מתודת, אם נספר לפניו את מרוצת המקרים אשר הובילונו להטות את אשר חטאנו.

הן זאת מודעת לכבודו כי הספר פרחי צפון הוא איננו בן הרת שנה אחת, או שנתים ימים, כי אם בן הרת שתים עשרה שנה רצופות, אשר התגוללנו עמו ממילדת למילדת מעיר לעיר למצוא אמן חכם ידע להוציאו לאור העולם, וכמספר המילדות כן היו מספר שמותיו אשר חלמו לקרוא אותו ביום הולדו. רק ברבות העלות והיועצים, הדשות והדעתנים, לא קם הדבר עד היום הזה, בשגם לא היה מי אשר יזיל כסף די ההוצאה הגדולה, כי מספר הכסף אשר הצליח לקבץ הלכו תמם במרוצת הימים ובמרוצת התגלגלם מידי אלפי הגופים לידי אלפי הסוכנים, ומי יודע עד מתי לא קם הדבר, לולא התעוררנו אנחנו השנים פתאום לבלי לשאול את פי כל, ולבלי התיעץ את כל, ונזיל זהב מכיסנו, ונוציא את המחברת הקטנה הזאת, אשר אם אמנם אין לה עוד כל ריח משיב רוח חכמים, אפס ידענו כי עוקץ מעורר קנאת סופרים הוא, לתמוך את המעשה הזאת, די תמיכה להויה, בחכמה ובכסף, עומדת לתפארת משך זמן קיים, וגם אנחנו לא למען השתכר שכר עמלנו זאת, כי אין זה חלקי חוברי חבר, ולא למען הרבות כבוד, כי רבו המבזים על המכבדים, כי אם למען הרבות והפרות ההשכלה בכל קצוי ארץ רוסיא, אשר באמת הוא רק נאל יד השכון כזה לרתק כל הלבבות בכל הידות, ולקשר כל המשכילים המפוזרים אחד פה ואחד פה לרוח אחד בין גויות שונות פועלים ועובדים למטרה אחת נשגבה נפלאת, אשר זאת היא כל מגמתנו להיות ידועים אנחנו ללבבנו לבדנו, כי רק אנחנו הננו המסבבים את גלגלי העליל היקר הזה, ועתה חכם יקר! הננו רואה כי רק על ידי המהירות לא על ידי המתינות יוכלו לצאת מעשינו לאורה, ע"כ יסלח לנו מטובו אם לא השלנו לקרא הדבר במשך התוחלת על כתבי חכמים רחוקים, כי אם אמרנו ועשינו, גזרנו וקימנו, ונשלח את המחברת הזאת על פני תבל, כתבנית מבשרת לפני האותה ההולכת אחריה, לקבץ סופרים ותומכים משכילים

כקן לכל תושיה ומזמה). בהיותו נער בן י"ד שנה התיעצו הוריו לתת לו עזר כנגדו, ואחרי כן מצא משען בבית ה' ברוך לבי נייא. שמה בקש תורה בבית אוצר ספריו הרבים. דרש בספרי דת"י לכל עם ועם, ובספרי פילוסופיא של החוקרים ובתורת ה' הגה יומם ולילה. מרוב שקידתו בלמודים היה נגוע חולי, בשרו כחש משמן ומראהו כלל נשוי. ביתו היה פתוח לכל משכיל מרחוק ומקרוב, מפתו אכל ומכוסו שתה, והשמיעם מנפלאות חכמתו ונועם מוסרו. אופן למודו את תלמידיו לא היה במושב בית, כי אם מדי לכתו לשוח בשדה לפנות ערב, ומרפיון גופו השיב אחור ימינו זמן רב מכתוב דבריו על ספר. בלעדי זאת אשר נשא עול סבל במסחר וקנין. בימי נעוריו היה חד השכל וחריף בלמוד התלמוד והפוסקים, ובאחרית ימיו הגה בשקידה רבה בתלמוד בבלי וירושלמי, זכרו עומד לברכה בספרו אשר הניח אחריו הנקרא בשם „מורה נבוכי הזמן". (מתולדות חיי רנ"ק אשר כתב הח' לעטעריס).

ואושבי השכלה, אל נקודה אחת אשר ממנה יצא חיים ותנועה לכל החפץ לחיות חיי רוח ונפש.

אנא ישכח נא בטובו את אשר היה, וישים עינו מהיום הזה ולמעלה על אשר יהי, לתמוך אותנו במכתבי תורתו וחכמתו אשר יהיה לנו לתפארת לישראל ולעמים, וימהר לקבץ בטובו מכל חכמי עירו אשר יבין כי ראוים המה דבריהם להראות בקהל, וישלחם לידינו, כי בדעתנו להוציא את המחברת השניה במשך ימים לא מעטים, לא יאוחר מחדש ימים אחד, ויצוה בטובו על אחד מעושי רצונו לאסוף חתומים ומתנדבים על המחברת הבאה לתת לה מהלכים בארץ, וקיום קיים לברכה לעולמים, למען לא נבוש בעיני התבל השופטת לאמר, כי קצרי רוח כקצרי מעש הנם בני רוסיא. ובזה הננו אומרים שלום לכבודו ולכל הנלוים אתו לטוב.

מריב"ל לאחדים ממשכילינו בדבר הבקרת של . . . „אנא יקירי! אל תהיו זונים אחר האוב וידעונים, זנבות האודים, העשנים הלפידים, המכונים מלפנים „עזי פנים", והיום יכנו עצמם בלשון נקיה „מבקרים", ועיני אנשים מנקרים, ומי לא ידע בהם, כי זאת מוסבות שם, כמו לכלב „משתין בקיר" או „דבר אחר" אל החזיר, וכמו פשפש בדמשק ערש רק באופל נושך, ככה אלה יכסו שמם בחשך, יחתמו שמותיהם בר"ת ובסימנים, כסימני העשר מכות שנתנו הרבנים. ומדוע במחשך מעשיהם ובמשאון? אין זאת כי יפחדו פן יהיו לדראון, כי אין שרש לבקרתם ואין ענף, לא ראש לא תוך כי כלה זנב! ועיניכם הרואות כי החכמים והישרים בורחים מאת דופי באנשים או במעשה ידיהם, והמה נזרי הזמן והדרו, ראשי אלפי יהודה, לתורה ולתעודה, אשר מפיהם אנו חיים, ואבוא לסיים במשל קדמוני, אשר עלה במצודת זכרוני, ואומר:

איש אורח הלך אל ארמון שר גדול לבקש משאת נדבה, ויהי בבואו אל החצר החיצונה, והנה אל עבר פניו חיות גדולות ונוראות, ליש וכפיר, נמר גם שחל, ואת הארי ואת הדוב, כלם מטיילים בחצר הנה והנה. האורח ראה וינס. אך השוער קרא אחריו: בוא הנה איש מסכן אל תירא, כי כלם בני תרבות המה, מגודלים פה אתנו מנעוריהם, לא ירעו ולא ישחיתו. האורח הלך וקרב, ויהי בדרכו על מפתן האולם, וכלב קטן כחתול ומגול במראהו העיר בחמתו לקראתו, ובקול רעש החל לנבוח על זה ההלך. החיות הגדולות רעמו פנים על זה הכלב עז הפנים, ויקראו: כלב מוסרח! אנחנו מחשים, ואתה תעיז להשמיע קולך בפני גדולים כמונו! הכלב ענה ואמר: אתם, הלא למראה עינים, הנכם נכרים, כל רואיכם יכירו וידעו מי ומי אתם, לא כן אנכי הדל והקטן כחולדה וחתול, מי יכירני כי כלב אנכי, אם לא אהיה נובח!

אז שר העני זה האורח:
חי אנכי! אם אכזב ואשקר,
—כה אמר בפנותו לכלב הנובח—
אם לא לך נאוה השם „מ ב ק ר"!

ע״ד ספר שרשי לבנון או בית האוצר.

רבותינו חכמי התלמוד וההולכים בעקבותם עד דורנו זה באו עד חקר הרעיון האמתי הזה, כי לא כל איש יוכל להתהלל כי בא עד תכלית הידיעה בחכמות רבות ושונות ולהיות בהן ספעציאליסט, וכי צריכים לזה כשרון והשלמה פרטית להיות כליל המדעים. בעולם המעשה רואים אנחנו כי בעל מלאכה אחת הוא לבדו יוכל להצטיין בידיעת מלאכתו בכלילות; אבל אין חזון נפרץ לראות אנשים כאלה אשר יש בכחם להתפאר בידיעת מלאכתם או חכמתם עד היסוד בם, עד כי גם עין הבקרת היותר חדה לא תראה בכל ענפי מדעיהם שום דופי וחסרון. היו ויהיו אנשים כאלה בעולם המדעי שיוכלו להתפאר בהשלמת הידיעה לכל ענפי החכמה ותרושת המעשה—אבל מספרם מעט הוא, ומה רבה השתוממותנו בשומנו השקפתנו על פעל חכמנו הגדול הרב יצחק בער לעווינזאהן, כי הוא היה מהמעטים האלה הנראה לעתים רחוקים ככוכב פלאי בשמי ההשכלה והדעת, וככוכב הזה הבהיר המתמיה עין כל רואה בו כדבר יקר ונפלא, ויעלם פתאום מעינינו, וכאשר בא כן הלך לו, יעזוב אותנו לאנחות בהפרדו מאתנו באין תמורה והלוף להיות לנו לשעשועים על דרכי החיים. בכל דור ודור היו מצוינים כאלה אשר הפליאו את בני דורם במעשיהם הגדולים, ובספריהם אשר הניחו אחריהם גם לדורות הבאים, אלה המה המפוארים הספורים לבני בלי—תמותה בעולם הספרות לכל עם ועם. על האיש לעווינזאהן נוכל לאמר כי היה איש מצוין כזה הנחשב לכלי יקר ונחמד בשפוני טמוני היצירה, ולא בכל דור ודור יוגחו מרחם הטבע אנשים כמוהו, מענדעלזאהן נקרא בפי מכבדיו בשם „יקר בדורו"; אבל לדעתנו לא בדור הכללי, ואך בארצו, אבל לא בכל הארצות שמתגוררים ונפוצים בהם אחינו בני ישראל. על לעווינזאהן נוכל לאמר: כי היה יקר בדור היהדות בכלל ובארצות רבות אשר שמה מרחף דגל היהדות השלמה בכל פרטיה. מענדעלזאהן כתב בשפה חיה אשכנזית למען האשכנזים, ולעווינזאהן כתב בשפה שאינה מדוברת, אך היא מורגשת בלב היהודי היודע באמת ובתמים כי יהודי הוא מבטן, אוהב שפתו ועמו ומתאבק בעפר רגלי הכמיה ונבוניה. היהודים המושכלים בדור הזה בארץ רוסיא המה פארי עמודים חיים למזכרת הפעולה החזקה אשר עשה לעווינזאהן למענם ולבניהם אחריהם, כי לא היה מבלעדו בארץ זו איש כזה בימים עברו, אשר יפיח באף הנבערים מדעת רוח ההשכלה והתבונה. האבות קבלו תורת ההשכלה באותיות עבריות מלעווינזאהן ומסרוה לבניהם באותיות עבריות ולועזיות. ספריו פעלו על הנתעים בעם אשר התעום מוריהם ומלמדיהם הסכלים, ובפתחם איזה ספר מספריו ותפקחנה עיניהם לראות עולם חדש.

עתה נחזור לזה באשר החלונו ונאמר: נפלאת בעינינו לראות איש כלעווינזאהן אשר כל מעינו היה בליטעראטור העברית בתלמוד ומדרשים והגה בה יומם ולילה, איככה מלאתהו לבו לדעת שפות אחרות, ובכל אשר כתב היה ספעציאליסט

שלם. הוא היה משורר נעלה, כנראה מהשירים הרבים אשר כתב עוד בימי השחרות. הוא היה מבקר נפלא, כנראה ממאמרי הבקרת שלו אשר כתב על ספרים רבים, ולא את המחבר בקר, כאשר יעשו מבקרי זמננו, כי אם את הספר, ולא מצד הגרוע של הספר לבד, אך גם מצד הטוב. שבח את הראוי לשבח, והלל את הראוי לתהלה. הוא היה סופר לאומי כנראה משני ספרים המהוללים תעודה בישראל ובית יהודה. הוא היה מגן ומליץ בעד עמו כנראה מספרו היקר אפס דמים, ומלבד אלה כתב חבורים קטנים אשר המה כשבט לגו הצבועים והחנפים, הכתובים על טהרת לשונם כנראה מהספרים: דברי צדיקים, עמק רפאים ובוחן צדיק, ורבים אומרים כי גם הספר „מגלה טמירין" יצאו ג"כ מעטו. הוא היה כותב נפלא בשפת יהודית אשכנזית כנראה מספרו הנקרא „הפקר וועלט" ולא נדפס עדיין אך הוא חוזר הולך מיד ליד במכיריו ומיודעיו, ולמורת רוחנו לא יכולנו להשיג את הקונטרס הזה לשום עין השקפתנו עליו, אלה אשר ראו וקראו אותו מרימים אותו עד לשמים ומפליאים אותו מאד מאד. הוא היה מעתיק נפלא כנראה ממאמריו הפזורים זעיר שם וזעיר שם בספרו שרשי לבנון או בית האוצר, ומזה נוכל לשער איככה היתה ידו מושלת בחכמת ההעתקה עד תכנית. הוא היה פילאָלאָג גדול והיה מבין בכל התרגומים, ידע שפת ערבית לכל פרטיה המסתעפים ממנה, כנראה מספרו היקר והנחמד הזה שרשי לבנון או בית האוצר הנדפס בווילנא בשנת תר"א. הספר הזה כולל בקרבו הוראות הרבה שרשים מלשון עברית בחקר חכמת הלשון, ויש מהשרשים האלה שילכו יונקותיו ויסתרגו בשרשים זולתי מלשון העברית או מבנות לשון עברית היינו לשונות בני קדם, ולפעמים מלשונות זולתן ישנות וחדשות, ויש שתרבינה סרעפותיו בעזר למודים אחרים השכלתיים לדי באורו, ויש שיף בגדלו ותארכנה פארותיו באיזה חקירה ודרישה בענינים שונים המסתעפות מהוראת השרש. ויש השולח דליותיו בבאור איזה מקראות בתנ"ך, או לשונות ומאמרים בתלמוד ומדרשות וכדומה, הכל מסודר בערכין בסדר א"ב.

הספר הזה הוא חבור ענינים קלים השונים בצורתם זה מזה, ובכל שעל ושעל יפגע הקורא ענין חדש המתבודד בכוונתו. הספר שרשי לבנון איננו על פני כלו על תבנית ספרי השרשים המתהלכים בינינו, שמגמתם רק לתת הוראות התיבות ובאורן, בעלי השרשים מכניסים לספריהם כעמיר גורנה כל השרשים הנמצאים מקטן ועד גדול, ואף אלה הנודעים לכל בי רב, אך לא כן הספר הזה בכלל, כי ראוי הוא לקרותו על הסדר מצד הלמודים והדרושים המסתעפים מהשרשים האלה, והן מצד ההוראות החדשות הנמצאות בו, לא כאשר באורו בעלי השרשים והמפרשים עד הנה. הוא מביא ראיות בספרו זה מלשונות לועזיות, ומזכיר סופרי העמים ואלילי הגוים הקדמונים, ובזה הוא הולך בעקבות המפרשים הקדמונים ורבותינו חכמי המשנה. בעודו נער אהב לחבר איזה שרשים, וכמו שנראה בהקדמתו לספר שרשי לבנון הזה, השאיר את עבודתו כמו שהיא, כי יקרה וחביבה היתה בעיניו מלאכת ימי הנעורים בדברי תורה וחכמה. הוא היה בקי בהלוכות לשונות המזרחיות ובחלוף האותיות מלשון אל לשון בלשונות הללו, ושנוי המבטא בתרגומים ותלמוד ומדרשים.

החלק השני מספר הזה יקרא בשם ב י ת ה א ו צ ר הכולל בקרבו ענינים שונים, כמו: דרוש בשם המספר. — היצירה נתורת הפרסיים. — תוכן ד"ה לפרסיים. — היצירה מתורת

הבאניאניים. — קורות עבודת אלילים להבנת התנ"ך. — העתקה מיוסיפון נגד אפיאן עם הערות והקדמה. — התגלות בני הרכבים. — פלאי הנייר או עמק יהושפט. — מאמר ע"ד ספר הזהר. — קצת תקונים בספר אבודרהם. בדבר רש"ט המפרש ספר המורה. — מכתב או ספר המבקש, והוא עטרת שלום ואמת אל כל אומני הילדים. העתקה ללה"ק מספרי הה' פראנקלין. (שם הראה ידו החזקה בחכמת ההעתקה). לאחרונה יבואו בספר הזה אבני מלואים, והוא תשלום לספרו בית יהודה אשר מלא בם מלואת כל חסרון והשמטה, וקצת באורים והוספות, והערות קטנות ותשובות לשואלים. בסוף ספרו זה מדבר המחבר על ההפסד הגדול בכמה ספרים טובים ויפים בהשמת הרבנים אשר אינם בקיאים בספרים זולת התלמוד ופוסקים, שמחקו בהם תיבות ומאמרים שלמים מה שלא היה צריך כלל. והוא מתגלל שמה כי בראותו זאת מקדם היתה עצתו לבקש מהממשלה שתשלח אנשים חכמים ובקיאים בטוב הבקור, וכמה עירות בקשו ממנו שישתדל בפ"ב בנידון זה; והוא כתב אז להמיניסטער בלודאף, והוא נתן פקודה מחדש אל הרבנים שבכל עיר ועיר שיהיו המה המבקרים, והמה מיראתם פן לא יצאו חובת הבקור היו מהמחמירים, ועשו הרג רב ואבדן בכל הספרים היקרים ומחקו תיבות ומאמרים שלא ידעו פירוש המלות וכוונתן. בשנת 1833 כתב להשר הנ"ל בדבר הדפוסים, והיתה עצתו להיות רק שלשה דפוסים עברים במדינה, ושלח רשימה גדולה מספרים ישנים וחדשים איזה מהם הראוים והכרחיים להדפיסן וכו', וברר מעלות הספרים האלה וגודל יקרתן. מיום היותו לאיש שם כל עתותיו להועיל לבני עמו במדינה זו, וכל מגמתו לטובת עם ישראל בכלל היתה להרים קרנם וקרן תורתנו וספרי חכמינו, ואהבתו לעם ישראל היתה אהבה נקיה מכל שמץ, ותוכל להקרא באמת אהבה שאינה תלויה בדבר, כי לא היה נהנה בזה העולם מכל דבר תענוג, וחי בעוני ולחץ, והיה במספר אלה הממיתים א"ע באהלה של תורה, ובימיו היה מורדף מכת המהבילים, ומעטים היו אלה אשר הכירו יקרתו ותועלתו לטובת עמו במדינת רוסיא. על דברינו אלה יעידו דבריו אשר כתב לאחד מידידיו החכם מ"מ ב"ש וז"ל: „הלא הפעם אקרא אוהבי לזכרני אתך, ואז לבי בטוח כי תפליא עשות עמי צדקה וחסד לעורר עלי רוח נדיבה בין אצילי עם המשכילים ישרי לב, כי רבים המה ת"ל בעיר מגורך, תתן אומר ויקם לך, כי מי אל דברך הטוב יתן כתף סוררת? ואך מזאת לבד ייראה לבי פן שבולת מרדותיך העצומה תשטפני באון גליה ותשליכני מצולה, ואשכח, ואז ספה תמה כל תקותי. המהבילים מאז לא ידעוני, והמשכילים עתה לא יכירוני, אלה רמוני ואלה שכחוני, ואני אנה אני בא? עני אני וכואב, חסר אונים וזקן, חי אני! כי אף למשוך בשבט סופר למשעל כבד עלי, ולא אחת ושתים בנפשי אני עושה ונהמתי באחריתי ימים רבים, כי כל עצמותי יכאיבוני, לא ידעו השקט, עת אבחר לשבת. הה! כאבם אנוש ומי יכלכל יום בואו, תחתי ארגז בזכרי בו, ויותר עוד מאשר יהלמוני החולי והחסר הנורא, ינקשוני נושי אשר כלכלוני בעת צר ומצוק ימים רבים, ורובם אביוני אדם מוכרי בר ולחם או כסות בקרה. אלה הנוגשים במו נאקתם כבכשיל וכילפות יהלמו דלתי יום יום, באמור אלי: כי נפשם אני חובל, וזה מקרוב נפלתי בשוחה עמוקה ממשאת כסף—בעת כי גברה עלי מחלתי כמה ירחים, עת נוד התנודדה נפשי כבכף הקלע בין מות לחיים — והכסף הזה כסף קדש הוא, כל אוכליו יאשמו, את נפש בעליו יקחו.

פרק

מאלופי קהלת בריסק דליטא. — מהמכס הדאקס' לטווע. — מסלה להבל מונטיפיורי. — בדבר התקנות החדשות בביהכ"נ לאנשי כראדי בעיר אדעססא, מר"ב ס"ב; תשובה על זה המיוסדת על אדני הש"ע ומוסדות השכל.

ולא לבד בעניני ספרות העברית המגינים עלינו מכל משטין וצר כותבי פלסתר כספר אחיה השילני וזרבבל, הנוגעים לכלל היהדות, היה מתעסק, אבל הוא היה למליץ בפני הממשלה גם בענין הנוגע לעיר פרטית, כמו שנראה ממכתב בקשה זה ששלחו אליו בשנת תר"א אלופי ראשי ונגידי קהלת בריסק דליטא בחותם העדה ע"י שליח מיוחד, בדבר הריסות הבנינים של היהודים בעיר הזאת. ואלה דברי המכתב:

כאשר אנחנו כלל קהלתנו בריסק מלוכדים ומאוסרים ונאחזים במבוכה גדולה, ורוחנו חובלה, ועיננו מתוגה דולפת, כי גדל כים שברנו, הוסר חין ערכנו מאת אדוננו הרחמן הקיר"ה, כי יצאה מאתו פקודה אשר בעוד משך שנה אחת מחויב כ"א מהבע"ב דיירי פה ק"ק בריסק להרוס בנינו ולפנות מקום מנוחתו ממצבו, ולהשאיר אחוזת נחלתם פנוי מאין יושב, מבלי תשלומי שכר נחלה, כאשר יראה כבודו מהמכתבים שביד איש יקר רוח המוכ"ז מוהר"ר משה בהרב מוהר"ר אביגדור ראבינשטיין. ואם אמרנו לפרש ולהציע מרי שיחנו וגודל התלאה והצרה אשר הגיענו על ידי זה, תקטן ותקצר היריעה מהכיל, כי כמה נפשות עוללים ויונקים יהיו מושלכים בחוצות מבלי מצוא מרגוע נפשם, ואף הבע"ב העשירים ירדו מגאון עוזם ויהרסו עד היסוד, ואנחנו לא נדע לשית עצות בנפשנו למצוא דרך נכון להשיג תשועה, אי לזאת נשאנו עינינו לה' שע"י כבודו ישלח לנו תשועה, ולו לבד עינינו תלויות לפתוח לנו שערי רחמים מגדולי הממשלה, אולי יחנן ה' צבאות קהל עדתנו לתת חננו בעיני המלך והשרים. ע"כ ידידנו האמתי, בקשתנו שטוחה להטות חסדו עלינו ובעצתו ינחנו להפיק חנינה מאת הממשלה הרוממה. לפי הנשמע תגיע שמחת והצלחת יום חתונת יורש עצר של אדונינו הקיסר בימים הקרובים, ולפי מערכת משפט המלך לשאת משאות מאת פניו לעבדיו החוסים בצל כנפי חסדו, דעתנו נוטה בזה להשתטח בבקשה מאת הנ"פ הנאסלעדניק שיאציל מחסד אביו אדונינו הקיסר יר"ה לרחם עלינו, ובזאת יאות לנו כבודו לסדר בקשה עפ"י תבונתו ואמרי נועם ולהמשיך בזה חסדו עלינו, כי מי כמוהו דעה מורה? אולי יהי לנו שארית להחיות רוח שפלים, וע"י כבודו יתגולל זכות הרבים, ועלינו למלאות חפצו. לבנו בטוח כי ימלא משאלותינו ויקבל בזה ברכת החיים והשלום מאת ידידיו ואוהביו דורשי שלומו והצלחתו והתנשאותו. דברי אלופי ראשי נגידי קהלת בריסק בצרוף כבוד הגאון המפורסם מפה יעקב מאיר בן הרב מוהר"ר חיים ז"ל פאדווא, ונאום צבי הירש בכוהר"ר יהודה ליב אייזנמאן, ונאום יצחק בהמנוח מוהר"ר יעקב וויינשטאק, ונאום חיים ליב בהמנוח מוהר"ר שמואל בלום. ונאום מנחם מאניש אשכנזי, ואחרי כן נחתם המכתב הזה „בחותם קהל עדת ישורון דק"ק בריסק".

ריב"ל עשה כבקשת אלופי העדה הזאת, וישלח מכתב תחנונים ושיר נפלא לכבוד הגראָספּירסט אלכסנדר, אשר הושר במקהלה בבית הכנסת הגדול בעיר הזאת, והשיר הזה נשלח אח"כ לבן יורש העצר אלכסנדר, ותהי תשועה גדולה לאחב"י בעיר הזאת ובקשתם נמלאה. העתקה מהשיר הזה נמצאת בכתובים בידי ב"א של ריב"ל, ובכל השתדלותי לא יכולתי להשיגו לתת לו מקום בזה.

בשנת תר"א נשלחו לריב"ל מאת הדא' אליעזר הלוי לעווע מעיר לאנדאָן כדברים האלה: השורות האלה תבואנה להגיד לאדוני כי הקרה ה' לפני את מחברתו הנקראת אפס דמים, ויהי כאשר ראיתי אותה התבוננתי על דברי המחבר ומצאתיו נכון לפני, כי כל אמרותיו מיוסדות על אדני השכל, וכל דבריו מתוקים כדבש ונופת צופים, ולזה אמרה נפשי הנה גם את בית יהודה כחלק השני לספר תעודה בישראל, הנדפס בווילנא שנת תקפ"ח אראה למען אשתעשע בדברי חן וחכמה נאמרות על ידו, ועתה באתי לבקש מלפניו לכבדני בחבוריו. האחד תעודה בישראל, וגם השני בית יהודה, ובכל לבי ומאדי אתן המחיר אשר ישית עלי, וישלח אותם דרך האמבורג או דרך וויען או דרך פֿראנקפֿורט אם מיין. אמנם בל יתמהמה כי מאד מאד נכספה נפשי לראותם! —

בשנת תר"א שלח ריב"ל את הדברים האלה לכבוד הנדיב השר המפורסם ומהולל ר' משה מונטיפֿיורי נ"י, בשובו ממצרים, ויהי ה' אתו לבטל שם עלילת דם שהעלילו על היהודים בממלכת ישמעאל, ועל טוב יזכר שם השר הזה, כי צוה להחכם דאקטאר לעווע להעתיק ספר אפס דמים ללשון אנגלית והדפיסו על הוצאותיו, בעיר המלוכה לאָנדאָן, בשנת 1841, וגם שלח לו תשורה שלשים עקסעמפלאַרין.

תהלה למשה

עַל אַדְמַת חָם
מֹשֶׁה בְּנוֹ עַמְרָם
הָפַךְ מַיִם לְדָם;
וּמֹשֶׁה אִישׁ הַבְּנָיִם
בְּרִדְתּוֹ אֶל מִצְרָיִם
הָפַךְ דַּם לְמָיִם ·

הדברים האלה נשלחו לריב"ל מאת החכם ה' בעריש טראכטענבערג מאדעססא (שנת תר"ב): „בלי ספק הוגד לך ושמעת ידידי מבית הכנסת המיוסד פה זה שנה בלי שום שנוי ח"ו ממה שגבלו ראשונים, רק בתקנות לחזק דבריהם, שלא לדבר שיחה בטלה בשעת התפלה, ושלא להרים קול יותר מראוי בתפלה, ולקבוע מקום מיוחד לכ"א בכדי שלא ידחק גבר את אחיו ויבלבלו את התפלה, והמתפלל המשורר ישמיע בנחת קולו ולהקת המשוררים עונים אחריו אישר"מ, ועוד כמה דברים מועילים אשר לא אפונה כי נודעים המה לך בפרטותיהם, ובחסד ה' עלינו יום יום הולך וגדול תפארתם בעיני השרים והעמים פה ובמדינות חוץ, ויהי נא חסדך להגיד לנו אם מצא הדבר חן בעיניך, ולהורות לנו בזה דעתך הרחבה ונענוד עטרה לראשנו".

ואלה הדברים אשר השיב ריב"ל לר' בעריש טראכטענבערג בדבר התקנות החדשות בבית התפלה של אנשי בראדי באָדעססאָ.

בגלל ימי חג האסיף לא יכולתי להשיב לכבודך ידיד יקר דבר על אגרתך הכבודה אשר בה כבדתני זה ימים אחדים, ועתה באתי להשיב אותך כאשר עם לבבי על שאלתך—בשם יתר נכבדי עירך—להגיד לכם אדוני דעתי על דבר בית התפלה אשר יסדתם זה שנה.

דעו אדוני! כי נפלאתי מאד על שאלתכם, הבין בל אוכל מה הביאכם לזה לשאול על דבר הרצוי בעיני אלהים ואדם? מכבר מדובר בו נכבדות, כאשר שמעה אזני מפי אנשים יקירי הדעת העוברים ושבים הבאים לבקרני, שמעה אזני ותבן לה כי כיתרון אור השמש בעוז הלז מכל מאורי אור, ככה יתר שאת למשכן הקדוש הזה וגדול כבודו מכל משכנות יעקב אשר במדינתנו, ביחוד בעבור התקנות הטובות והמועילות אשר הנהגתם בו ליסוד מוסד, ובגלל המורא והכבוד אשר יתנהגו בו. וכבר דברתי בספרי בית יהודה פרק קמ"ו סימן ב' מה שיש בו די מהכרה תקון סדר עבודה במועדי אל ולא חדלתי שם להזכיר בקצרה—למחלת לב כל איש ישראל אשר עיניו תחזינה מישרים—איך יפרעו פרעות בעונינו בבתי כנסיות ומדרשות במדינתנו, לכן אשריכם אדוני! כי קמתם כיום לתקן המעוות וידיכם יסדו הבית הזה, היכל נורא ומקדש מעט, ואשריכם אם יעצו הרבנים וחכמי הדור כלו לתקן עבודת ה' ובית משכנו על אופן נאה.

זאת אשיב אל לבי, על כן גדלה בעיני הפליאה על שאלתכם. אך דברתי אל לבי לאמר: פן יש בכם ירא ורך לבב אשר לבו נוקפו, שמא יש בדבר הזה איזה חשש משום לא תתגודדו כדרוש חז"ל, וזאת אולי מגמתכם כי באתם לשמוע מה בפי, דעו אדוני! כי אני בעניי לא אראה בזה שום חשש איסור, אף אם הייתם משנים מה בסדר התפלה למעליותא, או באיזה מנהג ישן נושן שאין יסודתו בהררי קדש, כי מן אז שנתיסדו נוסחאות התפלה ומנהגיה, לא נתקבלו באומה על סדר אחד ותבנית אחת, כנראה בספרי התלמוד, וביחוד מן הסדורים שיסדו הגאונים ז"ל, המשונים זה מזה בכמה ענינים, וכן הדין במנהגים והדומה לזה. וראו נא מה שכתב הגאון הבית יוסף ז"ל בשם אבודרהם (טור אורח חיים סימן קי"ג), ומן עת שקם האיש הקדוש האר"י ז"ל נעשו עוד שנויים בסדר התפלה ומנהגים במנינים יחידים, וגם אלה גדולי עולם המחזיקים על ידו, ומהם כמה פוסקים שהיו אחריו, ולא שמענו שמיחו בידם, וזה כשבעים שנה מעת קמה כת החסידים נעשו שנויים לא לבד אלה מנינים של יחידים אולם גם בבתי מדרשות, ובכמה עירות גם בבתי כנסיות, והיו ביניהם לראשונה ג"כ הרבה רבנים מופלגי הדור ובעלי הוראה גדולים, ולא די שלא מיחו אלא נהגו בעצמם כמנהגם, וזה כעשרים וחמש שנה נעשו שנויים מופלגים וגדולים ועצומים מאד, על אדמת אשכנז, בתקון כמה רבנים מופלגים. ולולא שהפריזו הרבה מאד בכמה ענינים הנוגעים גם לדת, לא היה שום פוצה פה ומצפצף נגדם, כי השנויים בקצת הנהגות ובסדר התפלה אינם נופלים כלל תחת אסמכתא זו של לא תתגודדו, הנאמר רק על שנויים המפרידים את הלבבות, והבדל עצום הנראה ככת חדשה, אשר בזמן מהזמנים יוכל להיות גם פרוד בדת חלילה, ובזה אפילו למעליותא אסור. ואף אם נאמר נגד המוכחש אצלנו, שאף בשנוי קצת סדר התפלה ומנהגיה יש בו משום לא תתגודדו, גם אז על כרחו יודה כל מתנגד שלא חל האיסור הזה כי אם על הראשונים שהתחילו לשנות, אבל לא על האחרונים, ומכ"ש על אחרוני האחרונים, כי עכשיו כאשר כבר נעשו השנויים, כבר אין אתנו יודע איזה הוא העיקר ואיזה הוא השנוי, ולכן לצאת ידי שמים אין טוב כי אם לבחור את הרצוי בעיני היושר והצדק, ובודאי גם בו יבחר ה' אם הכוונה להועיל, ורחמנא לבא בעי, ואמרו אבות

שלום: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים, כי זה כל האדם ותכלית עבודת ה'.

ואחרי הדברים והאמת האלה, אף אם הייתם משנים קצת למעליותא, כבודכם במקומו מונח, ומכ"ש שלא עשיתם שום שנוי בנוסח ובסדר התפלה ממה שנהגתם עד הנה, ונהפוך הוא, כי באתם לגדור הפרצות אשר היו עד הנה, והצלתם זהב רב מכיסכם לשם ה' ולכבודו, חי אני! כי לא לבד כוונתכם רצויה, אף מעשיכם רצויים, כנים אתם אדוני! כנים אתם מצד הדין והדת, אם לא שים בכלל הענין הזה איזה סבה חיצונית מצד קצת העדה אשר אתם גרים בתוכה, השאים אולי בטענה נגדכם לאמר: שעל ידי בית התפלה אשר חדשתם, שמתפללים בו נכבדי העיר וקציניה ועשיריה, ע"י זה תתמעט ההכנסה שהיתה עד הנה לבית התפלה הוא בית הכנסת הישן, וכדומה לענינים כאלה, אשר יסוד דבריהם נגדכם אינו אלא טענת ממון? בענין כזה לא אוכל דבר דבר, עד האלהים יבוא דבר שניכם, והוא יתן שפר דבר, וישם לכם שלום.

ואני טרם אשים קצי למלין, בל אעלים מכם אדוני היקרים כי רבות נפלאתי בשמעי שידידנו הרב החכם השלם כבוד ר' בצלאל שטערן נ"י ראש בית הספר, אשר היה ידו ולבו עמכם ליסד ההיכל הזה, בחר היום לקבוע תפלתו בבית כנסת אחר, שאלתי סבת הדבר, זה אומר בכה וזה אומר בכה, לזאת הנני נדרש ללא שאלוני, והרשוני נא אדוני, להגיד לפניכם דבר אחד, ודבר ה' הוא: בקשו צדק, בקשו שלום ויהיה ה' עמכם, למה יתעללו בנו שוטני' לאמר: חלק לכם של ישראל ומשכיליו וחכמיו ככל המון ישראל, לא נביא אנכי ולא בן נביא לדעת את מי משניכם הצדק, אתו או אתכם, יוכל להיות ששניכם צודקים, אך הטרם תדעו אדוני! כי עדיין לא יצאנו ידי חובתנו אם נבקש צדק ואמת, אך מחובותינו להיות גם מבקשי השלום, כמו שנאמר: והאמת והשלום אהבו! לכן על כל אחד משניכם אל החיוב הזה להיות רודף אחר השלום, אף כי ידע בנפשו שהצדק אתו, ויואל ה' ויהיו אמרי אלה לפניכם לרצון, ויפעלו בלבבכם הטהור, ולצדקה תחשב גם לי, ולכם תהיה ברכת עולם, כי קיימתם דבר ה', ויקוים גם בכם מלאכות ה' ע"י מלאכו חגי לאמר: גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון אמר ה' צבאות, ובמקום הזה אתן שלום נאם ה' צבאות!

פרק יא

מהחכם א"ל טיקטין להשכלת היהודים בזמן הזה. — להחכם אב"ג. — מהחכם יצחק ערטער. — מהחכם ר' בערים בלומענפעלד. — משרת הרבנות. — מהחכם ר' מרדכי יאפע. — לקורות החכם הזה. — מהחכם ראטשטיין. — מהדאקטאר לעווע. — מכתב רבות להחכם מקופשא. — דברים אחדים על המבקרים החדשים. — רוע מצבו של ריב"ל; אודות זה מהאדון הגו"ב מממוז וואלין.

מכתב מהחכם אריה ליב טיקטין מאדעססא לריב"ל בדבר כמה דברים הנוגעים לכלל היהדות בימים האלה משנת תר"ב: „מהמכתב הנשלח אלי מווילנא מיום י"ט יולי נודעתי, כי הקיסר צוה ליסד בעיר המלוכה פט"ב קאמיטעט תחת השגחת המיניסטר אוואראָוו לעשות סדרים חדשים בחנוך נערי בני עמנו להעירם בתרדמתם, ואם הם הלכו עד בה בלי חמדה, יהיו בניהם אחריהם לתפארת,

וידעו חובת האדם לה׳ ולמלכם, כל גענעראַל גו״ב יבחר מהגליל שלו את החשוב והנכבד מבני עמנו לשלחם להקאמיטעט הזה, ובתוכם יהי הדא׳ ליליענטהאל. אדמה כי כאשר יסע הדאקטאר ליליענטהאל בסביבות עיר מושבך, אז בלתי ספק יבקר את כבודך. אתה היית הראשון במעשיך הטהורים ובכפריך המועילים להעיר את אזני אדונינו הקיסר לחמלה עלינו, ובספריך זרעת נטעי נעמנים בלבות המון רבבות אחב״י להעירם מתרדמתם. וגם ידעתי את כל התלאה אשר מצאתך בימי עניך ומרודך, גם אנכי נעזרתי על ידך ופקחת עיני העורות, ודע כי לא לריק יגעת ולא ילדת לבהלה. רעדה תאחזני בזכרי דרכי למודי בני עמנו הנשחתים אשר בליתי במו כל ימי נעורי, הכוני פצעוני, למען דעת באר היטב למי שייך הנבלה? או כיצד הלביש הכהן הגדול את בגדיו? וכמה מדורות יש בגיהנם? ומאומה לישר את נפשי לא הבאתי, בעת אשר אורו עיני בספריך הנחמדים ועוד ספרים מאנשי בני שם בימים ההם, לאסוני נתן עול הרחים על צוארי, כי מהרו בני משפחתי לתת לי אשה בטרם התבוננתי על בתולה, ולא ידעתי עוד אף קורות ימי עמנו, וקורות ימי עם ועם. עיני תדמענה בראותי נערים מילדי יתר העמים יודעים קורות עם ועם מיום ברוא אלהים ארץ ושמים עד זמננו, ואני בהיותי במספר שנותיהם חשבתי בזה: למה אסרו פת עכו״ם וכדומה, דברים אשר אין להחיים חלק בהם, לכן מה גדול יהיה הצעד הגדול הזה בעיר המלוכה, לאלה אשר בידם נפקדו נפשות ורוחות עמנו להיות עיניהם פקוחות על למודי והנהגת בני עמנו בדרכי הנוכם, ואז אולי יתנחם גם עבדך הפצוע בנעוריו״.

P. S. זה מקרוב באה הפקודה מאת כבוד המיניסטער, כי כאשר יבא לפה כבוד הדאקטאר ליליענטהאל יעשה לו כבוד, ולבלי היות עכוב מלעשות אספות אם יצטרך. למען הדבר הזה התאספו אתמול כל נכבדי אָדעססא מאחינו והתיעצו לשכור עבורו דירה נאה עם חדר גדול, אשר יוכלו להתאסף שמה קרואי העדה, והכינו בעדו מרכבה עם סוסים על משך היותו פה, וגם יעשו משתה לכבודו, וכ״ז יעלה לסך אלף וחמש מאות רו״ס. שני ממונים הפקדו על הדבר הזה לעשות כל ההכנות בעתן. מה טוב היה בהיות כל אלה מיוסד על האמת ועל השלום, אבל בתוך יין חמר הזה נמסך ראש ולענה, הנופה וקנאה ורדיפת הכבוד על כל שעל ושעל״.

ריב״ל במכתבו לידידו החכם גאטטלאבער משנת תר״ג — בתוך יתר דבריו — כותב לו גם את זה: אנכי והחכם ד״ר ערטער ועוד איזה אנשים מבראָדי, בדעתנו להדפיס מדי חדש בחדשו כדמות מאסף, ואנכי אהיה המוציא והמביא, לכן אם יש לך איזה ענינים טובים נבחרים תודיעני ואאסוף אותם אל המאסף הזה כאשר אחל להתעסק בזה. אך זאת בקשתי ממך שיהיה דוקא מהמובחר שבמובחר. עתה צר לי מאד שאינך בקרעמניץ, כי אז היית לי עזר רב בענין המאסף הזה, וגם היה לך מזה ריוח כסף, ולא לבד מאנשי בראדי המה במאסף הזה, כ״א עוד חכמים מפורסמים ממדינות אחרות; אכן צר לי מאד כי כחותי הולכים ודלים יום יום, ולזאת אמרתי אל החכמים האלה שישלחו לי איש סופר

מהיר ואשלם לו מדי שבוע בשבוע שיהיה לי בעזרי.

מה שכתבת לי באגרתך הראשונה שזכית לשמש את האדם הגדול הרב הכולל אוהב עמו החכם השלם ה' ליליענטהאל וכתבת עבורו לעירות כמה אגרות, חי נפשי! כי זכית לדבר גדול ונכבד, כי האיש הזה הוא באמת מסגולת החכמים, וה' בהר בו להיות מושיע ורב לבני ישראל, כי אליו יאות הדבר הגדול הזה, ולו גם הכנה טבעית ביצירה, כמו שכתב הרמב"ם במורה על ענין הנביא, וכמבואר ברד"ק בפירושו לירמיה בפסוק: בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך וגו', ואנכי קויתי שיהיה בקרעמניץ, וכבר כתב לי מפ"ב שיבוא במכוון לקרעמניץ לראות את פני, ולא נסתייע מן השמים. גם אותי בקשו לבוא לפ"ב לישב תוך האספה הנכבדה לטובת עם ישראל, אך מה אעשה? כי שלא לרצוני הייתי מוכרח להשיב לשואלי ומבקשי שלא אוכל לנסוע כי תש כח הנני מאד".

מכתב לריב"ל מאת ה' דאקטאר יצחק ערטער משנת תר"ג: „אגרתך היקרה מיום י"ג טבת ע"י המשכיל ה' ליבוש באלאבאן קבלתי, ואשמח על החדשות אשר הודעתני בה, יען ה' ותמהר ותחיש הממשלה מעשיה לשלם לך הפענסיאן, והיתה לך לכלכל את שיבתך. מאד ירע לי הדבר שלא תוכל מחולשת כחך למלאות משאלות הממשלה, לשבת בין חכמי הועד הנבחרים לפקח על תקון אחינו בני ישראל גרי ארצך. כי מלבד אשר אצטער עליך כי נהיית ונחלית כל כך עד אשר עזבך כחך להיות לעזר עמך, יכאב לבי גם על בני עמי, כי נגזלה מהם עצתך. כי מי יודע יותר ממך תכונת בני עמנו יושבי ארצך? רגשות נפשם ותהלוכות מחשבותיהם לא נעלמו ממך, לכן אתה תחזה בדעתך את הדרך אשר יתנהלו בם לאטם, למען ישיגו ברבות הימים את אשרם הגופני, המוסרי והמדיני; ועתה הלא יכאב לב כל אוהב עמי בראותו איש כזה עצור מלכת להוות דעתו לטובת אחיו.

ההכם היקר דאקטאר יאָסט אסף את ידיו, ולא יוציא עוד את מחברת ציון לאור. כאב עיני לא יתנני קרוא את ספרך הנחמד בית האוצר כי אם לסירוגין, ולא קראתי ממנו עד עתה כי אם מעט מזעיר, אך גם במעט הזה אשר קראתי מצאת דברים נכונים או ראוים לכתבם למען הודיעם בקהל. יהי ה' עמך ידידי ויבריאך ויחליצך להוציא לאור כל שכל מליך. כאב עיני לא יתנני כתוב עוד, לכן אשים קנצי למלין".

מכתב לריב"ל מאת ר' בעריש בלומענפעלד מבראדי משנת תר"ג: „נעימים היו אלי דבריך במכתבך מן כ"ז אדר שני העבר, אשר התאחר מבוא לידי עד ה' ניסן. והנני להשיב לך ידידי באמון רוח ובלב נבר ושלם, כי חלקות לא ארע ודברי חנף שנאה נפשי. דע ידידי כי שמחתי לראות כי עוד כאיש גבורתך בלמודים לאסוף אותם בספריך להלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, יישר כחך והילך, ואני תפלה לאל חי שישיב בריאותך כימי קדם קדמתה, ועצמותיך יחליץ, ותחית ורבית ותהיה לאיש בריא וחזק, לצאת בכחך זה לישע עמך בין חלוצי הצבא, ללחום בעדנו נגד הקמים עלינו מבית ומחוץ. והנני נותן לך תודה לעיני כל אחינו ב"י על גודל עמלך ושקידתך להפיץ מעינותיך חוצה; יען שכל ספריך מלאים דברים מועילים טובים ונכוחים לבית ישראל. יודוך אחיך! וכל אוהבי חכמה השוקדים לטובת

אחינו ; הן נמצאים בספריך גם ענינים הנותנים לנו פאר בעיני העמים, ויכונו להסיר מעלינו עלילות רשע ולעג השאננים להשיב כבודנו על תלו, וכל איש אוהב מישרים ואוהב את אחיו באהבה בלתי סרה ועוסק בעבודת הקדש, ואשר לא עבר עליו רוח קנאה ומשטמה, יבין לדעת כי פועל אדם לא יעדר מאיזה מגרעת, וכן לא יחפש אחרי החסרונות והטומן אשר אולי ימצאון בתוכם זעיר שם וזעיר שם, ואין אחד מהישרים בלבותם ואוהבי האמת ודורשיה אשר יבוז לשכל מליך הטובים והנאותים, כי נודע לי ג"כ מאמר החכם: אם לא נמצא בדבר איזה חסרון, לא נמצא בו גם יתרון. ואפשר היתה זאת כוונת שהמע"ה בחכמתו אשר נתן מגרעות לבית בהבנותו, לסכור פי מבקשי דופי במפעלות זולתם, ולמען הקהות את שנם ולשכך זדון לבם השוקק בהם כמשק גבים, ועי"ז לא יבוזו בכבוד תבנית הבית והבנין המפואר. ומי יתן שירבו ויעצמו אנשים כאלה בין אחב"י, אלה מפה ואלה מפה, להאיר עיני הנבוכים באומתנו לחזק את לבם להקימם על במעשיהם ומדותיהם, להשיב לבצרון אסירי התקוה, ותתנוסס עלינו דגל ה' לכבוד ולתפארת.

והנני מוכן לתמוך ידי אנשי המעשה ועושי רצונך אשר יתעסקו באספת החתומים עד מקום שידי מגעת; ומי יתן והיה לאל ידי להראותך כי אהבתי אינה תלויה בדבר, ואם תרחיב לבי לחבר איזה טורים בדרך השיר לכבודך ולכבוד ספריך, עמם אכבדה, רק אם רוח השיר תשגשג בקרבי, כי זולת זאת גם לי גם לך לא יהיה. האמנם ידידי, העתים האלה קשים המה עלי, ומחשבותי נפוצים ומסובבים, עד שכבד עלי אף לכתוב אגרת במליצה הגונה ונכונה, כאשר הסכן הסכנתי לעשות זאת מלפנים, ולולי פניך אני נושא ביותר שאת לא השיבותי אליך עתה, כאשר גם כמה ריעים אהובים יחכו לתשובתי זמן רב, ואגרותיהם מונחים באמתחתי עד אשר ירוח לי. והנני מברך אותך בברכה שלמה שאתה רוצה בה, ומאד אני משתוקק לראותך פנים בפנים מאירות, למען נגיל ברנה ונשיש בשמחה יחד להצהיל איש את פני רעהו, כיאות לאנשים דבקי לב כמוך כמוני".

ריב"ל היה שונא כזב וכחש, הוא היה עבד נרצע לכל דבר אמת, ובכל לבו ונפשו האמין בהשגחת האל יתברך, וכל מה דעביד הוא רק לטוב. לא פעם הציעה הממשלה לפניו לקבל עליו משרת הרבנות הכללית, אך הוא לא חפץ בזה מפני חולשת כחו ורפיון גופו, ומעמדו היה ברע מאד כנראה מהמכתב שכתב אליו ידידו החכם יאָסט טו"ב אלול תר"ג: „צר לי מאד אחי בקראי באגרתך הנכבדה כי חייך תלואים לך מנגד ונפלת למשכב, ייטיב לך ה' כמקדם ויאר פניו אליך, ויושיבך על כנך לעשות עוד חיל לתפארת בני ישראל ולתענוג לבבי גם אני, הזכרתני כי לא קבלתי אגרת מיד הפאסט זה עשר שנים, אהה! כי רבו כמו רבו המכתבים הבאים מארצך לידי, ומחירם יעלה לסך גדול לא יכולתי שאת, ע"כ שמתי חק לא אעבור לבלתי קבל מיד הפאָסט אגרות בלתי חופשו, אם לא ארע מי הוא הכותב, כי אם אקבלם כלם יחסר לי לחם לאכול ובגד ללבוש.

ואת עשרת הספרים „תעודה בישראל" לא ראיתים, ולא ידעתי מה היה להם, וגם לא היה בביתי איש בשם מענדיל בערינשטיין, ולא זכרו איש לנגדי,

הספרים אשר שלחת להח' קרייצענאך אל ידי באו לנכון, ואמרנו להליץ בערם נגד אחינו פה, אך אחי קרייצענאך טיד אחר זה נפל למשכב לדאבון נפשי, ויגוע וימת בחדש אלול תר"ב ואיננו, ואני נשארתי לבדי, וחדש ימים אחרי כן מתה גם אשתי הצנועה, ולא היה בי עוד רוח לעשות גדולה או קטנה, אך לבבי תמים עמך על החסד אשר עשית עמדי, ואודה לשמך כי זכרתני לטובה, ואני פרי בינתך טעמתי, ויהי בפי כדבש למתוק. ספרך בית האוצר לא ראיתי עד היום הזה, ואין בידי כי אם תעודה בישראל, אפס דמים ובית יהודה, ותדע כי אפס דמים נעתק ללשון אנגלית ע"י החכם לעווע, גם העתקתו הנה תחת ידי.

בדבר „ימין צדקי" יקשה עליך עד מאד להדפיסו במרינתי, אם לא ירבו לך חתומים העולים על כל ההוצאות, כי בארצנו התלמוד הולך ויורד עד שאול תחתית, ואין דורש ואין מבקש לדעתו; ומתי מספר המבינים אין להם כסף. הלא ישנם עשירים גם בארצך, ולמה זה המה מושכים את ידיהם ממלחמת ה' ואינם מחזיקים בידי עושי המלאכה? ואם המצא ימצאו אנשי חסד המשלמים שכר העבודה עבודת הדפוס, הנני מוכן ומזומן לשרתך, ואולי אוסיף עליו העתקה כאשר ישים אלהים בפי, ואז תשלח לי את ספרך ויהיה למשמרת עמדי, ולא תדאג ממקרה או ממכשול, כי עיני תחוס עליו עד כי יצא לאור ויגדל שמך, ויפעל לטובת הכלל.

מה אומר ומה אדבר על כל הצרות והתלאות אשר ימצאון את בני בריתנו על אודות עלילת הדם, ומי יפקח את עיני העורים הממששים בחשך ואפלה ומכים סביבותם, ושופכים דם נקי לנקום נקמת דם אשר לא נשפך מעולם! והנה אם יש את נפשך לשלוח לי ספרך ימין צדקי שים נא בצדו גם הדאָקומענטע אשר תחת ידך בדבר הזה, ואני אראה מה לעשות להראות את נקיון כפינו לנגד השמש.

יתן אלהים מרפא לתחלואיך ויאריך ימיך ושנותיך, ויחזק בידך לעבוד עוד בעבודת הקדש אשר גדלת בה מנעוריך, ותזכה לראות בשיבתך את פרי מעשיך הטובים, ותכבדני עוד במכתביך היקרים לי מפנינים" *).

---

*) הרב החכם הדאקטאר ר' יצחק מרדכי יאסט נולד ביום 22 לחדש פעברואר שנת 1793 בעיר בערנבורג, בגליל אנהאלט. בן חמש שנה היה במות אביו הטוב ואחר מות אביו נספח ליתר תלמידי עניי ישראל בבית התלמוד תורה בעיר וואלפענבוטטעל. ארבע שנים סבל עוני וחסר כל, עד בואו לבית אחד הנדיבים, והוטב מצבו מעט. שמה שם לבו וכל מעינו בספרי תנ"ך ותלמוד, ובמלאת לו י"ג שנה החל ללמוד שפת אשכנזית. בבית החנוך אשר למד שמה התרועע לאהבה עם נער כגילו הנקרא בשם ליפמאן צונץ (הוא המלומד הנפלא הנודע בקורות ישראל) ונפשותיהם נלמדו כתאומי בטן. למדו יחד, וכל מגמתם היתה לבא למחוז חפץ ההשכלה והתורה יחד. אחרי כן במרוצת הימים כאשר נפרדו איש מעל אחיו, הלך יאסט אל הגימנאזיום בעיר ברוינשווייג, והורה בעד מעון ומזון לילדי אחד מיושבי העיר הזאת, ובכל המון

מכתב לריב"ל מאת החכם יחזקאל ראטשטיין מעיר ראסיין משנת תר"ד:

„מי ימלל תהלת ספרך היקר תעודה בישראל? בו רבת ריב החכמה, דברת את אויביה בשער, לא בחרב וחנית, לא במהומה ורעש, לא בקצף וכעש, אך במענה רך עשית לה' ולחמדת שעשועיו מלחמה. בו הגבל הגבלת את החכמות והמדעים אשר יבחר בם האדם בכלל, והעברי באשר הוא עברי בפרט, אף העד העידות בכל הקרב אל משכן החכמה לאמר: שמע בני לבל תבגוד באשת היקך אשר הוכיח ה' לך מכבר, בקחתך לך אשה חדשה על אשתך, רק חלק כחלק תתענגנה על נועם אהבתך. אם את החכמה תארש לך, לא תתן ספר כריתות ביד התורה, לא תוכל לשלחה כל הימים אשר אתה חי על האדמה, כי לא על המדעים לבד יחיה האיש הישראלי, כי אם על כל מוצא פי ה' התורה והאמונה, החכמה והתבונה, יחיה חיי אושר והצלחה בזה ובבא.

„את בית יהודה ראית כי רופפו עמודיו, מקצה מזה החסידים החדשים אשר לא לאמונת אמת גברו בארץ, ומקצה מזה המשכילים החדשים אשר ימגרו לעפר בהשכלתם המדומה כבוד אמונתנו. כל אלה ראית גבר חכם, ותחמול על דתנו דת טהורה, חזקת גדרה, גדרת פרצותיה, ולחמת נגד שוטניה בספרך זה,

---

מרדותיו לא בכה גם ללמוד את שפתנו. היה פורט על פי הנבל, למד גם מלאכת הציור. וידע שפת אנגלית איטאלית וצרפתית. ובשנת 1813 היה לומד בבית מדרש המדעים בגעטינגען. שמה השתדל לדעת קורות דברי ימי עולם, פילאלאגיא, פילוסופיא וכדומה, והתמהמה שמה אך שנה אחת, ואחרי כן כלה למודיו בבית מדרש המדעים בעיר בערלין. אז הסיר מעליו את שק הזארגאן אשר היה רגיל לדבר בו מנעוריו והשתלם בידיעת שפת אשכנז. הוא לא הלך בגדולות ובנפלאות ממנו להתאחד עם אחוזת מרעיו בדבר הרעפארם החדשה בסדרי תפלותינו, אך הוא שם מגמתו ולבו להיות לתועלת לילדי ישראל להנכס בדת היהודית, ולהעיר בהם האהבה והחשק לאמונתנו ותורתנו, ולזה הקדיש חלק גדול משנות חייו, עד בואו לפ"פ על נהר מיין, ושמה היה אומן את הילדים בחנוך נכון וישר.

בספריו היקרים אשר השאיר אחריו רכש לו שם סופר קורות ישראל בשפת אשכנז, ומלבד זה חבר עוד ספרים מועילים וטובים. הוא העתיק את ששה סדרי משנה לשפת אשכנזית. ידע גם שפת רוסיא כנראה מהעתקתו את „הענוש" להחכם ה' יוסף ראבינאוויטש. הוא היה הראשון אשר גלה עמוקות מני חשך, בספרי דברי הימים לישראל אשר כתב בתשעה ספרים, והוא סלל דרך לספרי קורות הימים לבני ישראל אשר כתב אחרי כן החכם גרעטץ במועלות ודעת. על התלמוד אמר כי הוא לבדו העמוד החזק אשר נשען עליו כל כבוד אמונתנו הקדושה. ביחד עם ידידו ורעו האהוב ה' קרייצענאך הוציא לאור מכ"ע בשפת עברית הנקרא בשם „ציון", ונמשך אך שתי שנים. ידע שפת עברית בכל פרטיה, כנראה ממכתביו בספר הזה וממכתביו אשר כתב במה"ע „המגיד" על טהרת לשון הקדש. השתדלותו לטובת בית היתומות בעיר פ"פ אם מיין היתה גדולה מאד, ושם בו כל מעינו. בשנת תר"כ חגג את החג האחרון ליסוד הבית הזה, ובשנה א מת ולא השאיר בנים אחריו, אך ספריו עומדים למזכרת שמו ופעולותיו הנשגבות אשר עשה בקרב ישראל, יהי זכרו ברוך!

בו כתבת קורות עם ישראל מיום היותם עד היום הזה, הבדלת מצות ה׳ למחלקותיהן וכדומה. ולא בבחינת מעמדם המדעי לבד יצאת לישע עמך, אבל גם בבחינת מעמדם הטבעי! — הלא אתה בספרך אפס דמים קראת דרור לכמה משפחות מאחב״י, לא נחת ולא שקטת עדי הוצאת לאור משפטם, ומי יתן ויעתקו ספריך לשפת רוסיא, לרומם בזה קרן ישראל בין העמים״.

„באחרית מכתבי זה לא אוכל עצור במלים מתת לך תודה וברכה בשמי ובשם ילדי הדור החדש אשר נפחת רוח חדשה בקרבם, הוריתם דרך תבונה ועוררת תשוקתם ללמוד לשון וספרי עמים אחרים״.

החכם הדאקט׳ אליעזר בר״מ הלוי לעווע כתב לריב״ל בשנת תר״ד מלאנדאן כדברים האלה: — — — —

„ועתה אבוא לבשר לידידי כי זה ימים אשר הוצאתי לאור את מחברתו אפס דמים מתורגמת על ידי בלשון אנגלית, והוספתי דברים אחדים על כל אשר עבר על אחינו ברמשק, למען ידעו כל יושבי הארץ כי צדקתם כאור נגה תופיע; והיה אם ימצאו דברי חן בעיני המבשרים, המה יפיצו את מאמרי ההוצה תוך עמנו ב״י האשכנזים, ובזה כרתי ברית אהבה לידידי כי מאד השקה נפשי בו. ועל דבר בקשתו להעתיק למענו כל אגרות רצוא ושוב אשר היו בעלילות דמשק, או לספר לפניו כל הקורות בענין זה; הן אמת כל רז לא נעלם ממני בדבר הזה, כי הייתי חבר להשר המפואר מו״ה משה מונטיפיורי עת הלך להעביר הרעה מאחינו, אמנם הגבירים הנכבדים היושבים על משמרת קהלתנו שמו מחסום לפי, באמרם אלי לבלתי דבר על עלילות דמשק כי אם בקרב עדתם, והאמת אתם כי בעז״ה המה יוציאו לאור את כל אשר נעשה שם, ואם אנכי כבר הצעתי את כל המכתבים ומאמרי לעז לפניהם ולזה אין לאל ידי להפיק רצונו בזה. ועתה הנה אנכי הולך לראות את אחותי ביום חתונתה, גם להשתטח על קברי אבותי ז״ל בעיר צילון במדינת אָבערשלעזיען — — והאל הטוב יברכהו בשפעת טל חיים וברכה״.

בשנת ת״ר קבל ריב״ל מכתב בקשה מארץ הקדושה מר׳ דוד די בית הלל, כי צעקת עמנו וצרתם גדלה עד לשמים מחמת המציק להם בדמשק וערים אחרות. צוררי היהודים אמרו: כי המה צריכים לדם על חג פסחם, ובעבור זה נאספו אל המשמר כמה מאות אנשים נשים וטף, מהם מתו, והיו רבים אשר המירו כבודם מרוב הלחץ; לכן בקש מאת הרב לעווינזאהן לשלוח את הספר אפס דמים, ואולי יהיה נצרך להדפיסו או להעתיקו ללשון ערבית או שפת תוגרמה;

ובשנת תר״ה נתן לעווינזאהן רשות להגאון החכם מאחינו עדת ישרון דק״ק קושטא, להדפיס את הספר אפס דמים או להעתיקו לאיזה לשון לטובת בני ישראל, בתנאי שישלח לו הגאון והנלוים אליו מראשי העם אגרת בחתימת ידיהם שזאת היא רצונם, וכי מסכימים לדברי התנאי שהתנה עמו ר׳ דוד הנ״ל מארץ הקדושה, ואם יצטרכו הקהלות האלה עוד איזה מכתבים ופסקים ממלכי

פולנאי בבטול עלילת דם וכדומה איזה התעסקות בנדון זה, אזי הוא מוכן בכל עת לשרת את אחיו בני ישראל.

במכתבו לידידו מו"ה יעקב ג"פ יתפלא ריב"ל עליו ועל אחד מאוהביו ששניהם לא ירדו לכוונת באורו מאמר חומש שכתב בספר בית יהודה לד קנ"ז בהערה, כאלו חשב בטעות שמאמר חומש לספר תורת משה, הכוונה בו חמשה ספרים, ובאמת הכוונה בו רק אחד מחמשה וכו'. „חי אני – כותב ריב"ל — לא אדע מה החלום אשר חלמתם, שניכם בסגנון אחד, אין זאת כי בחפזון קראת בו, כאשר הראה לך רעך זה, והוא לא דקדק לראשונה היטב, יען שנתפעל מאד מרוב שמחה כי זכה גם הוא להיות מבקר, כי כל העולם כלו אינו כדאי כיום שירדה חכמת הבקור לעולם, שקב אחד ממנה לקחו כל העולם, ותשעה קבין לקחו עזי פנים שבדור [1]), וכי לא כך אמרתי שם חומש אמר לתורת משה, ר"ל לחלק ממנו (ר"ל לחלק אחד מן הספר הזה בכלל) בעבור שיש בו (ר"ל בספר התורה הזה בכלל) חמשה ספרים ר"ל חלקים, עכ"ל שם. הכי אמרתי בפירוש שחלק אחד מן חמשה החלקים הללו נקרא חומש, כי הוא אחד מן החמשה חלקים שיש בו, והוא מה שקראו היהודים היונים בלשונם לספר תורת משה בכלל בשם חמש מגלות, עיין שם היטב בדברי ודוק בהם. ואם אתה ורעך לא הבנתם כוונתי, אין בי האשם, ומה שאמרתי שאנכי קצרתי לפעמים יותר מדאי בחבורי עד שהכוונה לפעמים סתומה ובלתי מבוררת, ולפעמים הייתי מאריך לבאר די ברור רחב, יוכל היות; וזה היה כפי הנראה מתכונת נפשי ברגע זו ומצב בריאות גופי, כי לפעמים מרוב חולשת כחי העליתי דבר על הספר רק למעני שלא יזוח מזכרוני, ואמרתי בהניח לי ארחיב הדברים, ואולי לא קיימתי אח"כ כי עברתי עליו ולא הרגשתי סתימות הכוונה, מלבד מה שהעלו המדפיסים שגיאות רבות וחסרון תבות ומאמרים שלמים, כי אנכי רחוק מהדפוס שמונים פרסאות, וכבר התגלגל עבורי חכם גדול זמננו הרב גייגער במכתב מיוחד שכתב להחכמים ומשכילים מאנשי עיר ב' לבלי הניף איש עם הבקור על כל חבורי שחברתי, ומכ"ש לתלות בי בוקי סריקי, אך יכריעו תמיד את כף הזכות ולא ישפטוני במשפט שאר מחברי זמננו, כי לא כגורלם גורלי, כי מחסרון כיס ומחלת גופי, כל מעמדי ברע הוא. רחוק הנני מכל עזר, מחברת חכמים, מנדיבי עמנו, מספרים ישנים וחדשים, מרעים וידידים ומכל צרכי האדם המדיני לקיום הגוף והנפש, ודי שאני חי, ואומר עם המשורר אלהי: לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי.

וידעתי כי הלאתיך בדברי יגון הללו, לכן אמרתי אסיים במלתא דבדיחותא ואומר: אל רעך זה תתן עצה הגונה שימיר מלאכת הבקור במלאכה אחרת הטובה ממנה, כי היא לא חכמה ולא מלאכה. אם הוא מן הבחורים היושבים בבית המדרש, ילמוד במקומה לתקוע בשופר, אף שגם היא אינה מלאכה, הלא חכמה היא; ואם מילדי הזמן החדש הוא הסובבים בגנים, אין טוב לפניו כי אם שישמש כמה לילות את חברת המשחקים (אקטערין); ואם הוא אחד מבעלי הבתים המסולסלים הרוצים להיות מהנכבדים בעירם, ירגיל א"ע יותר להיות עז פנים, ואז יצליח לכל דבר שבעולם, כי אז יהי עשיר וחכם וסופר מליץ ומשורר מנהל ומנהיג העיר, יועץ ושתדלן, ואם יגזור אומר ויקום לו, כי מן השמים יעזרוהו, כמו שאמרו חז"ל בתלמוד סנהדרין: חוצפא אפילו כלפי שמיא מהניא.

---

1) ודורשי חמורות אמרו שאותיות מבקר יש בהן ר"ת: רשעים בחייהם קרויים מתים.

בשנת תר"ו נשלחה רשימה מאת ריב"ל אל המיניסטעריום המפקחת בענינים הפנימים של המדינה מכל הספרים כ"י הכתובים על פי רוח ורצון הממשלה, והמה במספר י"ז בצרוף שיר ידידות ליום אפריון קדש הלולים, הוא יום חתונת אדונינו הקיסר אלכסנדר עם רעיתו הקיסרית מאריא אלכסנדראוונא, ושרו אותו עדת ישראל בעיר בריסק דליטא בבית הכנסת ליל התקדש חג זה באספה כבודה משרי היל וזולתן. במכתבו זה יתאר גם מצבו כי ברע הוא, וכי איש מכאובים וידוע חולי הוא, ובעבור זה בקש מאת הממשלה להיות לו למשען למען יוסיף לעבוד את עבודתו בספריו המועילים והמשכילים.

„אך מה אעשה — כתב ריב"ל בעת ההיא לאחד מידידיו — כי אין לאל ידי להדפיס את ספרי, וגם אין בכחי לחשוב בדבר הזה, כי כל כחותי עזבוני, ועיון כל שהוא ומחשבה ורעיון כל שהוא אפילו בעסק ההמוני יזיק לי, והנני כאיש נדהם; ואני בראותי מעמדי זה, וגם זקנתי ושבתי ולא ארע יום מותי, ואני פה בקרעמניץ כערער בערבה, וכל משפחתי הקרובה והקטנה ההיא בארעססא, לזאת כתבתי לב"א ר' יעקב ישראל לעווינזאהן בארעססא ושלחתי לו צוואה, והנני מוכן לשלוח לידו התבה עם הספרים כ"י, עד יערה רוח ממרום להוציאם לאור, אולי יזדמנו עליהם חושקים, ופה קרעמניץ לאחר מותי אם ישארו, ילכו חלילה לאבוד, ואני עבדתי יומם ולילה, ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה משום התענוג בני אדם, וישבתי סגור ומסוגר בחדר, וכל מעיני היו בם. ומה אעשה אם גזר עלי חלילה ה' כאשר גזר על משה אחרי כל העמל והטורח שנשא מישראל עד הביאם לגבול ארץ ישראל, והנה קול שדי אליו: „שמה לא תבוא!" ועל תחנתו השיב לו: „רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה!" ומי יתן ויעמוד גם לספרי החדשים גואל אחר תחתי, כמו שהקים ה' לישראל את יהושע בן נון".

על מעמדו הרע בעת ההיא יתן עדותו הגוב' מגו"ב וואלין, כי ריב"ל נכבד והשוב בכל הככר הזה, בגלל מעלותיו ומדותיו הנעלות וכשרונותיו המצוינים הנראים בכל ענפי ידיעותיו בספריו היקרים, אשר אחד מהם היה מועתק ללשון אנגלית על ידי הפראפעססאר לעווע, וכל אחד מהפקידים והאצילים גם היהודים נותנים כבוד לשמו, כי ספריו עושים פעולה הזקה, ועל אלה ראוים המה לשית לב עליהם ועל מחברם, יען כי מעונה הוא בחליו ומעמדו כי ברע הוא.

פרק יב

חברת רודפי צדק. — מהחכם פין בנוגע לחיי ריב"ל, ונסיעת השר מונטיפיורי. — ברכת שלום להשר הזה. — מהחכם אמ"ל הורוויץ. — מהרב ר' אברעמיל טריסקער. — מהחכם מאנדעלשטאם. — תוכחת מגולה להחכם ר"ב ט"ב; תשובה מזה לריב"ל. — מהחכם פעלדאהוו בדבר המסכת סנהדרין, ועוד בשפת רוסיה. — מכתב מהחכם ר' יעקב צודק.

ביום העשרים ושלשה לירח כסליו שנת תר"ו בכסה ליום חג מלכנו (יום הששי להדש דעצעמבר) בשנה זו היא שנת העשרים וארבע למלכות אדונינו הקיסר ניקאָלאי, הוסדה בעיר קרעמניץ „חברת רודפי צדק", ומאשר יקרו לנו דברי ריב"ל אשר כתב במבוא לפנקס חברה זו, לכן הצגנום פה למזכרת אהבתו לכל דבר טוב ומועיל בקרב אחב"י.

עמך ישראל צריכין פרנסה וכו', לכו והתפרנסו זה מזה (ברכות ג' ע"ב).

„קורא הדורות מראש, מלפנים יחזה דבר טרם יחולל, עד לא תצמחנה הבאות, כבר לפניו גלויות, הוא אלהי יעקב סלה, וירא כי קטן יעקב ודל, וירחמהו עושהו, ויאצל גם עליו מרוחו הנדיבה, ומאהבתו ומחמלתו, ומראש יונקות חמלתו, קטף זמורת החמלה ויאמר: „בית יעקב! זאת השורקה מנטע שעשועי, אותה קחו מידי, כי המו מעי לכם, ונטעתם עלי שדמת לבבכם, ערוגות מטעכם, אכן כי תעש בדים, ופארת תשלח, מפריה תשביעו איש את אחיו, ואני ה' אשקנה לרגעים מטל השמים מעל, ואתם פקדוה נצרוה לילה ויום.

פרשו לחם לדל ליתום ולאלמנה ולגר הגר בתוככם, זרוע לא-עוז תושיעו, החזיקו כל מטה ידו, וטרם ימך לעזרתו חושו, תנו יד עד לא פלאים ירד, השכילו לדל טרם יקרא.

„ידיכם קדש שאו לכל, מהמלתכם מחנינתכם יוחן כל; כי חנות אל על כל מעשיו, ואתם אל תבדילו בין טוב לרע, כי לא לאדם המשפט: אשר ירד במאזניכם מטה, על כף משקלי יעלה מהבל, ואשר בפלס כפיכם ינשא מעלה מעלה, על מאזני משפטי הלא יכבד; יש ישח ראשו כאגמון ונבט לארץ, וכמו יתחסד עם קונהו, והוא נוכל! ואל זה אביט והוא כדג ונוע, וגויתו במים ישטוף, וכל היום אך בשמי יקרא, ותועבות בלבו שבעים ושבע! ויש מטיב צעד, לא ברעש ומהומה, ולא למראה עין, והוא במפעלותיו אחת או שתים יסיק רום שמים, יבוא לגני ויאכל פרי מגדיו.

לכן לילה לכם מחזון, חדלו לכם משכילי עם! אל תבקרו, אל תשפטו, פן תזרעו אל קוצים, וזמרת זר תזרענו תחת זמרת יה".

את דברי אלהים חיים אלו, שמענו מתוך האש, משלהבת יה הבוערת על מוקד לבבנו, וקמנו היום ונתעודד יחד ונאמר: דרך המלך נלך, נשכילה בנתיבתו, ימין וצפון לא נטה, ונבוא היום באותנו במסרת הברית, בחבר משכילים, ושתלנו בקרבנו מטע ה׳ לגפן אדרת, לעשותה פוריה וענפה, והיו עליה להרופה, ופריה לברכה, יאכלו ענוים וישבעו ויהללו את שם ה׳!״.

דברי המכתב הזה לריב״ל בשנת תר״ו שנשלחו אליו מאת החכם הר׳ שמואל יוסף פין מווילנא, יפיצו אור על מעמדו וקורות חייו, גם יראונו לדעת את הכבוד אשר רחשו חכמי העת ההיא להרב הזה, ובתוכם גם החכם שי״פ:

„לא ידעתי אם אוכל הצטדק לפני רום כבודו על שתיקתי זה כמה — כתב החכם הזה — ולא ידעתי אם אוכל להשיב ולהזכיר לו את ידידותנו מלפנים. הן אמנם חטאתי נגדו חטאה גדולה אשר לא אוכל כפרה, וחטא ופשע כזה — אדמה — לא תוכל האהבה לכסותו, כי כדי הוא לקלקל את שורתה — אפס יאמין לי כבודו, כי בדעתי לדאבון לבבי את רוע מעמד בריאות כבודו מאז, ואת הפגעים אשר יפגע בו הזמן הרע, להכותו במחלה אנושה, אמרתי בנפשי, מדוע זה אנכי בא להטעים עליו משא קריאת מכתב, ומדוע זה אנכי בא להכביד עליו מעמס חוב התשובה? ואדוני יסבול וישא מבלעדי זאת למרבה. אכן היום בנסוע ידידי המשכיל היקר השלם המפואר מוהר״ר דוד ליב גאבעל לעירו קרעמניצא, התעוררתי אנכי לדרוש בשלומו ע״י המשכיל היקר הזה, כי הנה ידידי זה הוא אשר מדי קניתי את לבבו, ומדי ארגנו לנו יחד מטוה ידידות נאמנה כל ימי שבתו פה, ונשפוך שיחנו איש בחיק רעהו, הודיעני ידידי זה את כל פרטי תהלוכות ביתו, את דרך חייו ומעמדו, הכל את אשר כלתה נפשי לדעת, כי כן תערוג נפש איש יודע לדרוש בכל פנות המשכילים הגדולים אשר בעת הרחוקים ממנו, ולדון את עיני דמיונה בכל פרט ופרט, למען יצויר לפניה הציור השלם מנפשות הגדולים האלה, ולמען נוכל לדעת את חיי נפשו וחיי חמרו כאחד, וימלא המשכיל הזה ידידי כמימי נעורי אחר חפצי זה, ובספרים טובים ובצבעים מצהילים צייר לפני את תכונת כבודו, ובלב נאמן שוה לנגד עיני את תהלוכות למודיו ומעשיו, וישמח לבבי, על כן בנסעו ממנו ובשובו לעירו עיר כבודו, עמדו ויהיו לפניו כל הזכרונות הנעימות אשר הטביע בלבבו, ויתקומם גם זכרו זכר כבודו לפניו, ותכל נפשי לצאת הפעם לקראתו לדרוש בשלומו, ובטובו וביושרו בטחתי כי לא יכלימני ידידנו המשכיל היקר הזה. הוא יספר למעלתו מן רגשת הכבוד אשר אנכי נמלא תמיד לזכרו, ויצייר לפניו — כאשר צייר לפני — את תכונת רוחי הדופק באהבה ורצון אל כל שוחר טוב בעמנו, וביחוד אל כבודו אשר הוא הראשון אשר הפיץ קרני אור ההשכלה בארצנו ארץ רוסיא בין אחב״י, בהעידו בהם תעודת אמת, בהקימו בית ביהודה, ובשלחו שרשיו על לבנון הר מקום מקדשנו, ובהודיעו אותו ידידנו זה כמו מתכונת רוחי ונפשי, אקוה כי יוסיף מעלתו שנית ידו להקים את ברית ידידותנו מלפנים, והיה זה שכר דורשי טוב ושלום.

מן החדשות אשר יתהוללו תמיד על אופק בני ישראל בארצנו, בלי ספק נודע לו ביתר שאת מאשר אוכל אנכי להודיעו, כי מה ידעתי ולא ידע מעלתו? על כן אין בידי מה להביא חדש. המשכיל היקר הזה יודיעו מבוא השר הגדול ליהודים שארנו וכבודנו ר׳ משה מונטיפיורי, והגבירה המהוללה יהודית ומליצם החכם המפואר לעווי לווילנא, וממעלליהם כל ימי היותם פה עירנו; ליהודים כסויי אופל וצלמות היה אור גדול, שמחה תקוה ותוחלת, כי מי מלל ליושבי ווילנא

לראות אור פני משה מאיר בתוכם? הימים אשר היה פה עמנו יעמדו לזכרון עולם אחרינו, ולדור דור לא ימושו מפי זרע זרענו, ותהלה לאל גם אנכי התענגתי להתחמם בקרן שמש צדקתו האדירה, ובין משכילי עירנו התכבדתי גם אנכי לדבר עמו אודות הכלל, רבות ונשגבות, תקות רבות נלוו לנו בכנפי עתידתנו. החכם המפואר לעווי שאל ממנו על שלום כבודו ועל כבוד תורתו.

נפשי דאבה מאד כי ספרו פתוחי חותם אשר ראיתי ביד מוקיר הרב החכם ר' מרדכי נאטאנזאהן מצא מכשול לצאת לאור ע"י הפקודה בדבר הדפוס".

בחדש סיון שנת תר"ו נשלחה ברכת שלום מאת החכם ריב"ל ועוד י"א אנשים מראשי עדת עיר קרעמניץ להשר האדיר מו"ה משה מונטיפיורי במכתב כדברים האלה:

„כשמש לאור יומם וכירח לנוגה לילה, נתנך אלהים לעמך, לגרש מאפליה, להאיר מחשכים, כי לפניך איש קדוש תרוץ דאבתו ונס יגונו ואנחתו. מקרני הודך והדרך נגהו ועברו ענני עלטה אז בצאתך בשדי הגרים. בצעדך בארץ יה משכנות אלהי ישראל, עת צלמות כסתה שם את נאות יעקב, ומשה נגש אל הערפל ולבני ישראל היה אור במושבותם! כי בכל מקום מדרך כף רגלך בו, מלאכי אלהים לפניך יהלכון; על כן עמים יהודוך ויכבדוך כל מלכי ארץ ורוזניה, ואחיך עבדיך מכל עבר ישתחוו לך, והם תכו לרגליך, ובשפתי רננות יברכוך, אשרי יודעיך רואי פניך העומדים לשרתך, ישאו מדברותיך, ואנחנו עבדיך נגילה בך לשמע אזן, ובהדרת קדש נקוד לזכר שמך. אפים ארץ לך נשתחוה ארונינו ממרחק, והפעם נשיש על אחת משנה, כי שמש צדקתך סובב אל צפון אדמת מגורנו, לשכון כבוד בארצנו, אף חציה יתהלכו למו, והיא תפרש כנפיה, שואף זורח הולך וקרב באורה גם עדינו, וכבר הביאך ה' הלום ארץ רוסיא שרתי במדינות, ויתנך רוכב שמים להסד ולרחמים לפני ארונינו המושל האדיר הקיסר הגדול, החכם והחסיד ירום הודו וכסאו יגדל"

„לזאת קדמנו גם אנחנו אחיך ועבדיך — תושבי עיר קרעמניץ בנפת וואָלין — ויצאנו לשחר פניך איש אלהים! בספר, בין רבבות אחינו השואפים אליך, ובין המון צבאות ברכותיהם אשר יגישו הם, הגשנו גם אנו מקירות לבבנו תודה וברכה לך, ונפרש כפינו לאל גומל כמפעלים, לחלות פני עליון בעד הייך ושלומך, ובעד חיי הכבודה ושלומה, היא זוגתך נות בית הגברת, עטרת תפארת, גלת הכותרת, גפן אדרת, צדקתה תעמוד למשמרת, כי בשלומכם שלום על ישראל, בעוזכם ישמח בית יעקב, ובישועתכם תושע יהודה הגוי כלו.

אל שופט צדק! זכור חסדם, ולדור דורים צדקתם אל תמח, שנים תוסיף למו על שנים, וירבו כחול ימים, כבודם תגדיל, ומהודך עליהם תשוה, למלאות בהם דבריך על ידי חוזך לאמר: וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה, ונודעה יד ה' את עבדיו".

„אל צדיק! גם את אחינו הלוי איש חסידך הרב החכם השלם, דומיה לו תהלה, כבוד קרושת שמו דמשק אליעזר לעווי ההולך לימין משה נאמן ביתך, גם אותו תפקוד לשלום, אל תשכח אל מפעלהו ועבודת קדשהו, יראה זרע יאריך ימים, וכירח יכון שם צדקתו סלה".

„אדון מונטיפיורי אלוף דורנו! הואל שא ברצון ברכתנו, הלא ממקור הלב נובעת, ואם אין די באר בשפת בשר, הרואה ללבב חלף מלים יקח הגיון. הננו עבדי ה' ועבדיך, הכותבים וחותמים בפקודת כל העדה הקדושה דקהלתנו".

מכתב ידידות לריב"ל מהרב אש"ל החכם הורוויץ מעיר בראדי (משנת תר"ז):

„מה עצמו השמחות אשר התאחדו והתלכדו בפתחי אגרתך הנחמדה אשר קבלתי ממך פתאום, ומה גדלו באיכותם, בראותי כי קניתי איש את ה' כמוך. החוקר לכל תכלית תורתו וחכמתו, לקשרו אלי בחבלי ידידות, ולבוא אתו בקשר חלוף אגרות. ובמה קניתיו? בפרי תנובות תבונתי, בילדי רעיוני אשר חנני ה'. שלח לי בטובך את ספרך בית האוצר, ולה' אחלה שתבלה ימיך בטובה ושנותיך בנעימות, ותוכל לעסוק בתורת ה' מתוך הרחבה ותפיץ אור החכמה בקרב ישראל".

מכתב מהרב החסיד ר"א טריסקער אל ריב"ל:

„בעז"ה יום ו' עש"ק וארא תר"ז פ"ק טוריסק: ההרים ישאו שלום וברכה מאלהי המערכה, אל כבוד האי גברא רבא, הרב החכם המפורסם, לו יד ושם בכל החכמות, איש הכי נכבד בעיני אלהים ואנשים שרי המדינה, ידידי ואו"נ בלונ"ח ש"ב חביבי כש"ת הרב מוהר"ר יצחק בער נ"י.

מכתבו מז' חנוכה הגיעני לנכון כתוב משני עבריו בעט סופר ספרא רבא. ומבותלי דבריו ראיתי כי הוא או"נ כרע כאח לי. אולם הנרגן בחלק שפתיו שם עלילות דברים לפני הדרת כבודו אשר לא שערום עשתונותי. ומעולם לא עלה זאת על לבי. גם לא שמעתי מי ומי ההולכים לפני תמיד שמץ מנהו עדי בשחק אמונה. ובפרט אשר נודע בברור מבטן מי יצא הקרח מאיש כלוא במאסר ל' אשר על ידו באה הפקודה לשרי הממשלה ועשו כמצווה עליהם ולא מצאו בי עון כי זך וישר פעלי וחף אנכי מפשע. בזאת אבוא ואתפלא על הדרת כבודו. כי לאיש כמותו אשר אהבת ישראל תקועה בלבו מהראוי כי גם בהרחב הזמן לא יכנסו בלבו דברי חנפים וכו'. דברי ידידו ש"ב הדו"ש באהבה אברהם בן א"א מו"ר הקדוש האלהי זצ"ל".

לריב"ל מאת החכם אריה ליב מאנדעלשטאם (משנת תר"ז):

„עברו מועד מועדים עד אשר ידעתי אל נכון כי יש את נפש הפקידים בקיעוו למלא את ידך לכהן בזיטאָמיר, ולכן אבקשך להגיד לי פשר הדבר, ואם כשר הדבר לפניך, אלופי! סלח לי אם אהלה פניך הפעם, אשר תשים אל לבך לקנות גם את לב זקני עמנו כאשר קנית את לבות בחורי הדור החדש, לא לגנוב את לב העם, כי אם לקנות אנכי שואל מעמך היום, לקנותו באהבה ברחמים כאש קניתני בחכמה ובמליצת האמת. זה לא כביר שלחו הנה דוגמא מהעתקת התלמוד ממסכת סנהדרין, והמלאכה יפה עד מאד. המעתיק הוא

מתלמידי האוניווערזיטעט בקיעוו ושמו פּעָדראָוו , ההקדמה מלאה אמת וחן ע"פ הקדמת הרמב"ם ז"ל , ובכולה אין לא שנאת הדת ולא חנופת אנשי כזב, עד אשר היה הדבר בעיני לפלא; אם ידעת את האיש, הודיעני מי הוא ומה מעשהו בארץ ע"פ דרכי המוסר והנמוס".

תוכחת מגולה מריב"ל להחכם הר' בעריש טראכטענבערג (משנת תר"ז):

„דע ידידי כי התודה למטיבי שמורה בלבי בכל עת, אחד המרבה ואחד הממעיט שניהם רצוים לי ואהובים, ולא יבוכר בעיני העשיר על הדל, כי לא אל איש לשקול בפלס המשפט ערך המתן לערך נותנו, כי מי זה ינבא מה במטמון רעהו? ומי ידע הפזור הרב אשר יתן זה בסתר לאוהביו לרעיו לגואליו וקרוביו? עתה אבוא להלחם אתך הפעם, לא בחיל ולא בכח, כי אם בשם ה' צבאות! אזכיר מעללי ימי נעוריך, עת המדע והחכמה היו שעשועיך, טרם נר ההצלחה הופיע בנגוהות על ראשך. בך כל משכיל כל אוהב תושיה כקטן כגדול, מצא אוהב, מצא ריע, אף עזרה בצר לו, ולי עבדך נפל אז חבל בנעימים שכם יתר על כלמו, כי כאח מלדה עמי התהלכת, ולמכסת בית אביך מניתני, ועתה חדשים מקרוב באו לאהלך, שני רעים צמודים, אהובים וחמודים, אושר ועושר! — יואל ה' ויגורו באהלך עולמים — ומן אז באו בצל קורתך, על סף לבך הנדיב ישכנו, כמו הכרובים ולהט החרב המתהפכת בשערי עדן לשמור את דרך עץ החיים".

„הה! מי יאזרני חיל ואוכל לבוא במגלת ספר זה כחפץ לבבי, אז מלאתי את המגלה הזאת מפה לפה, ובאותי הריקותי כל מעיני, וכנחל שוטף שפכתי לפניך כל לבי, גם אוכיחך ואערכה לעיניך כל משפטי אתך על אשר זנחתני מיום הביאך ה' הלום, הלא בידך טובך, בידך המשרה, בידך הכל; ולוא שני רגעים האצלת למעני, פדית נפשי מחיי יגון ואנחה, האאמין כי שני רגעים אלה יקרים בעיניך מכל חיי רוחי? או כי אלה שני האוהבים החדשים שדוך לב חנות אשר נטעה בך ימין עליון, וישימו תחתיו לב אבן יצוק נחושה? חלילה! הן כביר שמעה אזני יום יום כי רק טוב רק חסד כל מפעל כפיך, עם דורשיך אשר סביבותיך יהלכון, ומה חדל אני כי רק מני טובך הרחקת? אין זאת כי גם בך מצא קן לו משל ההמוני: „רחוק עינים ירחק לב!" ואם אמרתי אזכירך פעם בפעם במכתבי איש רב חסד! חי אני! כי בוש אבוש פן יהיו דברי עליך למעמסה, והשנית: כי כמשא כבד תכבד עלי עבודת המכתב מהעדר אונים, ביגיעת כפים ובזעת אף וקוצר רוח אעמול עדי אכתוב טורים שנים עלי לוח, וכאחד מחללי חרב אשר נפל שדוד בשדי קרב, ועוד בו חיי רוחו, והוא מאדמתו יגבר חילים, ינופף ידו מול איש עובר; כי יקו לעזרו, כמוהו הנני גם אני!".

„למה יאמרו שונאיכם מנדיכם לאמר: אין חמלה במשכילים? מדוע ילעגו לנו בני הסכלות ויאמרו: שוא עבוד החכמה, כי רעה במגורה! משחריה אהבו מות, אשרי בחר בסכלות, היא תסוככהו באברתה, תרכיבהו על במתי ארץ, גם היא תתן לוית חן על ראש מאהביה הזונים אחריה, ורביד זהב על גרונם!

הה! לדאבון נפש כל משכיל אשמעה יום יום כדברים האלה, ואנוד ראש ואדום, באיש אשר אין בפיהו תוכחות".

„זכור זאת אוהב! וסלח לי בחסדך הגדול על תוכחתי המגולה, כי אהבה תחת כנפיה מסתרת, זאת אות הברית בין רעים אהובים, אם יקרה בעיניהם גערת רעם מאלפי חנף וחלקות, ועתה אם עוד יקרה נפשי בעיניך כאשר אקוה, אמור נא בחסדך על המית טרדותיך: הרגעי ודמי! מעט רגע, כי עת לחונן רעי מרחוק כרעי מקרוב, זכור אזכרהו עוד כיד ה' הטובה עלי, ואהי לו לפה מול הנדיבים בעמי, לתת לו חק לשנה, חק ולא יעבור".

„ועתה יקר רוח! אם ככה אתה עושה לי, ותשת לי חק ותזכרני עמך, אז מקירות לבבי אברכך, ועטרות לראשי אענדך, ואקרא לה' בעד חייך, להוסיף ימים על ימיך; גם אתה גם זרעך כלם ישאו ברכה מאת ה'".

תשובה על המכתב הזה לריב"ל מאת החכם ר' בערוש טראכטענבערג:

„בחמשה עשר לחדש זה הוא חדש אדר, יום אורה ושמחה ליהודים, נהפך לרוגז משושי עת בא לידי מכתבך יקר אף נעים. בו הגדלת אותי והעליתני ברום המעלה, מימיני עושר ומשמאלי אושר, ועל ראשי חמתך תרד, כי גבה לבי ולא זכרתי אותך אלוף נעורי ואשכחך. יסרתני ידידי יקר מאלף ואוסר, כי נאמנים לי פצעי אוהב יקר ונכבד כמוך, אשר הנני שותה בצמא את דבריך הנכוחים, ואענדם עטרה לראשי, ומה נעמו לי הימים עת שעשעתי בחברתך, ימיני אשכח אם לא אעלם על זכרוני כל עוד רוחי בי, ומי יתן ותשמע לעצת כל הדורשים שלומך, כי בוא תבוא לעירנו, ותמצא הרבה רעים נאמנים אשר כל מחסורך יהי עליהם ותהיה אי"ה חיים נעימים. ואנחנו נשותח בך ובחברתך ובתוכם אוהבך ומוקירך החפץ ביקרך".

החכם ר' יעקב בודק בעברו דרך עיר קרעמניץ בשנת תר"ז התודע לריב"ל פא"פ, ועד העת ההיא הכיר אותו אך מספריו, ומה קשתה עליו פרידתו בנסעו מקרעמניץ, יוכל הקורא לראות מהמכתב הקטן הזה ששלח אליו בטרם נסעו: „אוהב יקר! שמחתי בראותי פניך כראות פני אלהים, והרגעים האחדים אשר הייתי באהלך, רגעי קדש המה במספר ימי ושנותי אשר על פני האדמה, הרכב אץ עלי מאד ועוד מעט והנני נוסע מפה, ואקוה כי תמונתך ואהבתך הלוני עד בואי לפינסק, ושם אתעלם בספרך היקר אשר כבדתני בו, ואני מה אתן גם לך למען גם אותי תזכרני? רעיוני נבוכים, והנני פה לבדי עד שגם ילידי תבונתי אשר חנני ה' בהם, אשר מדרכם להיות תמים עם אביהם בשכבו ובקומו וגם בלכתו בדרך, גם אותן עזבתי בביתי, עד שהוכרחתי לבוא לפניך כאיש דל מחכמה ומסכן מתבונה, ובמה תזכור היותי אצלך? לכן אהוב יקר קח נא את הטורים האלה כי כתובים המה באש אהבתי, קח נא אותם ממני למזכרת, ותזכור את ידידך ואוהבך באמת, השש ושמח על ראותו פניך".

בחפשי באמתחת הכ"י של החכם ריב"ל, ומצאתי את המכתב היקר הזה, אמרתי לשום אותו כעין נוספות לספר הזכרונות הזה, כי לדעתי יפיץ אור חדש על הפסקוכים שהיו בין הרב המנוח ובין החכמים האלה אשר היתה דעתם רחוקה מדעתו בכמה ענינים, המכתב הזה היה כתוב לאחד מאהוביו הוא החכם המהולל והנעלה מו"ה יצחק בלומענפעלד. ואלה המה דברי המכתב: זה כשנתים ימים הגיעני ממך העתקה ממכתב הרב החכם השלם ריגייו שכתב אליך אודותי, ועתה פעם שנית הגיעתני העתקה ממכתב הרב הזה אליך ג"כ אודותי, ושניהם קבלתי לנכון, ואף כי מחולשת כחי — ובפרט בימים ההם אשר גברה עלי מחלתי — מנעתי מלכתוב אגרות לאהבי אף בדברים הנוגעים לפרנסתי, כי הכתיבה קשה עלי והישיבה, בכל זאת קמתי ממטתי להשיב אותך ידידי דבר, למען הטוב והישר, ובפרט כי מצאתיך לאיש משכיל וטוב, אוהב חכמים והפץ בכבודם, ואיש נכון מבין דבר לאשורו, לכן אמוך בקצרה, ואתה דע לך. א') מדוע שהרב החכם השלם ריגייו הוא נכבד מאוד בעיני, ואני חפץ ביקרו, ואהבה עזה אהבתיו בלבי, ובפרט שראיתי ממכתבו אלי זה כבר שכתב לי החכם הזה, וגם משני המכתבים אשר באו אלי על ידך שהוא יאהבני וחפץ בכבודי, והלואי כמותו ירבה בישראל, כי הוא מאנשי הסגולה המכתירים את עם ישראל. ב') אם החכם הזה פגע בכבודי חנם בפומבי בדבר האלף, מדוע השיב אחור ימינו לפרסם ג"כ בפומבי כי שגגה יצאה מלפניו לחשדני חנם? ג') לא אדע מדוע מיחם אלי החכם הזה אמונה במציאות השדים? האם לא אמרתי שם בספרי ב"י שהאמונה זו לא נולדה על ברכי ישראל ובאה להם מאת הגוים הקדמונים? וכמדומה לי שבהשכל כתבתי שם מה שכתבתי בכדי שלא לפגוע חלילה בכבוד רבותינו חכמי התלמוד שהאמינו במציאותם, וחכם כריגייו היה לו לשים לב להבין דבר לאחריתו, הלא מחבר גדול הוא, ומי יודע זולתו כל עניני המחברים והלוכותם המשתדלים לקחת נפשות כפי הזמן והמקום, ושלא ירבה בכל זאת מחלוקת בין הכתות המתנגדות בדעותם ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב, וכן בכל דבר שכתבתי שם בספרי זה בענין הדומה למציאת השדים, אם היה מעיין בו החכם ריגייו בעין חודרת ובדקדוק מגומגם אז היה לו שוכר לחידתו, כמו שמצאו רבים וכן שלמים את חידתי בקראם כל ספרי מהחל ועד כלה בשום לב ולא לסירוגין. ד') וכי האברבנאל ובעל מעשי ה' והחכם ביבאגי ור' מנשה בן ישראל וזולתם המונים מן החוקרים האחרונים (ולא אזכיר הקדמונים) שהאמינו במציאת השדים לא היו חכמים בעבור זה? ובהפך אם הרבה אנשים פחותי הערך מלצני הדור אשר בהיפקרא ניחא להן, ונעורים מכל חכמה, אם גם המה מתהללים בשער לאמר: נקיים אנחנו מכל אמונה הבלית וישימו תהלה במציאות השדים, האם לחכמים וישרים וצדיקים נחשבים בעבור זאת? ה') ואם החכם הגדול רבינו משה מדעסויא ז"ל בביאורו שכתב על פרשת בראשית (כי הביאור שם בסדרא זו הוא מעשי ידיו ממש) אמר על הכרובים ולהט החרב שהכוונה בהם מלאכי חבלה, (ר"ל שדים, מזיקים) האם בעבור זה נאמר שהאמין במציאותם? ו') מה שרומז החכם ריגייו (בשני מכתביו אליך שהזכרתי) אל אגאללען של ידידי החכם הגדול לבי ישראל יאסט, וכוונתו אל הקריטיק הנמצא שם על ספרי ב"י, ידע כי יד החכם יאסט לא היתה במעל הזה, כמו שהתגלגל לפני במכתב החכם הזה, ואמר שבחפזון עשה זאת, גם לא היה

בידו ספרי בית יהודה לעיין עליו אם הבקרת זו יש לה יסוד, ואמר בלבו, הלא יבואו מבקרים אחרים חכמים ויבקרו את המבקר אם הביקור שלו הוא שלא כהוגן. ז׳) וכי לא יודע עדיין החכם ריגייו מי הוא המבקר הזה? הלא כל איש היודע את המבקר הזה ימלא שחוק פיו לאמר: הגם זה בנביאים? ואנכי חי נפשי! שלא ידעתי ולא אדע עדיין פנים בפנים את המבקר הזה אשר מושבו בעיר בראדי, סמוך לעירי חמש פרסאות, אך כל המשכילים הנכבדים מבראדי ומהם חכמים מופלגים, כתבו אלי וגילו אזני, מי ומי הוא המבקר הזה, ובקשו ממני לבלי תת לו מענה על חלומותיו ועל דבריו, כי לא לכבוד יהיה לי ללאוס עם איש כזה, ועל כן החשיתי ולא השיבותי דבר. ח׳) מה שמתפלא עלי החכם ריגייו שלא קריתי ספרו של הרב החכם המפורסם ניינער, עד שמתפלא על זה יתפלא יותר שלא זכיתי עדיין לראות ספרי כרם חמד וגם ספרי בכורי עתים, והנני נשבע לך בחי העולם שמכל הספרים החדשים לא ראיתי כ״א שנים או שלשה, וזה לי יותר מעשרים שנים אשר באתי עיר קרעמניץ מקום מגורת אבותי, עיר העומדת רחוק מדרך המלך, ואנשיה אין להם שיח ושיג עם יושבי חלד, ומתפרנסים זה מזה בעירם, ואין עובר ושב בעירי, לדעת איזה הדשות מספרים שיצאו לאור, וכל עסקי רק בספרים ישנים הנמצאים בעירי אצל אחד מאהבי, ובביתי אין ספרים כלל, ואין לשער גודל העמל שיש לי יום ביום לשלוח אחר ספר לשאול, ולהחזיר לבעליו ספר אחד שיתן לי ספר אחר, ותאמין לי שאף גמרא אחת או חלק משניות אחד הנני עומד ומצפה לפעמים כמה ימים עדי יגיע לידי, ואין קץ לעמלי, כי בכל שעה אצטרך לכמה וכמה ספרים לענין אחד לעיין עליו, והנני עומד וממתין עליהם לפעמים כמה ימים רצופים, כי לפעמים אין האיש בביתו, ולפעמים אין לי את מי לשלוח, והאיש הזה שיש לו הספרים מתגורר רחוק מביתי, כי אנכי מתגורר בקצה העיר והוא בקצה השני, וחוץ האיש הזה בעל הספרים, ריקה העיר הזאת מכל ספר ישן ומכל שכן ספר חדש; ומכל חכמי הזמן נודעים לי רק בשמם, וספריהם לא ראיתי ולא ידעתי. ט׳) אין לי מי שיכתוב לי דבר מה, ואנכי בעצמי לא אוכל לכתוב כלל, כי קשה עלי הכתיבה היתרה, כי צריך לזה כח ויגיעה, ועי״כ לא אוכל לכתוב מכתב לשום אדם, כי המכתבים צריכים שיהיו כתובים שירוץ הקורא בהם, וכל אות ואות מבוררת ותמה; כי כל הענינים שאני כותב לעצמי, לא יוכל לקרותן איש זולתי, כי אינני מדקדק אז על כתיבה תמה, וכאשר יפלו מאצבעותי כן יהיו, כי רק למעני הם. י׳) מעמד בריאותי ומעמד פרנסתי נודע לכל, ובלתי ספק גם ממך לא נעלמו.

הן אלה עשרת הדברים יספיקו לך ידיד לבי להשיב מענה לכל שואל אשר ישאל אודותי בענין זה, וביחוד יספיקו לידידנו הרב החכם השלם יש״ר. ומה שיש ביני ובינו בענין איזה שאלות בספריו או בספרי, אין זה נוגע לא לשנאה ולא לאהבה, כי תורה היא וללמוד אנחנו צריכים, ואוכל להבטיח את הרב החכם הזה, כי מקירות לבי אהבתיו סלה, ואענד אותו עטרה על ראשי כל ימי צבאי, והנני מתכבד בשמו ובספריו, וחפץ אני באהבתו כל הימים, וכפי פרושות השמימה להעתיר בעד חייו ובריאת גופו, ויואל ה׳ ויחייהו ויאשרהו נצח להפיץ תורה והכמה בישראל. ואתה ידידי! היה בטוב, ויתן לך ה׳ שלום וברכה, כחפץ ידידך החפץ בידידותך ואהבתך.

פרק יג

למנצח לבן יהודה משכיל. — מבוא אל הפנקס דחבורה קדישא בקרעמניץ. — מטרת החברה והוסדה. — בהבנת ענין אחד בסדורי תפלותינו להח' זייבערלינג.

למנצח לבן יהודה משכיל[1])

עושר וענות, שבי ופדות, רפיון וכח, יגיע ונוח, עונג וכיד, אושר ופיד, נדים נעים, הולכים ובאים, יחדשו יוסרו, יחולפו ויומרו, מאיש לרעהו, מאחד לשנהו.

על התמורות, נעים זמירות, התפלא תמה: „הרע למה? אך להבל נברא בתבל!" וקול ענה משטי מעונה: לחננכם יצרהו, לאשרכם שמהו, צדקה תזרעו, וקציר תשבעו". ואלה המה דברי המבוא מפנקס החברה הזאת:

„איש כי יפליא עשות חסד עם רעהו, בכל חסר כי יבואנו, אם רעב רעבונו ישקיט, ואם צמא ישקהו ירוהו, ויחל, מזורו יגהה, ואת מערומיו יכסה בגד. בכסף פדיומו מיד צר יגאלנו, וכל תגמולוהי אשר יגמלהו לחמלה עליו, האיש הזה צדקת ה' עשה, ופעולתו רבה לפני כס יה!".

אך מפעל זה אם כי יקר הוא, הלא רק חסד יקרא! יען בגמולה זו מרעהו החי. הלף יקוה קחת, מחר הגלגל יסוב על צירו, העשיר ידל, והדל יאשר. ממסגר האסיר יחפש, והחפשי בכלא יאסר. החולה יחליף כח, ורב אונים יחלש; כי חליפות וצבא בתבל ארצה, אז אל מטיבו רעהו זה שלומת גמול ישיב, גם שלם ישלם חסד משנה".

„לא כן כל חסד כל טוב אשר יעשה האדם וחי עם גבר עמיתו, כתם לשד חייהו ויגוע, שמורות עיניו יעצים, יגיף דלתי ארבותיו, ישטוף בשרו במים, ירחצהו לטהרתו, וילבישהו כתנת ומעיל קדש, בגדי רפאים תלבשת. יתור לו משכן בקרקע בית עולמים, יקחהו ישאהו כנשר על אברתו, ישיבהו לאדמתו, ימגנו אל חיק הורתו אם כל חי! יצב תמרור על גדישו בו יתלונן, ומצבת אבן ירים לזכרון שמו ומפעליו, ויעזקהו ויפקידהו לעתות מזומנות".

„ההוא! הלא יעש פעולת חסדו בלא לב ולב; כי שכר האדם לא יהיה, חדלה תקות שלמונים מרעהו זה, אפס כל תגמול ממנו; כי לא ישוב עוד לביתו, לכן כל שמץ דופי לא ימצא בפעלו, קדש הוא לה', וצדקתו לבדה:

---

[1]) בשנת תר"ז כתב ריב"ל במבוא אל הפנקס חברה קדישא בקרעמניץ את הדברים האלה: „ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרהו" (תהלים ס"א ח') עפ"י דרוש חז"ל בתלמוד ובמדרשים, שאמר דוד המלך למה לא יהיה רק טוב בעולם? וזהו „ישב עולם לפני אלהים", והשיבו ה': „חסד ואמת מן ינצרהו", ר"ל: למי יעשה האדם צדקה וגמילות חסד ובמה יקנה לו עוה"ב? (שמות רבה פ' אם כסף תלוה). ועל ענין זה נוסדו השירים האלה.

היא שכר אמת, על כן לא חסד לבד יקרא, כי אם חסד ואמת [1]) זה שמו לעולם וזה זכרו לדור דור".

„על לב עם ישרון הגוי כלו, מאז לאום היה, פתח חותם החמלה והחסד [2]) ויהי מבטו אך חנות, אך גמול חסד איש את אחיהו, ויתחברו יחד בכל קריה ועיר גדולה או קטנה, חבר גברים, להשכיל אל דלים, להושיע זרוע לא עז. אלה להשביע רעבים, ואלה להלביש ערומים ורבים כמוהם, ויהיו נדיבי עם בכל עיר למפלגות, בכל מקומות מושבותיהם, חבר למחלקתו, וישימו על כל חבר ואספה שרי מסים בגורלות, למועדו מימים ימימה. וכל קבוץ מאלה עושי הצדק והישר נקוב בשם „חברה" ועוד בימי חכמי האמוראים כבר עקבותיהן נודעו" [3]).

כל אלה החברות אף כי כלן טובות ומועילות, כלן קדש ובתוכן ה', יתר שאת אל חבר גומלי חסד עם המתים, לו משפט הבכורה, לשאת שם קדש על מצחו, כי נזיר אחיו הוא, ויהי חק לישראל בכל מקומות מגוריו לקרוא את שם חברה זו בשם „חברה קדישא", ואולם שם חברה א לראשונה בעת הוסדה — בימי רבינו שמעון הגדול, זה לו היום כארבע מאות ושלשים שנה — „חברה גמילות חסדים" כנזכר בתשובותיו".

אל יסוד חברה קדישא בעדתנו גרת עיר קרעמניץ, חלף זמן כביר, אין זכרון לראשיתו; כי ספר המחוקק (פנקס) אשר יסדוהו ידי זקנינו לכל פקודותיה ומצותיה, כבר היה טרף למלתעות הזמן מישנו, וכן משנהו והבאים אחריו, וגם האחרון אשר הגיע עדינו כבר נושן, עליו בלו ויבוא רקב בו.

לזאת קמו הפעם ראשי החברה וחדשו הפנקס הזה, והעתיקוהו לכל חקיו ומשפטיו מעל הפנקס אשר לפניהם, ולכן גם אני הטוב מבעליו לא אחשוך, ולא תהו בקשוני; אמרתי חבר לפעלי צדק אהי, ואחוק דלתות אחדות במבוא. ויהי נעם ה' עלינו ועל כל ישראל עמו, ויקימנו ונחיה לפניו, ובימינו נושע תשועת עולמים".

מריב"ל להחכם ה' יוסף זייבערלינג (תר"ז): מכתבך היקר לי מן כ"ד טבת קבלתי לנכון, והא לך תשובתי בקצרה על שאלתך: ושבור עול הגוים וכו'. כבר נודע שמליצה זו בנויה על הפסוק (ויקרא כ"ו) ואשבור מוטות עולכם ואולך אתכם קוממיות. פה יש לדבר הרבה מאד מענין הזה ויתר הענינים בדומה לו הנזכרים בסדרי תפלותינו, וכבר דברתי קצת מזה בספרי בית יהודה. וגם במכתבי — זה לו שנים — אל ידידי החכם ר' דוד פרענקיל בדעסויא, וביחוד דברתי מזה בספרי המדעים אשר עודם בכתובים, ובקצרה אומר לך יקירי! יסוד סדר התפלה שבידינו — לא נדבר פה מן ההוספות שהוסיפו בכל דור — המיוחס לאנשי כנסת הגדולה, אין הדבר כן, אולם נתיסד תיכף אחר הצלחת החשמונאים, ע"י החסידים וחכמי הפרושים שנתחזקו אז.

---

[1]) החסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול. (רש"י בראשית מ"ז כ"ט בשם חז"ל).

[2]) שלשה סימנים יש באומה זו רחמנים ביישנים וגומלי חסדים (יבמות פ"ח).

[3]) חבורא איכא במתא (מ"ק דף כ"ז).

הנה בעת הזאת היו אבותינו שבארץ ישראל ובסביבותיה חפשים מכל שעבוד ועול מלכות אחרת, והמקדש היה על מכונו, ובכל זאת סדרו בתפלתם תפלות אלו המדברות מן הסרת עול מעל צוארנו, וכדומה לאלה המורות על עבדות ושעבוד וגלות ותפלת שואלי ישראל המציקים למו; כי נודע שעשרת השבטים עוד קודם חרבן בית ראשון גלו למדי ומשם הלאה, ובאו אל כ̄ינא והודו וזולתן תחת עול הגוים עובדי עבודה זרה עד היום, אנשים פראים ואכזרים, כנודע מהם, וגם אח"כ לפני התחלת בית שני נתפזרו אף משבט יהודה ובנימין חלק הגדול למדינות רחוקות ולא שבו אז לארץ ישראל כי אם חלק קטן מהן. וידוע שמחובת היהודי להשתתף בצרות אחיו ולהתפלל בעד הכלל, ולא די לנו אם נחיה אנחנו בטוב ובנעימים, כי איככה נוכל ונראה ברעה אשר ימצא את אחינו במדינות הרחוקות, ולכן גם אז בזמן הבית ובשלותם התפללו הנוסחאות הללו על אחיהם הרחוקים, וכן נתפלל אנחנו היום, וכן מתפללים אנחנו דרך משל יום יום שלש פעמים: „רפאנו ה' ונרפא" ואנחנו כלנו אינגו חולים, ורובם ככלם מאתנו בריאים וחזקים, אבל נשתתף בצרות החולים מאחינו" וכו'.

פרק יד

בדבר נסיעת ריב"ל לפ"ב מהחכם ראובן קאליסער. — אודות זה מהפאפעטשיטעל במחוז וואלין. — רצון המיניסטער בדבר בחינת המורים לבה"ס. — מהחכם מאנדעלשטאם. — לבן יהודה מכתם לכבוד שר ההשכלה אובארוו. — מכתם להחכם מאנדעלשטאם. — מהחכם ר' דוד לוריא. — מכתב להחכם מ"מ ב"ש.

לריב"ל מאת החכם הד"ר ראובן קאלישער מזיטאמיר שנת תר"ז:

„החייתני במכתבך האחרון, בו הודעתני כי הכינות לדרך פעמיך, וכי בוא תבוא הנה אם אך צרור הכסף באמתחתך, קרני אור דבריך שלחת, וינוסו מפניהם צללי ערב ועבי חשך לאשר התרקעו מעל לראשי, באמרם אלי כל היום: איה הבטחת האיש אשר דברת? לא יבוא הנה! שוא תקותך ותוחלתך נכזבה! ותלונת הדירעקט' עליך תהיה. כן דברו האנשים מכירי ויודעי, ואנכי לא נטיתי ימין ושמאל מדבריך ולהבטחתך צפיתי, ואל ה' התפללתי כי יתן לך כח ואונים למלאות אותה, כי אמרתי בלבי: האיש אשר הקדיש כל ימי חייו לעשות את הטוב והמועיל לעמו וארץ מולדתו, אשר הפיץ אור על יושבי חשך אשר לחם את מלחמת האמת והחכמה בחרב עטו, וחצי מחשבותיו אשר ירה מבלי הרף אף רגע תוך מחנה העם ויורה אותו דעת, אשר התנגד מול הקמים על החכמה בעוז רוח בינתו, ובידו אין כלי מלחמה בלתי בטחונו בה', צדקתו תומת לבו, האיש כזה עתה יסוג אחור, כי תושיט לו הממשלה הרוממה יד עזרתה בקדש, חרבה וקשתה אשר לא יקומו לנגדם המון בוערים ורעים, אך רגע — ואינמו? האיש אשר אהב עמו מעודו, למענו ישא ויסבול בוז וחרפה, עוני וחסר כל ויצוע עניו יקר בעיניו מערש רצוף מרבדים, כי על יצועו זה ישפוך דמעות אהבה, כי יבכה את שפל מצב אחיו, האיש אשר כל לבו לעמו, עתה יעזוב אותו, בעת יוכל היות מושיעו וגואלו? איה איפה כל ימי חייו עד כה, הדר מעשיו ויקר פעולותיו, האם כלם לא יעידו ויגידו פה אחד, כי האיש

הגדול הזה גם את נפשו ישליך מנגד למען היטיב לאחיו האומללים, וכי על מזבח אהבת עמו גם את חייו יביא קרבן? ועתה אם בעניו התנשא על אחיו ועל רוב העם בשכלו וחכמתו, העתה לא יאבה לדאות על כנפי נשר ארץ רוסיא, כי תאבה לשאת אותו על אברותיה, למען ילחם ממרום שבתו את אויבי הדעת, ולא יפחד פחד כי יפול שדוד תחת חציהם הטבולים ברעל הרשע; העתה יבחר שבת בשפל כי יוכל לעלות מרום תהלתו ותפארתו? האם ישבור את לוחות ימי חייו הכתובים נכבדות פנים ואחור, ימחה זכרון מעשיו הנכבדים מעל פניהם וישליך במצולות ים השכחה את כל אשר נשא וסבל, אשר חשב ועשה מעודו עד היום הזה? מי זה יבחר לנחול קלון תחת כבוד, להקרא שפל רוח ורך לבב, תחת כי הסכין להראות גדולות וטובות לקנות במו שם נצח: יקר בארם ומנהיג ומושיע לעמו? אלה שמתי אל לבי ולא שמעתי לדברי האנשים אשר הטיחו טיח תפל על יקרת רוחך. ידעתי את מצבך ומעמדך לא נכחד ממני; ידעתי כי הוא אך הוא לשטן לך בדרך, וכי תמלא תקותנו בהמלא צרכיך, למען תוכל לעזוב את מקום מגורתך.

כן שמחני מכתבך ארוני, אך יצא יצאתי אתמול לעת ערב מאת פני הדירעקט' אשר הראה לי מכתב הארון הפאפעטש' אליו אודותיך ארוני. היום הודעתי את הארון הדירעקטאר, את אשר כתבת אלי, ויצוני להעתיק למענך את היותר נחוץ לדעת לך ממכתב הפאפעטש', והנה לפניך דבריו באמצע מכתבו:

Въ слѣдствіе сего, т. е. Вашего представленія о Г. Левинзонѣ, имѣю честь увѣдомить Васъ, Милостивый Государь, что, соглашаясь съ мнѣніемъ Вашимъ о необходимости Г. Левинзона къ принятію участія въ дѣлахъ испытательнаго комитета, я вмѣстѣ съ симъ вошелъ къ Г. Министру Народнаго Просвѣщенія съ представленіемъ по сему предмету, и также прошу разрѣшенія Его Сіятельства выдать Г. Левинзону на подъемъ и путевыя издержки 150 руб. сереб. изъ суммы свѣчн. сбора, съ предоставленіемъ права получить въ послѣдствіи особенное денежное вознагражденіе за труды его по комитету и т. д.

„ועתה הנך רואה ארוני כי כסף לנסיעתך ולשלם חובותיך יותן לך מאת הממשלה, וכבוא דבר המיניסטער הנה, הדירעקט' לא יאחר אף רגע מלשלחם לך, וגם מכתב מהדירעקט' ישלחו לך שנית, ויבקשך לבוא הנה, כן הגיד לי הדירעקט' וכן צוני לכתוב לך. בוא בחיר ה' הנה, עזוב את הארץ אשר שבעת עליה עמל ותלאה עד למדי, בראותך קנאת ושנאת אנשיה לך תחת כי לטובתם יגעת, צברת, אספת חיל רב, מדוע תבלה אחרית ימיך בעוני וחסר כל, על פת חרבה ולבוש קרעים, ואלה יאמרו כי לפי ערכך תגמולך? כי לא ידעו ערכך ולא יבינו אותו, אם לא יראו את גדלך וכבודך בעיני

השרים, כי טחו עיניהם מראות את אור המדע, אם לא יעשו גם נרות כסף ומנורת זהב אשר יפיצו נגהם על החכמה, ואך אז יפקחו עיניהם ויראו יתרונה ותועלתה. מדוע תבלה כה אחרית ימיך בעצב ויגון מבלי הועיל לאחיך, כי למען רפאות מכותם אך בכח הממשלה יוכלו לגהות מזורם, אם תוכל להיטיב אחריתך מראשיתך גם לך גם למו? ואנכי ויתר הדורשים שלומך פה, הננו סרים למשמעתך להקל מעליך עבודתך, אם גם ידעתי כי מלבד זאת לא תכבד עליך, כי לא רבות יעמיסו עליך אדוני, חי נפשי! עפ"י פקודת הדירעקט' הנני שולח לך שני הספרים בשפת רוסיה. בם תמצא את סדר בתי הספר, דבר דבור על אפניו. אם רצונך אדוני כי אבוא אנכי אליך להיות אתך בדרך ולשמור את משמרתי אתך בימי הנסיעה, הנני למלאות חפצך גם בזה".

„ברכתך יקרה לי מאד מאד, כי ידעתי אדוני, כי אהבת אותי וכל בית אבי, אות ברית הוא לי המטבע הזהב עם החכמה, כאשר אמרת, ואות ברית הוא לי עם ארץ רוסיא, ועם שריה הטובים, כי עשו עמי חסד, והנני להקדיש את כל ימי וכחותי לארץ מולדתי ולעשות את כל אשר יהיה לאל ידי לטובת יושביה".

„והיה אתך ה' אלהים חיים, ויתן לך חיים ושלום, ויביאך אל מקום כבודך להיות לתפארת עמך, ולהוציא מכח אל הפועל את מחשבותיך לטובתו ואשרו, כחפץ עבדך המעתיר לאל שדי כי יזכני להיות במסבי ורואי הצלחתך".

לריב"ל מאת החכם אריה ליב מענדעלשטאם משנת תר"ז פעטרסבורג:

„אחרי אשר עצרתי לך זה כמה את מכתבי, הנני לנחמך בשתי בשורות על אודותיך, והיא האחת, שהואיל האדון המיניסטער בחסדו להפקידך על בחינת המורים המתקדשים לכהן בבתי הספר, וזאת היא לך מלאכה נקיה וקלה, אשר לפי רפיון בריאותך לא תכבד עליך יותר מדאי, ולחם ביתך תשיג מאוצר המלך בכבוד. והשנית היא אשר הרשוני לקרוא אותך הנה אלי על שנים שלשה חדשים, אם רק ירשה לך מעמד בריאותך, וכבוא אלי תשובתך, יכתוב האדון המיניסטער להפקיד בקיעוו לתת לך מאה וחמשים רו"כ להכנה לדרך, וכל מחסורך פה עלינו ועלי הוא, רק אל נא תעצר בביתך, ועת לעשות לה'. אם בריאותך היא המעכבת, אז זכר נא כי השרים הגדולים יחרפו נפשם במלחמה בעד עמם, ותמות נפשי מות ישרים כמוהם בעד עמי ומולדתי; ואם יראת לעמוד בפני השרים על כי אינך מדבר גדולות וצחות בפיך כאשר בפי עטך, אז תזכור נא אשר ארון הנביאים גם הוא היה כבד פה, וגם הוא מצא אח לו אשר עמד לימינו; ואם יראת פן תהיה כאיש בודד ומכאובות וידוע חולי, אז תדע כי ידעתי גם אני וגם האנשים אשר עמדי בזה טיב שמוש תלמידי חכמים, ולעומת זה צא וחשוב אשר תוכל לדעת ולהגיד דעתך בדברים אשר לא נתנו להכתב, וגם תראה פנים בפנים את מיודעיך בהמיניסטערסטוואו ונוטרעניך דיעל וכאלה, ולכן אל נא יעצרך דבר, והשב לי תשובתך „הן" אשר אשיב לשולחי אם מה' יצא הדבר".

לכבוד שר ההשכלה בארץ רוסיא אובאראָב, (תר"ח)

לבן־יהודה מכתם.

עַל שֶׁמֶשׁ הַחָכְמָה סַךְ עָב נוֹרָא,
וַיְצַו אֵל, וַיָּקָם מוֹשִׁיעַ וָרָב,
כִּמְעַט נָשְׁבָה רוּחוֹ, וְהָיְתָה אוֹרָה,
וַיִּקְרָא הָעָם: עָבַר־עָב ׀ עָבַר־עָב

מכתם

להחכם מו"ה א' ליב מאנדעלשטאם, (תר"ח)

כִּדְבַר הָעָם אָז בִּישִׁימוֹן סָרָה,
עַל בְּחִיר יָהּ מִמַּטֵּה תִּפְאָרָה,
אֵל אוֹת זוֹ לְדוֹרוֹת שָׂם לְזֵדִים,
מַטֵּהוּ פָּרַח וַיִּגְמוֹל שְׁקֵדִים ·

בְּךָ בָּחַר אֵל, הִפְלָה גַּם מַלְכֵּנוּ.
וּלְאוֹת לִבְנֵי מֶרִי בְּקִרְבֵּנוּ
יֵאָמֵן מוֹפֵת זֶה מִמֵּאָה עֵדִים,
כִּי שֵׁם בֵּית־אָבִיךָ „מַטֵּה הַשְּׁקֵדִים" ·

מאת הרב, החכם ר' דוד לוריא ממינסק משנת תר"ח:

„ארוני! יהי נא טובו עמדי להודיעני ע"י פאסט ראשונה, אם באה הפקודה מאת הממשלה הטובה ליסד מושב הרבנים בפלך זיטאמיר, מי הם יבחרו או נבחרו כבר? ומתי יפתחו דלתי בית משפטם? תקותי חזקה בי, אשר אם עצת ארוני יקרה בעיני הממשלה המחוכמת, לא נפלה אני ומתי מספר המשכילים בידי הולכי חשכים ואין נגה ההשכלה להם, כי עת לחונן שארית ישראל, כי בא מועד אשרם והצלחתם במדינה הזאת.

בטח שמע ארוני מהתגלות בתי הספר אשר להעברים בעיר הזאת, ואני לא זכיתי מאת הממשלה ללבוש משרת כבוד בהם ועלי לבי דוי עד מאד, כי נפשי קשורה בהשכלת עמי, וכל חפצים לא ישוו לי להתועלת אשר אוכל להביא לנערי ב"י כיד ה' הטובה עלי, ופעולתי העצומה ופזור רבושי על ההשכלה יתנו עדיהן כי כוונתי רצויה ולבבי שלם עם כל דבר טוב ומועיל לעדת ישראל. לתשובתו היקרה לי מכל כלי חמדה אצפה בפאסט החוזרת".

מריב"ל להחכם מ"מ ב"ש משנת תר"ח:

„האדם עת כי יבואנו חסר כל, והצר לו אויבו זה עד מות, ולא יוכל מלט נפשו ממנו כי יושב לו בחדרו ובצלו יתלונן. האדם הזה ידרוש יבקש אדם משנהו, לפניו סגור לבו יקרע, ורוח לו רגע, אף כי קצרה יד עמיתו זה לתת לו מושעות, לא מסת כסף ולא עזר זולתו; יען לב האדם גם בזה לבד יקו מצוא הרוחה, בשפוך מרי שיחו אל חיק רעהו באשר הוא אדם כמוהו, בצלמו ובדמותו, והיה כי יקר מקרהו פגוש באדם זה אחד מאוהביו, נחומיו אז יכפלו שבעתים, ידע כי יקח מיגונו מנה אחת אפים, וממעמקי לבו יוציא אנחה ויתן לאלהים כפרו, או מאגלי דמעותיו ינסך לו נסך. אך אם עוד יפליא אתו מקרהו, לפגוע ברעהו זה את בחיר אוהביו, איש כלבבו, ונפש יקרה, והאיש נכבד בעמו, ורמה קרנו בה' כי ברכהו גם בהון גם בעושר גם ברוח נדיבה, אז רוחו תתחדש בקרבו ותחי, יען יקוה בטח כי ידידו זה, ינוד לו, ירחמהו אף יעזרהו ויפלטהו כי חפץ בו, גם יהיה נביאו מול עשירי עם לחלצו מעניו, כי כבד על איש אחד תת עזר שלם לרעהו, אף אם ירב מתנת ידיהו על אחת שבע".

„עורי נפש יקרה, עורי רוח נדיבה! ולעזרתי חושי, כי אין גואל קרוב זולתך, וזכרי נא זאת כי לא לנצח אהיה על מאהבי לטרח, ולא לעולם אטרד יצועי ואזעק מרה כי שב וישיש הנני, עוד מעט — האת מי יתנני יום בואו, כי רק אליו כמה בשרי, עוד מעט ואלך לי אל ארצי ואל מולדתי מקום מגורת אבותי מגורת עולמים".

„הן כלכם ידעתם מעמדי, בנתם מרחוק כל מצבי, כי כמוני כעץ השדה אשר לא יוכל לנוע ממקומו לבקש מזונו וטרפו, אך אל גשם נדבות יחכה, ואם חדש או ימים ימנעו רביבים ומלקוש לא יהיה לו, הלא בעפר ימות גזעו"

„הלא להזכירך באתי הפעם, ואעירך כיונק שדים המעיר בלילה אמו מתנומתה, והיא בדי ששון תחלוץ לו שד תניקהו תשביעהו. ואקוה כי תענני בכל קראי אליך".

פרק טו

להחכם ש"י פין על אודות ספרו „נדחי ישראל". — להחכם ר' מרדכי נאטאנזאהן. — מהחכם ש"י פין. — להרב גאלדשמיד. -- לקורות הדורש טוב לעם ישראל ה' זעליגער מוויטעבסק: שירו להנסיך אלכסנדר יורש עצר; תחנוניו לפני הקיסר ניקאלאי; מליצתו בבטול הכאזראדען; ברכתו להקיסר ניקאלאי בשפת עברית ורוסית; הצעתו בדבר עבודת אדמה ועוד דברים הנוגעים להיהודות; תשובה מהקיסר. — בדבר מושב הרבנים בפ"ב ועל אודות הקאמיסיא.

מכתב מריב"ל להחכם ש"י פין בווילנא משנת תרי"א: „מכתבך הנעים מן ד' כסליו העבר בצרוף ספרך היקר „נדחי ישראל" מחברת הראשונה הגיעני לנכון

מעיר דובנא ביום כ"ב טבת. ששתי על דבריך, הגיתי בכל פעלך וברכתיך בשם ה', יישר חילך יקירי ויהי שדי בכסלך ויצילך משגיאה הרובצת לפתח חקירה זו, ודע יקירי! כי החקירה בקדמוניות ישראל היתה מעודי שעשועי וכל מעיני בה, אך מעת עזבתי עיר המהוללה בראדי ואת רעי היקרים בגאליציען ובאתי הלום, ושמתי ערבות ביתי וסלעי הרי קרעמניץ משכני, ואהי בודד כערער, ועם קני אגוע, מן אז קראתי דרור לחקירה זו הנכבדה ואתן ספר כריתות בידיה, אף כי לפעמים בחבורי הקודמים ערבתי לגשת אליה. וסבת הדבר היא העדר ספרים הנצרכים לה, וביחוד ספרים חדשים לבקרים שיצאו לאור במשך זמן הגדול הזה ערך שלשים שנה. מעתה האוכל כבדך למלא חפצך אשר דרשת מאתי לבוא ברוח משפטי על כל פרטי דבר ספרך זה המיוסדים לפעמים על ענינים אשר תפלפל או תלחם עם הקוראים החדשים האלה, ואיך אשפוט אני ודבריהם לא ארע? ולבעבור תדע יקירי כי ספרך קראתי וכי לא להריחך באתי באמת שמאי הזקן, הא לך מעט הערות קטנות שראיתי להתעורר בהשקפה ראשונה: נגד ע"ג מספרך נשענת על משענת קנה רצוץ כזבי הקראים החדשים, המתפארים במתת שקר שמהם למדו אחב"י שלמות לשון עברית וחכמת הפילוסופיא אשר באמת הוא בהפך (ע"ז מביא ריב"ל ראיות חזקות וברורה לנו ידיעת ספרנו להביאם פה). ואל תשכח שהפילוסופיא היתה לקדמונינו מכלל סתרי תורה, וע"כ לא נתפרסמו המעיינים בה מחכמי ישראל. גם את זה חזיתי להגיד לך יקירי, אל תלא בעקב קצת מחברי זמננו הדוברים עתק על קדמונים, וכנגדם הרבו להנוף את החדשים אשר עודנה בחיים, למען קחת מהם התמורה, או מפחד פן יוציאו מתערם חרב הבקרת, כי על כל אלה יביאם דור הבא במשפט.

כאשר עברו עוד ימים מעת הגיעני ספרך היקר ושניתי ושלשתי לקרות בו, התויתי לי על הגליון עוד כמה דברים אחדים ומעטים, אשר מצאתי לפי חוות דעתי שצריכים תקון, ויש אשר לא מצאתי נכון מעיקרא, ויען שראיתי שיקרו בעיניך דברי בענין הזה, כי את האמת תבקש, לזאת הנני שולח לך פה את יתר השגותי, ואתה תשפוט עליהם בחסדך, ואם שגיתי הבינני ואודה לך, (בכמה ענינים היה לריב"ל טענות רבות נגד החכם ש"י פין, אבל אנחנו מצאנו לנכון לבלי תת אותם לפני קוראינו, כי אין כאן מקומם). ועוד יש לי בשנים או שלשה מקומות בספרך להעיר אותך עליהם, אשר לא נדקת בהם, ולא תוכל להתגלל עליהם כי יבואו במשפט עמך, והנחתים ולא דברתי בהם דבר, מפני טעם הכמוס אתי.

ולחותך החכם הר' מרדכי נ"י תפקוד בשלום בשמי, גם תאמר לו שיסלח לי בכבודו, שהטעם שכתב הוא בראש ספרך מדוע לא כתב פלאוויאוס את ספרו בלשון הקדש או בארמית אין טעמו אמת במחילת כבודו היקר לו, כי פלאוויאוס כתב בעצמו בראשית ספריו שספרו ממלחמות היהודים חבר בלשון ארצו, ומסתמא הוא או לשון הקדש או ארמית המדוברת אז באומה הישראלית, למען יקראו בו העמים המזרחיים. גם מה שכתב חותך מדוע לא כתב פלאוויאוס בעצמו שם טעמה זאת למען יקראו בו היונים והרומיים עיי"ש, וידוע שגם הרומיים כתבו אז עפ"י רוב את ספריהם ג"כ בלשון היונית, כי יקרה היתה בעיניהם לשון היונית, וכמעט כל הרומיים הבינוה, ודע שלשון יונית היתה אז כלשון כוללת (אוניווערזאל שפראכע) כמעט בכל העולם, מזמן אלכסנדר מוקדון והלאה, כמו שמפורסם בספרי ד"ה הקדמונים ורובם חברו את ספריהם רק בלשון היונית אז, ואח"ז זמן רב (ע' ספר שרשי לבנון מחברת ב' צד 217 בהערה ב')

וגם שכח המעתיק שגם חלק גדול מהיהודים אז היינו כל התושבים במחוז אלכסנדרי' כלם דברו אז וכתבו את ספריהם אף ספרי התורות רק בלשון היונית, ורבים מהם ואף מהמלומדים שבהם לפעמים לא הבינו כלל לא לשון הקדש ולא ארמית, ואף בירושלים היתה אז שפת היונית נודעת מאד בין בני ישראל ובפרט בין המלומדים, והדרכה לפי דעת המעתיק הא' היה יותר טוב שיכתוב פֿלאוויאוס אז את ספרו רק בלשון הקדש הלזה, שעפ"י רוב היתה אז לשון הקדש בלתי מובנת לרוב האומה".

החכם ש"י פין במכתבו לריב"ל משנת תרי"א, אחרי שידבר מדברים הנוגעים לתולדות עצמו ואין להקורא חלק בהם, הוא אומר: „אדוני הופיע עלי באור חסדו וירכיבני על במתי התהלה, ואני תם אני לא ארע נפשי אם נאוה לי התהלה הזאת, ואם לפי פעלי הנחילני כבוד, ואנכי מה, מה עשיתי ומה פעלתי. תומתי וישרת לבבי אנכי יורע, כי ממקור לבי פנימה שאבתי ודליתי את כל הגיון ורעיון אשר בא בספרי, טבלתים בדמי נפשי, וטהרתים במים טהורים נוזלים ממעון הרגש, אך את המלאכה ואת העבודה אשר עבדתי בסדור רעיונותי אלה, אין אתי הדעת לערכה ערך ראוי, ולבחנה בחינה נאותה, ולא קויתי ולא יחלתי, כי תפיק רצון המבינים במבנה ספר כזה, והמשכילים על מעשה התבנית, אנכי הריתי וילדתי את התכנית והחכמים ישפטו את התבנית, ומעתה היום אוכל כבד את כבודו אשר הגדיל והפליא חסדו לבוא ראשונה ולהשמיעני טובות לדשן את עצמותי אשר דכאו משן חמת הקנאה, ומי הביאני עד הלום? ודרך כלל אומר לאדני, כי הלילה לי להתקשט בנוצות זרות, ולסכלות גדולה יחשב לעשות כמו בימים האלה, אשר כל חכם מלא עינים לראות ולדעת מקור כל דבר ומאין יתהלכו ובאו, ואנכי בהיותי מרבה כפי יכלתי לצבור ולאסוף אל אוצר זכרונותי חמרים מספרים חדשים גם ישנים, והיה בבואם אלי יתנגשו ויתרוצצו ויתהפכו למוצקים שלמים באין רחב לא מוצק, בפלגות אבריהם וחלקיהם, עד כי לא נודע לי מי אביהם ומאין לוקחו, ובשפכי רעיונותי על ספר אך למען לצאת ידי הבריות הנני עמל עמל רב לבקש ולמצוא את ראשי מסביהם, לבלתי יתנוני כמעול והומץ חלילה; אך הרואה ללבב יודע ישרי כי לא אעשה בנפשי שקר לגעת בנחלת זולתי אף כמלא השערה.

ובזה תמו דברי, ותודתי וברכתי לא תמו, ולא יתמו עוד רוחי בקרבי, על היות אדוני הראשון בחכמי וואלין אשר כבדני באות אהבת אמת, וירהיבני ויחזקני להתחמש כנגד המבקרים למיניהם, ויורני את יקרת המלאכה אשר קבלתי עלי, ואת העטרה הנכונה הנשקפת על פני שדמות תולדות ישראל אשר סביב שתו עליה להשחית חלקה, מהניפי אמת, מעדירי צדק, מעבר מזה ומזה, ותפלתי לאל חי, כי יאריך ימיו ושנותיו בנעימים, ויוציא שמש מרפא והצלחה להאיר את המערב מאופק ימיו ולעת ערב יהיה אור לכבוד כל בית יהודה" וכו'.

מריב"ל להרב גאלדשמיד מגיד מישרים בקרית ווארשא, משנת תרי"א:
„אלופי! אם שמעת, או מספרי המתהלכים בארץ הלא ידעת את נפש מוקירך הדובר לפניך הפעם, כי נפש נענה היא, ולכן טהר לב, סלוח תסלח לי בחסדך,

כי לא אדברה ברהבה ומעטים יהיו אמרי ודלים, אמנם בוך מרעך בו בטח לבי כי בין תבין לאחריתם.

יש תחת ידי חבורים חדשים, עמלתי עליהם שנים רבות בעזר הנותן לאין אונים כח, ואקוה כי אלה ההבורים עולים בערכם, בבשרונם ובתכליתן, על ספרי הקודמים אשר כבר יצאו לאור.

הענינים הכלולים בספרי החדשים אלה שונים המה, מהם: בחכמת הלשון ובחקר תהום הקדמוניות, ומהם: במחקר הדת ותשובות מושכליות אל טענות מתנגדינו הזאבים לובשי עור הכבשה, והמתאמצים לשלול מבית ישראל התורה, המדע, החכמה והכבוד, וכל מפעל טוב, וכחתף יארבו לחית נפשנו, נפת תטוף שפתם, ותחת לשונם מרורת פתנים, ומהם: קצת מליצות אגרות ושירים, ועוד ועוד ענינים זולת אלה, הן אלה פרי עמלי, אשר זכני החונן דעת, יהי שמו הגדול מבורך! וזה כל חלקי בחיים.

עתה באה העת לקבעם בדפוס, להפיצם בישראל, ואני שב חקן, עני חסר כל וכואב, גוי נגש והוא נענה, לא נשאר לי עוד כי אם נשמת אלהי באפי! והן אמת כי גדולי חכמי לב באשכנז וברומה בקשו ממני לשלוח למו ספרי אלה כ"י, והמה יחוו להוציאם לאור, גם ידידי האהוב הח' יאסט הבטיחני להעתיק ספר אחד—במחקר הדת והתשובות הנזכרות—ללשון אשכנז, ולהדפיסו, אך לא אוכל עשות מאומה חוץ למדינה מטעם הכמוס עמדי.

לכן פניתי הפעם אל כבודך אדם יקר רב תבונות! כי רבות שמעה אזני ממך, כי נפש יקרה נתונה לך מאלהי הרוחות לכל בשר, מתן יקר הוא! גם לבך לבב מהמל, וזרועך נטויה תת עזר לכל דכאי רוח, ולהיות ראשון לכל דבר טוב ומועיל בעמנו, כפי אשר תשיג ידך, וגם זאת לא נעלם מאתי, כי דבריך בעיני עדתך הכבודה קדושים המה, כי קסם על שפתיך, מלב טהור וזך תקרנה אמרות טהורות, וכמליצת רבותינו ע"ה דברים היוצאים וכו'. לא אפונה כי תקדיש למען הטוב והצדק איש אמונים, רגעים אחדים, ואושע, וחלק מספרי יצא לאור, אם אך תצוה: יהי אור! ואת הכסף כסף העזר, אשר יורם להדפסת החלק הזה, תחת ידך יהי, עד דרוש המדפיס אותו, ואולי אדפיס בווארשא, אם יהיה בזה רצונך, ואם יש מדפיס משכיל שם, היודע ערך ספרים כאלה, ויודע בטיב מלאכת הבקור בלשונות שונות, כי לפעמים יבואו בספרי מלים או מאמרים שלמים מלשונות לועזיות כמנהג בכל ספרי".

לריב"ל מאת החכם מוהר"ר אליעזר ליפמאן זעלצער מוויטעבסק משנת תרי"ב: „מגוב' מאהליב מעיר שקלאב אנכי, רבתי עם כחמשת אלפים איש הגברים לבד מטף. מעטים המה השמים מגמתם למושכלות וחכמות, ורק אל המרכולת לבם הולך, יודעים מסחר וקנין גם מחוץ למדינה. בעודני נער שמתי לבי להרחיק חשקי הילדות, ושחרתי איזה ידיעות, ואף כי לא היה לי מנהל ומורה דרך, למדתי מעט עברית רוסית ואשכנזית, ובהיותי כבן עשרים וחמש שנה נבחרתי להיות פרנס בעיר, ועלי היתה המשרה הזאת כשבע שנים, את פני העשירים לא נשאתי, והייתי מחסה לאביונים באשר היה לאל ידי.

בשנת 1839 כאשר נסע יורש העצר הנסיך הגדול אלכסנדר ניקאלאיעוויטש דרך עיר שקלאָב, חברתי לכבודו איזה מאמרים קצרים במליצה עברית ורוסית בדרך שיר והגשתים על כפיו קבל עם, ויקבלם ברוח נדיבה במרכבתו, ובנעימות שפתיו אמר: „למזכרת עולם חקוקה בלבי תהי". גם איזה פרטים לטובת אחב"י רשמתי דרך בקשה, ונמסרו לידו אז.

בשנת 1845 בעשרים וששה לחדש אויגוסט, כאשר עבר מלכנו האדיר ניקאלאי הראשון דרך שקלאָב, התחננתי מהדרת כבודו על עמי ואחי באיזה פרטים, וקרוב לרבע שעה זכיתי לעמוד לפני הדום רגליו, ועל כל דבר שיצא מפיו היה אלהים עמדי להשיב כהלכה, אז אמר אלי: „כתבו בקשתכם על הגליון ושימו בידי ואנכי אקראנה". הדבר יצא מפי הקיסר, ואנכי נבחרתי לבוא קרית מלך רב. ביום השביעי לירח פֿעווראל 1846 זכיתי להגיש תחנה ובקשה בספר יכיל איזה ענינים בדבר אחב"י.

ברוח אמץ אשר חנני ה' דרכתי ובאתי גם בסף היכלי שרי המלוכה כמו גראַף קיסילעף, גראַף פיראָנסקי, שר השכלת העם אובאַראָב, גראַף אָרלאָוו, והשר בלודאָף, התחננתי לפניהם לעורר לבם לחמלה על עם ישראל, כמו כן להנסיך גאליצע גענע' גוב' ממאָהליב וויטעבסק וסמאָלענסק, אשר בא בעת ההיא לפ"ב, מסרתי העתקה מהבקשה הנזכרת, ותהלה לאל מצאתי חן בעיני השרים האלה ונמלאו משאלותי לתת רשיון לקופצעם לבוא פעמים לעיר המלוכה מאָסקוי וגם לבאי כחם, ובתוכם גם לסוחרים מגילדע שלישית אשר לא היה נרשה להם מלפנים, גם הבע"ג יוכלו לבוא שעריה, ומעשצאנעם יוכלו לשבת שמה כששה שבועות בלי פ"פ מגגו"ב, והרשות נתונה לבני ישראל מן 15 עד 20 שנה לבוא להתלמד במלאכה בערי הממלכה. הוסרו מחיצות רבות אשר עמדו לשטן לנו מלהאחז בעבודת אדמה כמו הרחק ג' ווערסט מהכפרים. ובדבר הראזראדען התפללתי, כי כנודע היו אחב"י מחולקים לארבעה סוגים, ויתר העם אשר אינם שייכים לאחד מארבעה סוגים האלה לאנשי בטלה (טונעיאַדצען) יחשבו, ותהלה לאל נמלאה בקשתי. בשנת 1851 בעשרים ושנים לחדש אויגוסט, בהיותי ביום ההוא בעיר המלוכה פ"ב, עלה במחשבתי לברך את הקיסר באיזה חרוזים בשפת עברית ורוסית ליום החג, ונסעתי למאָסקוי, אך שם בעצת הגגו"ב גראַף זאַקרעווסקי לא היה המקום מוכשר להוציא מחשבתי אל הפעולה, ונסעתי לבאברויסק. שמה נלוו אלי איזה גבירים מעיר מינסק, ומנחתי נשאה חן בעיני הגראַף אָרלאָוו, ואחרי אשר שאל את פי אדונינו הקיסר יר"ה השיב: כי יפה כוונתנו, אך אשר לא נתקבלו פא"פ האדונים מביאי תודה וברכה במאָסקוי, לא נוכל גם אנחנו לראותו פנים, ויצו שהגוב' ממינסק יקבל מנחתנו וישלחה ע"י הגוב' מווילנא להמיניסטער וו"ד, והוא ימסרנה ליד הקיסר, ובהיותי בפ"ב בשרני הדירעקט' מבית עקד הספרים הגלוי שנתקבלה מנחתנו לרצון לפני הקיסר ויורש העצר יר"ה, ועפ"י פקודתם ינתן לה מקום בבית עקד הספרים למשמרת.

בשנת 1851 כליתי פראָיעקט המכיל בקרבו 82 בויגען בענינים השייכים לאחב"י בעבודת האדמה, בתי ספר ורבנים וכדומה. ומסרתי להגראַף קיסילעף

ביום 18 נאוועמבער ונמסר להקאמיטעט, ותקותי כי איזה פרטים יקובלו ויצאו אל הפועל. מלבד אלה הציע לפני הנסיך גאליצען, אחד משרי הממלכה להיות נמנה בין המופקדים עפ"י פקודת הממשלה לטובת אחב"י. אמנם עוד לא הסכמתי על זה, ואחרי כן אמר לי הנסיך הנ"ל שהיה מהראוי לחבר חבור שלם בשפת רוסיא מה הוא העברי בכלל? על מה נוסדה אמונתו, חובותיו לה' ואנשים, לאשתו ולבניו, הנהגתו ומשפטו במסחר, אהבת רעים כיהודי כאשר איננו יהודי וגם בעניני ההתחתנות (бракосочитаніе) אשר יכלול משפטי האישות כלליו ופרטיו, הכל באר היטב עפ"י יסודי הדת עם מראה מקומות, ואם כי כל זה גלוי וידוע מחבורי כבודו, אבל מעטים המה דבריו זעיר שם וזעיר שם, לזאת אחלי כבודו להדריכני במעגלי צדק ולהורות אותי בהתחלקות עפ"י סדר יאות את הענין הזה למאמריו ופרקיו. גם אבקש שכבודו בטובו יעשה איזה הצעה לחבור זה, וגם יודיעני באיזה ספרים קדש והול אוכל להושע להיות הענין מסודר ומקובל בעיני קוראיו באמת" וכו'.

במכתבו מר"ח שבט שנת תרי"ג כתב החכם זעלצער הנ"ל לריב"ל ומודיע לו כי על בקשתו הנמסרה בעיר האָמעל לאדונינו הקיסר יר"ה הגיעה תשובה בכתב מהגראף אַדלערבערג כדברים האלה: „הקיסר יר"ה צוה להודיעכם כי את אשר יחוק הרעקריטירונג על אחב"י, מטרתו וכוונתו רק להמעיט את האנשים ההולכים בטלים ונעשים למעמסה על שכם אחיהם". הגראף הנ"ל מדי עברו בחורה, הרחיב דברים את החכם זעלצער בסגנון זה, ועוד הוא מודיע כי הרבנים שבו בשבוע העבר מפ"ב. שאלות צדדיות לא נשאלו מהם, ועקר התמהמהם שמה היתה בדבר בקורת תמידית לספרי היהודים. השאלה האחרונה אל הרבנים היתה: למצוא תחבולות במה לבטל הכנופיות מההסידים אצל הרביים שלהם, הרב דהאָמלע ודינאוויטץ השיבו כי אינם רואים בזה דבר נגדיי, והרב דמיטאווי והחכם בערינשטיין מאָדעססא נתנו דעתם ורשמו ששה פונקטען במה לבטל זאת, אך עוד לא קראתי אותם בכתב. הרבנים באו להיכל המיניסטער ביביקאוו לקבל ברכת הפרידה טרם נסיעתם. רצונו היה להרחיב אתם הדבור, אך אין איש אתם: זה חרש ואינו שומע, וזה שומע ואינו מדבר, ולזאת יצאו כאשר באו, ולא היה בידם לתקן מה או לעורר לבב שר ונכבד כמוהו, ונתדלדלה קרן ישראל באין רואה ומבין לראות את הנולד בתחלה לבחור משכילים וידועים לשבטיהם" עכ"ל.

החכם זעלצער הנ"ל במכתבו ללעווינזאהן מכ"ו תמוז תרי"ב מודיע כדברים האלה: „כן באו רבנים ארבעה לעה"מ פ"ב טרם נסעתי, האחד הוא הרב הישיש מוהר"ר יצחק אייזיק עפשטיין מהאָמלע מגוב' מאהליב מבחירי חסידים דליובאוויץ, ויד לו בנסתר גם בנגלה (!) אך דבר אין לו עם המושכלות הנדרשות לפי העת, השני הרב מנחם מלובאוויץ מגוב' מיטאווי מתלמידי הישיבה דוואלאזין, ירא אלהים יודע הוראות ווודע שפת דייץ, אך כאלם לא יפתח פיו בשפת רוסיא. השלישי רב אחד מוואָלין מהבינונים, לא ידע בין ימינו לשמאלו בלשון רוסיא ומצב הענינים להשיב מה לשואליו. הרביעי הוא הסוחר הג' בערנשטיין מאָדעססא ממגולחי זקן יודע אשכנזית צרפתית גם רוסיא, היסטאריע והיעות, אך לא מחשבותיהם

מחשבותיו, ואם כי נבחר לחמישי הרב הגביר מ' זיסיל ראפאפארט ממינסק, אמנם לא בא ולא יבוא.

חשבו לראשונה שהקאמיסיע תקבע ישיבתה בזיטאמיר, אחרי זאת הוקבעה בעיר המלוכה ונלוה למיניסטער וו"ד ודפארטאמענט Иностран. вѣроисп. תחת משרת ג' טאָלסטאָי, והוא לקח למנהל הענינים את הפקיד ראָזען (היה יהודי יודע ומתכוין).

הקאמיסיע הזאת תעלה ברבות הימים לשם ראש הקאנסיסטאריום, ועתה לדעתי יסודר בה רק סדר נכון להרים דגל הרבנות בבל עיר ועיר גוב', ולא תהיה עדת ישראל נתונה תחת משרת הרבנים הנבחרים מפחותי ערך, וכן יוקבע סדר חדש בהלכות נשואין, ולא תהי הרשות נתונה לגרש נשים על נקלה, וכן יתנו עצות ראויות איך לקרב הלבבות מישראל ליתר העמים, להסיר האיבה הרובצת לפעמים בלב איזה מבני אומה אחרת, באשר רואים ואינם יודעים מה הם רואים, קוראים בספרים ואינם יודעים למי ועל מה הדברים אמורים, דברים רבים לקוחים מהכנסיה אשר היתה בפאריז בימי נאפאלעאן. בלי תפונה ישאל הג' טאָלסטאָי איזה דברים מכבוד חכמתו להגיד חוות דעתו בזה".

פרק טז

להמו"ל מחברת „עלת הדש". — קורות ספר זרבבל ותכנו. — לה' רייך אודות הספר הזה. — להחכם ר' דוד לוריא מקורות חיי ריב"ל. — דברי המיניסטער ביביקאוו. — משטיני ישראל.

מריב"ל לחכמי לב כבוד . . . והגלוים להם, המשכילים הסופרים המוציאים לאור מחברת ע ל ת ה ד ש (מר"ח אייר תרי"ב).

את מכתבכם היקר מהוסמ"ש העבר עם המחברת ע ל ת חדש בכתיבת יד, הוא המאסף החדש מקבוץ אנשים משכילים ומלומדים, אשר בדעתכם להוציא לאור בעיר ווארשא שלש פעמים בשנה, אמת כי ראיתי בה כמה ענינים ודרושים ובאורים על תנ"ך, מהם טובים ויפים, ועל עמודי התורה וחכמת הלשון ויסודי הדת בנוים, אך יש מהם שאין דעתי נוחה מהם, אף כי ידעתי בשם מחבריהם למשכילים ומלומדים, ומהם אשר השתוממתי על חזיונם, ואומר לנפשי הם! מה עלתה בימינו? כי כל כך הותרה הרצועה לדרוש ברבים דרשות של דופי, כי תחת יופי, וכמו העראסטראטא (Herostratus) אשר זמם להשאיר אחריו זכרון עולם, ויקם ויצת אש בהיכל דיאנא היא ארטעמיס (Artemis) היכל הנורא בהדרו ובבנינו, אחד משבעת הפלאים בתבל; ככה ידמו היום קצת סופרים עשות למו יד ושם, כי יבואו הרוס דבר המקובל באומה לקדוש וגדול מימי קדם, כלו רבו או קצתו, ועפ"י רוב מסתירים דבריהם, ובעקבה ידברו, רוש מהול בנפת, כאלה הכותבים שלאחר בגלוי או ברמז ובמסתר נגד הנבואה בכלל ובפרט, ומכחישים כל הנסים המסופרים בתנ"ך, והשגחת ה' על ישראל עמו בפרט וכדומה.

נגד אלו מהכותבים אין מהראוי לכתוב, הן הנה שקראם הכתוב: תועים מדרך השכל ועליהם נאמר: כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים. ויש בימינו עוד קצת סופרים אחרים אשר אינם מתערבים בעקרי הדת הללו שהזכרנו, ואדרבה מניחים תמיד בדבריהם הנאות צודקות לחזק העקרים הללו; אך אולת אחרת קשורה בלבם, יקוו לקנות להם שם חכם כי ינאמו נאם במקהלות, בשפה או בעט, הפך המוסכם כבר, ואשר החליטו גם סופרים קדמונים וחכמים מובהקים מאז עד עתה. וע"כ את הגיא ינשאו, וההר ישפילו, יבנו חרבות עולם, ומקדש מלך יהרסו; יסירו את הנזר והעדות מנשיא אלהים, ויעטרו בכתר מלכות קדקד בכור השפחה אשר תחת הרחים, וכהנה רבות תהפוכות חליפות ותמורות נגד המוסכם והמקובל באומה, למען הפליא שומעיהם, הצמאים לחדשים לבקרים, והמה בחשכה יתהלכון. ובאמת נגד הסופרים הללו החדשים ראוי ונכון לדבר ולהרוס בניניהם בכל מה דאפשר, כי מהם יש עוד לקוות פן יתעוררו מאולתם, ועל כרחם יודו על האמת, כלה או מקצתה, או יחדלו מהיום הרם יד נגד המוסכם והמקובל, יען יראו כי הורשו הפיותיהם, וכי רק העורון להיות תמיד כמגיד איזה חדשות לשעתו, וחכם ורבי יתקרי, היה בעוכרם.

ודעו יקירי! כי גם בבאורי התנ"ך להגיד איזה דבר חדש, צריך החכם המשכיל לדקדק מאד בכל דבור ומלה בדקדוק מצומצם מאד, טרם יגיד או יכתבהו בספר. ואף אם נראה לו שיתקן קצת במקומו המבואר מאתו, יחוש ויתבונן היטב פן תצא מזה חורבה בענין אחר או במקום אחר, ולא די בזה שיסכים לו ד"מ אף דקדוק הלשון או ההגיון, או ספור הגדיי או ספור בתלמוד ומדרש או איזה דברי הימים לסופר קדמון חכם, יוני או פרסי או רומי, ולא יחוש אז על רעיונו זה כי ילדו לבהלה, ולא יתעקש ליפהו בקושי והכרח, ולבוש על חסרוניו, אולם יקברהו חי, ובעודו בכפו יבלעהו. גם צריך זה החכם להזהר גם בכתיבתו ובאמירתו, וכמו שאמרו חז"ל: חכמים הזהרו בדבריכם, ובפרט בבאור איזה ענין דרושי בתורת משה הנוגע באיזה מצוה ואזהרה, בהשערות חדשות, אשר יבנה לו החכם לשעתו, בזה צריך עוד זהירות כפולה ומכופלת ושמירה יתרה, פן יזיק יותר מאשר חשב לתקן, וכמו טלאי חדש מחתיכת בגד חדש אשר יעלה החייט על שמלה ישנה, אשר לפעמים תחת המקווה ממנו לתקן השמלה הנושנת, עוד יחדש בה בטלאי זה החדש אשר יתפור עליה, חורים וקרעים חדשים, ככה ממש לרוב באורים חדשים והשערות חדשות לספרי דתנו הישנה, וכמו שאמר הכתוב: כי זקנה אמך.

ובאמת גברה יד החנופה בימינו פה במדינה (וגם מהו"ל) וגם העזות, שאף הנבער מדעת שאין לו מבוא בשום דבר תורה על בוריה, ישתדל בכל מאדו ונפשו להיות נמנה בין המבארים, והכל הביא גם הוא מן הבא בידו, טוב או רע, שלו או אינו שלו, ומי נבער איננו היום מבאר? ומי לא יפקד כהיום בין החוקרים ועיני אנשים מנקרים? וכו'.

ועתה אחי היקרים מוציאי המאסף החדש, מי יתן ויאמנו דבריכם להוציא בדמותו וצלמו שלש פעמים בשנה, אך אנכי אשונה מאד אם יארכו לו הימים, ככל המאספים החדשים. גם המשכילים חכמי לב מווילנא שלחו לי את המאסף כתיבת יד לשום עיני עליו, והם כנוהו בשם פרחי לבנון, ואני יעצתי אותם לכנוהו בשם: „קיקיון דיונה" כי כימי הפרח הזה יהיו ימיו, וכאשר פתרתי כן היה, ויהי מקץ שנתים ימים, אחרי כי הוציאו שתי מחברות, ויעמדו מלדת.

קורות ספר זרבבל (לשנת תרי"ג)

זה כעשרים שנה הוציא בווארשא חכם נוצרי ספר גדול בשני חלקים נגד התלמוד, ונשלחו לריב"ל טענותיו ע"י איש פולנאי מאוהביו, חכם מופלג מחכמי הנוצרים ונכבד בעמו, וזה היה בעת שעסק ריב"ל בחבורו בית יהודה, לעומת השאלות שנשאל בדת ישראל זה כבר, וכתב אז מכתב גדול אל זה המחבר בווארשא ע"י איש פולנאי הנ"ל, והיו בו טענות ותשובות בדרך כלל, והוסיפם על ספר בית יהודה זה, ואח"כ כשתים עשרה שנה ויותר, כאשר צוה השר ר' משה מונטיפיורי להחכם הדאָקטאָר לעווע להעתיק ספרו אפס דמים ללשון ענגליש, ובקש מאת ריב"ל לשלוח לו את ספרו תעודה בישראל ובית יהודה, וכראות השר הזה את טענותיו בספר בית יהודה בחזוק התלמוד והדת, גם את ספרו אפס דמים אשר נעתק בפקודתו ע"י דאָקטאָר לעווע, והדפיסו בלאָנדאָן, וממש בעת הזאת הוציא אז המשטין הגדול בלאָנדאָן את ספרו נתיבות עולם, להראות לכל יושבי תבל, כי כל המשטינים לא ידעו היטב את התלמוד, וע"כ גם שאלותיהם נגד התלמוד אינם כ"כ קולעים אל המטרה, ובא הוא וחבר זה החבור, אשר לדעתו רק הוא החכם והמבין להראות לכל יושבי תבל, כי התלמוד מלא דעות רעות נגד האדם בכלל ונגד דת הנוצרית בפרט, וכהנה וכהנה. והעתיק ספרו זה להרבה לשונות לועזיות, ובאמת עשה ספרו זה רושם גדול בכל הארצות, כי כלם ענו ואמרו: ההבור הזה הוא באמת חבור נפלא, והוא יבטל את היסוד של כל ספרי התלמוד ודת היהדות. השר הגדול מוהר"ר משה מונטיפיורי בראותו זאת, צוה לדאָקטאָר לעווע שיכתוב ללעווינזאהן מכתב גדול, בו בקש ממנו לחבר חבור התנצלות נגד זה הספר נתיבות עולם, אם יש בכח גופו ובכח נפשו לחבר דברים בהשכל ודעת, להעמיד הדת והתלמוד על תלו, ומן אז קבל על עצמו להתעסק בדבר הזה, ובעזר השם יצא הפעם ספרו זה בשש מחברות גדולות, הוא ספר זרבבל. על ידו יוסד היכל ה' אשר הקימו בישראל חכמי הסופרים האלהיים ותלמידיהם נ"ע, היכל שכלו אומר אהבה ושלום למין האנושי בכלל, בהפך דעת המתחכמים מאחב"י וכותבי פלסתר חדשים גם ישנים, ובהפך דעת ראש משטינינו, החפץ להרוס יסודי דתנו ותורתנו שבע"פ, בספרו נתיבות עולם, הכל במענות צודקות לפני כל יודעי דת ודין, בשש מחברות הכוללות ביחד חמשים ושלש טענות ומענות:

המחברת הראשונה בה שליש מחלקות, והוא כמאמר כולל לכל הענינים הבאים ביתר המחברות, כוללת: יסוד שבע מצות בני נח. — יסוד התורה שבכתב ושבע"פ וענין האגדות. — מהדתות בכלל ומדת ישראל בפרט. — מקדמות תורה שבע"פ. — סופרים. — סנהדרין. — חכמי המשנה. — כהנים.

המחברת השניה כוללת: בדבר עולם הבא. — בדבר עם הארץ. — כבוד מורים ות"ח וכבוד אב ואם. — אורים ותומים. — תלמוד תורה. — בן נח. — גוי שלמד תורה, גוי ששבת. — חרות הדעת ואהבת האדם בכלל.

המחברת השלישית כוללת: משתה אסתר. — מצות בני נח. — גר ותושב. — נטילת ידים. — בדיקת חמץ. — ב׳ ימים טובים של גליות. — ערוב תבשילין. — תפלות. — בקצת פיוטים. — ברכת ולמלשינים. — אדום הוא רומא. — סעודת לויתן ושור הבר. — בדבר הפיוטים בכלל ואגדות. — ממעלת עם ישראל. — מתורה שבע"פ בכלל.

המחברת הרביעית כוללת: כשוף ושדים. — מהחכמות והלשונות שידעו הסנהדרין. — אצטגנינות. — קמיעות ולחשים ושיחות. — רפואות וסגולות ומאמרי רבה בר ב"ח. — עוד מענין הלחשים ונחוש. — שבת מצותיה ודיניה, תלמידי חכמים ודיני נדוי. — זכיות ועונות והשובה. — תקיעת שופר.

המחברת החמישית כוללת: זכות אבות. — מנהג כפרות. — חג הסכות. — ויום הדין העתיד. — מנהג הזכרת נשמות. צדקה לעניים. כהנים.

המחברת הששית והיא האחרונה כוללת: בדבר כמה אגדות בתלמוד. — סמיכות. — שלשלת הקבלה. — בדבר הנשים ומצותיהן. — ברכת שלא עשני אשה. — רבוי הנשים. — גרושין. — מאכלות האסורות, שחיטה, בשר בחלב ויין נסך. — דברי סופרים בכלל. — אבלות, דיניה ומנהגיה. — התרת נדרים. — חובת הלב, מילה. — עוד בדבר עם הארץ.

הספר הזה דרוש לכל אשר בשם ישראל יכונה, וגם לכל נוצרי משכיל ומלומד. שתי מחברות הראשונות יצאו לאור הדפוס באָדעססא ע"י יורש ביתו של המחבר ה׳ יעקב ישראל לעווינזאהן בשנת תרכ"ד, והמה מלאות שבושים וטעיות הדפוס המקלקלות לפעמים ההבנה.

באחד ממכתביו כתב המחבר ריב"ל לידידו היקר אהרן רייך כדברים האלה: „רואה אנכי כי נעלם ממך שהסבותי כל מלאכתי מספרי ימין צדקי, ושמתי כל כחותי בספרי הגדול זרבבל. בו הראיתי תודות לה׳ זרוע עם גבורה, חי אני כי לבי אומר לי כי לא היה כמוהו עד הנה בישראל, ואולי שמעת שה רבנים הגדולים מליטא ובראשם הרב ר׳ דוד בוכוועד הנודע, ראוהו ויהללוהו עד מרום, וישלחו לי תשורה זה ארבע שנים עבורו, והבטיחוני להדפיסו ולהעתיקו ללשון רוסיא כנודע להחכמים מאנדעלשטאם וקאלישער, יברכם אלהים חיים סלה".

„על הספר הזה עבדתי יומם ולילה יותר משתים עשרה שנה, אבדתי כל כחותי עליו, אבדתי כל מעין פרנסתי, אבדתי כמעט כל חושי, וכפשע ביני ובין המות עת כי אשב לכתוב או להקור באיזה דבר, כי גם הישיבה קשה לי היום, ובנפשי אני עושה".

החכם ריב"ל במכתבו משנת תרי"ג לידיד נפשו הרב מוהר"ר דוד לוריא מתנצל בדבר ספרו זרבבל, כי לא יוכל למלאות בקשתו לשלוח לו מחצה השני מספרו זה למען ישים עינו עליו משני טעמים: א) כי אין לו ממנו שום קאָפיע, והיה חלילה כי יקרהו אסון תהיה פעולתו ועבודתו שעבר שנים רבות להבל וריק,

ויהיה נמנע גם הטוב הכללי שכוון בחבורו . ב) הכתב על פני הספר כלו—אם הוא לרוב נקי—יש בו מקומות רבים מטושטשים ומחוקים, וכתב על גבי כתב, והוספות על הגליונים וכו׳. במכתב הזה יודיעהו כי הכותב שטנה הוא בעל נתיבות עולם, ונגדו חבר זה הספר זרבבל, ובספר נ"ע הזה יש ענינים ודרושים הקולעים למטרתמו, היינו דברים בדת הנוצרית, אשר משך ידו מהם וגם לא השיב עליהם בברור, כי אין זאת מלאכתו, ומגמתו הראשית היא רק אחת: התנצלות בעד התלמוד ודתנו הקדושה, ומנהגי ישראל אשר זה המחבר מתלוצץ עליהם וכו׳. במכתבו זה הוא מתנצל ג"כ על אפיסת כחותיו, וכי הרופאים מזהירים אותו לבלי עיין בספר כלל ולבלי כתוב מאומה: „ואני כערער במדבר פה—יכתוב ריב"ל במכתבו—מושבי חוץ לעיר כי שם ביתי, כל בית אבי הלכו לגור בעיר אָדעססא המה ובניהם, ואני נשארתי גלמוד ואשה אחת מקרובי, אשה טובה וישרה אשר נשארה פה עם בניה, ואנכי כלכלתי אותם, כי היא ובניה השגיחו עלי בחמלה רבה מאד שאין לשער, והנה בחורף העבר נשתגע אחד מבניה, ועדיין לא עלתה תרופה לשגעונו, והוא היה משמשי וידע כל צרכי, בחור טוב ומשכיל, אשר בלעדיו לא אוכל לחיות, כי יותר מעשתי עשרה שנה לא זזה ידו מידי, ויהי לי כבן, כי גדלתי אותו מינקותו. ועוד רעה גדולה מזו קראתני אח"ז בקיץ העבר, כי אמו אשר נסעה אתו אל בעל שם כמה פרסאות מעירי, ושלחתי עמהם שני אנשים, ויהי בדרך בנסעם, חפץ זה המשגע לקפוץ מהעגלה בשדה יער ולא נתנה אמו אותו, ויך אותה מכה רבה בלב ונפלה מן העגלה ותמת בדרך, ואת הבחור הוכרחתי אח"כ לשלוח אל בית המשגעים לקיעוו, ובניה הנותרים, בראותם כי מתה אמם, הלכו להם ג"כ איש לעבר פניו לקרובים. כלל דבר, אנכי נשארתי גלמוד איש ידוע מכאובות, ועל משמרתי אנשים זרים אשר לא יכלו להשגיח עלי, ואיש איש על עצמו ישגיח לגנוב ולהעלים, ואני מוטל על ערשי. כל אלה הדברים הוסיפו יגון על יגוני ומכאובים על מכאובי. כלל דבר, לא אוכל לעשות שום דבר הצריך עיון, וגם הישיבה קשה עלי מאד, ואי"ה אחר פסח אהיה מוכרח לעזוב דירתי זו, לבא לגור בעיר, ולהתעסק ברפואות מחדש, אולי יש תקוה! יש באמתחתי הרבה חבורים שחברתי וכתבים מכתבים שונים, ומי יודע אם אזכה להדפיסם בעצמי, ויש מהם הצריכים עוד תקון, וכלם בעזרת ה׳ טובים ונכוחים, ואלהים הוא יודע לבבי והוא שהדי, כי כל עמלי בענינים האלו אחת היא מגמתי, לטובת אחב"י ולטובת דתנו, כן תהי־ אחריתי לטובה! והיה אם תבוא עת פקודתי אמסור כל מכתבי אל שני אוהבי פה, האחד ר׳ יעקב ישראל מייזלס, והשני ר׳ יוסף מרגליות, והם יעשו כטוב בעיניהם, כאשר צויתי בהצוואה שכתבתי בימים ההם ומסרתי לידם" וכו׳.

„ובדבר הזה להקדיש את ספרי לאחד השרים הנכבדים האלה אשר נרשמו במכתבו, הדבר הזה צריך עוד עיון וזמן מה, ואשאל על זה ראשונה—אם יהיינו ה׳—את הגראַף טאָלסטאָי בפ"ב. אמת הדבר שהשר הגדול ביביקאָוו המיניסטער הוא יודע אותי היטב ודבר עמדי בקרעמניץ באהבה רבה זה כמה שנים, וכאשר בא לגבולי זה חמש שנה הח׳ מאנדעלשטאם אשר נשלח אלי

ביחוד מאת המיניסטער אובאַראָוו, אמר לי בזה הלשון: בהיותי בקיעוו אצל השר ביביקאָוו, והראיתי לו המכתב מאת המיניסטער כי הוא שולח אותי ביחוד אליך, אמר לי ביביקאָוו: את האיש לעווינזאהן ידעתי היטב, אהבתי אותו מאד וכו' ולכן תשאלהו בשמי לשלום, וכן ידעתי כבמה ארונים שהשר הזה דבר עלי טובות תמיד, וגם עשה למעני תמיד כל אשר בקשתי מאתו במכתב, כי כן אמר לי בהיותו בקרעמניץ: „רשות לך יקירי לכתוב אלי פעם בפעם לעת הצורך, ואמלא כל בקשותיך, יען ארע כי תבקש ישר ונכון". בבואו אז לקרעמניץ שלח אחרי המרכבה ואמר לי: „יש לי לדבר אתך דבר אחד, יען כי שמעתי עליך נכברות, וכמעט באתי לקרעמניץ רק לדבר אתך".

ריב"ל בעוד אחד ממכתביו כותב להחכם הנ"ל כדברים האלה: „כמדומה לי שכבר לא נשאר דבר שטנה בעולם ממשטינים נגד התלמוד ודתנו, מן הקדמונים ואחרונים, שלא היו נגד עיני בעת חברתי ספרי זה בהתנצלות התלמוד והדת אשר פי יקבנו בשם זרבבל; וידע אדוני כי בחבור נתיבות עולם הנדפס בלאָנדאָן ממשטין גדול ומלומד, והוא נגד התלמוד ודתנו, הוא החבור הכולל כל דברי שטנה, וכמעט לא השאיר דבר, אסף וקבץ בו מכל המשטינים שהיו בעולם עד זמנו, ומלא בם את סִפרו זה, וגם הוא חכם להרע, ידע לכלכל את דבריו ולסדרם באופן נפלא, עד שהקוראים בו בהשקפה ראשונה, יתנו עדיהם ויצדיקוהו. ומה אאריך בדברים? יראה נא אדוני להשיגו וידקדק במלותיו, כי הוא הכולל כל דברי שטנה, ואותו בחרתי להשיב עליו, עמלתי שנים רבות, עדי ירדתי לסוף כל כוונה אשר רבות מהנה הסתיר תחת כנפי מלותיו, ומזה יצא ספרי זה בהתנצלות הדת והתלמוד הוא ספר זרבבל, ולא נתקררה דעתי בחבור זה המשטין אף שהוא הכולל לכל דבר שטנה ושאלה. אולם כללתי פעמים רבות תשובות גם נגד יתר כותבי שטנה שהבאתי דרך אגב בהלחמי אתו, ולפעמים לא העתקתי דברי המשטינים זולתו אות באות, גם לפעמים לא הזכרתי כלל שאלותיהם וטענותיהם כי יראתי, ע"כ השתדלתי בהשכל ודעת לבטל טענותיהם מכל וכל וכו'. את מאמרי חזקתי לפעמים בעדות רבות מגדולי חכמי הנוצרים, ע"ז חברתי מאמר כולל לפני החבור הזה מחברת א', הכולל חבור גדול, והוא דרך כלל מענין דתנו וסופרי התלמוד, הכל במועצות ודעת בעזר ה'; וממילא אחר הדברים האלה ויסודותיהן יבטלו המונים המונים טענות המשטינים. ותודה לה' לא עמלתי לריק, כי ספרי זה יעשה רושם גדול בעולם. ולא במתת שקר אתהלל, חלילה לי בזה, כאשר יראה אי"ה אדוני, ואקוה כי יתן עדותו ויצדיקו דברי בעז"ה.

פרק יז

תכונת ספר זרבבל.

ריב"ל בהביאו בהרחבה בראשית ספרו זה ענין נכבד בדבר כבוד מורים ות"ח וכבוד אב ואם, הוא מדבר שמה כדברים האלה: „הנה האיש המלמד לאדם תורה וחכמה ומדות, ומגדלהו בדרכי ה', ומהפך את האדם הפראי לאיש חכם בעל תורה ומדות ישרות, אין ספק שראוי ונכון ומחוייב תלמיד זה לכבדו ולירא מפניו יראת הרוממות, כמו את אביו ואת אמו אשר הולידו אותו כמו שאמרו חז"ל: אביו מביאו לחיי עוה"ז, ורבו (ר"ל מלמדו ומדריכו) מביאו לחיי עוה"ב, וכשנסתכל בענין הזה בכלל, נמצא שיש עוד להוסיף על דברי חז"ל אלה ולומר: שאף לחיי עוה"ז מביאו המורה והמלמד, כי אביו ואמו הביאוהו לעולם הזה רק גולם או בהמה בדמות אדם, והמלמדו יהפכהו ממצב הפראי למצב האדם השכלי, ומחויבים אנחנו לכבד את המלמד כמו שמחויבים אנחנו לבעלי טובתנו אשר עשו טוב עמנו ועם בנינו, וגם הרב צריך להיות ישר וצדיק נוסף על חכמתו ותורתו, ויהיה נקי מכל טובת הנאה, ומפני זה היה הבלתי מלומד במדרגה פחותה בימי בעלי התלמוד, מפני שהיה לו ללמוד (כי למדו אז חנם אין כסף) והוא לא כן עשה, אבל בחר ללכת אחרי שרירות לבו.

ובדבר זה כי חייב איש הישראלי ללמד את בתו תורה, מראה ריב"ל בראיות ברורות שחכמי המשנה היותר קדמונים למדו את בנותיהם המופלגות והמתוכמות תורה שבע"פ ותורה שבכתב והחכמות, אבל לאתר הק באומה ללמד את כל הנשים הוא הבל שאין כמוהו, ורובם מחכמי ישראל וחכמי הנוצרים מודים היום שיותר טוב למנוע הלמוד מהנקבות, כי הרבה קלקולים יוצאים מזה; ומלבד שאינן מסוגלות אה"ז לשום הנהגת הבית וצרכיו יבואו מזה קלקולים רבים להנקבות הללו מקלקול המדות והמוסר, ונראה שמיום היה ישראל לעם לא היו מלמדים את כלל הנשים תורה, רק מדות טובות ומלאכת הנשים.

בדברו בכלל על שביתה ובטלה ממלאכה בשבתות וחגים יאמר: „ואף יום השבת והחגים שמצווים בהם על הבטלה ממלאכה, הוא לא מטעם שיקרה בעיני ה' הבטלה הלילה! אך שני טעמים בדבר: א) לחדש הכחות הגופניות ע"י המנוחה, למען יוכל בימי המעשה לעבוד עבודתו ביתר השאר וכח, וא"כ בטלה זו היא מלאכה, כי ע"י בטלה זו תגדל אח"כ המלאכה. ב) להיות לו הימים האלה הקדושים לחזק כחות הנפש, אשר נרדמו בתרדמה כל ימי המעשה. ע"כ נתנה לו השבתה בימים האלה להתבונן בה' ובמעשיו ובתורתו ובמצותיו ולהעביר על לבו טובת ה' אתו בפרט ועם עמו בכלל, ונפלאותיו אשר עשה ה' בחסדו הגדול לאבותינו בימי קדם בימים ההם, ובפרט יום השבת שהוא זכר לחדוש העולם וזכר ליציאת מצרים, שהיא היתה התחלת הגאולת איש הישראלי בגופני ומוסרי.

בדברו מאהבת האדם בכלל יראנו ריב"ל לדעת, כי נצטוינו על פי תורתנו ועפ"י תורת חז"ל לבלי לעשות רע עם העכו"ם, ואף כי פעמים רבות צוו עלינו להתרחק מהם ושלא להתיחד עמהם, עכ"ז אסרו לעשות עמהם שום רעה כמו עם איש ישראל, ולא זה לבד שלא

לעשות עמו רעה אלא מצוה הישראלי לגמול עמו חסד לפרנסו ברעבונו, לכסות מערומיו, לבקרו בחליו, להספידו ולקברו עם מתי ישראל.

בדברו בכל הרעות הגדולות שעשו עמים רבים לעמנו בכל ארצות אירופא, הוא מזכיר לטוב את ממלכת רוסיא, שלא הרימה יד מעולם לפגוע בנפש איש יהודי חנם, הן אמת הרוסים שאומרים עליהם שהמה מאוחרים בזמן בהשכלת העם מממלכות אחרות, וא"כ ההשכלה האמתית מצאה קן לה ברוסים עוד זמן רב לפני ממלכות אחרות ששפכו דם נקיים חנם, כי יסוד ההשכלה ותכליתה הוא אהבת האדם.

לזכרון שם האיום של האינקוויזיציא האכזריה אשר הקימו נוצרי ספרד, יאמר ריב"ל כדברים האלה: „עוד תצלינה אזנינו מאנקת אחינו ואהובינו אשר ענו שמה בענוים שונים אכזרים יומם ולילה, מהם המיתו במיתות משונות ואכזריות, ומהם המירו באונס, ומהם גרשו מארצם ערומים, אחרי שגזלו הונם ורכושם ועורם מעליהם הפשיטו, ומהם חטפו בניהם הקטנים לביתם, ושלחו אמותיהם לארצות רחוקות, ואת אבותיהם שלחו באניות אחרות למכרם ולהבדילם מנשיהם, וכהנה רבות, ככתוב על ספרי ד"ה לסופרי הנוצרים".

היהודים הללו שגרו אז בשפאניא מפורסמים ומהוללים עד היום בלמודיהם ובהשכלתם המופלגת, בצדקתם וחסידותם, והיו מהם חכמים מופלגים מצויינים בכל סעיפי המדעים, וביחוד בחכמת אלהות ולמודי הדת, ומקושטים בכל תפארת המוסר והמדות, וכנגדם היו אז נוצרי הספרדים משוללי כל חכמה ומדע, גם ההון והעשר היו שם רק אצל היהודים, להיותם סוחרים גדולים, וגם היו יחידי סגולה אז בין היהודים שמה אשר הצטיינו גם בחכמת הנהגת האומה (פאליטיק).

בהון ועושר זה של היהודים התקנאה ההמון מאזרחי הארץ, ובכבוד אשר נחלו מחכמתם התקנאו הכומרים, ומהם היו יחידים אשר נתנו עיניהם בבנות ישראל העדינות והיפות והמשכילות, כל אלה שלשת ילידי התפת הקנאה והתאוה והכבוד הלהיבו את לבות אלה הספרדים נגד היהודים, ויתיעצו הכומרים לעשות בערמה, לכסות את זדון לבם בכנף הדת, והסיתו את דלת העם, אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם, לעמוד נגד היהודים לנקום נקמת הדת, ולכופם אל קבלת דתם באונס, ואשר ימאן אחת דתו להמית, ולא במיתה קלה כי אם אחרי ענויים קשים ימים רבים, וכמה שנים רצופות.

בדברו מנטילת ידים יאמר: „הנה ידוע שידי אדם עסקניות הן ונוגעות בלי כוונה בדבר מאוס ומגואל, לכן מהראוי להיות נזהרים בזה מצד השכל וטבע האדם, וכן באמת נהגו כל האומות המתוקנות לרחוץ ידיהם קודם אכילה. וע"כ היה זה לחיוב גדול אצל הרומיים הקדמונים, לבלי לאכול בלי רחיצת ידים, ולנגבם יפה אחר הרחיצה במפה, ככתוב על ספרי הקדמוניות לרומיים. וצריך להתרגל בברכת נטילת ידים וברכת המוציא להודות לה' על החסד שהזמין לו אכילתו, ובין כך וכך ע"י דקדוק זה ועתות הפנאי, ישים עין על מאכלו ומשקהו, וישתמר מהיזק, גם מזה הוא מרגיל א"ע להיות נעצר בתאותיו הטבעיות, ומרגיל א"ע לסבול קצת רעב וצמאון לעת הדוחק, ובזה יהיה נשמר לפעמים גם מגזלה וחמס, וכן במניעת דבר טומאה ואיסורי מאכלות הטמאות והטרפות שבדת, וכן במניעת הנדה באשתו, ובמניעת עוד דברים כאלה. הוא מרגיל א"ע לפרישות" וכו'.

במה שנוגע למאמרי רבה בר בר חנה יאמר — כי שקר ענה מחבר ספר צ"ע שהמפרשים הבינו מאמריו כפשוטו. הלא גלוי וידוע כי המפרשים אמרו פה אחד שהמאמרים האלה המה

משל וחידה (אלעגאריען) ומפני חידה כאלה היו אצל כל סופרי היונים והרומיים וכו׳ .

כשמדבר ריב"ל על ההומניזם של השופטים בימי הסנהדריא, מראה בראיות ברורות את ההפרש הגדול שעשו חכמי המשנה בדיני נפשות מדיני ממונות, היינו שמטין עפ"י עד אחד לזכות, ועפ"י שני עדים לחובה, ומחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה, והכל מלמדים זכות אפילו תלמיד, ואין הכל מלמדים חובה רק הדיינים, והמלמד חובה חוזר ומלמד זכות, אבל המלמד זכות אינו חוזר ומלמד חובה, וגומרים בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה. היו מקפידים מאד על הריגת אדם, והיו מחמירים רק ברוצח נפשות אבל לא על עבירות שבין אדם למקום .

ובכלל מדבר ריב"ל על התלמוד כי הוא בא לא להחמיר אך להקל, כמו שרואים אנחנו בכמה דינים מהלכות שבת, שבאם לא היו דיני התלמוד לשבת, אז היה באמת קשה לנשוא כל מצות השבת, ובפרט בהיותנו בין העמים, כי לפי פשט הפשוט הנראה בהשקפה ראשונה בתורת משה היה אסור לנו להניח נר דולק בשבת ולצאת ממקומנו, ולישב בלי הסקה בחורף, ולשאוב מים מן הבאר ולתת אכילה ושתיה לבהמות, ועוד המונים כאלה כמו שאסור להקראים, ובזה הורה לנו התלמוד היתרים במה שחקרו ודרשו היטב בתורה.

בדבר תלמידי חכמים מראה ריב"ל עפ"י השכל לאלה המשטינים שמערערים עלינו על הכבוד אשר אנחנו חולקים לרבנינו ומנהיגינו: המלומדים אצלנו בדתנו מעוררים את העם לחזוק הדת, ובגלל זה המה מחזיקי האומה בכלל. בכל אומה אשר לה ממלכה וממשלה יש באנשיה מדרגות ביהם: יש אנשים פשוטים ויש השרים והאצילים, ובהשרים הללו נמצאו ג"כ מדרגות מדרגות, ולנו היהודים אין מכל אלה, וכלנו בעיני האומות אשר אנחנו גרים תחתם במדרגה אחת נחשבים, היינו במדרגה הפשוטה, וכן לא היה באמת בישראל מאז ומקדם, אף בהיותם על אדמתם מדרגות במשפחות, אך זאת לבד שהמשפחה אשר היתה נקיה מתערובות פסול, היא היתה כבודה, והיחוס עצמו הוא היה המדרגה הגדולה, ומה היה יחוס עצמו? איש ירא ושלם, חכם ומלומד, וזה נשאר לנו עד היום הזה, שהחכמה והלמוד ויראת חטא הוא החופש (אדעל) אצלנו.

על לעג בעל נ"ע בענין כפרות יאמר ריב"ל, כי לא היה בישראל ולא נשמע זכר ממנו לא לבד במשנה וגמרא ספרא וספרי ומכילתא וכדומה, אלא אפילו כמה מאות שנה אחר חבור הגמרא, וגם בזמן הרמב"ם עדיין אין זכר למנהג זה, והתחיל זה המנהג בזמן הרשב"א תלמיד הרמב"ן כנודע לכל, והוא זמן ערך חמש מאות שנה בעיר אחת בבארבאריא. והרשב"א לא אחר לבטלו מפני דרכי האמורי .

מנהג הכפרות הלא תכליתן טובה מאד, כי יהיה לעניים מה לאכול בעיה"כ לפני הצום הגדול, אשר יוכל להביאו לפעמים לסכנה גדולה, ומה יעשה עני ואביון שאין ביכלתו לקנות לו עופות, ואין לך באמת כפרה גדולה מזו להאכיל עניים רעבים ומסוכנים, ומנהיגי הקהלה חזקו את המנהג הזה, כי יש ממנו הכנסה גדולה, והיא נצרכת לצורך הקהלה לטובת הכלל .

בדבר הזכרת נשמות יענה ריב"ל לבעל נ"ע אשר יתמה על היהודים כי המה מתפללים במועדים בעד המתים שכבר מתו את התפלה הידועה, כדברים האלה: „המנהג הזה מהזכרת נשמות היה בתחלה בארצות אשכנז, אחרי שסבלו היהודים שם פעם בפעם מיתות אכזריות ומטבח אחרי מטבח, ונהרגו אבות על בנים, ועקר טעם זכירה זו להכניע לבו של אדם בזכרו אלה

שכבר עזבו חלד ויצאו בנת שלום, וכל זה מעורר לב האדם למאוס בהבלי העולם ולאחוז בטוב וצדק, וא"כ עקר יסודתו היה לא למען תקון המתים ולטובתם, כ"א לתקון החיים ולטובתם, ר"ל: לא לטובת הנזכרים כ"א לטובת המזכירים (עיין זרבבל מחברת ה' כי נכבדות מדובר בם).

בענין צדקה לעניים מביא ריב"ל ראיות חזקות מתנ"ך וספרי הסופרים הקדמונים על דברי התול והוללה של בעל נ"ע והומר: כי חכמינו ז"ל בהזהירם על מעשה הצדקה, נשענו על דברי תורתנו הקדושה אשר הזהירה מאד על איסור קרבת עובדי עבודה זרה: „השמר לך פן תנקש אחריהם" (דברים י"ב). הנה העני המדוכא הכר להם ונעזב עזרה הוא ואשתו ובניו, אם יקבל טובה לעזר פרנסתו מעובד אלילים, ויקרבהו פעם בפעם, וישמיעהו טעותיו בדת, וזה העני לא יוכל העז פניו להתנגד בטענותיו, אבל יהיה מוכרח לשמוע כל דבריו, ומעט מעט אולי יכו דברי בלע אלה שרש על תלמי לב העני המדוכא זה או בלב אשתו ובניו וילכד במכמרתו ויאבד דתו ואמונתו" וכו'. האדם אשר יעשה רק טוב וחסד עם רעהו, מובטחים אנחנו בו שלא יעבור על גנבה גזלה רציחה ושבועת שקר, ובהפך יש בנ"א שבעבור המדת ממון יעבוד אפילו עבודה זרה, אם יודע שיגיע לו מזה שכר ממון. כלל דבר, רוב העבירות באות רק מחמדת הממון. בתוך דבריו מביא ריב"ל דעת מהוקק דת הנוצרית ובלוחיו: כי המונע את עצמו מהצדקה אין לו חלק בה' ובדת, ורק ע"י מתת לאביונים ינחל האדם העוה"ב, וע"י מניעת המתת לאביונים יורש גיהנם. וא"כ אחרי הדברים האלה יראה כל אדם כי דברי בעל נ"ע בענין זה בטלים ומבוטלים, ואין להם חלק בדיעת האמונית.

בדבר הברכה „שלא עשני אשה" ישיב ריב"ל לבעל נ"ע כדברים האלה: ברכה זו אינה בעבור בזיון הנשים, אך יען שהאשה רוב חייה היי צער, ועל יתרון הטוב שיש לזכרים על הנקבות, כאלה הדברים מברכים ברכה זו, כי האדם מצווה לברך על כל יתרון טובה שיש לו על זולתו, ואולם האשה בברכתה „שעשני כרצונו" היא מצדיקה את הדין ותודה לה' אף על רעה זו, ובזה היא נותנת תודה ליוצרה ואינה מתרעמת חלילה על מעשי ה', אולם מקבלת באהבה רצונו הקדוש. ועוד הלא יש ראיות לנקבה מהזכר עפ"י התורה שלא זכתה אותה לרשת מנחלת אביה כהזכרים, ועפ"י חקי הרומים הקדמונים היה אסור לעשות את הנקבה ליורש, ועוד נראה כי הזכר מבן חמש עד עשרים ערכו עשרים שקלים והנקבה עשרה, ומבן עשרים עד ששים הזכר חמשים שקלים והנקבה שלשים, וכדומה כאלה נמצאים בתורה.

כאשר ידבר ריב"ל על אודות החקים והכרתם, הוא אומר: „וכבר ראינו כי קיום החקים בכלל בדתנו הוא קיום האומה, ורק החקים הללו מקשרים כל בית ישראל כאיש אחד חברים, ולולא הם כבר אבדה אומתנו ונתערבה בין האומות, וא"כ יהיו החקים לחכמה גדולה בעיני כל האומות אשר יתבוננו לאמר: מה זאת שכל האומות הקדמוניות אבדו והם קיימים, אין זאת שיש בחקיהם הללו איזה סוד מהודם הבלתי נודע לנו. ואין ספק לנו ישראל שבכל חק וחק יש טעם וסוד גדול הבלתי נודע לנו, ועלינו ישראל לקיימם כגזרת ה' בלי טעם וסברא, כי הוא אמר ויהי, ולא כמו שאמרו קצת מהחכמים, ד"מ: על אכילת חזיר שגזר ה' אז, יען שהיהודים גרו בארץ חום ושרב וצלתן, חלילה לנו לבטל גזרת ה' על פי סברא מדומה, וכמו שאמרו החכמים על ענין דומה לזה: וכי בשביל שאנחנו מדמין נעשה מעשה? ולא יסתפק כל הכם בעל דת, שיש בתורת משה ג"כ ענינים נסתרים וענינים נבוכים, וע"כ לא יועיל בעניני המצות שבתורה הסברות של יחיד אשר ידמה למצוא לפעמים

פשר דבר ומתערב להגיד דעתו בראש הומיות כהמחבר נ"ע, חלילה לנו! אולם צריך לזה קבוץ גדול של חכמים וסופרים מובהקים המנדבים את נפשם כל ימי חייהם, ולדרוש ולחקור בזה על הסדר כמה מאות שנים, כמו שעשו חכמי המשנה הקדמונים, ובפרט הסופרים שהיו לפניהם, שהיו מצטרפים להם גם כמה נביאים כגון חגי זכריה ומלאכי וזולתן, אשר הביאו נפלאות מתורתנו, וגם שקלו בפלס התבונה ובהקש ההגיוני.

בסוף ספרו זה בדברו על ענין מילה והוכח הלב הוא מביא ראיה מוכרחת מהפסוק „והנפש אשר תעשה ביד רמה" שהמפר ברית מילה היא עבירה גדולה מאד אין כמוה; כי אם יעבור איש יהודי על עבירות רבות שיוכל לעשותן בסתר, הוא יכול להכחיש עכ"פ שלא עשה אותן, או יוכל לתת אמתלא שעשה בשוגג, שכח או טעה או יצרו גבר עליו וכדומה, וא"כ איננו מראה בזה עזות בפרהסיא, וזהו ביד רמה אם אינו רוצה למול את בניו, ובזה הוא מורה דרך לרשעי העם וגורם להחטיא את הרבים וסוף תבטל הדת כלה, ומזה תשבת האומה מהיות גוי. כמה מלחמות כבדות היו וכמה צדיקים וחסידים נפלו בחרב, וסבלו צרות ועינויים קשים בימי החשמונאים וזולתן, שהתאמצו היונים לבטל בישראל אז כמה פעמים מצות מילה, ונראה די גלוי שגם היונים אז ראו מה שרואה מחבר ספר נ"ע, שבמצוה זו תלויה כל היהדות וע"כ השתדלו לבטלה. ובזה סיימנו השקפתנו הקצרה על הספר הנכבד הזה, למען ידעו קוראי ספר הזכרונות הזה על מה אדני ספר זרבבל הטבעו.

פרק יח

להחכם יוסף הערצבערג. — להחכם יוסף זייבערלינג — מהחכם ר' דוד לוריא, וגם מתולדות רד"ל. — מעמד הרוחני להחב"י בבעסאראביען מהחכם פלעקסער. — מהבאראן האראץ גינצבורג וה' יואל ראפאפארט. — מהחכם אד"ם לעבענזאהן. — מהחכם יצחק אייזיק בן-יעקב בדברים הנוגעים לבית מדרש הרבנים בווילנא ומוריהם, ומעמד ההשכלה בימים ההם. — תשובה לבן-יעקב. — קנין ספרי ריב"ל מאת הממשלה. — חפץ הממשלה להעלות את ריב"ל לכהונת פקיד בעניינים מיוחדים אצל האדון הגענעראל גובערנאטאר.

ריב"ל במכתבו להחכם יוסף הערצבערג ממאהליב פאָד' משנת תרי"ג אחרי שיעורר אותו לבל ימנע פועל כפיו מאחיו המתענגים על ספריו, יאמר עוד כדברים האלה:

„הן האדם על פני תבל זו הנשמה, כאורח נטה ללון, כמעט ירפד יצועו עוד לא יחליץ עצמותיו, כבר יעוררוהו, וממקומו ינידהו, באמור לו: מי לך פה? ומה לך פה כי תתערה כאזרח רענן? קום לך מהר מזה! שא נא כליך ותליך ושים לדרך פעמיך, כי רב ממך הדרך"

„לכן בכל טוב וחסד אשר יחשוב האדם עשות עם רעיו ואחיו, הלא מהיר יהי! יחיש במעשהו כגופני כרוחני, ואף כי איש ישראל במפעלי רוחו למען

אחיו ורעיו הנדכאים, כי קטן יעקב ודל, נגש והוא נענה מיום גיחו מרחם; ובמה ימצא איש יהודי נחת אם לא ברוח? דגן שמים לבד טרפו, ורק מתנובת הנפש עדנו, היא ששונו והיא תחדהו בחיים, חולתה ענג ומרגוע לא ידע בתבל ארצה".

„הנה אביעה לך רוחי, אקוה כי תשוב לתוכחתי, ואני זאת בריתי אותך ועם כל אוהבי ישרי לב אשר חנני אלהים לדבר בלא לב ולב, אם לשבט ואם לחסר".

במכתבו להחכם יוסף זייבערלינג משנת תרי"ג כתב ריב"ל כדברים האלה:

„באשר כי מנעורי נתגדלתי בענג ורכות כאחד הנגידים, וכל אשר שאלו עיני היה לי, ועתה כי זקנתי אחיה חיי צער בעוני וחסר כל, גם לעזוב ביתי ומטתי לא אוכל, אשב דומם וגלמוד בביתי הרחוק מהעיר וכו', לכן לא צדקת נגדי יקירי בכל תרעומותיך עלי במכתבך, רואה אנכי כי מעמדי נעלם ממך, ועתה אם אקח ספר תורה בזרועי, ואעלה על הבימה במקדש ה' ואשבע בחי העולם, התאמין לי יקירי? ועל זה יעידו לך רבים, כי זה שלשים שנה אני עני וכואב, לא אוכל להתנועע, אשמור יצועי, נעזב לפעמים מכל כח וכו', חי ה' כי דנתני לכף חוב; ובאמת אם היית בא אלי לשבת עמדי ימים אחדים, אז בודאי לא הייתי מונע ממך כל אשר בכחי, אך במכתב אין ביכלתי וכו' ובעת כי תרפני מחלתי על יום או שעה, והזמן הקצר הזה הלא מוכרח אנכי לכתוב אל הנדיבים בעולם לתמכני במסת נדבתם, ומוכרח אנכי לתקן את המון מכתבים מספרי כתבי יד אשר בעבורם נהייתי ונחליתי ואבדתי זמני וחיי זה יותר משלשים שנה, ואשר כל חיי תלואים בם, כי מה לי בזה העולם? לא אח ולא אשה ולא בנים, לא כסף וזהב ולא גוף שלם ולא רע ולא אוהב בביתי, ולא אוכל לנסוע בעגלה לבקר איזה איש אפילו בעירי, ואדון אחד היושב פה זה כארבעה הדשים שלח אחרי הרבה פעמים מרכבתו לבוא אליו כי דבר נחוץ לו אלי, חי אני כי עד היום עוד לא מצאתי עת מצוא שאוכל לנסוע אליו והוא מתגורר בעירי, ועירי עיר מצער היא נגד עיר אחרת, ורק בימים מיוחדים בשנה כי אראה עת מוכשר בכחי, הנני הולך לידידי אלה היושבים בשכנותי כמה צעדים מביתי, ובלעדיהם לא הייתי עוד בשום בית זה כשלשים שנה":

החכם ר' דוד לוריא כתב לריב"ל מווילנא את המכתב הזה בשנת תרט"ו:

„מכתבך מיום ה' טבת העבר השיגני, ושמחתי בו כמשוש חתן בקראו מכתב דודים מכלתו, אף כי לא היית מעולם אשת חן ושנותיך בהם שבעים שנה, כי לאמונה! נפלאתי הפלא ופלא, איככה יכלת שכוח בי זה שנתים ויותר. הן גם אחרי שלחי את ספרי דל הכמות והאיכות אליך, לא רצתה נפשך לכבדני במשפטך עליו; ולי מה יקרה בחינתך, כי בוחן נתתיך, אף ספרי זה כחי וראשית עטי לא היה נוטל פי שנים במשפטך, ומכתבך אשר כתבת אלי זה ששה שבועות, כאמור במכתבך הנזכר, לא הגיע לידי ולא ראיתיו.

דע לך ידידי היקר, אשר ייטב בעיני מאד עצתך להדפיס את ספרך הב"י שנית. אלהים ממעון קדשו שלח בלבבך את הרעיון המהלל הזה! כל איש אשר לבו חם להשכלת עמו, יבין בנקל תועלת ספר הזה בימים האלה, ימי בכורי נערי ב"י לכל השכלה, וברוכה לעד תהיה הממשלה הטובה, אשר בחרה בספר הזה לקבעו בכל בתי הספר כמזוזה בבית ובשער! מבין עם תלמיד יקראו בו, והיה כי ישימו לבבם לדעת ברור מלולו והשכלת עניניו, ינצלו מכל פגעי הזמן, כי ישימו מבטחם באלהים ומעוזם במלכם וכו'. לא אפונה אשר שמעת במהנך כי קרא הג' גו"ב אותי להיות משגיח על למודי ילדי בני ישראל על כל האָקרוג עוד בשנה העברה. וכהיום מנה אותי המיניסטער להיות אצל הג' גו"ב בתאר פקיד אַסאָבי-פּאָרוטשעניע. ישלח ה' את מלאכו לפני בכל אשר אצא למלאות דבר מלך שלטון.

עתה העת אשר ירוץ אלי ידידי מכתביו מעת לעת, למען תהיה לי לעינים על הדרך אשר אלך בו, ואולי נמצא ת"י כ"י בענין ההשכלה שלח נא אותם לידי, ואם נחוצים המה אציקם לפני השר, כי גם לבבך יחיש לטובת אחיך העברים".

מכתב לריב"ל מהחכם יחיאל שמשון פּלעקסאר משנת תרט"ו: [1]

"בהשכת אישון ליל, עת על פני תבל תשכון האפלה, ותכונן לחשך כסאה, לאפל הדום רגלה, אז נסתרה דרך ההולך על הישימון, לא ידע נתיבו להימין או להשמיל, לכן על עמדו יעמוד עד יצפור השחר, וישלח קויו מבין נקיקי סלע או נקרות צורים, להראותו הדרך ילך בו, אז ילך הולך ושמת על דרכו הישרה אשר שם פניו ללכת שמה.

כן מן המצר מבין מחשכים ועבי הסכלות אשר כסו עין ארץ מגורת גליל בית-אראביען, פניתי לימין והנה שואה ואמש, לשמאל והנה תהו ילל ישמון, אללי לי! אמרתי, טבעתי ביון מצולה, מקום אשר הסכלות והפתיות

[1]) בדברי המכתב הזה יראה הקורא תמונה מתאמתת מעיר סאראקי מגורת החכם הזה, בפלך בעסאראביען, אשר שם נפשו בכפו ללכת תרם במסלת ההשכלה, בימים ההם כי קנאה הבערות בככר הלזה, ואין מעיר ומזכיר על העדר החכמה ודרך ארץ, באין הזון הלמודים הסדוריים נפרץ, כי מלאה ארץ זו ההתחסדות ואי-דעת. ומה נעים לנו לראות איש משכיל ודורש תושיה עולה מן המדבר מתרפק על החכמה וההשכלה. אבל לא ככל האנשים האיש הזה בעינינו, אשר התעוררה בלבו השקת הלמודים בלי אמצעים נדיים; על אנשים כאלה מביטים אנחנו ברגשי כבוד, כי מלבד סבלם ותלאותיהם לאמן מגמתם להיות לתועלת לעצמם ולכל הנלוים אליהם, הלא המה המיסיאנערים ההמתים לפעול על לב אלפי אנשים לבלי לעמוד במקום אחד, אך ללכת הלאה הלאה בשביל התבונה להראות כי עם בינות ישראל, לכן שמנו מקום למכתב ה' פלעקסאר בין מכתבי החכמים ונבוני הזמן, הלא ממנו יראו וילמדו לקח כי טוב תורה עם דרך ארץ, וישתדלו להיטיב מעמדם בדרך החנוך וההשכלה.

שמו משטרן שמה, מדי עברו רעיוני אנה ואנה, לבי אמר לי: לא עת היא לעמוד ולהתמהמה במקום אחד, יען עודך במעמד הילדות, היום קצר והמלאכה מרובה, ורגעי האדם ספורים, כלה מעשך דבר יום ביומו והיה לאיש, יען ככלות מועד השחרות תבקש החכמה ואינה".

„וארא בין אנשי עירי ביושבי בית המדרש, אבינה בבנים האלה אולי אמצא במו איש כלבבי, אשר הוא איננו מבוזי דעת ושונאי מדע, כי אם שואף לחכמה כמוני, ואקו למצוא, אולם תוחלתי נכזבה, כלמו נעדרי מדע וכל תבונה אין במו, יען נגה החכמה לא זרח עלימו, ממתק התבונה לא טעמו, ובראותם איש כזה אשר רוח החכמה נוססה בו, עוד ידם נטויה להתגולל ולהתנפל עליו. ואך למותר להכביר מלים על אודותם, כי לכבודו לא מוורים המה".

„ספריו היקרים תעודה בישראל ואפס דמים הגיעו לידי בעמל רב ובסתר; זה כשנה נסע דרך עירי מוכר ספרים, ובאמתחתו מצאתי ספרו הנכבד שרשי לבנון או בית האוצר, ויהי אך לקחתיו בידי לשאול כמה מקחו, והנה העומדים עלי פערו פיהם לבלעני באמרם: „הכי תקח את הספר הזה בידך? האם בדעתך לקרוא בספר זה? ספר אשר בכל שורה ושורה קליפה מסטרא אחרא ומסאבא. השמר לנפשך פן תכשל ותלכד כצפור בפח! ואתה מוכר ספרים, אל תביא אתך שנית ספרים כאלה למשוך לב הנערים אליהם!" אני לא עניתים דבר והלכתי לי לדרכי, אבל השקט לא יכלתי, עדי שלחתי חרש אל המוכר ספרים לקנות את הספר הזה למעני. ומזה יוכל אדוני להבין באיזה מצב הייתי, והלהלה אחזתני ממגור הכסילים, וכל הימים הייתי משמים בינותם, יען מעודי על ברכי התלמוד גודלתי, וזה כשתי שנים אשר אנכי לומד בביהמ"ד, בית אשר אך אנשים צעירי ימים מכת החסידים יתגודדו שמה, וכאשר התבוננתי על האוילים האלה אמרתי בלבי: הזה העם שעליו נאמר: רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה? הזה הוא בחיר העמים מבחר הלאומים ותפארת הגוים? מרוב שיחי ובעסי בחרתי לשבת על פנת גג, מקום לא דרכו צעדי גבר, או התבודדתי על כר נרחב ונאות דשא. שמה שפכתי שיח לפני בוחן לבות: אנא ה'! הצילני נא מרשת זו טמנו לי, בך ה' מבטחי, אויה לי כי נדמיתי, כי בתוך ערלי לב אנכי יושב! אך עוד מעט והנה קול קורא באזני לאמר: לך בני, בוא בחדריך, חבי כמעט רגע, ואל ירע לבבך, הלא לתקן המעוות עתה בידך, הרף נא מעט, הלא ריב לאלהים הוא!"

„הדברים האלה ירדו חדרי בטני, באו כשמן בעצמותי, נחו שקטו תשות נפשי מזעפן, ובכל זאת לא הספיקו להוציא פרי חפצי אל הפעולה, אך דברי שלמה: „הולך את חכמים יחכם" הרהיבו בנפשי עז להתודע במכתב עם המליץ המפואר גאטטלאבער, הראיתי לו שירי אשר אספתי על ספר וקראתיו בשם „קול ישורר". ממנו קבלתי מכתב אשר בו חוה דעתו על שירי אלה, וגם ספרו „הנצנים" שלח אלי, ועתה גם את כבוד ארוני הנני מבקש להראות לי אי זה סדר למודים הראוי לשלמות אנשים צעירים כמוני. (בן שש עשרה שנה אנכי היום) לבי בטוח באהבתו לנערי בני ישראל אשר כלתה נפשם ללכת בדרכי

החכמה, כי יתמכני בימין צדקו לשלוח לי שתים או שלש דלתות בענין סדר החנוך והלמוד כיד החכמה הטובה עליו".

„בכל לבי חפצתי לראות פני אדוני, אך אין לאל ידי, כי אינני איש בפני עצמי עוד".

לריב"ל מאת הבאראָן נדיב לב ויקר רוח האָראַץ גינצבורג משנת תרט"ז מקאמניץ:

„דבריו היקרים מן ערב ר"ח זה באו אלי אך ביום אתמול, ואחוש להשיב לכבודו דבר, ואגיד לו כי צר לי אשר בהתחלף הרב בבית מסחרינו בעירו בידידי השלם ה' פייגיש, פקודתי לעמוד לעזרת מכ"ת נשארה מעל. והנה יחד עם זה אכפיל את דברי לה' פ' לבלתי עזוב את כבודו, ויקבל היום מידו תשורתי לימי החג שעברו ועל חג הפסח הבא, ומהיום והלאה אקוה כי כה לא יחסר מבוא לידי כבודו פעם בפעם במועדו, ואסיים מכתבי בברכה על דבריו אלי ולו יתמידו לבוא לי, כי נעימים מאד לידידו מכבדו ומוקירו כערכו הרב".

בצרוף המכתב הזה יגיד שלום וברכה לריב"ל ה' יואל ראפאפארט, ואלה המה דבריו: „אמנם כן גורל האדם, בהבלי העולם יהגה יומם ולילה, ודברים הנוגעים לו לשארו הקרוב אליו, ולאוהבו הדבק בו, ימושו מזכרונו תמיד. ואתה אדוני ומאהבי הגדלת חסדך עמדי לסלוח לבגידתי, ולהזכירני בדבריך, את עותתי תקן ידידנו הגביר הנ"ל, ואנכי אהיה כל עוד רוחי בי אוהבו באמת ומתכבד באהבתו".

מאשר יקרו בעינינו דברי זקן בית השיר והמליצה בימינו אלה החכם מו"ה אד"ם הכהן לעבענזאהן שכתב לריב"ל משנת תרט"ז, לכן שמנו פה לפני קוראינו אך המעט ממנו, למען תת מושג ישר לסופרינו מבני הנעורים, איככה כבדו סופרינו הישנים את חכמיהם ונבוניהם. כנראה מהמכתב הזה לא היה מרוץ אגרות בינו ובין החכם ריב"ל עד היום הזה ששלח לו את ספרו היקר „שירי שפת קדש" מחברת שניה אל תחת עינו לבקרת, אשר היא המטרה אשר אליה יכונן כל מחבר ספר קֻזָּה בדורותינו אלה, להביא אף מעט מספריו לידי חכמי בני עמו מתי מספר וז"ל: „ואני נפשי מתנשאה כי ישא ספרי זה חן בעיניו, וזה לבד יהיה כל שכרי בכל אשר עמלתי והדפסתי מעודי עד כה, וכל שכר וכל כבוד מבלעדי זה לא ידעתי וגם לא אקוה עוד. ועתה קויתי כי עוד תשלם משכרתי זו בכבדו אותי בתשובתו היקרה, והגיד לי כי בא נכון הספר אל ידו להשמיעני עוד גם משפטו החרוץ מאת חכמתו" וכו' עכ"ל.

לריב"ל מאת החכם יצחק אייזיק בן-יעקב מווילנא (תרט"ז): „בש"ק העבר לפנות ערב בא אלי איש הברך ממחוז זיטאמיר ושאל לי בשם אדוני היקר לשלום, ואני שמעתי שמחתי ושמתי כעל כל הון לשמוע משלומו הטוב ולהקשיב כי עודנו אוזר בגבורה לטובת עמו ישראל, וככחו אז כן כחו עתה להמליץ טוב בעדם לפני שרי ממלכתנו יר"ה. כה יתן ה' וכה יוסיף לו כח ועוז ועצמותיו יחליץ, יהיה דשן ורענן, כן יחליף כח וכן תחזקנה ידיו להשכיל להיטיב לעם ישראל סלה"!

בהמשך מכתבו זה הכתוב בשפת אשכנזית מליץ בן-יעקב לפני לעווינזאהן תהלוכות בית מדרש הרבנים בווילנא כפי האמת, למן היום הוסדו ועד עתה. ואומר: „ואדוני חכם כמלאך

אלהים להבין הדבר לאשורו וישפוט בצדק, ואחרי אשר יקשיב אדוני וישמע גם את צעקת העם אשר אנחנו ראשי העדה מגישים לפניו כשופט צדק הנוטה אזן לטענות בני הנדדין בטרם יוציא לאור משפט, אז ידע אדוני שרש דבר, ועיניו תחזינה מישרים לדעת מה מתנגדי בית מדרש הרבנים בווילנא דורשים? ומה עם ישראל בכל ארצנו דורש? הלא רק תורה ויראת ה' עם חכמה ומדע, כי טובה חכמה עם תורה ויראת ה' ואהבת עמו, להשכילם ולהיטיבם ולהרים את קרן ישראל, ומה גם הממשלה הרוממה דורשת מאתנו? הלא רק להיות כל איש ישראל ירא את ה', נאמן לאלהיו ולמלכו ודבק בתורת אבותיו, אוהב־חכמה ומדע ואוהב את המלאכה, להועיל לו ולזולתו. ואת אלה גם אדוני דורש, נאה דורש ונאה מקיים כל ימי חייו אשר הקדיש להשכיל ולהועיל לעמו בספריו היקרים והנחמדים אשר יעמדו לדור אחרון!

ואני זאת מטרת כוונתי בבואי לספר לו את כל ונוכחת, למען ידע אדוני את הכל כפי האמת, וזה כל ישעי וכל חפצי, לבעבור נוכל להרהיב עז בנפשנו לגשת אל אדוני ולבוא להפיל תחנתנו לפניו, להיות הוא למליץ בין הממשלה ובינותינו, להגיש עצומותינו לפני הקיסר יר"ה ושריו, הפלי אמת ושופטי צדק, דורשי טובת כל אדם וכלל ישראל בתוכם; ובין כה וכה אפיל תחנה ואתחנן אל אדוני להקדים לבוא אל שרי מלכותנו לבקש לעצור לע"ע בעד הרעה הנטויה עלינו, פן יצא משפט מעוקל ובחת לכל עדת עירנו הגדולה הזאת על נקלה חלילה! ואל יצא הקצף עד אשר ישמע אדוני והגיש לפני כסא כבודם גם את טענות הצד השני וכל עצומותיהם, ואז ישפטו עם ישראל בצדק ועדת ווילנא במישרים.

אף גם זאת אדרש להגיד בזה, כי בקרוא אדוני שלש דלתות אלה הערוכות למעלה (בשפת אשכנזית) ומה גם אחרי אשר ישמע הכל, ועיניו תפקחנה לראות את בית מדרש הרבנים מפה, כי בית מנוגע הוא ומשחתו בו מראשיתו, ולא זו הדרך ישכון אור החכמה וההשכלה בקרב עם ישראל בארצנו, בכל אלה אל יפול לב אדוני ואל ירפו ידיו, ואל יאמר בהוא מעוות אשר לא יוכל לתקון חלילה! כי האמנם למעוות הזה יש עוד תקון, ויש מקוה לישראל להטות ולמשוך את לבם אל כל השכלה ואל כל חכמה ומדע, ויש דרך נכון לשוב ולטהר את הבית, לחדשו ולכוננו על מוסדות התורה והחכמה כל ימות נצח, כרצון התורה וכרצון הממשלה הרוממה יר"ה וכרצון כל עם ישראל, כאשר הערכה לפניו כל הסדרים החדשים אחרי כלותי לספר באזניו כל תהלוכות הבית הזה עד עתה, ולמה זה נפול בעינינו ונאמר נואש אם הסדר הראשון לא הפיק רצון העם, גם בבריאת שמים וארץ א"ר אבהו מלמד שהיה (הקב"ה) בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. אך אם לו ישמעני אדוני והטה חסדו אלינו להקריב הדברים לפני הפחות והסגנים שרי מעלה, ונתן ידו עמנו ובימין צדקו יתמכנו להוציא הדבר למעגהו, אז יפיק רצון מה' ויפיק רצון הממשלה הרוממה ורצון כל עם ישראל וכל קהל עדתנו בתוכם.

וככלות החכם בן-יעקב את מכתביו הכתובים בשפת אשכנזית נאה, אשר ישפוך במו את כל לבו לפני ריב"ל (אבל מפני כמה סבות אין ביכלתנו להביא גם הוצאה קטנה מהם, מפני כי מלאים המה דברי תלונה בין העם ומורי בית מדרש הרבנים בווילנא אשר אינם נוגעים לחיי ריב"ל, אבל אדמה כי הקורא החכם יבין גם מאת המכתב הלז, ודי לחכימא ברמיזא) מכלה בן-יעקב את מכתבו האחרון בדברים האלה: „ארכו ורבו הדברים בחלק ראשון מספורי למען ידאה כי פה לא עלתה לנו לתקן מאומה, ועל כן יהיו דברי מעטים בחלק השני אשר הערכה לפניו, לספר לו כל אשר עשינו להטות את לב העם אל חפץ הממשלה לשמוע בלמודים, וראשי יסודות הסדרים החדשים אשר הצענו לפניהם ועלתה בידנו כי טובו בעיניהם, ואשר נסינו

(תולדות ריב"ל)

להקריבם ולשום אותם לפני הקורהטאר געג' גרובער, ואשר גם הוא ברואית שמעו מאם שמח לקראתם, והטה אזנו להקשיב ולשמוע, ובכ"ז לא עלתה בידנו! כי קלת מורים המורים הראשונים והרבנים החדשים השו את לבבו והטיאוהו לדבר אחר, עד אשר ראינו כי טוב לחשות, ועזבנוהו וחדלנו מדבר אליו.

והנה לתוגת נפשנו ראינו דבריו היקרים מיום ג' י"א העבר וראינו כי קשתה עליו הכתיבה, ובנפשו הוא עושה, ואיך נוכל לשאת עליו משא כלל ישראל לצאת ולבוא לפניהם בשער המלך והשרים? ואנחנו לא נדע עוד מה נעשה, בשכבר הגדנו לו כי שומע אין לנו פה כאשר חזו עינינו בכל המסופר למעלה, ולכן אחלי אדוני, התחזק נא ואל תרף ידך ממנו, ותוסה להוסיף את העם הזה בדבריך הנשמעים גם לגבוה מעל לגבוה, כי איש גדול ונשוא פנים אדוני, ודבריך לא ישובו ריקם, וגם את ידינו הרפות החזק, ובעצתך תנחנו ותנהלנו, כי יוען חכם הרשים ונבון דבר אדוני, וקולך נשמע בכל אפסי ארצנו, וגם עיני כל ישראל עליך, בפרט לעת כזאת אשר כל שערי הצדק והחסד פתוחים ועומדים להקשיב ולהושיע, ואם לא עכשיו מי יודע מתי עוד? ואני עד שוב דבריך אלינו, לא אוסיף עוד שלוח אליך דבר, אף כי בין כה וכה אסדר כל דברי במכתבי אליך, והיה נכון ליום בוא דבריך ודרשת ושלחתי. ספרו תעודה בישראל בא היום לבית מדרש הרבנים והנהו ביד הכורך להכין ממנו מתנות לתלמידים המצוינים בלשון וספר. ככה הגיד לי הרב האינספעקטאר. ייטיב ה' עמדו להחלימו ולהחיותו, וישלח מלאכו וירפאהו וישוב לאיתנו".

מב' דהוהמ"פ תרט"ז כתב לעווינזאהן לידידו ה' אהרן רייך, כי הארון הגוב' מזיטאמיר שאלהו במכתב ע"י הפאליציי בשם השר המיניסטער בענינים הפנימים במדינה, מה חפצו בעד שני אלפים עקסמפ' מספרו בית יהודה? והשיב לו לעווינזאהן כי מקח כל ספר ב"י א' רו"כ המשים קאפ', אך למען עמו לתת להם יד עזרה בהשכלה, גם למען הממשלה הטובה המתאמצת בעד השכלת אחיו הנהו מוכן למכור ב' אלפים עקסעמפ' ב"א במחיר א' רו"כ.

ה' אהרן רייך במכתבו מסט' פ"ב מן 20 טען מארט שנת תרט"ז כתב לריב"ל, כי המיניסטער בענינים הפנימים של המדינה כתב להג' גוב' ונותן עדותו על לעווינזאהן, כי איש ישר ומועיל מאד הוא. ובספרו בשבחו בקשהו לשום עינו עליו לטובה ולהעלותו לכהונת אסאָבי-פאָרוטש' בדברים הנוגעים ליהודים, ואף כי ידע ה' רייך כי מרפיון כח בל יוזז לעווינזאהן ממקומו ללכת ולנוד לקיעוו עיר הגדולה ואנשיה מבני עמנו מעטים. אך לכבוד ולתפארת הוא לריב"ל, כי שר המיניסטער בכבודו ובעצמו העלה זכרונו לפני הנסיך וואסילטשיקאוו, ובעבור זה יפיק רצן מאת הגוב' אשר ישמעו את שמעו, וטוב שם משמן טוב. בצרוף מכתב זה שלח ה' רייך לריב"ל מאה וחמשים רו"כ אשר אסף עבורו מאת המתנדבים בעם ישראל בעיר הבירה.

מריב"ל להחכם יצחק אייזיק בן-יעקב (משנת תרט"ז): „מכתבך היקר —הוא ההמשך האחרון מב"ח מנחם—הגיעני לנכון לתוגה ולמחלת לב, ובכן תמו ההמשכים, ותמה מגלת ספרך והמחלקה הראשונה. מן אז ראיתי את מעמד הרוחני מאחב"י פה במדינה, כי חלק לב העם מאד למפלגות וכתות שונות, השונים בדעתם מהקצה אל הקצה. לבי ראה כי לתקן העם הזה פה להביאם

על משעלי ההשכלה, צריך אומן גדול מאחינו, להשתדל לפני הממשלה בהשכל רב ובמתינות רבה, וכמו שנגעתי קצת ביסוד הענין הזה בספרי בית יהודה בסופו. בחון יקירי! ושקול את דברי שם. אך אחרי רואי כי רבים מאנשי עירך קפצו בראש, ורצו ברגע אחד לתקן הכל, ולא עוד אלא שבחרו לתכלית זה הענין הקדוש והגדול איש כזה אשר איננו מוכשר לזה, ואני כתבתי אז תיכף לאנשי עירך המצוינים להזהר מזה . . . אך דברי היו כשחוק בעיניהם, ומן אז משכתי את ידי מכל הענין הזה ולא הפצתי יותר להתערב כנודע לרבים, כי כאשר פתרתי כן היה לדאבון נפשנו, ולזה הצטרף ג"כ כי נהייתי ונחליתי וזקנתי בזמן הרב הזה, אשר אחת נשבעתי לבלתי שבת וכתוב, כי בנפשי אני עושה, ונלוה לזה ג"כ חסרון פרנסתי עד קצה האחרון בכל הזמן הרב הזה, ובכל הזמן הרב הזה אני יושב דומם בערשי, ואך בשרי עלי יכאב, ואקוה יום מותי, ובכל זאת אם תשאלני לפעמים הממשלה הטובה יר"ה איזה ענין הנוגע לכלל ישראל, לא אמנע מלהשיב אותה דבר כפי דעתי וכפי האמת, ואקבץ כל כחותי בימים ההם להשיב מפני הכבוד, כי ידעתי באמת כי הממשלה רק את טובתנו ושלומנו דורשת, ואיך אוכל להשיב ידי אחור בהתנצלות הולשת כחי או מחסורי, בדברים גדולים כאלה הנוגעים לרצון הממשלה ולטובת אחינו בני ישראל. אך כאשר לפעמים תחפוץ הממשלה ממני דבר אשר לא אוכל עשוהו כלל מהעדר כח ואונים, אז אחרי בקשת המחילה ממנה, אתנצל לפניה כי לא אוכל עשוהו. והנה יש לרוב כמה עתים והדשים רצופים שהנני מוטל כאבן דומם, ואף לדבר עם אנשים קשה עלי, ואסגור בעדם ביתי.

ולכן יקירי! חכם כמוך הוא יבין את כל, מקצת דברי אלה שכתבתי פה, ואם גבר באמת הקלקול גם אצלכם, כמו שנתקלקל אצלנו, אז אהיה מוכרח, וגם נפשי אשים בכפי, לעשות בזה כל אשר בכחי, אך לבוא עמכם באגרות רצוא ושוב בזה הענין, לא אוכל בשום אופן, זאת עשו, שלחו אלי הנה איש עתי חכם ונבון, אוהב האמת בתם לבב, ושימו דבריכם ודעתכם בפיו, ואנחנו שנינו פה נחלץ חושים, ונעשה ככל אשר יהיה לאל ידנו בכל הענין הזה. אבטח בה', אחסה בצל התורה והאמת, ובחסות הממשלה הטובה והישרה, ואולי יש תקוה גם על זה; כי יקרה קצת נפשי בעיני הממשלה הזאת הטובה והישרה, כי יודעת כי תודה לה' לא מצאה בי עול עד היום, וכי נפשי שלמה ונאמנת אליה ואל עמי, וכי חפץ אנכי בטובתה וטובת אחי ועמי, יברכם ה'!".

פרק יט

תשובות באנשי שלום ריב"ל על המכתבים שהריצו אליו בשאלות שונות, באיזה אופן יוכלו לתקן המעוות בכמה ענינים הנוגעים להריסות הסדר במעמד הרוחני בין אחב"י בארץ רוסיא. — משען כסף המתנדבים בעס. — מהמכתב אד"ס לעבענזאהן. — מהמכתב יהודה ליב גארדאן. — בדבר בתי ספר שהקימה הממשלה מחדש. — מכתב שלום ואמת בדבר הדפסת ספרי ריב"ל ומה היה אחרית אלה. — השתדלות ה' רייך באספת כסף מהמתנדבים בעס.

תשובות באנשי שלום ריב"ל על המכתבים שהריצו אליו בשאלות שונות באיזה אופן יוכלו לתקן המעוות בכמה ענינים הנוגעים להריסות הסדר במעמד הרוחני בין אחב"י בארץ רוסיא משנת תרט"ז :

א) ליסד בתי ספר כראוי ללמד את התינוקות והתלמידים התורה והדת והמצות, המדות והמוסר ביחד, וחובתו נגד ה' ונגד רעהו ונגד המלכות ונגד העם היושב בקרבו, והכל על פי סדר ישר, ויבחרו לזה ספרים מיוחדים המדברים מזה, והמסכימים עם שנות הילדים, הקטן לפי קטנו והגדול לפי גדלו, גם את הילדות והנערות ילמדו לפי השגתם ולפי הצורך לנשים, מעניני הדת והמוסר והמדות, וללמד את הנערים והנערות איזו מלאכה או עבודה, כי הבטלה וחסרון פרנסה קבועה, המה ראשית כל חטאת. המלמדים והמלמדות יהיו אנשי מדע, בעלי מדות ומוסר יראים ושלמים ובקיאים בענין גדול בנים ואופני הלמוד, כי היא מלאכה יקרה ולא כל אדם מסוגל לזה אף שהוא מלומד, ואין מהצורך שיהיו כל העם מקטן ועד גדול כלם רבנים, כלם חכמים, כלם בעלי לשונות, כלם רופאים (דאקטורים) ופילוסופים ומשוררים, די לאיש ישראל מההמון לדעת התנ"ך עם פירוש מספיק, עם ידיעה מעוטה בדקדוק, וידע קצת דינים הכרחיים מהשלחן ערוך, וידע גם קצת לשון המדינה בכתב ולשון. וקצת מחכמת החשבון, וידע לקרוא בספר מוסר ומדות בלשון הקדש, גם לכתוב בלשון הקדש קצת, ואולם בעירות הגדולות שבמדינה זו ששם נמצאו הרבה יהודים, יהיו ג"כ בתי מדרש גדולים, ללמד שמה את בני העליה תלמוד ופוסקים בישיבה אצל גדולי הרבנים שיבחרו מהמדינה, גם ללמוד כל חכמה ומדע ולשונות שונות אצל גדולי החכמים שיבחרו לזה.

ב) לבחור רב כללי חכם מופלג, עם ב"ד גדול חכמי מדע שישבו אצלו, ועל פיהם יבחרו רבנים ומגידים ובעלי הוראה בכל עיר, ועפ"י רב הכולל יתנהגו כל בתי כנסיות ובתי מדרשות וכל בתי ספר בכל עיר ועיר, ושישתדלו לעשות סדר לעבודת ה' בכל הבתי כנסיות בכלל, גם יבחרו מהמדינה גבירים נכבדים ונבוני דעת להיות פ ר נ ס י ם כ ו ל ל י ם שישגיחו בצרכי הרבים.

ג) שיהיו מגידים ומוכיחים בכל עיר, כמו שהיה מאז ומקדם, אנשים חכמים בעלי מליצה שידרשו בזמנים ידועים, וביחוד בימי השבתות והחגים, דברי מוסר ומדות בדברי חן ושכל טוב, ושיעשו דבריהם רושם בלבות העם, ולעורר אותם בכל פעם על מדה פחותית שיראו שנשרשה באומה בכלל, ובכל עיר ומקום או ביחידים בפרט. המגידים האלה לא ידרשו רמזים וקבלה כי אם על תבנית חובת הלבבות וכדומה.

ד) ישתדלו אצל הממשלה שיתנו לשליש העדה עכ"פ שדות שיעבדו אותם ויגדלו בהמות וצאן כמו שעשו אבותינו, ובמושבותיהם (קאלאניען) יהיו בתי ספר ללמד את הנערים עד י"ב שנה כל הדברים הנזכרים לעיל, וגם יהיה לכל כפר בית מדרש מיוחד ומגיד ומוכיח שידרוש למו מדי שבת בשבתו וחג ויומא דפגרא.

ה) שכל המון ישראל יאסרו אסר על נפשם עפ"י פקודת הרבנים לבל ילבשו בגדי משי יקרים וכסף וזהב ומרגליות, ולא ישתמשו בכלי כסף וזהב ולא בחפצים יקרים, ולא יסעו במרכבות כבודות. כלל דבר, לא יתנהגו במותרות כלל כמו שנוהגים היום, שאפילו העני שבעניים מלביש את בניו ובנותיו כאחד הנגידים, ובאמת המותרות המה הסבה הראשית לכל הקלקול הגדול שנתקלקל בעונותינו עם ישראל, ובפרט אחב"י אשר יקדישו א"ע לעבודת האדמה ישתדלו בכל מה דאפשר לברוח ממותרות כל שהוא, ולחיות חיים פשוטים, וללבוש מלבושים מעטי המחיר מאד פשוטים אבל נקיים.

אלה המה התקנות אשר יתוקן בהם לפי דעתי בעזרת ה' כל בית ישראל וישובו כבראשונה בתורה ובד"א, ויהיו עם סגלה כמאז ומקדם, וישכנו בהשקט ובבטחה, לא ירעו ולא ישחיתו ויתברכו בם כל גוים וכל לאומים יאשרום סלה.

בשנת תרי"ז קבל ריב"ל מכתב תנחומים מידידו ה' אהרן רייך מסט' פ"ב בתקוה חזקה כי ישועתו קרובה לבוא, ויקבל שכר על עבודתו באמונה מאת הממשלה, בצרוף המכתב הזה שלח לו 160 רו"כ אשר אסף למענו בעיר הבירה על חג המצות הקרוב לבוא. מאת ה' זלמן הורוויץ מארעססא 25. — ה' פראנשטיין 50. — ה' ליב ראזענטהאל טווילנא 25. — ה' ראזען 10, ועוד הוסיף ה' רייך 50 רו"כ, בס"ה 160 רו"כ.

לריב"ל מהרב אד"ם הכהן לעבענזאהן (תרי"ז): „שמח לבי ויגל כבודי אשר חלקת לי בחכמתך איש הכבוד באגרתך היקרה, ובמשפטך אתה הרב בחכמת ישרון היפה והחדשה, נתת שמחה בלבי, כמשפט היוצא מאת פני עליון במדינה לקיים ולחזק משפט שופטי ארצו התחתונים, מבלי אוכל גם להודות לך עד מה, על כי שבח הללתני כאשר לא יאתה התודה לשופט צדק, אמנם אך בכך אוכל לקחת, לברכך על מהרך להוציא משפטי לאור הבקר ממחרת יום בוא ספרי עדיך למשפט, ואשר בושש לבוא כאלי שנה בדרך ידעתי הנסבה ואין להאריך בה.

הידעת ידידי רב וחכם, כי נמהרתי להביא ולהגיש אליך שית עוד ספר קטן אשר עתה זה יצא לאור בשם כליל יופי, כתבתיו לבקשת בני עמי והדפסתיו בכספי לטובתם, לעמוד להם לזכרון צדקה לפני מלך ושרים. הואל נא אדוני וקחהו מידי לתשורה ומנחה, באשר ידעתיך גם אתה להדר על דבר כבוד המלכות ועבודתה, לטעת אותה הכן בקרב בני עמנו כמצות נביאינו

וחכמינו ז"ל. שימה נא גם עליו עיניך לטובה, ותתמכני בימין צדקך הכותבת דברי אמת וצדק, והיה זה פרי כל עמלי בענין זה, זה שלשים שנה כאמור בהקדמתי, כי טוב לי תודת חכמי בני עמי, מכל שכר כבוד והון רב. ואני תפלה לאל חי להאריך ימיך, למען בני עמך, וכמלאך מליץ עלמותיך יהליץ, ולמען ספריך יחדש נעוריך להוציאם לאור, לעיני זו הדור ולעיני אוהבך חושבך בכל לב ונפש".

לריב"ל מהחכם יהודה ליב גארדאן (תרי"ז): „לפני שלשה ירחים הגשתי לך אדוני מנחה את ספרי הדל ראשית בכורי הגיוני, ולמשפטך עמדתי עד כה בעינים כלות, ואין מענה, כמעט הביאה שתיקתך זאת מרך בלבבי, כי יראתי כי אמרתי אך שב וישיש אתה רפה כח ומוטל על ערש דוי ואהיה עליך למשא, אבל אחרי כן שבתי נחמתי ואומר אנסה נא אך הפעם אולי יהיה גורלי כגורל דיוגנס התלמיד הותיק ואמיץ הלב, אשר נתן גוו לשוט אנטיסטנס מורהו, ולא נסוג אחור עד כי נכמרו רחמיו עליו ויביאהו תחת כנפיו.

והנה אחרי שלחי את ספרי הראשון על פני חוצות כאבן בוחן לבחון לבב קוראו ולנסות גם את כחו, הנני שב עתה להוציא לאור ספר אחר רב התועלת מהראשון, והוא ספר משלים בשירים (פאבעלנבוך) כספרו של לאפינטן הצרפתי וקרילוף הרוסי ודומיהם. אי לזאת הרהבתי עז בנפשי לבוא אליך היום אתה אדוני, אשר רבות פעלת בימי חייך לטובת עמך ואחיך ותטע לך שם עולם חרות במכתב אלהים על לוח לבם לדורותם, לבוא ולהביא לפניך משלים אחדים מכל הבא לידי מספרי הנ"ל. והנני מפיל תחנתי לפניך כי תשים עינך עליהם, לדעת ההצליח ה' חפצי בידי אם לא? כי מי כמוך אדוני מבין ויודע את רב התועלת אשר יצא מספר כזה לנערי הימים? ומי כמוך מבין דבר מתוך דבר ושופט וגוזר מן המעט על הרב ומן הקל על החמור? ונכון לבי בטוח כי בין תבין מאת אשר לפניך את כל מחשבתי ומגמתי בספרי ואת פעולתי אשר פעלתי, ואם יפיק מעשה ידי רצון מלפניך, אנא אל נא תחשוך ידך מתת לי הסכמתך, אשר תתנוסס כאבן חן בראש ספרי, וראו כל השרים וכל הקוראים כי שמך נקרא על מעשה ידי וידעו כי טוב הוא. אני עבדך המתאבק בעפר רגליך מרחוק ושותה בצמא את דבריך".

בדבר בתי ספר שהקימה הממשלה מחדש (תרי"ז).

במאמר הזה משיב ריב"ל לאלה הסופרים הנכבדים אשר התמרמרו במכתביהם על אחב"י בארץ רוסיא אשר קצה נפשם בבתי ספר החדשים, ומברר בטוב טעם ודעת כי לא עשו אחב"י זאת מרוע לב, כי כן הוא מחקי הטבע להרחיק כל דבר חדש, ומכ"ש מה שנוגע ללמוד הדת. וז"ל: „ההמון אוהב להשאר בדבר הישן, ולכן אין להפלא כי משתדל העם תמיד למצוא סבות וטעמים להחזיק הישן ולהרחיק החדש וכו'. אבל בכלל אין לנו להתרעם על אחב"י כי נמצאו בכללם אנשים רבים, מהם יראי ה', מהם תמימי דרך ושומרי מצוה, מהם לומדי תורה קטנים וגדולים, מהם בקיאים בש"ס ופוסקים, ומהם מעיינים בסתרי הקבלה הישנה והחדשה, ומרבית העם המכונים בשם ידענים קוראים במדרשים ובספרי מוסר לעתים מזומנים, ומלבד אלה ההמון הרב נבונים ובקיאים מאד בטיב דרך ארץ, במו"מ וכדומה, המתנהגים במוסר, ולהם מדות חמודות, גומלי חסד ובעלי צדקה ועוד ועוד. אף כי החכמים שבדור הזה

רואים מנהגים משובשים ודעות ודינים רבים המרים כלענה, שאין העם מרגיש בחלופם ותמורתם, ויש מהם אשר יחשבום לתורת ה׳. לבעבור זאת חוב קדוש מוטל על החכמים שבדור השלמים להסב את העם לאט לאט אל המסלה הישרה הממוצעת, אך לא בכפיה ובחזקה, כי אם באהבה ובמתינות רב, וכמו שמצווים החכמים האלה לדרוש ולתור אחר מומי מנהגים משחתים לבערם מן הארץ, כן מן הצורך לבדוק גם אחרי מומי ההשכלה הבלתי צרופה להסיר בדיליה וסיגיה, ולתור לדעת מה היא הנסבה הנכונה שנתחלפה להם (למשכילים החדשים) ההשכלה הברורה בהשכלה מזויפת, גם אותם יקרבו החכמים האלה באהבה ושלום וישתדלו להטיב דרכם. כלל דבר! אין לך דבר העומד בפני אמונת הבל, או בפני חסר אמונה, כההשכלה המצורפת ומזוקקת שבעתים וכו׳, והוראת שם משכיל (אויפגעקלערטער) לפי דעתנו היא: האיש שמפלס כל מעשיו לדעת מה תכליתם לה׳ ואדם״.

בסוף מאמרו זה ידבר ריב״ל דבר גם על אלה אשר ששו בראשונה לקראת בתי ספר החדשים, ועתה המה מתלוננים עליהם ואין דעתם נוחה מהם: „הקשיבו אמרי ואחר תשפטו — יאמר לעווינזאהן — יהי נא כדעתכם שלא השיגו בתי ספר אלה את התכלית הנרצה, אך מי איננו יודע כי כל התחלות קשות! וכי לא בעמוד על רגל אחת יבוצע דבר חדש בתכלית השלמות, אולם במתינות, ובהדרגה אחר הדרגה, והזמן ישלים כל חסר וכו׳. לכן אל נא אחי יפול לבבכם, עמדו מעט התבוננו בינה בכל יסוד הענין הזה, מה מאד קשה ליסד דבר חדש, והנוגע לכלל האומה, ובפרט להתרים נגד ההרגל הנשרש, וביחוד בדבר הנוגע לסדר ולמוד התורה והדעת, ועל כלם להלוך נגד כל רוח ורוח; כי בין אחינו פה כתות שונות המשונות בדעותיהם, ואל תשכחו כי בתי ספר אלה נוסדו בעת כי היו בארץ רבים מכשולים וכו׳, ועתה הביטו אל צור רוסיא הגבר הוקם על, אשר נחה עליו רוח חכמה, רוח דעת ויראת ה׳, הוא אדונינו רוח אפינו הקיסר אלכסנדר השני יר״ה, העומד לנס, הולך לפני העם באבוקת ההשכלה, כאדון כל הארץ לפנים בעמוד האש להאיר לעמו״.

בימים ההם כתב ריב״ל מכתב שלום ואמת לאחיו ועמו, אוהביו ומיודעיו, אוהבי תורה והכמה, להיות לעזר לב״א ויורש ביתו מו״ה יעקב ישראל לעווינזאהן המתגורר באדעססא, בהדפסת ספריו החדשים הרשומים בראש דבר לספר תעודה בישראל מהדורא תנינא, ושישתדל בקבוץ התימות מנדיבי עמו החפצים בו ובספריו לקדמו במסת ידם הנדיבה, כי הוא זקן ותש כח, ובעבור זה העמים על ב״א נטל הענין הנכבד הזה. והוא למען השלם חפץ דודו עזב ביתו ועסקיו לעסוק בזה. אבל לדאבון נפשנו לא נשלם חפצו של האדם הגדול הזה ותוחלת נכזבה. אף כי יורשו זה עשה כל מה שהיה ביכלתו לעשות, אבל מכירי ומיודעיו היקרים עמדו מנגד ולא עזרו לב״א אשר היה במעמד רע מאד ודאג למחית ביתו, ודי לו בזה שהשתדל להדפיס את הספר אפס דמים, תער הסופר, אור לי״ד, דברי צדיקים עם עמק רפאים, ושתי מחברות הראשונות מס׳ זרובבל. ובהשתדלותו נדפס ספר „אחיה השילוני החוזה״ ע״י הישיש המנוח

הנכבד ר' שמחה ליפשיץ. וכראות ב"א זה כי הנדיבים בעם אינם מראים חבה יתרה לספרי ריב"ל ועומדים מרחוק, — חדל גם הוא מאפס אונים ואמצעים להרפים עוד, וכן נמשך הדבר עד היום הזה. בימים הבאים נראה מה נעשה לתועלת הרפסת הספרים האלה.

ה' אהרן רייך במכתבו לריב"ל משנת תרי"ח אחרי בקשת הסליחה מאתו על אשר לא מלא חוב אהבתו אליו, ולא ענהו על מכתביו, מפני טרדתו הגדולה — הוא יבטיחהו נאמנה, כי בכל רעש ורוגז המסחר לא שכח בו ובבקשתו, כי אהבתו קננה בתוך לבבו, וגם מבין רעיוניו הנבוכים תשים לה דרך, וכי לא חס על כבודו ועל זמנו עדי עלתה בידו לאסוף ביגיעה גדולה סך שבע מאות וחמשים רו"כ מאת המתנדבים האלה: ה' יוסף יוזל גינצבורג מאה רו"כ. בנו הבכור ה' אלכסנדר חמשים. — בנו ה' הארא‍ץ עשרים וחמשה. — ה' אברהם בראדסקי חמשים. — ה' משה ווינשטיין חמשים. — ה' פֿראנשטיין חמשים. — ה"ה האחים ר' ישראל, ר' יצחק ור' יוסף בראדסקי חמשים. — ה' הירש באַלהאָווסקי חמשים. — הר' יעקיל סקלאָווסקי חמשים. — ה' וואלף שלמה גאראדעצקי עשרים וחמשה. — ה' שלמה ראבינאוויץ עשרים וחמשה. — ה' מערפערט עשרים וחמשה. ה' משה ראזענטהאל עשרים וחמשה. — בנו ה' ליב ראזענטהאל עשרים. — ה' ווארשאווסקי וה' הורוויץ מפאלטאווי עשרים. — ה' דוב וואהללערנער וגיסו קאצענעלבויגען עשרים. — ה' פֿינקעלשטיין וה' מאיר בראדסקי מסמילע עשרים. — ה' אהרן רייך חמשים.

פרק כ

מריב"ל להחכם יהודה ליב גארדאן. — תשובה על המכתב הזה לריב"ל מהחכם הנ"ל. — פתשגן כתב הממשלה בדבר מתן הכסף לריב"ל בעד ספריו לתועלת השכלת היהודים בשפת רוסיא. — מכתב מהחכם הא"ל לאנדעסבערג ליום מלאת לריב"ל שבעים שנה.

מריב"ל להחכם מו"ה יהודה ליב גארדאן (משנת תרי"ח):

„אני במוט הגויה, רותי יכת שאיה, בטחות סתום העין, נרפש ויהי לאין, תנובתי החדלתי, עדיי התנצלתי, רעד באצבעותי, אמעיט שורותי, ועם עטי אתנהלה לאטי.

יקירי! פתחה אזני לקול שיריך הראשונים, לנגינת כנורך הנעים הפורט „אהבת דוד ומיכל". ובגלל תת אמץ ברוחך, אף כי אל שבת עיפה נפשי — באתי בחג האסיף במכתבי אליך, בו במועל ידים ברכתיך בשם ה', ברכתיך, והיה ברכה!

ועתה שנית עוררתני בני בכנורך מנטפת הזקן ואט למשל אזני, זה ספרך החדש „המשלים", והיו למראה עיני שמונה מהם, וההלק מעיד על הכל. בכנורך זה תביע אמרי שפר, תנצח בנגינות משלי חכמים וסופרים חדשים עם ישנים, גם הוספת עליהם מילידי רעיוניך אשר הולדת אחריהם.

היטבת בני עשה! כי העטית עליהם רקמת השיר, אזנתם במשקלת, תתה עליהם הוד בנות השיר, עתה כתמם באו המשל והשיר וילכו שניהם יחדו, והנני אומר לספרך זה: הנך יפה אף נעים, לך נאוה תהלה!

והנה אנכי בא אליך בעדותי זו בראש ספרך בעבור ישמע העם בדברי עמך, כאשר עם לבבי. ואתה בני! עמוד לגורלך, שמור מזוזות פתחי בית ספרך, פני צאנך דעה, ועדרך רעה, בתבונת כפים וביראת שמים, כי יחד יראה וידוע, יתנו לארם המרגוע! ושניהם כי קנית, רבות עשית, והיית ורבית! כחפץ מוקירך הכותב בלא לב ולב".

לריב"ל מהחכם מו"ה יהודה ליב גאָרדאָן (תרי"ח):

„מכתבך היקר מצאני בווילנא עיר מולדתי, אשר נסעתי שמה לפקח על צרכי משפחתי וספרי החדש, ואשב שם בעשרת ימים, ועל כן לא עצרתי כח להודיעך מקבלת מכתבך זה, ואחר עד עתה.

ועתה אנכי מודה ומשבח אותך על כל הטובה אשר עשית עמדי להכירני במספר אנשי סודך הכותבים ידם אליך, ואנכי נכרי ומוזר לך ולא ידעתני מתמול שלשום. אפס כי ידעתיך תמיד לאיש נדיב לב ומרבה להיטיב ונותן יד לדורשים פניך ומסייע לכל הבא לטהר, ועל כן הרהבתי בנפשי עז לבוא לחסות בסתר כנפיך, ואתה בטובך הגדול לא הבישותני משברי ופרשת כנפיך על עבדך כי גואל אתה; ובכן יהי שמך וזכרך מברך לעולמי עולמים, וריחך הטוב יהיה נודף מראשי בשמים, בין המשכילים ובין החכמים. כל שומעי שמעך יברכוך צדיק תמים, ואלהי השמים יושב רמים, ייטיב שיבתך ויאריך לך ימים, ותבלה ימיך בטוב ושנותיך בנעימים, אמן.

אקוה כי במשך שמונה ירחים בערך אכבד להציג לעיני כבודך את ספרי — אשר שמך הנכבד יהיה מתנוסס כעטרה בראשו. והנני משתחוה מרחוק אל נכח כבודך וחכמתך ביראתך. בנך ועבדך, אוהבך ומכבדך כערכך".

ריב"ל גם בהגיעו לעת זקנתו המופלגת לא חדל להיות לתועלת לאחיו בני אמונתו, והיא שעמדה לו להסב עיני הממשלה על פועל כפיו ופרי מהשבותיו, כנראה ממכתבו מר' תשרי תרי"ח לאחד מידידיו הנאמנים, אשר הוא מודיע לו ממכירת ספריו תב"י וב"י להממשלה, וכי בא הדבר לידי גמר, אחרי אשר נשאה ונתנה עמו שבעה חדשים באגרות רצוא ושוב ובהפסקות גדולות בין שאלה לתשובה. במכתביו אל הממשלה הציע מעמדו הרע וכל עמלו אשר עמל כל ימי מגורו על הארץ לטובת הכלל, ובעוני ובחסר כל עד שאבד כל כחותיו, והגיע לשבעים שנה בלי שום עזר ופרנסה, והנה לערב ימי חלדו המלה הממשלה עליו לקנות מאתו שני אלפים עקסעמפלארען מספריו תב"י ובית יהודה בעד

שלשת אלפים רו"כ, להפיצם בבתי הספר לבני ישראל בארץ רוסיא ולהמציא לו בזה אמצעים לעבור עוד לתועלת הכלל.

וזה הוא פתשגן הכתב בלשון רוסיא (תרי"ח)

„По соображеніи всѣхъ заслугъ Левинзона г. Министръ внутреннихъ дѣлъ находитъ: 1) что для достиженія предполагаемаго религіознаго и нравственнаго преобразованія еврейскаго народа Комитетъ объ устройствѣ евреевъ призналъ полезнымъ приготовить умы сего народа разными, въ духѣ преобразованія сочиненіями; 2) что распространеніе сочиненія „Бетъ-Іегуда", содержащаго превосходное опроверженіе заблужденій евреевъ и основательныя побужденія къ осѣдлости, полезному труду, вѣротерпимости и образованію, безъ сомнѣнія могло бы служить правительству важнымъ пособіемъ въ дѣлѣ устройства и просвѣщенія евреевъ, предразсудки которыхъ, возникая изъ ложныхъ понятій о религіи, могутъ быть смягчены не иначе, какъ при ревностномъ и просвѣщенномъ содѣйствіи благонамѣреннѣйшихъ членовъ самаго этого народа; и 3) что въ этомъ отношеніи похвальные, неутомимые труды еврейскаго ученаго Левинзона, *который, при всей своей бѣдности и постоянномъ болѣзненномъ положеніи, продолжаетъ свою ревностную и полезную дѣятельность на пользу своихъ единовѣрцевъ и правительства,* которому онъ оказывалъ услуги еще въ отечественную войну 1812 года, заслуживаетъ тѣмъ бо́льшаго вниманія, что это было бы поощреніемъ и другимъ благомыслящимъ ученымъ евреямъ слѣдовать похвальному и едва-ли не единственному между русскими евреями примѣру этого писателя.

По всѣмъ симъ соображеніямъ г. Министръ внутреннихъ дѣлъ признаетъ весьма справедливымъ и полезнымъ, согласно съ мнѣніемъ г. Предсѣдательствующаго въ Комитетѣ объ устройствѣ евреевъ, исходатайствовать Левинзону единовременное вспомоществованіе, полагая оное въ 3,000 руб. сер., за которые Левинзонъ могъ бы пожертвовать до 2,000 экземпляровъ своего сочиненія „Бетъ-Іегуда" въ пользу синагогъ, молитвенныхъ домовъ и еврейскихъ училищъ, и имѣть хотя нѣкоторыя средства *для продолженія своихъ общеполезныхъ трудовъ*".

בעת ההיא שלח ריב"ל לידיד לבו מנוער מ' אריה ליבוש לאנדעסבערג את הדברים האלה : „צרי ליגוני היו דברים הנערמים באגרתך אלי, כהקיר ביר מימיה על לשון עיף ויגע, אך צר לי כי לא יתנני העדר כחי רבות מלים אליך כחפץ נפשי, לכן יהיו דברי מעטים, ואתך הסליחה!" .

„לא יפה דנת אחי שאני משתעשע יום יום בספרי החדשים להבר ולתקן, ואני זה כחמש שנים אשר עיני לא ראתם, כי המה כבר תחת רשות אחרים, ובקרב יהיו בפ"ב אי"ה באחד מבתי עקד הספרים, ואני כבר שברתי קולמוס המחברים, ובקהלם לא אבוא, גם שגית לתומך כי אני מתעלם בקריאת ספרים חדשים לבקרים, ובענינים המתחדשים בעולם. ואני הוא כשוכן בציון, וכמתלונן בערבות ובנשיה, ריק מכל ספר, זולת מעט ספרים ישנים עברים ואשכנזים, מספרי קבלה וחכמה, אשר קניתי לי בכספי בימים ההם, ונער יכתבם. בם אהגה, ואני לא ארע מה נעשה אחורי ערפי, ושיח ושיג אין לי עם שום אדם בעולם. כלוא בחדרי אשב יומם ולילה, אברח משעשוע בני אדם, ואבחר תמורתם ההתבודדות; אף להכותבים לי בכתבים לא אענה כ"א בדבר הכרחי מאד, או בדבר מצוה. ראה הגדתי היום לך יקירי כל מצבי וכל מצפוני לא כחדתי ממך, ואם תכבדני במכתביך, אענדם עטרה לראשי, אך ממני לא תקוה אחי, וגם את מכתבי זה כתבתי בכבדות, אך לא יכלתי למנוע ממך מפני כבודך היקר לי. וחי אני! כי נפשי קשורה בך כשלהבת בגחלת, ואם יבוא איש להפריד ביני ובינך ואם כחול ירבה כזבים או תפלות כנהוג היום בעונותינו. — הסבלת עשו! כי עזבת עירך ובית אביך וקברות אבותיך, ואתה שבת חקנת, היד ה' תקצר להמציא לך טרף בביתך. מכאב לב אדבר לך הדברים האלה ועיני זולגות דמעות" .

וזאת היא האגרת מזכרת אהבה מאת הישיש דורש תבונה הר' אריה ליב לאנדעסבערג ז"ל מקרעמניץ, שהיה מתגורר באדעססא, להרב ריב"ל לברכו ליום מלאת לו שבעים שנה לימי שני חייו בשנת תרי"ט :

„יקירי! עם ספרך אשר כתבת אלי ד' תשרי אמרת כי לאם השנה ההיא היא שנת השבעים לימי מגורך על הארץ, ואנכי אוהבך מנוער אוהבך עד זקנה ושיבה, האנכי לא אחוג את חגך זה הנאדר בקדש? יקום רעי! הנה הבאתי לך ברכה בשם ה': הן שנה זאת ימלאו ימיך כימי מלך אחד, יואל אלהים ויוסיף על ימיך עוד חמש עשרה שנה כמלך אחר, ואם למאה תתאו נפשך, ירנך אל! ותהיה בריא אולם, ועל ה' תתענג נפשך, עד יום יאספך כבוד ה' אליו, זקן ושבע ימים.

את הברכה הזאת הרימותי לך בעלם חג העצרת הזה, ביום הגותי חגך חג השבעים במסבת רעים, ועליה נסכתי נסכים, נסך שכר ונסך דמעות גיל, ושתיתי בשמך כוס לרויה.

עתה זקנים אנחנו שנינו, שנינו באנו בימים, ושנינו עומדים היום בקצה גבול חלדנו הנשקף על פני הישימון הנורא. אל תבהל ברוחך לכעוס על כי ימיך פנו בעברה זעם ואנחה, מה לך להביט אחריהם? הביטה את אשר לפניך, ראה חנך אלהים לשון למודים, אף עט סופר מהיר נתן בידך לאמר: זה חלקך בארץ החיים ועליו תחיה, בו עשית ותקנת ספרים יקרים ונכבדים, והמה רבו עד כה ויעל ממספרם ארבעה עשר הנקובים בשמותם במקומם. כלמו ילידי רעיונך

שמה, ילדים יודעי דעת ומביני מדע, ילדים אשר כח בהם לעמוד בהיכל מלך, ארבעה כבר שלחת חוצה ועמו שם בארץ. מלבד אלה יש אתך חבורים קטנים שלא נסדרו עדיין, ילדי זקונים שמה לך, קטנים הנאחזים בכנפות כסותך למלאות כרשם מעדנים, ואתה כאב רחום תדרשם יום יום, תכלכלם, תנהגם למשעי, ותשכלל שער ראשם לפאר, יגדלו ויבואו גם הם באנשים, ולא תבוש כי ידברו בשער. התבונן נא אפוא! החונן לאדם דעת קראך מבין אלפי ישראל אשר בארצנו, ושמך לרופא נאמן לפקוח עיני עמך, ופקודתו זאת שמרה רוחך. השלמת אחי! השלמת דעת קונך, פקחת עיני מוכי סנורים, והופעת עליהם נהרה. דאגה, חסר ותלאות, כל חלי וכל מדוה לא יכלו לך לעצרך ממלאכת שמים זו, יקרה היתה בעיניך מכל חייך התלואים לך מנגד תמיד, בידעך כי לכך נוצרת. יתבוננו ישרים וישפוטו! מי יצליח דרכו על הארץ, אלה הבריאים האשמנים אשר שגו חיל ועשו שם בנבערים, או אתה עני וכואב, אשר כל ימיך לא הסירות משכל שכמך, שאת עבודת הקדש, ועשית לך שם עולם בנבונים? רעי יקר! יעלו ירוממו ויגבהו אלה על במתי ההצלחה מעלה מעלה, אתה על במותימו תדרוך תרמוס!

עתה שלום לך איש חמודות! שלום שלום לך בכפלים! כי למי מביתך זולתך אאציל ברכה אם ביתך נעור וריק מכל? לא אשה ולא בנים לא אח ולא אחות, לא דוד ומסרף, לא קרוב וגואל, אלמן, גלמוד ועירירי כמוני היום, ועל מי תחול ברכתי? אם לא על ראשך אחי, על ספריך ועל מעונך, עלית קיר קטנה ודלה, לא תשלה במקדש מלך? שלום למעונך נאות השלום! מחסה לך מחום וקרח גשם שלג ורוח המכלכל אותך וכל אשר אתך, שלחן, ארון, כסא, מטה ומנורה, קסת סופר, גליונים וספרים לכל צרכיך, אף סל לחם צר וצפחת מים לחץ לא יפקד! — שלום גם לתנורך הגדל עמך בזה להגן בעדך מפני החורף, המשליך קרחו כפתים בחלוני ביתך, ויהרוס לפרוץ בחדרך, ותבער כמו אש חמתו בו לבל קרוב אליך, ולך הוא לסוכנת וחם לך. — שלום לשלחנך השחור, עליו ביום כבלילה תכון לחמה של תורה, ותאגור מאכלה, לתת לפני בני עמך ללחום במטעמיה, ואתה פת במלח תאכל עליו דיך. — שלום לעטך המעתיק רעיוני לבך ומצפוניו די באר ויעמידם במכונם עלי לוחות ומגלות ספר. — שלום לכסאך ומכון שבתך מאז, זה ארבעים שנה, עליו באת במשבר בנים, ועליו הולדת בעצב רב בנים לשם ולתהלה. — שלום לספריך ולכל חבוריך צאצאיך הנחמדים, אלה אשר כבר יצאו לחרות ממכבש הדפוס, ואלה העתידים להיות נכבשים במכבש, יחוננם אל ויצאו מהרה ממצוקותיהם ברכוש גדול. אף כלי מקטרתך יעמוד על הברכה—שלום לכלי מקטרתך אשר בידך תמיד, המעלה קטורה באפך לריח ניחוח לך, שעל פיו תכון מחשבותיך על שפת עטך. — שלום לארונך שומר יגיע כפיך, לא זהב וכסף כי אין בארון אף שקל כסף אחד, כי אם כתבי ידיך הנחמדים מזהב ומפז, מונחים שמה למשמרת, מגנב באפל יהלוך וממחתרת בצהרים ישוד. — שלום למטתך השלמה הנותנת לך מקום ללון, והמחזקת אותך ביום רע, לעת שתפול עליך פתאום מחלה ומדוה, עצמותיך תחלץ. ברוכים יהיו כלמו! הן אלה המה אוהביך בעלי בריתך דורשי שלומך, אשר לא יעזבוך לעתות בצרה ולא יכזבו בך סלה. ובאחרונה תעלה ברכתי גם על ראש הר הגדול הענק בין הררי קרעמניץ, הר עתיק יומין הלזה הנצב מול חלון ביתך מרמז ומזכיר, כי ההרים ימושו והגבעות תתמוגגנה, וברית אהבתו לא תנוע ולא תתנודד ממקומה כל ימי היותו על הארץ!

רעי ואיש שלומי! אחרי אשר נתתי היום את בריתי שלום לך ולכל אשר לפניך, עוד לא אשלחך כי אם ברכתיך. ירחמך שדי! יחוס על שארית ימיך השרידים האלה אשר ה' קורא מרחוק, ישמחך כימות ענה בך, וירבה עצמה לכל אברי גופך כחיצון כפנימי, כגלוים

כשאינם גלוים, אלה יהיו שרים למשמעתך, ואלה לא יגרעו מעבודתם דבר, וכל חושיך יחלץ חוסים, ולא יהיו נרפים מזקן. עיניך כנשר מרחוק יביטו בספר, וראית אך שמה ממראה עיניך אשר תראה, ואת אשר בעיני בשר לא יראה ולא ימצא, שכלך יהי לך לעינים. אזניך קשובות תהיינה לכל מלה אמר ודברים כי יגישו עדיכן, ואף אם בקול דממה דקה יקרבו, לא יבושו כדך נכלם לאמר: שומע אין לנו. ידך משכה בשבט סופר לא תנהגהו בכבדות, עטך כלי אומנתך, בו תעשה מעיל קדש לכל רעיון ושרעף כי יולד לך על פי מדתו וערכו, יגבר חיל ויגליה במלאכתו כעתה כאז, ואף הטוהגות לא יבטלו ממך, ושבר רעבון ביתך יתן לך ה׳ מאוצרו הטוב למכביר, ותשבר האביונה מקרבך, ויסיר הטעוני מביתך ותחתיו עניי עמך תביא ביתך ותפק להם נפשך כלבבך וכנפשך. כן יאמץ ה׳ בנין גופך ממסד עד הטפחות, ונר נשמתך יהיה דולק בקרבו עד נכון היום, יום יקחנו אלהים ממקומו ויתן אותו ברקיע השמים, לאור כאור החיים ככוכבים עולם ועד.

מי יתן ויביאני ה׳ לבית אבותי ולעיר מולדתי כי אז נאמר לעט: גם הלאה! כי שפתנו אתנו, אז נשתעה יחד פה אל פה, במראות פנים אל פנים, למשיב נפשך ונפש אוהבך המחבקך בשעפים והזיונות ויתפאר בך לאמר: רעך אני!"

ריב"ל במכתבו מן א׳ דחוהמ"ס תרי"ט נותן אלף תודות לידידו היקר ה׳ רייך, על טרחתו באספת הסך שבע מאות וחמשים רו"כ מנדיבי עמנו יקרי הערך, הנקובים במכתב האחרון של ה׳ רייך בשמותם, והוא היה אז כאבן דומם מוטל על ערשו מחליו עז וקשה מסבת פחד נורא ואיום אשר קרהו: כי שודדים נפלו על ביתו כחצות הלילה, והוא ער והנר דולק, ויבוזו כחפצם, והוא עם מתי מספר אשר היו בביתו, לא היה בכחם לעמוד בפניהם ולפתוח פה, כי היו מאיימים עליהם להרגם. שתי שעות רצופות אימת מות רחפה מול עיניו, ואחרי אשר חפשו ולא מצאו כסף, הלכו לדרכם.

פרק כא

צוואת ריב"ל ודבריו האחרונים. — לזכרון מצבת קבורתו. — יום מותו.

צוואת ריב״ל

קרעמניץ כ"ט בסליו שנת תר"כ ולכספרם 13 דעצעמבער 1859.

אני הה"מ יצחק בער במוה"ר יהודה לעווין לעווינזאהן מקרעמניץ, בדעה צלולה וזכה, ועדיין אני יודע היטב בשכלי הזך ובריא לשפוט על כל דבר ודבר, כפי שאני הה"מ בן שבעים ואחת שנה ומוטל על ערש דוי, ובכל יום ויום אני מתהפך בחליי, וחושב אני אולי עת פקודתי פקודת כל בשר הגיעה ללכת בדרך כל הארץ, אמרתי בעת אשר דעתי צלולה וזכה ויודעת לשפוט כל דבר בתבונה,

אצוה את המעשה אשר יעשו אחרי מותי, הן המה הרב ר׳ אלכסנדר בערינשטיין, וש"ב הרב ר׳ מענדיל לאנדעסבערג, המה ימלאו כל הדברים הנאמרים למטה:

א) הנה לא זכיתי להשאיר בנים אחרי, גם אח אין לי, אך שתי אחיות היו לי, אחת מרים בלומה והשנית פֿייגא חי׳. אחותי מרים בלומה נפטרה כבר והלכה לבית עולמה, ולא נשארו ממנה בנים, כי גם בתה רחל נפטרה בלא בנים, ואחותי השנית מרת פֿייגא זקנה בת שמונים שנה, יש לה בן אחד אשר טפחתי ורביתי ויהי לי לבן, ושמו יעקב ישראל בן המנוח טוהר"ר יצחק מאנילי המתגורר בארעססא המכונה לעווינזאהן.

ב) רכושי כעת עולה לסך אלף ומאה רו"כ. מעות מזומן אין לי כי אם דבר מועט אשר מזה אקח על הצטרכותי עתה בחיי, ואם יהי מעט נשאר יהי על הוצאות צרכי קבורתי ג"כ.

ג) ספרים יש לי היינו חבורי מה שחברתי שמונחים ת"י ה׳ אלכסנדר בערינשטיין במספר שבע מאות והמה שוים סך שבע מאות רו"כ, גם שארי ספרים ג"כ יהיו עולים לסך שבעים רו"כ.

ד) אחותי מרת פֿייגא היא היורשת אותי, הן ע"פ ד"ת והן עפ"י זאקאָן, כי אין לי יורש אחר רק היא לבדה, וגם לה אין בנים ובנות יותר רק הבן יחיד שמו ה׳ יעקב ישראל הנ"ל, ובנה יחידה מכלכל את שיבתה בביתו זה כמה שנים, ע"כ למסור את כל הנשאר אחרי מותי לר׳ יעקב ישראל הנ"ל.

ה) מהסך הנ"ל אשר אני מוריש לב"א הנ"ל, יחלקו מעות לעניים ומנין להתפלל בביתי שבעה ימים, גם הדלקת נרות כל השנה הראשונה אחרי פטירתי כנהוג בבית הכנסת, וחוץ לזה יתנו על תקון בית עלמין סך שמונה רו"כ. גם ישלמו להמשרתת היינו שכירות שלשים רו"כ ועל וועקסעל שמונים רו"כ. גם יתן על הצטרכות בית החולים ליהודים בקרעמניץ חמשים רו"כ, וכל המטלטלין שלי היינו כרים וכסתות ושארי כלים הנמצאים בביתי כלי עץ ומתכות וכדומה, ינתנו להמשרתת בלומה בעקערטאן, חלף טרחתה ועמלה זה כמה שנים. מאת הנאצאלסטווא אנכי מבקש לתת תקף ועוז לכל דברי, וכפי שהשעה דחוקה לכתוב בשפת רוסיא ועל נייר פארמאלני, וכפי הדת מהקיר"ה ששטרי שביב-מרע נתן לכתוב אף בשפת עברית, ולזאת צויתי לכתוב בשפת עברית, ובאם שיהיה מהצורך לתת צוואתי באַקט מחויבים ה׳ בערינשטיין וה׳ לאנדעסבערג להעתיק שטר צוואתי בלשון רוסיא ולמסור לאַקט, וכל ההוצאות השייכות לזה מחויב היורש לתת במזומנים.

ו) גם בקשתי מאת ב"א ה׳ יעקב ישראל לעווינזאהן הנ"ל להשתדל ולהתאמץ להדפיס החבורים שלי אשר חברתי ומונחים עוד במאנוסקריפטען, וגם לקבל מאת הר׳ יעקב יוסף הייליפערין מבארדיטשוב שלשה כתבים מהאַקטען שמסרתי לידו, כי המה שייכים ג"כ לחבורי ונצרכים לזה.

כל הנ"ל מחויבים אחותי ובנה לאשר ולקיים שלא יפול דבר מצוואתי אשר אני הח"מ מצוה בלי שום מניעה והתנצלות ובלי שום גרעון, בהיותי בדעת צלולה

ושכל זך ובריא, וידעתי לצוות את כל הנ"ל באר היטב, יצחק בער בן יהודה לעווינזאהן.

ואלה דברי ריב"ל האחרונים.

א) „לבטוח בה' בכל מקום וזמן, כי כל מה דעביד רחמנא לטב עביד. ב) למנוע הכעס ובפרט הקצף כי הכעס תולדה דגאוה היא ואיך יתגאה עפר ואפר. ג) לדבר אמת בפה ובלב, כי היא חותמו של הקב"ה, ושקר אין לו רגלים ולהנם תהיגע. ד) שלא לדבר בגנות שום אדם, כי מה דעלך סני לחברך לא תעביד, ואולי שגית בו והוא צדיק ממך. ה) שלא להרהר בעבירה, וזכור מה שכתב הרמב"ם במורה על זה. ו) הדבור יהי בנחת עם כל אדם. ז) למנוע הקפדנות והעקשות, כי דעתך קצרה ודעת זולתך טובה משלך. ח) להודות על האמת לכל אדם. ט) לדון את כל האדם לכף זכות, כי האדם יראה לעינים ולא ידע אמתת הענין. י) לשמוע חרפתך בנחת מכל אדם, כי כפעולתך כן תגמולך. יא) להמעיט ברדיפת הכבוד, כי כבוד איש הבל והכבוד רק לה' יאתה לא לזולתו. יב) שלא להוציא שום שבועה אף לאמת דבר, כי המאמין יאמין לך על דבריך. יג) לבקש מה' שלא יבוא לידי נסיון כלל, כי מי יודע אם תוכל עמוד נגדו".

אלה המה הטורים אשר כתב ריב"ל לחקקם על מצבת קבורתו:

אמר לה' מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו!

מאפס, יה העירני לנפש חיה,
הה! חלדי עף כמו לא היה
ואישן שנית בחיק הורתי
תחת גל זה עדה מצבתי.
עם אויבי ה' נלחמתי שערים
לא בנשק ברזל אך באמרים.
תמת ישרון גליתי לעמים,
עדי זרבבל, שהדי אפס דמים.

כן רואים אנחנו אחרית האיש הנעלה הדגול מרבבה ההוא, נשא וסבל מכאובים ותוגה עד רגעיו האחרונים, ובעת ההיא אשר היה יכול להתענג במרגוע ושלוה ממנת חבלו בתרומת הכסף אשר אצלה לו הממשלה בעד ספריו, קפץ עליו רוגזו של המות, ויגוע ויאסף אל עמיו עוד בטרם הגיע סכום הכסף הזה בשלמות לידו. מתרומת הכסף הזאת הורם למדפיסי ווילנא אשר הדפיסו את ספריי תב"י וב"י, ואחרי אשר נשלמו כל החובות שלו אשר היו לא מעטים, נשלחה שארית כספו לב"א ויורש ביתו, ה' יעקב לעווינזאהן המתגורר בארעססא, עם הספרים אשר הניח אחריו למורשה, ככתוב בכתב הצוואה.

ביום כ"ד שבט שנת תר"כ מת האיש הגדול הזה הרב יצחק בער לעווינזאהן ז"ל בהיותו שבעים ואחת שנה, בעיר קרעמניץ, וביום כ"ה הובילוהו לקברות בכבוד גדול כל בני עירו כקטן כגדול.

פרק כב

רשימת הכ"י: אשכול הסופר ודברים אחדים על אודותיו. — זרבבל, תער הסופר, תולדות שם, יהושפט, באר יצחק, פתוחי חותם, חקר מלים ומכתב החכם לעטטעריס. — יזרעאל. — מכתב החכם מייזלש.

אלה המה הספרים הנשארים בכ"י מאת הרב המנוח ריב"ל כפי אשר המה נרשמים בראש דבר לספר תעודה בישראל מהדורא תנינא.

א) זרבבל בשש מחברות. — ב) תער הסופר אשר דברנו אודותיו בספרנו זה. — ג) אשכול הסופר הכולל שירים, מכתמים, מליצות, חידות והלצות וכדומה. לא למותר נחשוב להציג פה דברים אחדים אשר ידבר ריב"ל אודות הספר הזה. ואלה המה דבריו אשר כתב בשנת תרט"ז: „השתא דקשישנא לדרדקי! כי הנה ככל עלמות בעולם בנות השיר היושבות בהר יגישו דודיהן רק לעולי ימים, וימאסו בישישים, לא יהדרו פני גבר בימים. — החכמה לזקנים, והשיר לבחורים! וכמאמר ר' יוחנן המורא על שיר השירים: נער אומר דברי זמר וכו', זאת היא באמת הפליאה הראשונה והגדולה אשר ראוי שיתפלא עלי המבין הקורא מחברתי זו. — אך דע יקירי הקורא! כי לא כל השירים אשר לפניך פה בני זקונים המה, כי מהם גם מילדי הנעורים ומימי העמידה; ועתה לבקשת אוהבי וידידי נקבצו כמה מהם והיו לאגודה קטנה, אשר פי יקבנה בשם: אשכול הסופר.

אמנם לא אכחיד תחת לשוני כי השירים הללו וגם אלה אשר אינם פה וכל השירים אשר יצאו מעטי מעודי עד היום, אינם כדאי להיות נמנים בין השירים היפים והנעלים (שיצאו בעולם ממשוררים טובים ומפורסמים נעימי זמירות ישראל), וכמעט לא באו שירי למדרגה זו להיות מכונים בשם היקר „שירים" כי זה השם הונח על מכתב סגולי ויקר מאד, ואני ידעתי את נגעי לבבי, כי הבנות העדינות, אלה בנות השיר, בשמאלן אם קרבוני, בימינן הלא דחוני, ונקעה נפשן ממני, ותעגבנה על מאהביהן אשר בחרו, והמה אחד מני אלף ושנים מרבבה — ממחברי שירים — כי באמת חבור שירים סגוליים, היא מלאכה נפלאה מאד, והיא חכמה ומלאכה הצריכה הכנה טבעית, ולא יועיל לזה כל עמל האדם וכל למוד, וזה שקדמוני חכמי יון ורומי ויחסו למלאכה זו השפעת רוח ממרום, וגם מרבותינו הקדמונים יחסו לזה עזר אלהי ורוח הקדש (וכמבואר במורה להרמב"ם ז"ל), וההכנה הטבעית הזאת הנטועה באדם בכח ה', יש באחד ואינה בשני, וכמו ד"מ, כח הנטוע באדם אחד לזמר בקול יפה המשמח אלהים ואנשים, ואין זה הכח בשני, ובאמת כל אדם מזמר ומשורר בביתו, ויש שוטים כאלה כי גם במקהלות יזמרו, האם בגלל זה ראוים להקרא בשם מזמרים ומשוררים? ומלבד ההכנה הטבעית לשירים צריך ידיעה שלמה ומופלגת בלשון הזאת אשר יכתוב בה, ולשלמות זו צריך יגיעה רבה והתמדה, וגם שכל טוב ויושר. ולפי עדות המבין הגדול בחכמת הלשון החכם הצרפתי וואלטער, כמעט כל ימי חיי

האדם לא יספיקו לו להשתלם בלשון אחת, ואפילו בלשונו שנתגדל בה ויינק אותה משדי אמו *) ובאמת ידיעת הלשון על תכלית שלמותה היא ידיעה רחבה וחכמה נפלאה, ועל צירה יסובב הכל, והאיש אשר השתלם בלשון אחת כבר אין לפניו חומרא בכל מה שיכתוב באיזה ספרים בלשון הזאת משופרים חכמים ושלמים, כי רוב החומרות וקושי ההבנה בספרים תבואנה לרוב מהעדר ידיעת הלשון על בוריה בכל אופניה, הן מהעדר ידיעת המחבר והן מהעדר ידיעת הקורא, הן בשמוש הלשון והן בחכמת הלשון והן בדקדוקה או בחכמת הגיונה וכדומה. ושוב הפעם אל תנאי מחברי השירים הסגוליים ואמר: מתנאיו ללמוד היטב במלאכת הגיון והרעטאריק והפראזאדיע וכדומה, גם לקרוא בתמידות ובשום לב המון שירים ומליצות מהסופרים המשובחים והמפורסמים ישנים וחדשים, לאומות שונות מחוכמות ומתוקנות. הן אלה מדרכי השירים הסגוליים הראויים לבוא בקהל אחר ההכנה הטבעית שהרגישו בנפשם".

„ואני אחר שהקדשתי זמני ועתי וכל כחותי לכתוב ספרים מועילים ת"ל בענינים שונים, ומדעתי העדר כשרוני כשרון שלם לחבר שירים סגוליים, אמרתי לנפשי לך מדרך זו! ואל תעמוד בפני גדולים מביני שיר, היערב שריקת אבוב רועה אל מיטיבי נגן בכנור ועוגב? וזאת היתה הנסבה שלא אביתי שיתבדרו שירי בעולם ע"י הדפוס, לולא פתוני היום מאהבי ומיודעי מצעירי הימים אשר סיבותי להוציאם לאור, ואפת. אמרתי בלבי הלא באמת הקוראים רבים, והמבינים השלמים הלא מעטים המה ונער יכתבם. ובזאת אבוא היום עם הספר רק לפני המון הקוראים הבלתי שלמים, ואקרא אל החכמים המבינים השלמים לאמר: גשו הלאה! אל תגעו בם, מה לכהן בבית הקברות? והיה אם יבואו אולי קצת מהמבינים השלמים וימצאו בכל זאת בשירי אלה איזה שירים טובים ויפים, אז אדע לנכון כי מבין אנכי בשירים, ובין כה וכה לא אמלט בזה מהכרון, או יחסר לי כשרון לחבר שירים, או אינני מבין לאשורו".

ד) תולדות שם, והיא מחברת שניה מספר שרשי לבנון הנדפס, גדול ממנו בכמותו ואיכותו. — ה) יהושפט, כולל השגות על ספרים חדשים. ו) ימין צדקי, הכולל גם הוא תשובות והשגות נגד כותב אחד אשר כתב פלסתר נגד דתנו וספרי חז"ל. ז) באר יצחק, כולל אגרות רצוא ושוב בינו ובין חכמי הזמן בענינים מלומדים, ועוד ענינים שונים ודרושים והשגות ובקורות. — ח) פתוחי חותם, כולל תשובה על זמן חבור ספר ש"ה ודרוש גדול על השם מטטרון,

---

*) ומה נאמר הפעם אנהגו מילדי העברים על לשון הקדש, שהיא לשון שאינה מדוברת המתהלכת בארץ, ונוסף לזה לקחו הכותבים העברים על שכמם נטל כבד, לא יאבו לערוב בלשון העברית במליצותיהם ושיריהם מלשון המשנה והתלמוד והמדרשים מלות עבריות שבנו אלה החכמים, ורבו כמו רבו, והמה נפלאות מאד כידוע לכל בקי ומבין. הי אני כי אולת היא וכסילות גדולה וגם רעה רבה, ונמליץ עליהם מאמר השוטרים מבני ישראל לפרעה: תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשו! לא כן עשו המשוררים הקדמונים מבני ישראל, השתמשו במלות האלה מהמדרשים והמשנה והתלמוד, וגם הוסיפו עליהם בניינים כידוע, וכן נוהגים היום כל חכמי האומות, וביחוד משורריהם בשיריהם ללשונותם בארצותם, מקבלים מלות רבות ואף מלשונות קדמוניות, כי זרות המה מאד, ואין להם יסוד כלל בלשונותם. לא כן המלות העבריות במשנה ובתלמוד ומדרשים, הלא יש למו יסוד בלשון המקרא כידוע לכל מבין. ואני אומר כי על אופן זה

גם חידות ובאורים במקראות וזולתן. — ט) חקר מלים, ספר קטן, תקונים והשגות בספר אוה"ש הנדפס מחדש ע"י מה"ל לעטערים. ואלה המה הדברים אשר כתב ה' לעטערים במכתבו לב"א ויורש ביתו של ריב"ל: „מרשימת הספרים הנשארים בכ"י מאת החכם המנוח ריב"ל ראיתי כי נזכר גם ספר „חקר מלים" הכולל תקונים והשגות בס' אוה"ש הנדפס מחדש ע"י, למען האמת אשר אש אהבתה הוקד גם בלבך בלי ספק, אחלה פניך להרשני לשום עין בכ"י המנוח ז"ל לבעבור תהי לאל ידי לתקן את אשר עויתי בחפזה, ואזכיר את התקונים האלה בשם אומרם בכבוד ותהלה, ובזה תעשה עמי אות לטובה בעבור האמת ואהבת לשוננו הקדושה וכו' ותצמח טובה גדולה מזה, ולבי סמוך כי לא תמנע טוב מבעליו באשר לאל ידך".

ממאמרי הבקרת של ריב"ל נראה כי הוא לא התנהג מנהג מבקרי זמננו החדשים והצעירים, שאוהבים לבקר את המחבר לא את הספר. לא כן ריב"ל שירד לתכלית בקרת הספר, ומעלת המחבר במקומה עומדת. ועל דברינו אלה יעידו דברי הרב ר' יעקב ישראל מייזליש באחד ממכתביו לריב"ל: „האמת אגיד — כתב הרב הזה — לא אוכל לסבול המבקרים החדשים, אשר כל דבריהם בנוים על קורי עכביש. לא אכחד ממנו כי בכל ספריהם החדשים לא מצאתי לרוות צמאוני ואת כלם ישא הרוח. לך לבדך חלק ה' חכמה ובינה להיות מבקר, לדעת לעות את יעף דבר, וכל דבריך שקולים במאזני צדק, חן חן להם! האמן לי אדוני! כי לא בפה חנף אדבר, והאמת אהובה לי מכל הון" עכ"ל. י) יזרעאל. והוא ספר גדול כולל ענינים מפורדים ושונים. ועל יתר ספריו המודפסים, ואלה אשר נשארו בכתובים, דברנו ונדבר על כ"א במקומו וזמנו

תהיה לשון העברית שלמה ורחבה מאד, יותר מהלשונות היפות הנדברות המתהלכות בארץ היום. ומי יתן ויתעורר חכם ומבין עם אחוזת מרעים משכילים ומבינים אמתים, לחבר ג"כ על אופן זה ספר מלים (ועל אופן השלמות והסדר השלם דוקא הנודע היום ת"ל להחכמים והסופרים המבינים ביתר שאת ועז מאשר ידעו החכמים והסופרים מאז), ובאמת צריך לזה גם זמן רב מאד, כי יהיה ספר מלים גדול מאד, ויהי מחזיק הרבה מחברות. ואם יהיה המחבר הזה (וחבריו העוזרים) בענין הזה שלם במלאכתו, ערב אנכי בדבר, שיהיה ספר המלים הזה עולה בערכו ואיכותו גם בכמותו על כל ספרי המלים שבלשונות העמים היום.

פרק כג

מה נעשה לספרי ריב"ל אחרי מותו. — מכתב להמו"ל מ"ע „המגיד" על מותו; קינים והגה והי מאב"ג. — דברי המ"ע השחר "Разсвѣтъ„ על אודות ריב"ל וספריו, בשפת רוסיא. — דברי המו"ל מ"ע ליון הדאקטאר סאלאווייטשיק בדבר ספרי ריב"ל ומכרתם.

ועתה אחר אשר הבאנו מכל הנוגע לספורי תולדות חיי האיש הנעלה הזה עד רגעיו האחרונים—נתבוננה נא לראות את הפעולה הנמרצה הזאת אשר עשה האיש הגדול הזה גם אחרי מותו, בלבות אלה ממכיריו ויודעיו, אשר הוקירוהו ורוממוהו בחייו עד רום שמים; מה נעשה בספריו כ"י אשר השאיר אחריו, בתקוה רבה כי יצאו במהרה לאור הדפוס? מה עשו המו"ל מ"ע בלשון קדש ברוסיא ארצנו ומחוץ למדינה, ומה דברו הסופרים הנכבדים האלה אשר התאבקו בעפר רגלי ריב"ל בחייו, ואשר היו כמעט כלם עליו למעמסה בשאלותיהם, מליצותיהם, שיריהם ומאמרי בקורותיהם—לטובת ספריו, לתת בזה נחת רוח לנשמתו המרחפת בעולם הרוחני, ולהביע תודתם בגלל אלה הסופרים החיים אתנו בדור זה, כי מבלעדי תודה כזאת, מה עוד יוכל להוחיל מחבר עברי בשנות חלדו, אשר ישבע במו רגז ותמרורים? — לדאבון נפשנו נוכל להשיב על כל השאלות האלה, כי לא עשו מאומה, לא זכרו את לעווינזאהן וישכחוהו, לא זכרו את רבם הגדול אשר פקח עיניהם לראות עולם חדש בספרות התלמודית והמדרשית, והורם בדרכי ההשכלה חכמה ודרך ארץ! הלא הוא בקע ים הבערות לפני בני עמנו לא בסערה ורעש כדרך הרעפֿארמאטארען לכל עם ועם, אשר התנוססו דגלם האדום במלחמת תנופה ורעש אש אוכלה; לא כן היה ריב"ל אשר סלל לנו את הדרך במנוחה והשקט, ויביאנו למחוז חפצנו התבונה והדעת. לכן מה נעים לנו כעת להזכיר ברעדת קדש את השרידים האלה המעטים אשר העלו זכרון ריב"ל על הבמה הגלויה בדברים מעטים בספר הזכרונות הלזה. כל קורא יעקם חוטמו ירקע ברגליו ושפתו תתבלע בראותו היקר וההוד במכתבי הסופרים הנכבדים אשר הריצו אליו באהבה וכבוד בחייו—ואחרי מותו לא עשו מאומה לתועלת הדפסת ספריו להקים לו בזה מזכרת נצח, וכמעט שכחו בו. הראשון אשר הודיע במכתב עתי המגיד ממות ריב"ל, היה החכם המליץ גאטטלאבער, ואלה המה דבריו במ"ע זה אשר שלח מעיר מגורו קאנסטאנטין ישן מחדש אדר שנת תר"כ: „לא איש בשורה טובה אנכי היום הזה, הרב החכם המפורסם מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן מקרעמניץ, אשר העיר השחר בארץ מולדתו וילך לפנינו בעמוד אשו להאיר לנו הדרך, ואף הוא היה מתכוין להיות למליץ בינינו ובין הממשלה הכבודה ולהטות לב מלכים ושרים עלינו לטובה—חלף הלך לו ואיננו, כי לקחו אלהים לאור באור חיים נצחיים ביום ד' ר"ד שיטמ שיהזו, ונקבר ביום כ"ה בכבוד גדול, ואבל כבד ומספד תמרורים עשו

לו כל בני עירו כקטן כגדול . ביום האחרון משנה העברה (ערב ר"ה משנה זו) נמלאו לו שבעים ואחת שנה . כל ימיו היו מכאובים וצער . בנעוריו היה מורדף בלי חשך מחמת שונאי חכמה ובוזי אור אשר כתרוהו, מנוחה הדריכוהו תחת רדפו רק טוב וחסד כל ימי חייו, ועוד בימי עלומיו חלה את מחלהו והיה שרוי בצער בחולי ובעוני כל ימיו. ואף כי פקחה אח"כ הממשלה הטובה את עין חסדה עליו והעניקה לו מטובה, הנה תש כחו מאד וענג לא ידעה נפשו, פת במשקל אכל ומים במשורה שתה, ורוב ימיו לא ירד ממטתו אשר שם אכל והתפלל ולמד וכתב ספריו. על האיש הגדול ההוא נוכל לאמר באמת וצדק, כי היה לבני עמנו בארצנו את אשר היה לפנים בישראל בן-מנחם בארץ פרייסען. ולולא הוא מי יודע אם הגענו כעת עד הלום. אנכי הכותב אחד מאלה אשר בעת יצא לאור פעם ראשונה ספרו היקר תעודה בישראל בשנת תקפ"ח, קללוהו קללה נמרצת ואת ספרו השליכו ארצה וירמסוהו ברגל, ואח"כ נפקחו עיניהם, כי ירדו דבריו האמתים חדרי בטנם, ויהיו לאנשי חיל להלחם מלחמת החכמה ביד חזקה ובזרוע נטויה, ותעשינה ידם תושיה, כי גדול כח החכמה והאמת לגרש מפניהם חשך הסכלות, כדברי המשורר ווירגיל אשר העתיק הרב ז"ל בהקדמת ספרו הנ"ל: „ברק האמת כי זורח, אפל השקר כלו בורח", ועתה במה נשלם תודות להרב החכם ז"ל אשר פקח עינינו ועמל ויגע כל ימיו להיטיב מצבנו בארץ? אם על המגיד טוב, יקרא נא באזני משכילי ארצנו אשר חנן אותם אלהים בעשר ונכסים, ונתנו איש כנדבת לבו וכברכת ה' עליו ליורש ביתו של ריב"ל, למען יוציא לאור את ספריו הרבים הנכבדים אשר עודם בכתובים, ובזה ימלאו חובת תודתם, ויעשו חסד עם המת ועם החיים הצמאים לשתות ממעיני חכמתו ותורתו של הרב ז"ל".

„כלו דברי אליך ידידי הנכבד בפעם הזאת, ואף כי עוד דברים לי להודיעך, אבל מרוב צרות נפשי ואבלי הכבד על מות ידידי כבודי ומרים ראשי, לא אוכל הפעם לערוך אליך מלים לבד הנוגע לכבוד הרב ז"ל".

אבל בזה לא כלתה תאנית אוהב נאמן זה על מות ריב"ל ידיד נפשו, כי עוד בשנה זו כתב גם את השיר הנחמד הזה אשר קראהו בשם:

קינים והגה והי

א

שבת משוש כנורי, נהפך לאבל,
אל תאיצו לנחמני מנחמי הבל,
דודי איהו? איפה אמצאנו?
דודי חמק עבר, אוי לי על שבר,
כל מחמדי לבי בלע הקבר,
הבל תנחמוני — לעווינזאהן איננו!
איננו! לא תשורנו עוד בת-עין!
ומה מותרו מן הבהמה? אין!
אין — כי הכל הבל!

ב

הזה הוא האיש המרעיש הארץ,
גודר גדר עמו ועומד בפרץ,
תעודה שם בישראל באבו עודנו.
האיש על בית יהודה פקח עיניהו,
ובאפס דמים נלחם בעד עמהו,
כמעט קט פתח אוצרו — ואיננו?!
איננו — נרדם ויסגור בת עין!
אך רגע עבר — וכמוהו כאין!
אין — כי הכל הבל!

ג

שעו מני מנחמים, אמרר בבכי!
מה חיי איש, אם אלף שנים יחי,
אם אחריתו יחד על עפר נחת?
מה תהללו החכמה? תספרו מפעליה?
ותחיה נא החכמה את בעליה!
ויחי עוד לנצח לא יראה שחת!
אכן איננו! — לא תשורנו עין,
ומותר החכמה מהבל אין —
אין — כי הכל הבל!

ד

אשא מרום עיני, גבהי שמים,
אשאל כנפי שחר בעלי כנפים,
אנה הלך דודי? אמרו איהו?
אין מענה בפיהם, נאלמו כלמו,
נאלמו דומיה, אין עונה במו,
וענתה האדמה: פה הבט הנהו!
הנהו! לשוא מרום תשא עין!
דודך שב לעפרו — לאפס ואין,
אין — כי הכל הבל!

ה

הבל?! — קול בלבבי אשמע שמוע
הבל חכמת אדם, השכל וידוע?
הבל נשמת אדם, רוחו ממעל?
רב לך חרף, גבר, עצור במליך!
הרף! דום! פן תביא רעה עליך.
תן כבוד לאלהים, אל תמעול מעל!
אם עור אתה, בסנורים הכית,
למה זה עליך חטאת הבאת,
לאמר: כי הכל הבל?

ו

הבל כל האדם מרדף אולת,
הבל כל הנפש רק רע פועלת,
ההולכים אחרי הבל ויהבלו
המה מהבל יחד, שאול ירדו,
ובמותם כגללם לנצח יאבדו,
וצדיקים כי ימותו, עוד לא כלו,
בשרם יקבר, בעפר ינוח,
ואל האלהים הנה תשוב הרוח,
כי שם לה נפל חבל!

ז

על שדי תתענג, תפקח עינים,
כבוד אל תחזה, מידו לה קרנים,
שם תראה אור, תעלומות לא ידעה,
תקשיב אמרי אל, כי יביע אמר,
ותשחק לחיי גויתה, לגבי חמר,
מארץ תלאובות למנוחות נסעה.
הלא נסע יתרה בה לשמים,
וממעיני הישועה תשאב מים,
ובנעימים לה חבל!

ח

הן זה הגבר עליו אשא נהי,
פה רק דכא ענה, שם מאושר יהי,
כסילים שנאוהו, נבונים עזבוהו,
אם בתהלה שמו על ראשו נזר,
מי בצרתה היה לו לעזר?
רבים חלו פניו ומעט תמכוהו,
עתה יגון לבו הן ישכה שבות,
נפשו עלתה ומצאה לה מנוח,
לא תדע שמה אבל!

אף בשרו ישכון לבטח מפחד ,
עורו רגע ועצמותיו שפו יחד ,
שם חדלו רגז , שם יחד שאננו ,
הפנו מכאובותיו , גוו עזבו ,
עצבותיו חבשו , עורקיו ישכבו ,
וישן שנת עולם — עד יקיץ עמנו !
לעת שוכני עפר יקיצו ירננו ,
אף אותו ביפיו תחזינה עינינו !
נעירה כנור ונבל !

ואלה הדברים אשר נכתבו במ"ע השחר Разсвѣтъ N. 19 — אשר יצא לאור ע"י החכם המפואר יוסף ראבינאוויץ בעיר אדעססא בשנת 1860—61 על אודות ריב"ל : „3-го Февраля нынѣшняго года не стало нашего Исаака-Бера Левинзона, труды котораго, какъ реформатора русско-польскихъ евреевъ, извѣстны отечеству и всей Европѣ, который обогатилъ драгоцѣнными своими сочиненіями нашу литературу,—который, какъ человѣкъ, въ высшей степени обладалъ чувствомъ своего долга, и неусыпно, съ полнымъ самоотверженіемъ трудился для блага и счастья своего народа.

Но былъ ли онъ при жизни по достоинству оцѣненъ своими единовѣрцами? Къ великому сожалѣнію — нѣтъ, и еслибы правительство наше не поспѣшало въ послѣднее время жизни умершаго присылать ему вспомоществованія, то онъ былъ бы лишенъ пасущнаго хлѣба и т. д.

И такъ, этотъ благородный труженикъ, этотъ аргонавтъ просвѣщенія русско-польскихъ евреевъ, неусыпно, съ полнымъ самоотверженіемъ трудившійся для блага своего народа въ Россіи, какъ послѣдній нищій нуждался даже въ необходимомъ, и никто изъ нашихъ соотечественниковъ не обращалъ на то своего вниманія! Страшная неблагодарность! Такъ ли поступаютъ наши западные единовѣрцы съ подобными благородными личностями? Но подумаютъ, можетъ быть, что покойный Левинзонъ иногда жаловался на эту возмутительную неблагодарность со стороны своихъ единовѣрцевъ? Ни слова! Въ своихъ письмахъ къ своему племяннику Якову Левинзону, усопшій И. Б. Левин-

зонъ жаловался только о недостаткѣ книгъ и что желалъ бы при жизни своей издать нѣсколько своихъ сочиненій, находившихся у него въ рукописи, но къ сожалѣнію не можетъ привести въ исполненіе своего желанія, потому что находится въ крайней бѣдности и лишенъ вспомоществованія своихъ единовѣрцевъ.

Но земное поприще Левинзона уже кончено, душа его у Бога. Однимъ только условіемъ можно теперь загладить невниманіе, оказанное нашими соотечественниками этому великому человѣку при его жизни, это—помочь его наслѣднику Якову Левинзону въ изданіи въ свѣтъ всѣхъ драгоцѣнныхъ сочиненій его дяди." (עכ"ל דברי המכ"ע הזה בקצרה)

ואלה הדברים אשר נאמרו במ"ע „ציון" אשר יצא לאור באָדעססא שנת 1861 ע"י המוציא לאור, החכם הדורש טוב לעמו ישראל הדאקט' עמנויל סאָלאָ-וויטשיק, בהקדמתו למאמר ה' הויזנער על אודות חיי ריב"ל, ומפני כי היא ארוכה מאד לכן הוצאנו אך את הנחוץ ממנה לעבודתנו זאת, ואלה דבריו:

„Мы всѣ, примкнувши теперь къ русской литературѣ и русской наукѣ, обязаны однакожъ своимъ образованіемъ главнѣйше еврейской литературной школѣ, представителемъ которой долженъ почитаться нашъ И. Б. Левинзонъ. Обязательство это еще ни въ какомъ случаѣ не могло потерять свою силу вслѣдствіе давности. Кто изъ насъ не получилъ самъ перваго образованія въ этой школѣ, тотъ ей навѣрно обязанъ образованіемъ своего отца или учителя. Еслибы старая наставница наша даже осталась позади насъ, приготовляя новыхъ учениковъ, еслибы ея уроки стали уже совершенно намъ не нужны, то все таки мы не имѣли бы права пренебрегать наставницею, отъ которой можемъ еще позаимствовать весьма много полезныхъ свѣдѣній и у которой мы даже должны были бы перенять ея неутомимую, безкористную ревность къ дѣлу образованія нашихъ единовѣрцевъ.

Намѣреваясь ближе познакомить публику съ усиліями и трудами Левинзона, мы находимъ приличнымъ отдать справедливость и тѣмъ довольно многочисленнымъ честнымъ труженикамъ, Несторомъ которыхъ онъ можетъ быть названъ.

Въ сочиненіяхъ нашего Левинзона преобладаетъ дидактическая цѣль: дать евреямъ настоящее понятіе о существенномъ въ ихъ религіи, и показать, какъ сущность религіи обязываетъ насъ стремиться къ просвѣщенію и общественной дѣятельности. Обладая высокимъ умомъ, глубокою ученостью и почерпая всѣ свои мысли изъ души любящей и чуждой всякаго фанатизма (бываетъ вѣдь и фанатизмъ просвѣщенія), Левинзонъ достигъ между своими единовѣрцами необыкновенной популярности. Имя ребъ Исаакъ-Бера или Теуда—какъ называютъ его по первому важному его сочиненію — въ устахъ всякаго русскаго еврея, и даже тѣ, которые не сочувствуютъ ему и считаютъ распространенное имъ ученіе ересью, не смѣютъ возставать противъ его личности и платятъ дань уваженія его нравственной чистотѣ и непорочности. Подобныя качества, соединенныя съ остроуміемъ, котораго Левинзонъ однакожъ никогда не употреблялъ во зло, привязывали къ нему всѣхъ, кто только къ нему приближался, и всякій, кто оставлялъ бѣдный одръ, къ которому мученикъ науки и истины былъ прикованъ большую часть своей жизни, уносилъ съ собою, свѣтлый образъ идеала человѣческой души.“

פרק כד

קורות ספר אחיה השילוני החוזה. — מהחכם ר' אברהם פראכטענבערג אודות הספר הזה. — משפט (רעצענזיאן) הספר הזה במ"ע בכורים מהחכם נפתלי קעללער. — קונטרס תער הסופר והעתקתו. — דברים אחדים מהמו"ל מ"ע „הכרמל". — קונטרס „אור לי"ד" ותוכנו. — קונטרס „ענפי הדסה".

קורות ספר אחיה השילני החוזה.

פעם אחת בא לריב"ל שר אחד נוצרי מאנשי הצבא לבקרהו, ואחרי אשר בקש השר לסלוח לו פן יהי הבקור הזה למשא עליו, פנה אליו בסבר פנים יפות, ודבר עמו בדבר היהודים ודתם, ומספרי התלמוד ומנהגיהם וכדומה. דבריו היו בהשכל רב ובדי כבוד ואהבת האדם, ואחרי כן כאשר חפץ ללכת לדרכו, נתן לו ספר עברי אחד הנקרא בשם נתיבות עולם, ובקש ממנו לקרותו עד תמו, ובבואו עוד הפעם לבקרהו ישמיעהו משפטו באין משא פנים, ובקראו בספר ירשום על הגליון חות דעתו. ויהי כקרוא ריב"ל בספר הזה,

ויבן כי מגמת המחבר בזה הספר להראות שדת ישראל היא שקר, ורק דה"נ היא דת האמת וקורא לכל איש ישראל למאוס בדתו, גם הוא נותן דופי ביתר הכתות הנוצריות, ומכלן אין דת צרופה זולת דת כת חברתו — וימאן לקבל את הספר הזה לתשורה מאת השר באמרו: כי חק שם לנפשו לבלי התערב בדבר הדתות, ובפרט שבדברים כאלה לא יועיל הוכוח, לכן יהי למותר גם להם להתוכח על סעיפי הדת כאלה; אך דבריו אלה לא פעלו מאומה על לב השר, אשר השתדל בכל מאמצי כחו לדבר עמו, להלל את דתו הלוטעראנית, וכל דבריו היו בשובה ונחת בהשכל ובדעה מיושבת, ובתוך דבריו הפציר השר בו לקחת את הספר מידו; וריב"ל התחנן לפניו שלא יפצירהו בדבר הזה, וזאת הסבה ביניהם עוד שיחה חדשה. ואחרי כן השביעו באהבתו לקחת מידו את הספר, ולא יכול השב פניו ריקם. בטרם לכתו בקש השר ממנו עוד הפעם לרשום בספר ולהגיד משפטו עליו, אך במה שנוגע לדת ישראל ודת הנוצרים, בדבר אמונה בלבד הנמצא בספר נ"ע. כעבור שלשת ימים השלימו מהחל עד כלה, פנה מכל עסקיו בלמודים אחרים ושקל כל מאמר במאזני השכל, והיה מציין לו בכל פעם טענותיו על מגלת ספר רק בדבר אמונה לבד, ומזה יצא כלול זה הספר המכונה בשם אחיה השילני החוזה, ההולך בדרך ויכוח בין העברי צדקיהו מזרחי, ובין הנוצרי דון יוסף אלפונזו. כולל בטול טענותיו של ספר נתיבות עולם (במה שנוגע לדת ישראל) הנדפס בלאָנדאָן שנת תקצ"ט. אולם יתר הטענות בדיני התלמוד וכדומה שפלפל בהן המחבר נ"ע לא שלח יד הפעם, אולם גמר בלבו לחבר על ענינים הללו אח"כ ספר מיוחד (וכן היה באמת שחבר אח"כ את הספר הגדול והנכבד זרבבל).

הספר אחש"ה נדפס בעיר לייפציג בשנת תרכ"ג, במשען כסף ההדפסה של הסוחר הנכבד משכיל ויקר רוח הישיש עושה צדקות, הר' שמחה ליפשיץ ז"ל תושב עיר אדעססא. גם בנו היקר המשכיל לעאָן היה בתומכי הדפסת הספר הזה, יחייהו אלהים לארך ימים, ויזכה לשם טוב מבנים ומבנות (כי ערירי הוא), ולטוב יזכר גם החכם הנכבד הישיש הר' אברהם טראַכטענבערג תושב עיר אדעססא, והוא היה יושב בעת ההיא בעיר לייפציג, שהשגיח על ההדפסה וההגהה של הספר הזה. ואלה דברי ה' טראכטענבערג אשר כתב מלייפציג להר' שמחה ליפשיץ באדעססא בדבר הספר הזה: „שמחת עולם על ראשי להודע כי ה' נתן בלבך רעיון נשגב להזיל זהב מכיסך להציל זהב אופיר הטמון במסתרים, הוא הספר היקר אחיה השילוני החוזה אשר ברצונך להדפיס בעיר מושבי לייפציג, מאת ידידי הדגול מרבבה הרב המנוח וכו' מוה"ר י"ב לעווינזאהן, ה' עפרו יחונן. יהי שמך מבורך פועל צדקות! כי אתה האחד העומד לנס, תוקיר אנוש מפז. זה הגבר ראה עוני עמו הנדכא, ובכל ימיו חי חיי צער והוכח במכאובים, הכיר את אחיו והם לא הכירוהו, באפס דמים ואין אונים לו קנא לאלהיו ודתו, וצרת אחיו המורדפים כה וכה, ומיתר ספריו הנדפסים בחייו הראה כחו ועצם ידו, ובמה ישראל נושע. המבלי אין גברים בארץ רוסיא לאסוף אחת לאחת קורות חיי יצחק למשפחת לעווינזאהן, אשר

כמשה בן מנחם במדינת אשכנז פעל ועשה זה האיש יצחק בער ברוסיא המדינה" .

„בדבר הדפסת הספר המדובר לא הגדת לי במכתבך דבר , לזאת אני שולח לך מכתב מאת המדפיס פאללראטה , למען תדע באיזה אופנים תוכל להדפיס את הספר הזה , ותמהר לשלוח לי את המאנוסקריפט ; ואני הנני בכל נפשי לטפל בזה ולהשגיח על כל הנעשה ולפעול את הנחוץ להוציא מחשבתך הטובה מכח אל הפועל , להועיל לאחי ועמי ולזכרון האדם הגדול אשר הלך ערירי , וספריו אשר השאיר , בניו המה אשר חננו ה׳ , ולך אחי החסד אשר תעשה עם המת , ומשכרתך שלמה מאת ה׳ לחוקך ולאמצך כחפץ לב ידידך" .

ואלה דברי המו"ל ספר בכורים לשנת תרכ"ה , החכם נפתלי קעלער ז"ל , אשר כתב על אודות הספר הזה : „כאשר עשה המחבר ז"ל בספרו אפס דמים שנלחם ע"ד ויכוח על דבר עלילת הדם , כן עשה גם הפעם נגד המחבר „נתיבות עולם" אשר דרך הצו דבר מר נגד הז"ל בעלי התלמוד . שם להם עלילות דברים למען הבאיש את דת היהודים בעיניהם . והנה החכם ריב"ל קיים בספרו זה : „דע מה שתשיב" וכו׳ , כי תפש את בעל הנתיבות בדבריו , הראה לכל כי סכל הוא , וכי לא לבד נגד דת ישראל עוה נתיבותיו כי גם בדתו דת הנוצרית לא ידע בין ימינו לשמאלו . ומי יתן ויעתק הספר הזה ע"י איש מבין דבר לאשורו ללשונות המתהלכות בארץ , למען יהי בכלי נשק להגרים בחצץ את שני המחרפים ההולכים בעקבות אייזענמענגער , האורבים לנו כשפיפון עלי ארח בכל עת וזמן . גם איזה הערות מושכלות ומיוחדות הנוגעות לחכמת ישראל בכלל מצאנו שם" וכו׳ .

בשנת תרכ"ב התעורר המשכיל קלמן הויזנער ז"ל לכתוב קצור תולדות ריב"ל בשפת רוסיא , ונדפס במ"ע ציון אשר יצא לאור בעיר אדעססא ע"י החכמים פינסקער ובאלאוויטשיק , ואח"כ יצא לאור הדפוס בקונטרס מיוחד ונעתק ללה"ק במ"ע „המגיד" ע"י החכם ישפ"ה .

בשנת תרכ"ג יצא לאור בעיר אדעססא קונטרס אחד מאת החכם ריב"ל הנקרא בשם תער הסופר , והוא מאמר קצר בדבר הקראים , ונלוו לו בראשו דברים אחדים בדבר הכתות בכלל שקמו בישראל מהתחלת בית השני והלאה באופן נאה וחדש . להמאמר הזה יש עוד נוספות בכתובים . הקונטרס הזה נעתק בשנה זו לשפת רוסיא מאת החכם סופר מהיר בשפת עברית ורוסית הנכבד ה׳ פ׳ בערעזקין נאטאריוס באדעססא *) . בראשית

*) וזה הוא תוכן דברי החכם הזה אשר כתב במ"ע „המגיד" שנה שביעית № 35 במאמרו „קול קורא" אל אחי בני ישראל אשר בכל עיר ועיר רבניה , חכמיה , קציניה ועשיריה , על אודות הכת והתרבה מאלה הדוברים עתק על עם ישרון ודתו וספרי התלמוד ומנהגי ישראל , ולא לבד אנשי דתות אחרות ילעגו לנו — יאמר החכם הזה — כי אם גם

המאמר הזה רואים אנחנו בשורה מוצאת מאת ב"א ויורש ביתו של החכם ריב"ל, כי הוא חפץ להוציא לאור את החבורים היקרים אשר נעארו מדודו המנוח ז"ל, השונים בתכונתם, מהם בחכמת הלשון ובחקר תהום הקדמוניות, ומהם במחקר הדת ותשובות לטענות מתנגדים המתאמצים לשלול מבית ישראל התורה וההכמה והכבוד וכו', ומהם קצת מליצות ושירים וכדומה. — ובעזר גואלי המנוח ריב"ל הגביר המשכיל הישיש מו"ה שמחה ליפשיץ ז"ל ובנו היקר מ' לעאן אשר התנדבו לתת בתורת הלואה מספר כסף להעלות על מכבש הדפוס לאחר אחד את הספרים הנמצאים בכתובים, והנה פתח עתה בן אחותו זה בהדפסת הקונטרס המכונה תער הסופר, ויען שפעולת הצדקה קשה על מתנדב אחר לגמרה לבדו, כי הוצאות הדפוס רבו למאד, ע"כ מבקש מאת אוהבי ומכירי ריב"ל לצאת לעזרת ה' ליפשיץ. האוהבים והמכירים האלה שמעו ולא התבוננו לצאת לישע ה' ליפשיץ, ועל כן חדלו מלהביא את מבוקשם אל הפעולה, ואך הספר אחיה השילני החוזה נדפס בעזרת ה' ליפשיץ. קוראי מ"ע הכרמל כנראה, לא שמו לבם גם לדברי המו"ל מ"ע זה אשר כתב בעת ההיא להוספתו בשפת רוסיא, הוא הרב החכם מו"ה שמואל יוסף פין, אשר ידע יקרת ספרי ריב"ל עד תכנית, ואלה המה דבריו המעטים במ"ע הנ"ל: „למען הקים מזכרת עולמים ללעווינזאהן על כל הטוב אשר עשה ליהודים יושבי רוסיא ארצנו להשכילם בחכמה ודעת, אין טוב לפי דעתנו כי אם להרים תרומת קדש להוציא לאור חבוריו הנחמדים אשר השאיר אחריו בכ"י, ובזה תצמח תועלת גדולה לכלל אחינו ב"י, וחבוריו אלה יזכירו את שמו לתהלה ולתפארת לדור דורים מכל מצבות זכרון של אבני שיש"

אחינו הקראים, כמו שנראה מספר „מסה ומריבה" אשר הקראי אברהם פירקאוויטש, הלועג על כל אמונתינו ותורתנו (בשע"פ). ואחד מאחינו אשר המיר דתו, הנקרא בשם אשר טעמקין מילידי מאהליב על נהר דניעפר אשר אמר עם ספרו, הנכתב בשפת עברית, על תורתנו כי בזויה היא, ועל עם ישראל דבר סרה. הספר הזה נעתק לשפת רוסיא, ונשלח לכל בתי כנסיות הנוצרים, למען דעת כל עמי הארץ כי בזים אנחנו ותורתנו. על ספרים האלה לא ענה אחד מאחינו (המלומדים) דבר, להראות לעיני השמש כי האמת אתנו, ודברי המקטרגים מיוסדים על אדני תהו, עד בקש החכם הנודע רי"ב לעווינזאהן והשיב נגד הקראים חוברת תער הסופר, ונגד הספר של טעמקין, השיב ספר ימין צדקי (עודנו בכתובים). — בקול קורא זה בקש החכם ה' בערעזקין מאת בני עמו לתמוך בידו ולבוא על החתום במ"ע לבני ישראל: המגיד, הכרמל, והמליץ, והוא יעתיק גם את הספר ימין צדקי לשפת רוסיא, אם ישיג לשלם את אשר הוציא על הוצאות הדפוס, להעתיק את החוברת „תער הסופר", למען ידע כי לא יהיה עמלו לריק. אבל לדאבון לבבנו נראה כי דברי החכם הזה לא עשו רושם בלבות אחב"י, כי אחרי אשר העתיק את החוברת „תער הסופר" ראה כי מעטים המה דורשיו, ולכן סר ממחשבתו הטובה, והספר „ימין צדקי" לא נעתק עד היום הזה.

בשנת תרכ"ד יצא מבית הדפוס בעיר ארעססא קונטרס המכונה בשם אור לי"ד, הוא מאמר בינת-משל, יפיץ אור על ארבעה עשר מאמרי אגדה (Mythen) בדברי חז"ל ע"ה, לתשובת חכם נוצרי אחד מאת ריב"ל, על ידי יורש ביתו. הקונטרס הזה יכיל בקרבו מאמרי אגדה אלה: הקב"ה מתפלל. — מאן הויא ליומא. — אנטונינוס מל א"ע. — ברכו באמתו. — פלגש בגבעה. — טיטוס ויתוש. — ואי הוה נסיבנא. — תרנגול שנסקל. — סרסו רבעו. — בלעם קוסם באמתו. — בלעם מת בן ל"ד. — איבריה. — היכא דנשקי. — מדרש אגדת שמואל, וילקוט תהלים יכרסמנה. האגדות הסתומות האלה נכתבו לבקשת ידיד ריב"ל החכם ר' דוד לוריא, נגד הקונטרס שחבר אדון נוצרי אחד נגד התלמוד בדברי האגדות שבתלמוד ומדרשים אשר אין דעתו נוחה מהם, והוקיעם נגד השמש. בהם הוא מגלה העדר הצניעות בכתובות ובקדושין, בדברי אישות, ויזעק מרה עליהם כי משחת בם, וכי המה משחיתים את ילדי העברים באשר המה מעוררים בלב הנערים חשק עגבים וכו'. על כל אלה דברי החכם הנוצרי הזה מראה ריב"ל בראיות ברורות חזקות, כי מאמרים כאלה נמצאים לאלפים לקדמוני היונים והרומים שהעלימו ענינים יקרים במעטי משלי חידות כאלה ובמשלים היותר סתומים וזרים.

בשנת תרכ"ה יצא לאור הדפוס ע"י יורש ביתו הנ"ל, מאמר קטן של ריב"ל הנקרא בשם ענפי הדסה, והמה הערות במגלת אסתר על דברי החכם יש"ר במחברתו מפתח למגלת אסתר שהרפים בוויען בשנת תר"א. במאמרו הקטן הזה יהשוב ריב"ל גם את החכם יש"ר בין המחברים החדשים המתעמלים בחנם לשאול ולדרוש בספורים צדדיים כלאחר יד במגלת אסתר, וכל דבריהם הבל ורעות רוח. הכל בראיות צודקות וברורות.

פרק כה

תועלת ספרי ריב"ל וערכם במ"ע „הכרמל". — במה מגוע לחיי ריב"ל. — ריב"ל ואחד מספרי הגבאה (מקרה) מאב"ג. — דברים אחדים בדבר המכתב מהקיסר האדיר ניקאלאי נ"ע. — דברים אחדים ע"ד תמונת ריב"ל.

במ"ע הכרמל משנת תרכ"ז אשר יצא לאור בעיר ווילנא ע"י הרב החכם הר' שמואל יוסף פין, מצאנו דברים אחדים הראוים לבוא בספר הזכרונות הזה, המראים על פעולות ריב"ל וספריו, על ערכם בימים האלה ועל הרעיון המרחף על פני כלם לתועלת ההשכלה והכרחה, עפ"י מופתים נאמנים ברוח האמונה והתורה מפי נביאינו, הוזינו, חכמינו וסופרינו

בספריו הגדולים—יאמר הכותב במאמרו זה—יפיח לעווינזאהן חיים חדשים בלבות העברים, יראה להם במופתים נאמנים, כי חיינו לא צל עובר אשר אינם שוים לדאג להם, אך מטרה ותעודה בפני עצמם. ריב"ל הראה במופתים נאמנים, כי גם חכמינו חכמי התלמוד, העמודים אשר בית ישראל נשען עליהם, היו ועבדו לצורך החיים; לזאת אסף בחפניו כל המאמרים הנפוצים על פני התלמוד, אשר

יראו ברור כי דרושים אנחנו לחיות על האדמה (עיין תב"י צד 159 ובית יהודה פרק נ"ב) וביחוד יקר ונכבד עד מאד הספר זרבבל, אשר בו יוכיח ריב"ל בהשכל ודעת, כי כל קורות חכמת ישראל ודתו על ארני החיים יסודתם, כי גם התלמוד מוכרח היה להיות בימים ההם לברר וללבן את התורה שבכתב, כי חיי היהודים בימים ההם הוציאו את התלמוד לאור עולם. אי אפשר לאמונה ודת בלי פירושים, אי אפשר לספר ודעות שיעמדו לעולמי עד, כי העת המבלה כל, תשנה תמיד את דעות האנשים, ולכן יראו החכמים העומדים בראש כל עם ועם לעשות תקונים הרשים לפי העת והזמן, לפי תנאי החיים הדורשים חדשות וכו'. החקירה והדרישה בשטה החדשה הזאת עשה ריב"ל ברוח איש יהודי, ברוח אמונתו וקבלתו; ובזה הוא באמת הראשון בכל חכמי ישראל, אשר אין ערוך אליו, ובצדק נוכל לכנהו בשם: מאיר עיני העם.

מטרת הכותב במ"ע הנ"ל הוא להעיר על שלשה דברים:

א) כי החכמים החפצים להפיץ דעת בין המון היהודים, אך אז יעשו פרי, אם ילכו בעקבות ריב"ל, להפיח ראשונה רוח חיים בלבבם, ובהשיגם המטרה הזאת, אז יבקשו היהודים בעצמם את ההשכלה בלי כל מעיר ומעורר, כי כחות החיים לא יתנו להם אז מרגוע ויניעום ללמוד ולעשות.

ב) להעיר את אזן קוראי ספרי ריב"ל על רוח החיים המרחף על כל ספריו.

ג) להעיר את חברת מפיצי השכלה, כי אם תחפוץ באמת לאמת את השם הנכבד הנקרא עליה, אז אין לה דבר טוב מזה, כמו הרחבת ספרי לעווינזאהן בין היהודים, אין לה דרך קרובה ופשוטה להפיץ דעת בין המון היהודים, יושבי תנור וכירים בבתי מדרשים וישיבות, כמו ספרי ריב"ל וכו'. ההמון ירעב ללחם, וספרי ריב"ל המה להם אשר עליו יחיה העם וכו', לכן חובה מוטלת לפי דעתו על החברה הנכבדה להוציא הוצאה שלמה מספרי ריב"ל, אשר ישנם בדפוס ואשר לא ראו עוד אור הדפוס, ותחלקם לעניי עם בישיבות ובבתי מדרשים בחנם, וגם לאחרים לא הרבה במחירם, ובזה תפיץ באמת השכלה בין העברים ברוסיא, אשר זה כל ישעה וכל הפצה.

ד) כי תצב החברה בזה מצבת עולם להחכם הגדול הזה, אשר מנעוריו עד יומו האחרון לא מש מאהל התורה והעבודה, עמל ועשה הרבה יותר מכל ההולכים לפניו, אשר כל ימיו היו מצוקים ומכאובים, והוא באמת חלינו נשא ומכאובינו סבלם, בעמל נפשו ראה ושבע, וחפץ ה' בידו הצליח להצדיקנו לפני העמים; לכן חובה מוטלת עלינו לחלק לו ברבים שם תהלה עד עולם, תחת אשר הערה כמעט למות נפשו בעד דעותיו הנשגבות ובעד אמונתו הטהורה, ומי אפוא יוכל לעשות כדבר הגדול הזה מבלעדי החברה? וכו' (עכ"ל הכותב הזה במ"ע וקבוצת מאמרי בקרת שונים הנדפס בארעססא בשנת תרכ"ח).

החכם גאטטלאבער במאמרו „לצדקה והנה צעקה" הנדפס במ"ע המליץ שנה תשיעית נומר 34 בהזכירו את הראשונים אשר יצאו חלוצים לפני אחיהם לפנות להם דרך אל ההשכלה והלמודים הנחוצים והמועילים, התעוררו בקרבו זכרונות נעימים מימים שכבר עברו גם על החכם ריב"ל ז"ל, ואלה דבריו שמה.

בראשונה ארבר דברים אחדים על כבוד אלופי ומיודעי המנוח הר"ר יצחק בער לעווינזאהן זצ"ל. האיש אשר העלה כל חמודות העולם לקרבן ריח ניחוח על מזבח אהבת עמו וארץ מולדתו. האיש שאין דוגמתו בחכמי ישראל החיים היום על פני האדמה, בהרבה מדות טובות ההכרחיות לקיום החכמה, ובראש כלנה מדת ההסתפקות. זכיתי לדעתו פעם ראשונה בשנת תקצ"ג על מסעי לבראדי דרך קרעמניץ. כבר שמעתי את שמעו וקראתי את ספרו תעודה בישראל, עודני באדעססא בקיץ תק"ץ שנתים אחר שיצא מבית הדפוס בשנת תקפ"ח, כי לא כימים האלה הימים הראשונים, מעט היו קרני האור ולא הגיעו לכל מקום, ועד בואי לאדעססא לא ראיתי את הספר היקר הזה, קולו שמעתי ושאננו עלה באזני, ואני אז בן תשע עשרה שנה; בתחלה כמוזר נחשב לי, אך אח"כ נפלאתה לו אהבתי ונפשי יצאה בדברי בו, ובכל עת נכספה וגם כלתה לדעתו פנים אל פנים, כחכמי ישראל אשר ידעתי ודברתי עמם ומצאתי חן בעיניהם, בטרם ידעתי את ידיד נפשי הרב המנוח ריב"ל ז"ל—המה הר"ר יוסף פערל ז"ל מיסד ההשכלה בישראל בגאליציען, והר' בצלאל שטערן ז"ל אשר הוקם על אח"כ להיות דירעקטאר באָדעססא בבית הספר שנתיסד שם לראשונה. שניהם נודעו לי מקץ שנת תקפ"ח בטארנאָפּאָל, ואח"כ הוספתי לראות את הדר' שטערן באָדעססא. הר"י פערל היה איש עשיר, ותהי חייו ענג בבית גדול ורחב ידים וכלי הבית נאים ומהודרים כדרך העשירים. וגם הר"ב שטערן, אף אמנם הון ועשר לא היה בביתו, כי אם בא בשכרו בראשונה בטארנאָפּאָל בתור מורה, ואח"כ באָדעססא בתור דירעקטאר, בכל זאת שכרו היה הרבה די והותר לכלכלת ביתו בכבוד והדר, והיה הדור בלבושי אירופא, ותארו כשר וגדול. תמונה כזאת עשיתי לי גם מריב"ל וממעונו. נקל להקורא להבין כמה השתוממתי בבואי פעם ראשונה אל, ביתו על אחד הרי קרעמניץ הרחק מן העיר ומשאון הקריה, והבית קטן וצר, רק חדר אחד בנוי מעצים וקנים ומצופה מבית ומחוץ בחמר. כלי הבית: שלחן רעוע ישן ושבור עומד אצל החלון היחידי שבבית. מצדו האחד לפאת הפתח צפונה כסא מעץ לבן קטן ודל, ומצדו השני נגבה תימנה נכח הפתח, מטה כמטת העני שבעניים בישראל, ועליה האיש אשר אנכי מבקש, הרב החכם הגדול ר' יצחק בער לעווינזאהן, אשר אנו מונים היום מזמנו זמן חדש בקורות ספרי היהודים בארצנו! האיש הזה הגדול בענקי הרוח היה ידוע חולי ומעונה במכאוב ועוני וחסר כל. מאז נקשרה נפשי בנפשו, ומאת אהבתי זאת היתה נסבה לבקש לי אשה מקרעמניץ לשבת שמה ימים רבים, וכן היה, ומקץ שנת תקצ"ד באתי לשבת בקרעמניץ, והייתי מרואי פני ידידי ז"ל, ואותו יום יום דרשתי, ודעת דרכיו חפצתי. ימים רבים התרועעתי עמו והיה אצלי שעשועים, וכן הייתי אצלו עדי אמר אלהים: הפרדו! ואלך לנוע בארץ לבקש טרף לביתי, והיה בשובי ואראה פניו כפני אלהים ותחי נפשי. ובשנת תר"ה עזבתי העיר קרעמניץ אני וביתי, ישבתי בבארדיטשוב, בקאמעניץ ובקאנסטאנטין ישן, ואותו לא ראיתי בכל הימים האלה, כי אם פעם אחת בלכתי אליו עם בתי המאושרה שושנה המתלוננת בצל שדי, ובשנת כר"ת מקץ חדש שבט נודעתי כי עלה ריב"ל אל האלהים, ואבך

תמרורים, ואתן עפר על ראשי, וקוננתי עליו הוי אדון! והוי הודו״! וכו׳.

בשנת תרל״ה בחדש תמוז בקשתי במכתב מאת אב״ג הנ״ל להודיעני איזה דברים הנוגעים לחיי תולדות ריב״ל, והנה אלה המה דברי תשובתו אלי בימים האלה:

„זה אחת וארבעים שנה (בשנת תקצ״ד) באתי לגור בעיר קרעמניץ, באשר נכספה נפשי לשבת בחברת ידידי אלופי ומיודעי המנוח הרב החכם וכו׳ הר׳ יצחק בער לעווינזאהן זכרו לברכה, ולשקוד על דלתותיו יום יום לראות פניו ולהתרועע עמו. למען לא אפריע אותו ואותי מעבודתנו יומם, היה מנהגי לבקרו פעם בפעם בין הערבים, ולהשאר אצלו לפעמים עד חצי הלילה. באחד הלילות האלה ישבתי אצלו בתחלת חדשי החרף בליל אפל והמטר נתך ארצה, ישבנו שנינו בבית התחתון ולא בעליה אשר שם היה חדר משכבו, ואיש לא היה עמנו שם, זולתי האשה בעלת הבית אשר גר שם, אשר ישבה על כסאה אצל תנור-החורף. מדי דברנו והנה נפתח הדלת ואיש גדל הקומה ורחב הכתפים הכנים ראשו ורובו בעד הדלת אל הבית, ורגליו עודן מבחוץ ויקרא בקול: „היש פה יין דגן?״ מהכובע אשר על ראשו ומהפאלעטין אשר נכר מקוטם מתחת האדרת אשר על כתפיו, נכר כי שר צבא גדול הוא. ותחרד האשה מאד ותצעק: ר׳ יצחק בער! ולא אחר השר, אשר בתוך כך הכנים גם רגליו הביתה, ויקלל אותה קללה נמרצת, ויתן עליה בקול לאמר: „תני יין דגן!״ המנוח ז״ל לא זע ולא קם ממקומו ויפן אל השר וישאלהו: מה לך אדון כי נזעקת? מה שאלתך? הן יין ושכר אין פה, כי לא מוכרי יין אנחנו. בדברים המעטים והנוחים האלה העלה חמת השר ויקלל גם אותו בקללה אשר קלל את האשה, ויוסף לכבדו עוד בשם: שד זקן! ויך בידו על השלחן ויקרא: הבה יין! ואם אין . . . ויראהו את כף ידו, ויוסף השר ויאמר: עיניך הרואות, שד זקן, מי נצב עמך פה, מדוע אתה יושב ולא תקום מפני? הסירה את מגבעתך מעל ראשך . . . .! לעווינזאהן לא קם ממקומו ויען ויאמר: דבר נפלא וזר הוא! איש אחד בא לביתי לבקרני, מגבעתו על ראשו, שלא כמדת דרך ארץ, ותמעט זאת בעיניו, ועוד יצוה עלי במפגיע להסיר את מגבעתי מעל ראשי, אתמהה! — ויפן אל בעלת הבית ויצו: הביאי חיש אלי את התבה הקטנה אשר לי. בטרם מצא השר מלים, מרוב כעסו וקצפו להשיב על דברי ריב״ל, ולשפוך עליו כל חמתו, כבר הביאה האשה את התבה, והרב פתח אותה במפתח, וימהר ויקח משם אגרת אחת מבין יתר האגרות אשר שם, ויקם ויסר את מגבעתו מעל ראשו ויראה להשר המשתומם לקרות את הכתוב עליה מלמעלה על הקאנווערט: Ученному Господину И. Б. Левинзону (להאדון המלומד י״ב לעווינזאהן). כראות השר רק את הדברים האלה, שככה חמתו כרגע, ותצנח האדרת מעל כתפיו ותפול אחור ארצה ואת מגבעתו הסיר מעל ראשו ופניו חפו. אמנם מה מאד השתומם ונחם על קללותיו ועל דבריו, כאשר פתח הרב את האגרת ועיני השר ראו מי הוא החתום תחתיה (כי את הכתוב בהאגרת לא נתן הרב לקרות) „ניקאלאי הראשון״. אז רפו ידיו ויהי כמתעתע וכמשוגע ממראה עיניו, ויכרע על ברכיו וינשק את ידי ריב״ל ובקול בכי ואנחה בקש סליחתו, כאשר יבקש הבן את אביו. הרב בקשהו לשבת ולהגיד

לו מי הוא ומה הסבב לו לבוא אל הבית הקטן הזה בקול רעש גדול ולהפיל אימה ופחד על אנשים שלוים ושקטים. אולם השר הוסיף לבקש מחילה וסליחה על חטאו הגדול ויאמר: נכלם אנכי תכסני כלמתי, לא אוכל להגיד מי אני, כי הסכלתי עשו ואחלל את כבודי, סלח ארוני ברוב חסדך ושלחני מזה כי לא אוכל ראות פניך מבלי אקוט בפני ואקלל את יומי. השר הלך לדרכו אחרי כריעות והשתחויות הרבה. ויהי ממחרת ויודע לנו מי היה השר. תוכן האגרת לא הראה לי הרב, ולולא המקרה ההוא גם את החתימה לא ראיתי, כי שנא הרב המנוח ז"ל להתפאר ולבקש כבוד".

בספר בית יהודה (פרק קמ"ו צד קנ"ה) מזכיר ריב"ל את האגרת הזאת בדברו בדבר השתדלותו אצל הרשות שיתנו שדות לעבודת האדמה לאחב"י, ובאמצעות השתדלותו זאת קבל תשובה כחפצו לתת ליהודים שדות הנם אין כסף לעבוד בהם עבודת האדמה, וכמה בתי אבות בגוב' חערסאָן קבלו עליהם ללכת אל המחוזות האלה. כל האגרות והכח וההרשאה עפ"י חק ומשפט המדינה אשר מסרו ליד ריב"ל אחיו אלה, הלא המה נמצאים ת"י השר הגדול מיניסטער וונוט' דיעל בלודאָף, שנמסרו לידו מאת השר הגדול סטאט סקרעט' לאָנגינאָף עפ"י פקודת הקיסר ניקאלאי „כמו שהודיע לי בכבודו באגרת חמודה היקרה בעיני מכל חמדה".

בקונטרס תולדות ריב"ל הקצר בשפת רוסיא הנדפס בארעססא בשנת 1862 מאת ה' קלמן הויזנער ז"ל, ואשר נעתק אח"כ במ"ע המגיד מאת החכם ישפ"ה— כתוב על אודות תמונת ריב"ל כי נמצאת בפעטרסבורג באוסף התמונות של הנסיכה הגדולה מאריא ניקאלאיעווני, והיא נתנה לה למתת מידי השר הגראף דימיטרי אנדרעעוויטש טאָלסטאָי (שר השכלת העם). וזה הודיע ה' הויזנער בשם אחד מתלמידי ריב"ל, החכם הדאקטאר ראובן קולישער היושב כעת בפעטרסבורג, ככתוב באחד ממכתבי ה' קולישער להמנוח ריב"ל.

ומאשר כי חשקה נפשי לצרף את התמונה לס' זכרונות תולדותיו, פניתי א"ע במכתב למוקירי שם ריב"ל וספריו בפ"ב, להודיעני אם ישנה בחצר הנסיכה הנזכרת? לדאבון לבי הודיעני החכם ה' צעדערבוים, כי הדר' קולישער איננו כעת בפ"ב, ומכמה טעמים הגיוניים שכתב לנו החכם הזה, אין זכר אל התמונה בחצר הנסיכה ככתוב במכתב ה' קולישער.

החכם י"ל גאָרדאָן במכתביו אלי מס"ט פ"ב, נתן תקוה בלבי כי ישתדל בכל יכלתו אודות זה, והמשגיח הראשי בבית המוזעאום של הנסיכה הבטיח לו לדרוש ולחקור אחריה. ועתה אף כי נכזבה תוחלתי לשומה בספר תולדותיו, אשר כלתה הדפסתו בימים האלה, אבל לא נואשה תקותי לימים הבאים, וכל אחד מלוקחי ספרי אלה ישיג תמונה פאָטאָגראַפית אחרי כן, בזה ימולא חפץ מוקירי שם ריב"ל, וחפץ כותב תולדותיו בספר הזה.

פרק כו

דברים אחדים למהדורא שניה. — דברי הרב החכם אב"נ השייכים לתולדות ריב"ל. — הוצאה מהמאמר האמונה והספרות להחכם פ. רודערמאן, במ"ע הבקר אור. — על אודות ספר תולדות שם מהנ"ל. —

זה יותר משתי שנים אשר יצא ספר הזכרונות לאור, ביחד עם ספר „זרבבל" וכעבור שנה מעת צאת הספרים האלה לאור, נמכרה ההוצאה הראשונה, ומכמה סבות ומכשולים לא היתה לאל ידנו להוציא את הספרים האלה במהדורא שניה, ועתה בהדפיסנו את הספרים האלה עוד הפעם להפצת רבים מבני עמנו הצמאים לראות את הספר ז ר ב ב ל, ולהשיגו במחיר לא יקר, אמרנו לשום נוספות לספר הזכרונות כפי מסת כחנו, ולבלי הרבות בהוצאות רבות, אבל ההכרח יאלצנו לתת לפני הקורא חשבון צדק בקצור נמרץ מה דברו כותבי הקורות ובעלי מכתבי העתים לבני ישראל על אודות הספרים האלה והועלתם, למורת רוחנו הננו להגיד את האמת, כי לא דברו מאומה. מ"ע „המגיד" בבשורת ספרים שלו דבר על אודות הספר ז ר ב ב ל בסיגנונו המורגל כעל כל הספרים אשר הוא מדבר בקצר נמרץ, ולמותר אחשוב הפעם להכפיל מה שהיה מדובר שמה על אודות הספר הזה. המו"ל מ"ע ה צ פ י ר ה, אחרי אשר קבל מאתנו הס' זרבבל עם ס' הזכרונות, בתור רדקטור ובתור כבוד, מלא לנכון לבלי דבר מאומה במ"ע שלו על אודותו מטוב עד רע, ולא היה מהפך המו"ל מ"ע זה לעבור חוק וגבול אשר שם לו למטרה לבלי דבר מאומה על אודות הספרות העברית, ולבלי בקר כל כל ספר. המו"ל מ"ע „ה ש ח ר" קבל ממנו, בהיותו בווארשא שני חדשים אחרי צאת ה ז ר ב ב ל לאור, עקסעמ"פ שלם, בתור מתנה כיאות לרדקטור נאמן לעמו ולספרותו, ולא דבר על אודות הספר הזה מאומה. את המו"ל מ"ע חדשי הבקר אור דנתי לכף זכות, בעבור כי החכם הזה מוטרד, מיום הזה שהחל מ"ע לצאת לאור, בנסיעותיו הרבות ובנודי ממקום למקום, ובלעדי אלה עיניו כהות, ואין ביכלתו לעבור על ספר גדול כזה בעין בקרת נאמנה; עכ"ז נעים לנו להעתיק פה את הדברים המעטים אשר כתב במ"ע הבקר אור, זקן בית ספרותנו זה, וזה לנו לעדה איככה הוא מכבד את החכם ריב"ל רבו ומורו. ואלה דברי הרב החכם המו"ל מ"ע חדשי הבקר אור, שנה שניה מחברת ה'. „מודעת לכל משכילי עמנו בארצנו, התשועה הגדולה אשר עשה הרב החכם המפורסם ה"ר יצחק בער לעווינזאהן ז"ל בישראל, בספריו היקרים אשר הוציא לאור בחייו, אשר היתה פעולתם גדולה מאד מצד אחד על לב צעירי עמנו בימים ההם, לפקוח עיניהם ולהוציאם לחרות מתחת סבלות האולת והבלי השוא אשר רדו בם בפרך; ומצד השני פקחה גם הממשלה עיניה על בני ישראל, בהשתדלות הרב החכם המנוח ז"ל אשר שלח את ספריו אל הממשלה הכבודה, והשרים היושבים ראשונה במלכות, המפקחים על עניני היהודים, הגו בספריו ומצאו מענה לשאלותיהם.

„באזני שמעתי מפי הגביר המנוח הנכבד ר' ישראל היילפרין ז"ל, שהיה אחד מהקרואים לקרית מלך רב פ"ב, בפעם הראשונה ע"י ד"ר ליליענטהאל בשנת תר"ד לבקר על עסקי ישראל, —

שפעם אחת בא המיניסטער להשכלת העם האדון אווארָף כ"ע לבית הוועד, ושאל איזה שאלה בדבר היהודים לחכמי האספה, ויהי כאשר החרישו ולא ענו, כי כבדה עליהם השאלה להשיב עליה ברגע קטן, ויען השר ויאמר: ולמה לא תדעו פשר דבר? הלא כתוב הדבר הוא בספר בית יהודה דף כ"ד וכ"ה. ויקם השר וישלח ידו אל תחת התבנית העומדת על השלחן לפניהם, ויקח משם את ספר בית יהודה ויראם את הכתוב שם.

בימינו אלה אין איש מעמנו בארצנו אשר יכחיש את זאת, כי כל החדשות והנאורות שנעשו בישראל מאז החל הרב ז"ל לדרוש ברבים ע"י ספריו עד עתה, כן אצל בני עמנו וכן אצל הממשלה, הכל כאשר לכל, מידו היתה לנו לתהלה ולתפארת, כי הוא לבדו הסב את כל אלה וכו'. עיני ראו את ספריו הרבים עודם בכתובים, ועין לא ראתם זולתי, והם מלאים הבנה ודעת על כל גדותם, והמה ככתם הטוב וכל אבן יקרה הטמון במעבה אדמה, ואין איש שם על לב להוציא יקר מזולל לפקח את הגלוי ולהסיר המסכה הנסוכה עליהם למען יפוצו על פני תבל והיו למאורת.

אחד הוא הגבר הקם על אשר מלא ה' את לבו חכמה ודעת ואהבת עמו, ובכל נפשו ומאודו הוא דורש את טובת עמו וספרותו, הוא המשכיל היקר והנכבד השלם וכו' ה' בערנהארד נאטהאנזאהן, אשר לא חמל על עתו וכספו, ויפן ערף לעסקיו שעסק בהם מתחלה, ויט שכמו לסבול עול מחברים עבריים הכבד מכל עמל, וילך הלוך נע ונד בארץ לבקש קונים לספר היקר מכל סגולה ז ר ב ב ל, ועתה הוסיף ידו שנית להוציא את כל שארית ספריו אשר המה בכתובים, ומגמת המו"ל הזה לתת למוקירי ספרי ריב"ל הוצאה שלמה מכל הספרים אשר היו מודפסים, וכן מכל אלה אשר המה בכתובים, המוכנים לצאת לאור הדפוס בשם הכללי: „ל ע ו ו י נ ז א נ 'ס ז ע מ ט ל י כ ע ש ר י פ ט ע ן" עכ"ל.

לא למותר נחשוב להביא פה בקצור הוצאה קטנה מהמאמר הגדול והנכבד „ה א מ ו נ ה ו ה ס פ ר ו ת" שיצא מתחת עט החכם ה' פ'. רודערמאן, בנוגע לכבוד רבינו הגדול ריב"ל, אחרי אשר הוא מראה לדעת במועצות ודעת להחכם הד"ר גראטץ את השגגה שיצאה מלפני השליט הזה בחכמת הקורות לבני ישראל, שחטא ואשם בזה מבלי הזכיר שם שמות חכמי רוסיא, ובמספר חכמי אשכנז בל יחד כבודם, וגם ממפעלות הרב ריב"ל איננו מדבר מאומה. „את המראה אשר בצבעים חיים יתאר לנו החכם גראטץ מאפני חיי ופעולותיו של הרמבמ"ן — כותב שמה ה' רודערמאן — ראינו אנחנו וכל באי עולם, כל החוקרים בחכמת ישראל והחפצים לדעת את מצבנו, בהאיש המצוין, מאורנו ומורנו, לוחם מלחמתנו ומושיענו הרב ר' יצחק בער לעווינזאהן, והנה בעת אשר הרמבמ"ן עשה מה שעשה, ופעל מה שפעל אך ע"פ אונס, אחרי אשר ההכרח כפאו לזה, כאשר יכתוב הוא בעצמו במכתביו לאוהביו, וכאשר יתאר לנו הח' גראטץ, — מהריב"ל כגבור משכיל יצא חלוץ ללחום מלחמת האור והחשך, לא שעה לכל הרדיפות העני והלחץ אשר סבבוהו, לא חכה עד אשר יעוררו אותו לכתוב מה לטובת עמו, על כל פגע וצרה, אצל הממונים על העם פנו כל אחינו פניהם אליו, והוא היה תמיד נמצא למליץ יושר בין אחינו, ובין הממשלה הרוממה, ודבריו תמיד פעלו לטוב, ותמיד הואילה הממשלה לתת אזן קשבת לדבריו ולבקשותיו, כי הוכחה בישרת לבבו, טהר רוחו וכשרונותיו הנעלים וכו' (ככתוב בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל) בלב ונפש חפצה שמו (קהלות שונות) את מהריב"ל לראש עליהם, וכל שאלה או תקון כללי בנוגע למצב החמרי או הרוחני של אחב"י לא עשו מבלי לשאול עצתו, וכל דבריו היו להם כדבר אלהים, כן לקח עליו ריב"ל את הטרחה להיות מתוך השלום בין עדה לעדה בדברים הנוגעים בתקוני האמונה והמנהגים וכו'. ולא את מצב אחיו יושבי רוסיא לבד הטיב, אך בפעולתו הגיע גם עד ארצות רחוקות, ובספרו א פ ס ד מ י ם הושיע מעוני, צרה וצוקה, ופדה ממות נפשות אלפי

אחינו מעלילת דם וכו׳, בעד ספריו מצא חן בעיני הממשלה יר״ה ודבריו היו נשמעים, נערכים וכמעט כלם נתקבלו וכו׳, וכאשר היה הרמב״ן בזמנו ובארצו לנקודת המרכז, אליה יבואו, וממנה יצאו כל קויה, כן היה מהריב״ל בזמנו ובארצו. ובנוגע לפעולת מהריב״ל על מצב הרוחני של בני עמו, ר״ל בפעולת ספריו, יפה כחו מכחו של הרמב״ן וכו׳ כי בעת ההיא אשר התעסק הרמב״ן בבאורי ענינים העומדים ברום עולמות שלא היו ולא נבראו, ונולדו אך במוחו של החוקר לייבניטץ, — מהריב״ל יבאר לנו בספריו בטוב טעם ודעת, בשכל בריא ובדעת צלולה את שיטת מיסדי דתנו, יגן עליהם בכנפי ידיעתו מכל חצי נבל ובליעל, יפזר בטהר רוחו את הענן והערפל, אשר התחלו בהם על ידי אי־הבנתם של הבאים אחריהם, וכל דבריו לא יאבדו ערכם עד סוף כל הדורות, וכל כותב תולדות הספרות העברית או הכללית, יתן מקום לספרי מהריב״ל בין כל אלה הספרים המועילים אשר יהיו לנו בכל עת כמקור נאמן לא יכזבו מימיו, מהם נביא ראיה והיזוק לדברינו, ובכל עת נרגיש את ההכרח בהם״. אחרי אשר ידבר בהרחבה ה׳ רודערמאן מהפעולה החזקה שעשו כל ספרי ריב״ל, ומכל הטוב והתועלת הנמצא בתוכם, כמעט מכל ספר וספר בקצור, יכלה החכם הזה את מאמרו זה בדברים האלה: „מהריב״ל לפי זמנו פעל ועשה בעד עמו הרבה יותר מאשר היה ביכלתו, הוא הקריב את חייו בפשטות מובן המלה כליל על מזבח אהבת עמו, לא שם לבו לכל הרדיפות אשר רדפוהו, מלבד העני והחסרון החלי והחולשה אשר שללו ממנו כל רגעי מנוחתו, ולא אבד אף רגע מבלי לפעול ולעשות לטובת אחיו בגשם וברוח! שמו וזכרו לא יסופו מעל לוח כל לב דופק בעד אהבת עמו וחכמתו, וכל כותב דברי ימי עמנו ברוח בקרת ולא ברוח שיר, אהבה ושנאה פרטית, יתן מקום למהריב״ל בין כל גדולי וחכמי ישראל, אף על פי שהפראפעסאר גראעטץ לא מצא לנכון אף להזכיר את שמו״. (עכ״ל החכם רודערמאן בקיצור):

וגם עתה לא כבר, ראינו בשמחת לבב את החכם הנ״ל יוצא עוד הפעם על במת המ״ע לבני ישראל הנקרא בשם „עברי אנכי״ ושמה ישמיענו מדברו הנאוה גם על אודות ספר „תולדות שס״ מאת הרב ריב״ל, וזה לנו לאות כי לב רגש בקרבו, להלל את הראוי לשבח ולתהלה, ולעורר לבות בני עמנו מתרדמתם לבלי היות כפויי טובה, ולנאץ ליטע לאלה המתעסקים בצרכי הספרות שלנו באמונה ותום לב, ומאשר צר לנו המקום להביא פה את המאמר הזה כלו כמובא במ״ע עברי אנכי שנה זו גליון י״ז, אולם התאפק לא נוכל להעתיק משם את הדברים הנמרצים האלה: „מי מאנשי הדעת שבינינו לא יכבד את שמו של מהריב״ל? מי הוא החי אתנו היום, אם אך לא הדיוט מוחלט הוא, שלא יבין להוקיר את מפעליו, את הטוב שהביא לנו המאור הגדול הזה בגשם ורוח? מי לא יתפעל, לב מי לא יתרגש בזכרו את אפני ודרכי חייו של הנעלה הזה, חיי עוני ולחץ, חיי מרורים והסרון כזה עד שלא היה לו גליון שלם לכתוב עליו את דבריו הנעלים, וכתבם פתקאות פתקאות, והרף מחלתו התמידית ועניו ותרודו, לא נח ולא שקט, והקריב כל רגעי חייו לטובת עמו?! האם לא הניבו לאים כזה אבני זכרון? האם לא תקנו לכבודו יומא־הלולא־רבא (יובילעאום) לזכרון רוחו ומפעליו? ואנחנו לא די שלא נחשוב אותות כבוד כאלה, הנה לא יעלה אף על דעתנו, להוציא לאור את ספריו וכתבי ידו שהביאו ויביאו לנו אורה ותורה! האם לא כפויי טובה אנחנו, כאשר אמרתי? ועוד יותר: גם אחרי שנמצא החכם מהר״ב נאטאנזאהן וקבל על עצמו מרצונו הטוב, לסדר ולהוציא לאור את ספרי מהריב״ל, האם נחזיק בידיו? האם נתעורר לדרוש ממנו את הספרים שהוא מוציא לאור ולשלם תמורתם, למען יהיה ביכלתו להוציא לאור את יתר ספריו? לא אדבר על דבר הספר זרבבל הידוע לכל בכמותו ואיכותו, ראו נא קוראים נכבדים את הספר החדש תולדות שס מכ״י רבנו יצחק בער לעווינזאהן, שהוציא עתה מהר״ב נאטאנזאהן לאור! הנו עיניכם בו אם לא תראו בבאוריו אור, אם לא תשמח כל מלה ומלה את לבבכם, אם לא תאיר את עיניכם! כי הספר היקר הזה מלבד שהוא מעין חכמה ודעת להמלומדים הוקרי השפות המזרחיות, הנה יתענגו עליו גם כל האנשים פשוטים, ואף אם יקראו בו קריאת

עראי, קריאה שעל המשה, ימלאו בו הערות יקרות בספרי קדשנו, כמה טעמים שכליים על כמה חוקים שלא יבוא בהם גם הרמב״ם ז״ל, (ע׳ שרש כ ל א י ם ותראה נפלאות) באורים והערות יקרות מפז בנוגע לדברי ימינו, וכל זה בשפה קלה, זכה וברורה, כידוע לכל קורא משכיל את טהרת שפתו ועטו של מהריב״ל, מדוע תחשו אחי? מדוע תשמטו ידכם ולא תבאו לעזרה למהר״ב נאטאנזאהן המו״ל, למען יניף שנית ידו ויזכנו ביתר ספרי מהריב״ל? מדוע תשפילו את כבוד מהריב״ל, ותשכינו אותו לעפר על ידי שתחכו עד אשר המו״ל — את ספריו היקרים יביא אותם לכם, יכתת את רגליו ויעמוד לפניכם כעני בפתח, עד אשר תושיטו לו יד כלכל הרקים מן המחברים ה ח ד ש י ם, שישרצו בינינו כצפרדע מצרים? אל תשכחו אחי, כי עוד נמצאו בינינו לאלפים שלא יבינו שום שפה ולשון מלבד שפת עבר, וכי השפה הזאת הכרחית היא להם להאיר את חשכם ולהוציאם לאור, ומבלעדה ישארו כנפל־אשת ולא יחזו שמש! ועל כן אם לא למענכם, אתם המשכילים אל דבר טוב, עליכם להחזיק בכל עוז בידי המו״ל את ספר מהריב״ל למען יתר אחיכם שעוד לא ידעו מאומה מלבד שפת קודש, ומי בכל סופרי ישראל יפעול יותר בדבריו על לב קוראיו ועל מוחם ממאורנו מהריב״ל? ואתה מהר״ב נאטאנזאהן, אחרי שהחלות במלוה רבה כזו, נאמר לך, גמור! אחרי שקבלת עליך את העמל והטורח, לסדר ולהוציא לאור את כל ספרי מהריב״ל, אל תרפה ידך ואל תתיאש; תקותי חזקה, כי סוף סוף יראו אחינו את האור הגנוז בכתבי יד מהריב״ל כי טוב, ויחזיקו בידך לא מחמת רגש תודה למהריב״ל, כי אם ל מ ע נ ם, למען התענג על דבריו היקרים מפנינים ולהרחיב ידיעתם בשפת קודש וחקירותיה, וה׳ ברוב רחמיו יעמוד לימינך ויגן עליך כאות נפש החפץ בהצלחת עמו באמת״. עכ״ל החכם פ׳. רודערמאן במ״ע „ע ב ר י א נ כ י״.

זה הוא תוכן קצר פקודת הקיסר האדיר ניקולי נעתק מן מכתב הקאמעראל האף גו״ב וואלין:

ДЕПАРТАМЕНТЪ ГОСУДАРСТВЕННАГО КАЗНАЧЕЙСТВА.

ЧАСТЬ РАСПОРЯДИТ.

Отдѣленіе III.

Столъ I.

10 Генваря 1829.

№ 340.

Въ Волынскую Казенную Палату.

Г. Состоящій въ должности Главноуправляющаго Духовными дѣлами Иностран. Исп вѣдан. сообщилъ Г. Министру Финансовъ Высочайшее повеленіе о выдачѣ еврею *Левинсону* въ награду за его сочиненіе на еврейскомъ языкѣ, имѣющее предметомъ *нравственное преобразованіе еврейскаго народа*, единовременно 1,000 рублей.

נוספות לתולדות ריב״ל

כמה שנים נגוזו עברו, ואין מי מסופרינו הנכבדים, מבלעדי המ״ע העבריים שיצאו לאור בשפת רוסיא בימים עברו באודיסא, אשר נדבה רוחו לדבר על אודות ריב״ל ומעשי תקפו וגבורתו בספרות העברית. ועתה עינינו הרואות, שר נוצרי אחד, כותב מאמר במ״ע חדשי היוצא לאור בעיר ממלכתנו פטרסבורג, שם המ״ע זה הוא: עתיקי ארץ רוסיא Русск. старина מחודש מאי שנה זו, מחברת ה׳. הסופר הזה הוא החכם הנעלה הנודע לשם ולתפארת בספרות הרוסית, פ. א. אַלאַבין, ובשפת רוסיא: Дѣйствит. стат. совѣтникъ П. А. Алабинъ המתגורר בעיר סאַמאַראַ. מאשר יקרו לי דברי החכם הזה, המשים זר תהלה ותפארת במאמרו זה בשפת רוסיא לעמנו בכלל, מבלעדי זה שהוא נותן פאר וכבוד לשם ריב״ל, שנשמתו בגנזי מרומים בפרט, ולזה התעוררתי להעתיק את המאמר היקר הזה הפשי במ״ע הכרמל[1], למען ישמעו העברים, עם איזה הערות לצרף וללבן דברי החכם הזה, במקומות שונים אשר מצאתי להכרח, ואלה המה דבריו:

בנומר מ״ז של המ״ע רוסקי פראוודא משנה החולפת, כתוב לאמר: „בשמונה לחדש נאוועמבער 1878 מת בעיר ווילנא החכם המהלל והמשורר הנפלא אברהם בער לעבענזאהן. —״ הזה הוא האיש לעווינזאהן הזקן, אשר ידעתיו בעיר קרעמניץ עוד בשנת 1846? וכאשר רשום בקונטרס של דברי הימים שלי (Дневникъ) היה נקרא בשם יצחק, והמ״ע זה מודיע ממות אברהם! יהיה איך שיהיה, אספרה נא מה שנודע לי על אודות האיש יצחק בער לעווינזאהן, כי אנכי לא ראיתי בשום מ״ע עד כה דבר מפעלי האיש המצוין הזה, באחד מאנשי ארץ מולדתנו, אף כי לאמונה אחרת יחשב.

בעת ההיא שבאנו לגור בעיר קרעמניץ, אך לזמן מוגבל, נודעתי על פי מקרה מאחד המיוחד בעיר הזאת, הנקרא בשם: יצחק בער לעווינזאהן, המתגורר מחוץ לעיר בדרך העולה ווישניוויצה. מאהבתי מנעורי להתחקות על כל דבר נפלא ומאודי, שמתי פעמי לבית המלומד הזה. לא רבות עמלתי למצוא בית מגורו, כי העברי הראשון אשר פגשתי בדרכי הראה לי בית משכנו הדל. בבואי למסדרון ביתו היה שמה חשך ואפלה, משששתי על הקירות עדי הגעתי לדלת הבית בעלית קיר קטנה, ובמעלות רעועות ושבורות עליתי לתוכה, פתחתי הדלת ונכנסתי לחדר קטן, אשר האירו אותו שני חלונות, הקור השליך עליהם קרחו עד החצי. על הרצפה ובכל פנות הבית היו מפוזרים ספרים ומגלות בשפות כשדית, ערבית ועברית, כתבי־יד רבים בשפת עברית, וגליוני מ״ע אירופיים. התנור השתרע כמעט עד רובע החדר, ששם עמדו שני כסאות שלחן ומנורה וקסת הסופר. על החלונות היו עומדים בקבוקי דיו וסמי רפואה, באחד הכסאות שהיה עומד על יד השלחן, ישב בעל הבית, זקן כבן ששים, שערות ראשו

---

[1]) מ״ע חדשי היוצא לאור בעיר ווילנא, חוברת ח׳ וט׳ שנה רביעית 1879, ע״י הרב החכם ש״י פין, ועוזרו המשכיל היקר ה׳ מארקאן.

לבנות וארוכות, וכובע Ярмолка על ראשו. היה לבוש בגד קרוע שעבר עליו כלח. רשמי פניו העידו כי לא מרוב שנים קפצה זקנה עליו, אך מחלה עזה ויסורים קשים העיקו עליו מעמסה רבה כזאת. מבעד עור פניו הירוקים, אשר היה מראהו כעין הקלף, ולחייו, היה נראה צבע אדמדמת, ועיניו השחורות והמחוכמות הציצו זיקי אש. חזות פני בעל הבית הזה החיצונים עם מעמדו המיוחד, פעלו עלי פעולה נעימה, והגדתי לו כי לשמע אזן שמעתיו, ולשם חכמתו הנודע באתי להשתעשע בצל קורתו, והוא קבלני בסבר פנים יפות, ומהיום ההוא והלאה, בקרתי אותו כפעם בפעם, ואף כי היה זקן ממני, והבדל גדול היה במספר שנותינו, כי אני עודני הייתי רך בשנים, על כל זה עשיתי אתו חוזה, וכנראה אהב אותי, ואנכי הרביתי שיחה אתו לילות שלמים, ואף כי שנות עשרים חלפו עברו עליו שהיה כלוא בחדרו, מחולשת גופו וזקנתו, על כל זה היה שמח וטוב לב, רעיוניו היו רעננים, טעמו לא פג, וריח שכלו לא נמר. כל מעינו היה בספרים עתיקים כל הימים, ועל כל זה היה משתכל להתחקות על שרשי מהלך הקורות המתחדשים מיום אל יום. בדברו התערבו ספורים מושכי לב ונפש, ולפעמים התרוצצו דברי שעשועים מפיו, אשר ידע מספורי ארצות קדומים, המעורבים במליצות חדות ונעימות משמחי לב.

ארבעה חדשים עברו לימי הכרתנו, עד היום הזה אשר הלכנו בו הלאה מעיר קרעמניץ וסביבותיה. ואלה המה רשמי הכרתנו שנשמרו בקרבי: לעווינזאהן נולד בעיר קרעמניץ בשנת 1789 [1]) בהיותו בן שלש שנה החל ללכת לחדר המלמדים, על פי מנהגי ישראל אשר שררו בימים ההם, עשה חיל בלמודיו עד להפליא, עד כי בהיותו כבן תשע שנה, כתב חבור בעניני הקבלה, ואביו התפאר עם חבורו זה לפני הרב אשר היה מהמלומדים בעיר הזאת, ואף כי מעשיו והנהגותיו היו כמעשי כל אחיו בני עמו, ודרכו בקדש. הרב הזה בראותו את החבור, אחזתהו חרדת קדש, ויצו על אביו להסתיר את הדבר הזה, ולבלי גלותו לשום אדם, בעבור יתרון הרוח המתנוסס בלב בנו, באמרו כי בו בחר ה׳ לעשות גדולות ונצורות בקרב אחיו בימים יבואו, ובלכתו לחש באזני אבי הנער להזהר ולהשגיח עליו אם הוא איננו ממתיק סוד עם אחד משרי מעלה, המעופף אליו בלילה מן השמים, להשכילו בינה? אולם השגחתו של אביו עלתה בתהו, כי לעווינזאהן בעצמו איננו זוכר אם היה ביכלתו לכתוב איזה מאמר, שראוי לשום עין עליו, עד אשר הגיעה שנת 1812 בשנה ההיא היא שנת מנוסת הצרפתים מארץ רוסיא, ומסבה זו חבר מכתם להלל בשפת עברית צחה, הנקרא בשם קול ענות גבורה. המכתם הזה נשלה מאת הקומנדנט ה׳ גירס מעיר ראדוויל אל המניסטר של הענינים הפנימים במדינה Министр. внутрен. дѣлъ, וזאת היתה הסבה הראשית לתת התעוררות גדולה בלב העלם הזה ללכת הלאה ולהשתלם בעבודת הספרות.

---

[1]) שגגה יצאה מלפני הכותב. ריב"ל כנודע מזה שכתב בעצמו מקורות ימי חייו, נולד בערב ר"ה לשנת ה׳ אלפים תקמ"ח ליצירה, בשני לירח ספטמבר שנת 1788.
(המעתיק)

בשנת 1816 כאשר היה לעווינזאהן בעיר בראדי בגליציען, נתנה לו שמה משרת מנהל ספרי חשבון, באחד מבתי הבנקירים, אולם עבודתו זו לא ישרה בעיניו, כי אם השתדל להקדיש רגעי מנוחתו ללמודים שונים, והאציל מרוח הלמודים שלו בהגיון ופלוסופיא, גם לאיזה תלמידים אשר באו לקחת לקח מפיו לשעות, ובזמן קרוב עזב את ספרי חשבנותיו ועמד במסה Экзаменъ בבית הספר בעיר טרנופול בגליציען, שמה הטיף לקחו בבית הגימנזיום לתלמידים מקשיבים בשפת עברית.

בשנת 1823 שב לעווינזאהן ארצה רוסיא, ובכל מקום בואו הפיץ השכלה ודעת, ויבוא גם לעיר ברדיטשוב, כעבור שנה אחת עזב את העיר הזאת ונסע טולטשינה. בדרכו בא על פי מקרה והזדמנות לעיר הקטנה קאמינקא, אחוזת נחלה של השר הרוזן Князь וויטטענשטיין, וכאשר נודע להשר הזה כי לעווינזאהן בא, שלח אחריו להתראות אתו, ויצו לעושי רצונו לפנות לו חדר מיוחד בחצרו, ושמה התאכסן כל ימות הקיץ. במרוצת הימים האלה, נשא לעווינזאהן חנו בעיני השר, ויהי אהוב לו מאד, עד כי האציל השר כמה שעות בכל לילה לדבר אתו בלמודים שונים, ונפש השר אותה לשמוע פלפולים אשר היו בינו ובין אחוזת מרעיו ומקורביו, אשר התאספו בבית השר. כאשר הלך השר לשוח בשדה, קרא את לעווינזאהן ללכת לחברה אתו, וגם בלכת השר לבקר בעניני כלכלת ביתו ועסקיו, זמן אותו ללכת אתו, וחברתו היתה נעימה כל כך לפני השר, עד כי לפעמים שמע גם עצה מפיו בכמה ענינים.

בשוב לעווינזאהן קרעמניצה עיר מולדתו, חלה חליו הגדול, ולא היה ביכלתו לעזוב את ערשו כשתים עשרה שנה, אך חשקו בלמודים גבר עליו גם אז מאד, עד שכמעט כלתה נפשו במרוצת השנים האלה שחלפו עליו, לא ברעש ולא בכח כי אם בהשכל וידוע השכלה ודעת. ובמחלתו, אשר כמעט שנתו עזבתהו, לא נח ולא שקט מהיות שוקד בלמודים וספרים רבים.

בעת ההיא השתלם את עצמו בשפות עברית, ערבית, כשדית, רומית ויונית, ולמד עד היסוד את החכמות והלמודים השייכים לעניני הפוליטיק והפלסופיא. כח זכרונו הטבעי שהיה חזק מאד, וידיעתו בשפת אשכנזית בתכלית השלמות היו לו לעזור ולסעד בזה. בית־עקד־ספרים הגדול שהיה אז בהליצאום של השר הגדול טשאצקי, האציל עליו העז והיכולת לעסוק בלמודים וידיעת שפות שונות לכל ענפי המדעים, בעזר החכמים הגדולים אשר התעסקו שמה, ואשר לא מנעו ממנו את כל חפצו בכל הספרים אשר שאל, כי כן היה בזה חפץ השר החכם טשאצקי, אשר התהלך עם לעווינזאהן כרע כאח, וכל אשר בקש צוה לתת לו. כן עברו נגוזו על לעווינזאהן י״ב שנה, במרוצת העת הגדולה הזאת חי והתפרנס את עצמו במזון רוחני, ולחם אבירים היה לו למאכל [1].

---

[1]) בימים ההם היו רבים ממוקירי שמו וזכרו בין העשירים בארץ רוסיא אשר היו לו למשען וסעד לכל ינוע ברעב. ועתה לו נתן ה׳ גם את המו״ל ספריו, לחן ולחסד בעיני נדיבי זמננו, לתת לו די מחסורו, אשר יחסר לו להדפסת ספרי ריב״ל, אשר אתו בכתובים, והמשב להם זאת לצדקה בעשותם חסד גדול עם המת והחיים. (הערת המגיה)

כח הגופני שלו עזבהו, וחי חיי רוח ונפש, רוחו היתה מרחפת על גפי מרומי הספרות הכללית לכל עם ועם בשפות שונות. בעת ההיא שכחותיו הגופניים עזבוהו כן רבתה והתפרצה רוחו, כאשר ספר לעווינזאהן בעצמו, כי במרוצת שנות חליו, היה נמצא כמעט בעולם האצילות, ולולי מחלתו זו, לא היה לאל ידו לרכוש גם חלק העשירי ממשא למודיו אשר בלע בהמשך הי"ב שנים האלה. „לא היה בכחי כמעט לאחוז ספר בידי, אמר לעווינזאהן, ודמיתי כי האותיות של הספרים האלה נגלו לפני בערפל, על כל זה נרשמו בזכרוני ספרים שלמים וגדולים עד היום הזה".

גם עוד בטרם הגיעו ימי חליו ומרודו, הגה ולמד וכתב הרבה, ונודע בחכמתו וידיעותיו הרבות כמעט לכל חכמי העברים שחיו בימיו, רבים מהחכמים המפורסמים באיראפי נשאו ונתנו עמו במרוץ אגרות. חברת המלומדים (של הנוצרים) Учен. общест. הכירה אותו לאחד מחבריה הנכבדים. החכם הנודע טשאצקי ארח לחברה אתו, וכרת אתו ברית אחוה ורעות; חברות שונות בארצנו ומחוץ למדינתנו, פנו אליו ודרשו עצתו במה שנוגע לשאלות רבות בדבר התקון וההטבה של הענינים הנכבדים העומדים ברום עולם היהדות. ממשלתנו האדירה בכבודה ובעצמה הקשיבה להצעותיו השונות, עדי מצאה לנכון לאשר ולקיים חלק גדול מהצעותיו אלה.

ראשית מפעלו של לעווינזאהן היתה העתקת הטאריף שלנו לשפת עברית־אשכנזית, (לוח המכס) הנדפס בזאלקאווי בגליציען בשנת 1819. אחרי כן הראה עזוז וכח נפלא במחברתו המהוללה יסודי לשון רוסיא[1]) והוא דקדוק שפת רוסיא מפורש עברית בטוב טעם ודעת. אני מדקדק במלתי: כתב ולא העתיק, כי למען העברים היא עבודה גדולה ועצומה, היוצאת מגדר ההרגל, וראוי לשית לב שבספר הדקדוק הזה הראה לעווינזאהן בראיות ברורות ונכוחות את השווי והדמיון שיש לשפת רוסיא עם השפות המזרחיות העתיקות.

כח ידיעתו היה לא לבד בשפת עברית, כי אם ידע שפת אשכנז וספרותה בתכלית השלמות, כמו שנראה מהצעתו Проектъ ששלח בשפה זו להנסיך הגדול קאנסטאנטין פאװלאװיטש בשנת 1823 בדבר התיסדות בתי ספר וסעמינאריען לאחינו העברים ברוסיא, ומלבד זה שלח רשימה מבוארת בדבר הכתות שהיו לישראל מיום היותו לגוי עד היום הזה. בימים האלה יצאה מתחת עטו, הסתירע הנודעת בשם עמק רפאים[2]) בחבורו

---

[1]) פה המקום אתי להוסיף על דברי בספר הזכרונות, אשר השתדלתי שמה לפני מוקירי ספרי ריב"ל כי הספר יסודי לשון רוסיא אין אתי, ולא ידעתי איה הוא, ועתה הנני מודיע גלוי כי הספר הזה נמצא באמתחת הכ"י של הרב ריב"ל אצלי, אחרי אשר השגתיו בעמל רב, אבל הוא איננו מסודר לדפוס, כי נחוצים לזה השגחה וכשרון פרטי להביאו במעטר הנכון, אולם עוד חזון למועד. (המעתיק)

[2]) החבור הזה ביחד עם הקונטרס דברי צדיקים נדפסו באדעסא בשנת תרכ"ז, ועתה נדפסו החבורים האלה עוד הפעם בס' ילקוט ריב"ל הנדפס בווארשא בשנת תרל"ט. (המעתיק)

זה הוא מהתל על החסידים והכת שלהם [1].

בימי הסתערות המחלה הגדולה והארוכה של הי"ב שנים, היו ידי לעווינזאהן כבדות, ולא היה ביכלתו לכתוב מאומה, כי אם לקרות ולשנות, ולהשתטח על שפעת הרעיונות שלו שרחפו במרחבי הדמיון, אך בשובו לאיתנו, התחזקה עבודתו בכשרון ודעת, והחל להתחקות על שרשי חקירה עמוקה ורחבה.

בשנת 1825 כלתה מלאכת עבודתו הגדולה בספרו הנכבד תעודה בישראל Іудаизмъ, בספר הזה הוא סופר ומונה חסרונותיו של אחיו בני עמו ומציע אמצעים שונים לעשותם כבריאה חדשה, לשכלל תקונים בדעה והשכל. את הספר הזה הקדיש המחבר לכבוד הקיסר האדיר ניקולי ז"ל, וחלף עמלו זה קבל מתנת ידו הנדיבה אלף רו"כ. בראשית ספרו זה (מהדורא ראשונה) ישיר לעווינזאהן לכבוד הקיסר הזה מזמור שיר, יסודתו באחד מזמורי תהלים. מבקרי ישראל הללו ושבחו הספר הזה, ועל כלם נתנו לו שבח ותהלה מאת החכם המפואר ד"ר פראנקעל, באמרו כי הספר הזה נראה כחזיון נפלא בספרות העברית, וכדבר בעתו, וכתוב על טהרת שפת עברית, שכמעט אין דמיון לו בזמננו בהשתלמותו, בין מושכי בשבט סופר עברי, ולא רבים יחכמו לעשות כמתכונתו [2].

אחרי כן כתב לעווינזאהן את מחברתו הנפלאה בשפת יהודית המדוברת הנקובה בשם: דיא הפקר וועלט, שמה הוא מתאר בשרד שפת הזארגאן מעשי ותעלולי בני עמו במובן המדותי והמוסרי, עם כל המגרעות המסובבות מחסרון חנוך טוב וישר. אך מבלי הביט על מקל חובלים זה שמיסר בו את אחיו בני עמו, יציצו מהגוי המחברת הזאת זיקי אהבה, אחוה, שלום ורעות לעמו. בה ידרוש לשלום אחיו אסירי התקוה, וישחרם מוסר לעזוב דרכיהם ומנהגיהם שאינם מהודרים, וישימו אל לבם לעסוק בעבודת האדמה, עבודה שנותנת מחיה וכלכלה לעובדיה, ואך היא האחת מהאמצעים והמניעים הגדולים והמוכשרים לחדש ימיהם כקדם, ולחיות חיים חדשים, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים של פרנסה וארך ימים. ולחזק אשיות ספרו זה, הוא מראה בראיות ברורות מהתלמוד וספרים אחרים, ומבלעדי זה הוא מעמיד את אחיו בני עמו בתור אדם המעלה. הספר הזה הוא האחד המיוחד בספרות העברית, בו הוא מראה

---

[1]) החסידים המה יוצאי ירך הכתה הזאת, שאנשיה מעמיקים חקר בלמודי הקבלה של הבעש"ט אשר חי בשנת 1730, והיא הכתה היותר חדשה בזמננו. (הכותב)

[2]) הספר הזה יצא לאור הדפוס בפעם הראשונה ע"י המחבר בעצמו בשנת תקפ"ח, אחרי כן יצא לאור שנית על ידו בשנת תרי"ח, אשר הואילה הממשלה לקנות כאלף עקסעמפ' ולתתם אל בתי ספר הרבנים הגבוהים והנמוכים. ועתה זה לא כבר נדפס במהדורא תליתאה בשנת תרל"ט עם פתח דבר גדול מהמו"ל ספרי ריב"ל ב. נאטאנזאהן.

(המעתיק).

לכל באי עולם, כי היהודים המה אנשי חברת משפחה אחת בדור האנושי[1].

בשנת 1837 יצא לאור הדפוס הספר אפס דמים[2] המפורסם בתועלתו הכללית. מטרת הספר הזה הוא להראות כי אפס ותהו המה דברי המעלילים על עם ישראל כי צריכים המה לדם נוצרים בחג פסחם. למורת רוח התרחבה העלילה הזאת כמעט בכל תפוצות הנוצרים, ובפרט בארץ פולין. יש אומרים כי היהודים הורגים מדי שנה בשנה איש נוצרי ומשימים אותו בחבית שיש בפנימותה מסמרות נטועים, ובנטפי דם הנוזלים מבקיעי החבית, המה מטבילים מטפחת נקיה, ואחרי אשר המה מיבשים אותה, חותכים ממנה חתיכות חתיכות ושולחים לכל החברות שלהם. נכון הדבר כי מנהג אכזרי כזה לא היה ולא נברא בין היהודים ולא יצא אל הפעולה מעולם, על כל זה נשרשה העלילה האיומה הזאת בין עמי הארצות, ומתהלכת ביניהם זה מאות בשנים, והיהודים מורדפים על צואריהם, ומושכים עליהם קו של חשד מאלה המאמינים כי יש חשש אמת בדבר העלילה הזאת. מחבר ספר זה, מאהבתו את עמו, ומקנאתו אל האמת השתדל בכל מאמצי כחו להראות בראיות ברורות על פי דרכים למודים ונכונים, כי כל דברי המעלילים הבל המה ורעות רוח, קוראי הספר הזה בהעתקה לשפת אנגלית אומרים, כי בספר הזה השיג המחבר את מטרתו.

הספר שרשי לבנון או בית האוצר היה האחרון מספרי לעווינזאהן, הנודע לי בימי הכרתנו, שנדפס בשנת 1841 בעיר ווילנא, כולל בקרבו שלש מחלקות, המחלקה הראשונה כוללת, לפי דברי החכם הד״ר פירסט בהאריענט שלו לשנת 1846 נומר ב׳, פרקים רבים המסתעפים מספרי דברי הימים, חכמת ארכעאלאגיא, והיא דרישה וחקירה בזכרונות קדם וחרשת המעשה משנים קדמוניות, ואחרי כן בידיעת החכמה של האמונות וקורותיהן. וביחוד ראוי לשום עין בוחנת על הספר הנכבד הזה מצד הדרישות הליקסיגרפיות הנפגשות בתנ״ך, ומצד הפלפול העצום שיש להמחבר הזה עם גיזיניוס[3].

---

[1]) המחברת הזאת נמצאת אתי בין יתר הכ״י של ריב״ל כתובה בכתב ידו, אבל למורת רוח יחסרו לה איזה עלים, ומפני זה לא אוכל להדפיסה. לכן הנני מבקש מאת כל מכירי ויודעי שם ריב״ל, אולי יש אתם העתקה שלמה מזה החבור, ישלחוה על שם המו״ל ספרי ריב״ל לווארשא ויקבלה בתודה. (המעתיק)

[2]) הספר הזה נדפס עוד בשנת תקל״ז, ואחרי כן נדפס בשנת תרכ״ד אחרי מות המחבר, ונעתק לשפת אנגליה, בפקודת השר הגדול הדורש טוב לעמו ר׳ משה מונטופיורי יחיה, ע״י החכם המהלל ד״ר אליעזר הלוי לעווי, והביא לנו בזה תשועה גדולה בארץ הזאת, אחרי העלילה הנוראה שהיתה בעיר דמשק בשנת ת״ר; הספר הזה יצא בשנת תרל״ט עוד הפעם לאור הדפוס, במהדורא תליתאה, ע״י המו״ל ספרי ריב״ל ב. נאטאנזאהן, בעיר ווארשא. וצר לנו לראות כי הספר הזה מכמה מכשולים לא נדפס עדנה בשפת רוסיא, ואף כי העתקתו זו כבר מוכנת, והיה כדבר בעתו. (המעתיק)

[3]) הספר הזה נדפס אך פעם אחת בשנת תר״ו, ועתה הוא יקר המציאות, ונמצא

המחלקה השניה תכיל בקרבה ענינים שונים, כמו דרוש קצר על זענד־אַוועסטא, וההשתוות שיש בינו ובין הספורים המובאים בתורת משה על אודות היצירה. ב) שסתא, שמה יבואר אופן הלמוד של אמונת הבאניאנים, שכנראה המה מצאצאי ההודים, שמקור מחצבתם מהאליל בראמא. בלכת המחבר לחקור ולדרוש בלמודי שסתא, הוא מתאמץ להוכיח כי עמפידאקל קבל שטת תורתו ממנו, ועוד כי בספר הזה נכללים יסודות הרבה למודים, אשר התפתחו אחרי כן ברבות הימים, כמו הספור בדבר הריסות העולם ע"י יסוד האש. ג) התגלות בני הרכבים והנהגתם כמו הבדוינים במדבר ערב, ובזה הוא מראה לנו אופן חיי ומנהגי העברים הקדמונים, במובן המוסרי והמדותי על פי דרכי הטבע. ד) לאחרונה יבואו בספר הזה אבני מלואים, והוא תשלום לספרו בית יהודה, אשר מלא בם מלואת כל חסרון והשמטה. מלבד הספרים האלה שהזכרנו השתדל לעווינזאהן להציע ענינים שונים מביאי תועלת לפני ממשלתנו, שיש בכחם לתקן ולהטיב מצב ומעמד של עם העברים, ולהרחיב זכיותיהם האזרחיות.

ההצעה היותר גדולה ונכבדה, אשר הציע לעווינזאהן לפני שר השכלת העם ברוסיא, כתובה בשפת אשכנז צחה בשנת 1831, ומטרתה היתה בזה לשית אזן קשבת לצרכי עם בני ישראל במה שנוגע לנחיצות ההשכלה בדרכי האמונה, והתיסדות בתי ספר כאלה להנך את בניהם על פי רוח העת ההיה.

בשנת 1833 הציע לעווינזאהן לפני המיניסתר של הענינים הפנימים במדינה (Минист. внут. д.) ענין נכבד בדבר הדפוסים העבריים שאינם נחשבים וגלויים במדינה, וששם מודפסים ספרים שונים מבלעדי רשיון המבקרים, ושלח רשימה גדולה מספרים ישנים וחדשים, איזה מהם הראוים והכרחים להדפיסם וכו', אחרי אשר ברר מעלת הספרים האלה וגודל יקרתם. ממשלתנו, אחרי שומה מבטה על ההצעה הזאת, נתנה פקודה רוממה בשנת 1836 להוציאה אל המפעל.

אחרי כן בשנת 1834 השתדל לעווינזאהן לפני ממשלתנו בבקשה שטוחה,

אתי בכ"י עוד חלק אחד הכולל הוראת הרבה שרשים בחקרי חכמת הלשון הנקרא בשם אהלי שם, מלבד החלק השני הנקרא בשם תולדות שם שנדפס על ידי בשנת תרל"ז. ראוי הוא הספר שרשי לבנון שיודפס עוד הפעם עם החלק האחרון אהלי שם אשר אתי בכתובים, אולם כבד ממני מאד להדפיס ספרים כמו אלה מחסרון כסף ומשען לזה מאיזה חברה, ומאין יבא עזרי? לא עלי לבדי לגמור מלאכת ההדפסה של כל הכ"י שהניח ריב"ל אחריו, אחרי כי הספרים האלה שהדפסתי מונחים בעצוב, ובכבדות גדולה הנני סובב הולך לבקש קונים עליהם. החברה מפיצי השכלה בישראל ברוסיא הואילה לקחת ממני עקסמפלר אחד מהספרים האחרונים שהדפסתי, מלבד הזרבבל שלקחה כ"ה עקסמפ', ועל אודות המשען הגדול הזה, היא מריעה בכל המ"ע לבני ישראל! האין זה משען ועזר?
(המעתיק)

לתת לאחיו העברים נחלת שדה וכרם, ולעשותם ל ע ו ב ד י א ד מ ה. בטרם שלחו הצעתו זאת לפני הממשלה, שלח ק ו ל ק ו ר א לכל עדת בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם בארץ רוסיא, לאחוז במגל וחרמש ולחרוש שדה וכרם, וכי יעזוב איש איש מבית ישראל את דרכו בהלכות משא ומתן וביתר האמצעים אשר הוא מתעסק להחיות את נפשו בקלות ועצלתים, וכל אחד מהם יעבוד אדמתו וישבע לחם. על הצעתו זאת ששלח לעווינזאהן אל הממשלה, חתמו את עצמם רבים מבני עמנו, אחרי אשר שמעו וראו את ה ק ו ל ק ו ר א שיצא מעמק לבבו, כמו שנראה אחרי כן, כי דבריו שיצאו מלבו היו נכנסים ללב הקיסר האדיר המנוח ניקולי נ"ע, אשר הואיל בטובו וחסדו לתת הרשיון לרבים מבני אמונת היהודים ליסד קלוניות בדרום רוסיא [1]).

באחרית ימי הכרתנו, שנת 1846 נדפסו (?) בווילנא שנים מספריו האחד הנקרא בשם: מאמר על שיר השירים, והשני פתוחי חותם [2]). בספר הזה ידובר על אודות שם מ ט ט ר ו ן בן משק בית ה', הבר לכל דבר טוב ומועיל, מגן ומחסה לישראל המתלונן בצל שדי ביום הכפורים, בשבתו לכסא משפט, שוקל ומונה מעשי בני תמותה. הספר השלישי הוא חקר מ ל י ם הכולל בקרבו דברי בקרת על הספר אוצר השרשים להחכם בן זאב [3]).

---

[1]) נודע לכל כי הקולוניות העבריות הראשונות בריטשעב ומערקו־לעשטי השתכללו בביסאראביען בשנת 1838—39, ואחרי כן בשנות 1839—42 נוסדו הקולוניות האלה ווערפיוא־זאני גם וואליא־לוי־וולאד. בשנת 1843 בנו להם היהודים המיעשטשאנים מעיר קאראסובאזאר קולוניא של עבודת שדה וכרם, הנקראת בשם: ראגאטליקא במחוז עפפטוריא פלך טווריא. הקולוניא הזאת נהרסה במלחמת קרים, והיהודים אשר גרו שם, שבו איש אל אחוזתו בעיר קאראסובאזאר. (הכותב)

[2]) כנראה ממרוץ האגרות שהיה בין הרב ריב"ל ובין חכמי עיר ווילנא, נשלח הספר פתוחי חותם לאחד מחכמי העיר הזאת, הוא הרב החכם המנוח ר' מרדכי נאטאנזאהן, חותנו של הרב החכם הסופר המהלל ה"ר שמואל יוסף פין, אבל לא היה נדפס, ומונח אתי באמתחת הכ"י של החכם ריב"ל ביחד עם המאמר על שיר השירים, אשר אפס קצהו ממנו נדפס בפרחי לבנון. וכאשר יניח לי אלהים מסביב, מעצבי ומרגזי הקשה, אדפיס את המאמר היקר הזה עם יתר המאמרים והקונטרסים אשר אתי בכתובים, בספר אחד אשר אקראהו בשם „בית האוצר". (המעתיק)

[3]) הספר הזה טמון אתי בין הכ"י של הרב ריב"ל, וגם הוא נחשב לספרי בקרת אשר הניח אחריו לברכה בקרב ישראל. לא למותר אחשוב להזכיר פה גם את הספר הגדול והנכבד זרבבל בד' חלקים שנדפס על ידי בשנת תרל"ו, ובמהדורא שניה בשנת תרל"ח, וגם את ספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל. לפלא בעיני כי הסופר ה' אלאבין אינו מדבר במאמרו זה על אודות הספר הנכבד בית יהודה, ובפרט כי הספר הזה יחשב בין ספרי הרב ריב"ל היותר יקרים והטובים מצד התועלת הגדולה שנמצאת בתוכו. הספר הזה

והנה אלה המה הדברים שנודעים לי על אודות האיש לעווינזאהן ומפעלותיו עד שנת 1846 . מה שכתב אחרי כן , ובמה רכש לו את השם מלומד מפואר ומשורר , המדובר בו אחרי מותו , אם ע״י ספריו המודפסים או בלתי מודפסים ? איככה איש מכה וידוע חולי כזה היה יכול לעזוב את עיר מולדתו קרעמניץ , וילך לווילנא ? איככה איש תש כח ומעונה בימי הכרתי אותו , חי עדנה אחרי זאת ל״ב שנה ? ולאחרונה , על אודות מי מודיע המ״ע Русск. правда , אם על אודות האיש לעווינזאהן אשר דברתי אודותו ? אין ביכלתי לתרץ את הקושיות האלה , באשר נמחק מזכרוני משנת 1846 , ואך אם מכירי זה לעווינזאהן איננו האיש שמודיע ממנו המ״ע הנזכר , הנה לפי דעתי אחרי אשר חשבתי את כל אשר פעל ועשה האיש הזה , ראוי הוא לשום עליו עין הודרת כל איש המוקיר חכמי ונבוני ארץ מולדתו , ובקהלם יחד כבודו בלי הבדל עם ואמונה .

ועתה עצור במלים לא יכולתי , כי הציקתני רוח בטני , לשום מחסום לפי ולהשות על אודות המקרה הזה אשר הסב לי להתרועע , להתודע ולהכיר את האיש הנכבד הזה אשר הקדיש כל ימי חייו לתורה ולתעודה , וגם בימים האלה אשר הכרתיו , היה עני וחסר כל , וחי חיי צער ומרודים .

נדפס ע״י המחבר בעצמו עוד בשנת תקפ״ח , ובשנת תרי״ח עלה הספר הזה בפעם שנית על מכבש הדפוס , ברצון הממשלה , למען בתי ספר הרבנים ויתר בתי ספר העברים . ועתה זה לא כבר נדפס הספר היקר הזה עוד הפעם על ידי , בעזרת אחד הגבירים , בעיר הגדולה ווארשא , שחפצו היה להאדיר בדברי ימי הקורות של ספרותנו , בשם פלאי . האיש היקר הזה הלוה לי מכספו על הוצאות הדפוס , בלי שום נשך ותרבית , והספרים המודפסים מונחים תחת רשותו . ולטוב יזכר האברך המשכיל היקר סופר מהיר בשפתנו , תושב עיר ווארשא , ה׳ בעריש ראזענפעלד , שיצא גם כן לעזרי להלות לי מכספו על הדפסת הספר היקר תעודה בישראל , והספרים האלה מונחים תחת רשותו ; לולא נדבת לב האנשים השנים האלה , ה׳ יודע אם היה לאל ידי להדפיס את הספרים האלה : בית יהודה ותעודה בישראל , כי הוצאת הדפוס עולה למעלה מאלף רו״כ , תודה גלויה מקרב לבבי הנני נותן פה להנדיבים האלה , ותחשב להם פעולתם זו לצדקה ! בשנת תרכ״ג נדפס הספר היקר אחיה שילני החוזה , הכולל בקרבו בטול טענותיו של הספר נתיבות עולם במה שנוגע לדת ישראל , בעיר לייפציג בשנת תרכ״ג בהוצאות הרב המנוח הנדיב ר׳ שמחה ליפשיץ בעיר אודיסא , הספר הזה הוא עתה מיקרי המציאות . בשנת תרכ״ג נדפס באודיסא הקונטרס תער הסופר , בדבר הכתות בכלל שקמו בישראל מתחלת בית שני והלאה , וגלוה אליו מאמר אחד בדבר הקראים , הקונטרס הזה נעתק לשפת רוסיא ע״י החכם ר׳ פייוועל בערעזקין באודיסא , המחברת השניה מזה הקונטרס מונחת אתי בכ״י , ואולי תהיה נדפסת ביחד עם הקונטרס הראשון בספר בית האוצר שיש בדעתי להדפיס , ברצות ה׳ דרכי , ושמה יבואו כל הקונטרסים הקטנים שנדפסו עד כה מאת הרב ריב״ל , ואשר עודם בכתובים , בספר הזה יודפסו גם הקונטרסים הקטנים : ענפי הדסה שנדפס באודיסא בשנת תרכ״ה עם

האמנם כי מעמד ומצב האיש הזה הציגו חזיון מאד נעלה לעינינו, וכמדומה לי שעליו נוכל לאמר בדברי הסופר הרוסי גאגאל: „שמדרגתו היתה כל כך גבוהה בענין ההשגה של צרכו, שיש עוד צורך גדול ממנו": הוא החיה את נפשו בכל עניי בני אמונתו, בנתח דגים, ובראשי צנון או בצלים, או בפת לחם יבש נקודים; לצמאונו שתה מים, היה לבוש קרעים, ואך אחד מתענוגי עולם אשר הרשה לעצמו, היו עלים מרורים (Табакъ) כי אך המות היה יכול להפריד בינו ובין מקטרתו.

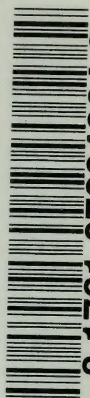
ממכר ספריו החיה את נפשו ונפשות ביתו, אשר כלכלם בצר, מפתו אכלו ומימיו שתו, בחדרו הצר אשר היה בעלית ביתו הדל, שמה מצאתי את האיש המפורסם בין חכמי אייראפי לשם ולתפארת ולתהלה.

הקונטרס אור לי"ד הנדפס גם כן בשנה זו. בין הכ"י של החכם ריב"ל יש קונטרס קטן המכיל בקרבו כשמונה דפים, ויקרא בשם: מדרש מלים המלאכותים. מלבד זה יש אתי כ"י מחברת את הנקובה בשם: הקדמת האמונות והדעות לרבינו סעדיה גאון עם באור רחב, ומונח אתי בכ"י. — יזרעאל ספר גדול הכולל מאמרים מפוזרים לכל ענפי הספרות העברית, מונח אתי בכ"י. — יהושפט, ספר הכולל בקרבו בקרת חדה ונמרצה על ספרי הרב החכם המנוח יש"ר (יצחק שמואל ריגיו) ובפרט על ספרו הנקרא בשם: התורה והפלסופיא; הספר הזה מונח אתי בכ"י, ובהערתי למאמרי זה בהכרמל יפקד מקומו, ואנכי לבדי שגיתי בזה. באר יצחק, ספר הכולל בקרבו אגרות רצוא ושוב בין הרב ריב"ל ובין חכמי דורו בזמנים שונים, במה שנוגע לספרות היהדות בכלל. פה המקום אתי להעיר אזן הקורא, כי ברשימת ספרי ריב"ל הנדפסה במ"ע חדשי הבקר אור בעיר לעמבערג בשנת 1877 שנה שניה, מחברת ד' וה', נפלה שגיאה גדולה להחליף תוכן הספר הזה בתוכן הספר ילקוט ריב"ל, הנדפס בווארשא בשנה החולפת, הכולל בקרבו מאמרי הלצה, מכתבים ספרותיים, שירים, מכתמים, מליצות וחידות ומאמרים שונים, — אני אינני מאשים בזה את הרב הנכבד המו"ל מ"ע הבקר אור, כי אם את עצמי, כי שגגה יצאה מלפני ברשימתי זאת. הספר היקר הזה באר יצחק גדול הוא בתכונתו ותוכנו, ומונח אתי בכ"י. ימין צדקי, הוא ספר התנצלות בעד רבנינו חכמי התלמוד, הכולל בקרבו בקרת נפלאה על ספר אחד מכותבי פלסתר, מונח אתי בכ"י. — ולאחרונה: אשכול הסופר, ספר הכולל בקרבו שירים, מכתמים, מליצות וחידות, ספר יקר מאד, ומונח אתי בכ"י. ועתה קוראי הנעימים, אחרי אשר הודעתיכם מכל הספרים כ"י אלה שמונחים אתי מאת הרב הגדול ריב"ל, שלשמו ולזכרו תאות משכילי בני עמנו, דעו כי מחסר אמצעים ועזר ומסעד מיהידים או איזה חברה, הנני מוכרח לעשות הפסק גדול בהדפסת הספרים האלה, כי כשל כח הסבל, והאלהים יהי בעזרי להוציא מגמתי וחפצי אל המפעל.

אלה דברי המו"ל ספרי ריב"ל ב. נאטאנזאהן.

LIBRARY
AUG
1979

Natanson, Bernard
Sefer ha-zikhronot